

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2018

6

HISTORY

Journal of the University of Latvia

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Latvijas Universitātes Žurnāls

VĒSTURE

2018/6

Journal of the University of Latvia

HISTORY

Dibinātājs

Latvijas Universitāte

Reģistrācijas numurs 90000076669

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir žurnāla “Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki” turpinājums. Šis laidniens ir minētā žurnāla 101. numurs.

Galvenais redaktors **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Redakcijas kolēģija:

Ammons Českins – *Ph. D.*, Glāzgovas Universitātes Sociālo un politisko zinātņu skolas lektors Centrāleiropas un Austrumeiropas studijās

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

Anderss Frejmarks – *Ph. D.*, Linneja Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes asociētais profesors (Zviedrija)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes profesors

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Valda Kļava – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētā profesore, VFF dekāne

Samuels Kruzinga – *Ph. D.*, Amsterdamas Universitātes docents mūsdienu vēsturē

Andris Levāns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Mati Laurs – *Ph. D.*, Tartu Universitātes Mākslu un humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Alans Marejs – *Ph. D.*, Līdšas Universitātes Mākslu fakultātes vecākais pasniedzējs

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Valahijas Universitātes profesors, Rumānijas Ziemeļu un Baltijas studiju asociācijas prezidents

Torbens K. Nilsens – *Ph. D.*, Olborgas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētais profesors

Andrijs Rukkass – *Dr. hist.*, Tarasa Ševčenko Kijevas Nacionālās universitātes Vēstures fakultātes asociētais profesors

Inese Runce – *Dr. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošā pētniece

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors

Andris Šnē – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, LU Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors

Jons Vaičēnonis – *Dr. hist.*, Vitauta Dižā Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesors

Bredlijs Vudvorts – *Ph. D.*, Ņūheivenas Universitātes Mākslu un zinātņu koledžas asociētais profesors

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks

No 2016. gada “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” ir iekļauts EBSCO datubāzē “Central & Eastern European Academic Source”.

Literārā redaktore **Gita Kļaviņa**

Anglų valodas teksta redaktore **Andra Damberga**

Maketētāja **Andra Liepiņa**

Vāka dizainu veidojusi **Baiba Lazdiņa**

Adrese

“Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture”

LU Vēstures un filozofijas fakultāte

Telefons: + 371 67034992

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvija, LV-1585

Visi žurnāla raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

Par publicēšanai nepieņemtiem manuskriptiem redakcija paskaidrojums nesniedz.

Par žurnālā ievietoto citātu atbildību oriģinālam atbild autori.

Žurnāla interneta vietne:

<https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>

zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/

© Latvijas Universitāte, 2019

ISSN 2500-9621

<http://doi.org/10.22364/luzv.6>

Established by
University of Latvia
Registration No. 90000076669

“Journal of the University of Latvia. History” is a continuation of the journal “History of Latvia. Modern and Contemporary Period”. The current journal is the 101st volume of the series.

General Editor **Jānis Taurēns** – *Dr. hist.*, Associate Professor at the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Editorial Board:

Ammon Cheskin – *Ph. D.*, Lecturer in Central and East European Studies, School of Social and Political Sciences, University of Glasgow

Inesis Feldmanis – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Anders Fröjmark – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Arts and Humanities, Linnaeus University (Sweden)

Aleksandrs Ivanovs – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, University of Daugavpils

Ēriks Jēkabsons – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Valda Kļava – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, Dean of the Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Samuēl Kruizinga – *Ph. D.*, Assistant Professor in Contemporary History, University of Amsterdam

Mati Laur – *Ph. D.*, Professor, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

Andris Levāns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Silviu Miloiu – *Dr. habil. hist.*, Professor, University of Valachia, President, Romanian Association for Baltic and Nordic Studies

Alan Murray – Senior Lecturer, Faculty of Arts, University of Leeds

Torben K. Nielsen – *Ph. D.*, Associate Professor, Faculty of Social Sciences, University of Aalborg

Andrij Rukkas – *Dr. hist.*, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Inese Runce – *Dr. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

Aivars Stranga – *Dr. habil. hist.*, Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Andris Šnē – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jānis Taurēns – *Dr. hist.*, Associate Professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Jonas Vaičėnionis – *Dr. hist.*, Professor, Faculty of Humanities, Vytautas Magnus University

Bradley Woodworth – *Ph. D.*, Assistant Professor, College of Arts and Sciences, University of New Haven

Antonijs Zunda – *Dr. habil. hist.*, Leading Researcher, Institute of Philosophy and Sociology, University of Latvia

“Journal of the University of Latvia. History” since 2016 is included in EBSCO database Central & Eastern European Academic Source.

Literary editor **Gita Kļaviņa**

English language editor **Andra Damberga**

Layout **Andra Liepiņa**

Cover design **Baiba Lazdiņa**

Address

“Journal of the University of Latvia. History”

Faculty of History and Philosophy, University of Latvia

Tel.: +371 67034992

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, Latvia, LV-1585

All the papers published in the present volume have been subjected to the blind peer review.

No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

When quoting, the reference to the original publication is mandatory.

Editorial board does not provide commentary regarding articles rejected for publication.

Correspondence of the quotes published in the current journal to the original texts is the responsibility of authors.

Free access:

<https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/>

[zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/](https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/vesture-history/)

© University of Latvia, 2019

ISSN 2500-9621

<http://doi.org/10.22364/luzv.6>

Saturs / Contents

Redaktora sleja	
Editorial	9
Raksti	
Articles	11
Aivars Stranga	
Latvijas kultūras un mākslas sovetizācija pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. II daļa <i>Sovietisation of the Culture and Art of Latvia during the First Year of Occupation: June 1940 – June 1941. Part II</i>	13
Aleksejs Kriška	
Situācija Liepājā un tās apkārtnē 1905. gada revolūcijas priekšvakarā <i>The Situation in Liepāja and its Surroundings on the Eve of the Revolution of 1905</i>	31
Uldis Āva	
“Sarkanie” partizāni Kurzemē Neatkarības kara laikā (1919–1920) <i>‘Red’ Partisans in Courland during the War of Independence (1919–1920)</i>	48
Artis Buks	
1918. gada decembris Rīgā – Latvijas zemessardzes rotu dumpis <i>Riga, December 1918 – Mutiny of the Latvian National Guard Units</i>	62
Andrejs Gusačenko	
Krievu pretboļševiku kustības “monarhisma” mīts Latvijas Republikā 1920.–1940. gadā <i>The Myth of the Russian anti-Bolshevik ‘Monarchism’ in the Republic of Latvia in 1920–1940</i>	86
Ginta Ieva Bikše	
Latvijas preses korespondenti Spānijas pilsoņu karā: Oto Zeltiņa un Georga Timuškas piemērs <i>Latvian Press Correspondents in the Spanish Civil War: the Case of Oto Zeltiņš and Georgs Timuška</i>	101
Dāvis Beitlers	
Kādas nozares mantojuma un nācijas identitātes sardzē: latviešu jūrlietu vēstures izpēte un saglabāšana trimdā <i>Protecting of National Identity and Heritage of a Certain Economical Sector: Research and Maintenance on Latvian Maritime History in Exile</i>	113

Toms Zariņš	
Portretējot ienaidnieku: Rīgas kinostudijas spēlfilmas par Rietumu sabiedrību <i>Portraying the Enemy: Feature Films of Riga Film Studio on Western Society</i>	129
Marija Šumilo	
Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: mītu pārnese uz 20. gadsimta vēstures procesiem <i>Applying Historical Myths About the Violent Conquest of ‘Ancient Latvia’ during the Crusades to the Historical Processes of the 20th Century</i>	148
Lilita Zemīte	
Alternatīvā vēsture: Eiropas un Amerikas Savienoto Valstu jauno laiku vēstures piemērs <i>Alternative History: Case of Modern History of Europe and the United States of America</i>	162
Vēstures avoti	
Historical Sources	173
Ēriks Jēkabsons	
Bermonta karaspēka uzbrukuma pirmās dienas Rīgā 1919. gada 8.–11. oktobrī: Britu misijas redzējums <i>First Days of Expansion of Bermond Army towards Riga, October 8–11, 1919: Viewpoint of British Mission</i>	175
Recenzijas	
Reviews	188
Jānis Taurēns	
Nozīmīgs pētījums par Latviju neatkarības pirmsākumos Recenzija par grāmatu: Ēriks Jēkabsons. Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā. Rīga 2018. 831 lpp. ISBN 9789984824499	191
Nekrologi	
Obituaries	195
In Memoriam. <i>Dr. habil. hist. akadēmiķis profesors</i> Ēvalds Mugurēvičs (06.04.1931.–23.11.2018.)	197
Piemīņas vārdi profesoram Aleksandram Gavriļinam (15.07.1953.–20.06.2019.)	199
Ziņas par autoriem	
About Authors	201

Tālajā 1991. gadā Ļubova Zile aizsāka žurnāla “Latvijas Vēsture” izdošanu. Šis žurnāla numurs kā šī izdevuma turpinājums ir tā 101. laidziens. Tas sāka iznākt laikā, kad vēl turpinājās atmodas periodā iesāktās kaujas par Molotova–Ribentropa paktu, un visus šos gadus ir dzīvojis līdz Latvijas vēstures zinātnes attīstībai. Gadu gaitā publicēts simtiem rakstu, recenziju un vēstures avotu. Žurnāla nozīmi ir grūti novērtēt par zemu, un reiz, cerams, arī Latvijas historiogrāfijas pētnieki pievērsīsies tā ieguldījumam.

Dienas gaismu ieraugot simtajam mūsu vēstures žurnāla laidienam, ir prieks par plašo problēmu klāstu, kas tajā aplūkots un pētīts. Lielā mērā tas balstās uz jauno vēsturnieku devumu, kas rada ticību un cerību vēstures zinātnes pārmantojamības perspektīvai Latvijā.

Trīs autori ir pētījuši Latvijas 20. gadsimta sākuma vētrains notikumus Kurzemē. Aleksejs Kriška raksta par situāciju Liepājā 19. un 20. gadsimta mijā, revolucionāro organizāciju darbību 1905. gada revolūcijas priekšvakarā un tālaika impērijas varas iestāžu reakciju. Skats no varas – policijas un žandarmērijas – puses, protams, atšķiras no ilgi dominējušo revolucionāru atmiņu skata punkta. Mēs ieraugām arī gadsimtu mijas Liepāju kā strauji augošu, dinamisku pilsētu, kas pārdzīvo intensīvu attīstību.

Uldis Āva pievēršas sarkano partizānu darbībai Kurzemē 1919.–1920. gadā. Viņš no jauna izvērtē šo padomju periodā par nozīmīgu uzskatīto fenomenu un secina, ka viņu darbība bija samērā neveiksmīga un nespēja radīt nopietnas galvassāpes Pagaidu valdībai. Interesi izraisa pats fakts, ka daļa Kurzemes iedzīvotāju turpināja atbalstīt idejas, kas Vidzemē pēc sarkanā terora bija sevi diskreditējušas.

Artis Buks apjomīgā rakstā kritiski izvērtē situāciju Latvijā 1918. gadā un pievēršas maz izpētītajam latviešu vienību dumpim 1918. gada beigās, kurš noslēdzās visai traģiski.

Divi pētījumi ir veltīti Latvijas starpkaru perioda vēsturei. Daudzas tēmas – ārpolitika, prese, karš un cilvēka loma tajā – savijas doktorantes Gintas Ievas Bikšes pētījumā par laikraksta “Jaunākās Ziņas” korespondentiem Spānijas pilsoņu karā, kuri strādāja nacionālistu pusē. Autore analizējusi korespondentu pārliecību un darbības apstākļus, kas ietekmēja viņu žurnālistiku, un atspoguļojusi notikumus pašā pilsoņu karā.

Doktorants Andrejs Gusačenko, sekojot jau zināmai tradīcijai Latvijas vēstures historiogrāfijā, pievērsies mīta dekonstrukcijai. Runa ir par mītiem, kas apvij krievu monarhismu Latvijā. To asi kritizējuši

gan laikabiedri, gan vēsturnieki. A. Gusačenko parāda, ka mīts un negatīvā attieksme pret šo parādību lielā mērā veidojušies vēsturiski. Viņš uzskata, ka monarhistu organizācijas nebija nelojālas Latvijai, bet varas iestādes tās uzskatīja par tikpat naidīgām kā daudz bīstamākos komunistus.

Norisēm trimdā, konkrēti, trimdas darbinieku centieniem saglabāt un pētīt Latvijas jūrniecības vēsturi, pievērsies doktorants Dāvis Beitlers. Šis aktivitātes trimdā pētījuši paši latviešu jūrniecības darbinieki, viņu pēcteči un profesionāli vēsturnieki, to vidū pat Edgars Andersons.

Padomju režīma periodam Latvijas vēsturē pievērsušies divi autori. Vēsturnieks Aivars Stranga, turpinot iepriekšējā žurnālā iesākto tēmu, raksta par sovetizāciju Latvijas kultūrā 1940.–1941. gadā. Viņa rakstā smieklīgais savijas ar traģisko, tajā skartas tādas tēmas kā sovetizācija tēlniecībā, kuras pārstāvji labprāt nāca pretī svešām varām. Īpašā apakšnodalā analizēta Aleksandra Čaka pielāgošanās padomju režīmam.

Vēsturnieks Toms Zariņš pievērsies Rietumu dzīves atspoguļojumam Rīgas kinostudijas mākslas filmās. Laikā, kad kino centās pelnīt naudu, padomju skatītāji novērsās no oficiālā patriotisma un vēlējās skatīties filmas par Rietumiem un kriminālfilmās. Rīgas kinostudija spēja šo pieprasījumu apmierināt, vienlaikus atklājot, ka ir grūti atspoguļot to, ko paši aktieri un režisori nepietiekami pazīst, – pašus Rietumus. Tomēr PSRS kontekstā Rīgas kinostudija izpelņijās neformālu “detektīvfilm” apzīmējumu.

Vēsturniece Marija Šumilo, turpinot jau noteiktu tradīciju Latvijas vēstures zinātnē, pievērsusies “Senlatvijas” mīta analīzei latviešu historiogrāfijā, kritizējot tradicionālos un visai senos priekšstatus par zelta laikmetu, kuru pārtrauca Latvijas kristianizācija. Ļoti kritiski vērtējot šo mītu, autore norāda, ka *“akadēmiskajā un publiskajā vidē izpratni par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā raksturo daudzi anahronismi, izteikts antagonisms, kā arī vēsturiskā taisnīguma un tautas īpašā ceļa idejas”*.

Vēsturniece Lilita Zemīte pievērsusies alternatīvās vēstures un tās radīto iespēju tēmai. Vēsturē mēdz būt lūzuma punkti, kas varēja radīt citu vēstures attīstības ceļu, un tos jāprot saskatīt. Šāda veida domu eksperimenti ir raksturīgi anglosakšu vēstures literatūrā, pētot tādas tēmas kā Pirmais pasaules karš, ASV pilsoņu karš vai vēsturisku personu ietekme uz vēstures gaitu. Autore uzsver, ka šis instruments strādā tikai prasmīga un zinoša vēsturnieka rokās un alternatīvā vēsture nav neapvaldītas fantāzijas lidojums.

Vēsturnieks Ēriks Jēkabsons publicējis apjomīgu vēstures avotu latviešu un angļu valodā – Lielbritānijas Politiskās misijas vadītāja pulkveža Stīvena Talentsa ziņojumu par notikumiem Rīgā Bermonta spēku uzbrukuma pirmajās dienās 9., 10. un 11. oktobrī. Šis dokuments glabājas Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā Londonā, Ārlietu ministrijas dokumentu kolekcijā. Tas paplašina līdzšinējos faktus par bermontiādi. Tā *“Latvijas valdība un armijas virspavēlniecība 9. un 10. oktobrī bija gatava lūgt Bermontam noslēgt pamieru, lai glābtu šķietami bezcerīgo situāciju”*, protams, vēlākie oficiālie politiskie un vēstures naratīvi centās izmisumu nomaskēt un pieklusināt. Ziņojumā vērojamas spilgtas ainas arī par cilvēku dzīvi un bezjēdzīgo bojāeju karā, tā raksturojot situāciju Rīgā šo notikumu laikā.

Jaunais žurnāla numurs cenšas gan turpināt nu jau godājamās tradīcijas, gan aizsākt ko jaunu – papildus daudzus gadus dominējušām politiskās vēstures tēmām sevi spēcīgi piesaka pētījumi arī par kultūras vēstures problēmām.

Raksti

Articles

Latvijas kultūras un mākslas sovetizācija pirmajā padomju okupācijas gadā: 1940. gada jūnijs – 1941. gada jūnijs. II daļa

Sovietisation of the Culture and Art of Latvia during the First Year of Occupation: June 1940 – June 1941. Part II

Aivars Stranga, *Dr. habil. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors, LZA īstenais loceklis

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: aivars.stranga@lu.lv

Kultūras un mākslas attiecības ar jauno varu – padomju režīmu – ir nopietni pētītas Latvijas vēstures literatūrā. Ilgoņa Bērsona darbi par literatūras likteņiem, Arnolda Klotiņa – par mūziku okupācijā un Ilzes Konstantes pētījumi par tēlotāju mākslu ir ievērojami pēdējo gadu sasniegumi. Šajā esejas formā rakstā, papildinot vienu otru faktisko materiālu, veltīta uzmanība kolaborācijai un pat kolaboracionismam. Bez šo parādību plašas izplatības kultūras un mākslas sovetizācijas procesi nebūtu iespējami.

Atslēgvārdi: okupācija, kolaborācija, kolaboracionisms, sociālistiskais reālisms, Ļeņins, Staļins.

Profound studies are already contained in Latvian history literature about the relations between the culture and art and a new power – Soviet regime. Works of Ilgonis Bērsons dedicated to destiny of literature, Arnolds Klotiņš' description of music under occupation, and research by Ilze Konstante are famous achievements of last years. My article, written as an essay, offers some additional facts, and it is devoted to collaboration and even collaborationism. The extensive prevalence of the aforementioned phenomena enabled the Sovietisation processes of culture and art.

Keywords: occupation, collaboration, collaborationism, socialist realism, Lenin, Stalin.

Dziesma par Staļinu

1940. gada decembrī, Josifa Staļina (*Iosif Stalin*) dzimšanas dienu atzīmējot, presē tika daudznozīmīgi uzsvērts, ka padomju tautām ir daudzas dziesmas par Staļinu:

“No tautas vidus nāk slaveni tautas dziesminieki. Visi viņi apdzied Staļinu, apspiesto atbrīvotāju, gudro vadoni, bezbailīgo kalna ērgli. Kazachu tautas ievērojamais dziesminieks ordeņnesis, simts gadu vecais Džambuls radījis daudz dziesmu un poēmu par Staļinu (“Es Staļinu slavēju”, “Mūžīgā uguns”, “Dziesma par tautu brālību”, “Ar Staļina vārdu gājāt uzvarai preti”, “Asins brāļiem” un citas; viena no tām skanēja: “Steidzies, mana dziesma, visi kalni lai runā,

Lai sadzird manu balsi visi patrioti.

*Dziediet, ziedošās padomju zemes dēli, –
Uzticīgi Staļinam būsim līdz galam!”.*¹

Latviešiem, par nelaimi, šāda simtgadīga teicēja – analfabēta nebija; apgalvojumi, ka Staļina tēls esot parādījies latviešu padomju folklorā, radās tikai dažus gadus pēc kara,² un 1940.–1941. gadā uzdevums uzrakstīt dziesmu par Staļinu gūlās uz profesionālu autoru pleciem. Nopietns pamudinājums bija divu uzbeku dzejnieku dzejojuma “Lielā Ferganas kanāla racēju vēstule Josifam Visarionovičam Staļinam” tulkojums latviešu valodā, kas tika publicēts 1940. gada beigās. Kanāls, saukts par Lielo Fergānas kanālu, bija tikko uzbūvēts Padomju Savienībā, Uzbekijas un Tadžikijas PSR; tā izbūvē bija piedalījušies vairāk nekā simts tūkstošu uzbeku un tadžiku, un, protams, šī grandiozā būve tika raksturota kā tāda, kura bija kļuvusi iespējama, tikai pateicoties Staļina ģenijam. Minētais sacerējums tika nekavējoties iztulkots krieviski, un no krievu valodas latviski to tagad bija iztulkojis Jānis Sudrabkalns, izraisot Aleksandra Čaka gaviles:

“Lielā Ferganas kanāla racēju dzejiskā “vēstule” ir cēls un aizkustinošs piemērs tam, kādu dziļu, neliekuļotu draudzību un pateicību brīvā uzbeku tauta jūt pret biedru Staļinu, sava lielā darba iedvesmotāju. Kanāla racēji savu “Vēstuli” ievada un noslēdz ar

*skaistiem, aforistiski zīmīgiem, tautas dzejas gara apdvestiem biedra Staļina cildinājuma distihiem. Ievadā: Tev, lielais vadoni, mēs sūtām sveicienu, No kvēlas dēla sirds un jūtām sveicienu.”*³

Latviešu dzejniekiem bija, no kā mācīties (šis slavinājums laikam bija A. Čaka pirmā nodeva jaunajai varai – sīkāk sk. turpmāk).

Viens no galvenajiem padomju Latvijas uzdevumiem bija gatavošanās Latvijas mākslas dekādei Maskavā (sk. turpmāk). Sakarā ar to Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komitejas (CK) Birojs 1941. gada janvārī pieņēma speciālu lēmumu (tas tika uzrakstīts Maskavā), kurā bija ierosināts, cita starpā, radīt poēmu par Staļinu.⁴ Turpinot partijas vadības ideju, 1941. gada martā pazīstami kultūras un mākslas darbinieki aicināja: “*Radīsim dziesmu par brīvo latviešu tautu un biedru Staļinu.*”⁵ Šķiet, pirmais, kas sacerēja “*melo-disku dziesmu par Staļinu*” – kā tā tika saukta presē, bija vietējais krievu komponists un mūziķis Sergejs Krasnopjorovs (*Sergej Krasnoperov*), īpaši pazīstams kā balalaiku orķestra vadītājs; dziesma tika atskaņota koncertā konservatorijā marta beigās.⁶ Ar to, protams, bija daudz par maz – pie tam tā bija dziesma bez vārdiem. Nopietnāks pieteikums bija dzejolis “Dziesma par Staļinu”, kas aprīlī parādījās žurnālā “Karogs”:

Auž māsa zvaigzni karogā

Uz sarkana ar zeltu,

Un seno dainu valodā

Par Staļinu dzied dziesmu tā,

Kas dziļi sirdī smelta.

Interesanti, ka tā bija bez paraksta⁷ (anonīma bija arī “Dziesma par traktorū”, kura bija veltīta “Staļina traktoriem”: tā bija parādījusies jau janvārī, taču par traktoriem diez vai sāktu dziedāt masu dziesmas).⁸ Nedaudz vēlāk kļuva zināms,

ka dziesmas autors ir Fricis Rokpelnis (1909–1969), un mūziku bērnu korim ar nosaukumu “Auž māsa zvaigzni karogā” sacerēja komponiste Paula Līcīte (1889–1966), tas laikam arī pirmajā okupācijas gadā bija viss.⁹ 1941. gada pavasarī bez panākumiem beidzās konkurss par revolucionāru dziesmu; lai arī neviena dziesma netika atzīta par derīgu, tomēr “Vienmēr gatavs” tika uzskatīta par tādu, kurā ir kaut kas pieņemams, un tās autori tika prēmēti ar 500 rubļiem. Teksta autors bija Valdis Grēviņš (1895–1968), mūzikas autore – P. Līcīte.¹⁰ Ar “Dziesmu par Staļinu” īsti neveicās arī pēc kara.¹¹ 1945. gada maijā S. Krasnopjorovs sacerēja mūziku dziesmai “Ar tavu vārdu, biedri Staļin” ar A. Čaka vārdiem, bet padomju Latvijas himnas autors Anatols Liepiņš komponēja kantāti “Līgo Staļinam”,¹² taču nekādu popularitāti tās neieguva un nevarēja tikt salīdzinātas, piemēram, ar Izaka Dunajevska (*Izak Dunajevskij*) patiešām populārajām masu dziesmām. Atsevišķas dziesmas par Staļinu nav pat J. Sudrabkalna 1947. gada dzejoļu krājumā “Brāļu saimē” (kurā, protams, Staļins ir cildināts vairākkārt – piemēram: “*Pār Kremli zvaigzne mirdz, / Kur Staļinam ir mājas, / Kur viņa mīlas pilnā sirds / Par tautu kvēlot nenostājas*”).¹³ Šis krājums atnesa viņam gan Staļina prēmiju, gan LPSR Tautas dzejnieka nosaukumu, otrajam pēc Raiņa. 1948. gadā publicētajā A. Čaka dzejoļu krājumā “Zem cēlās zvaigznes” iekļauts dzejolis “Latvietis biedram Staļinam”, kas bija viens no visuzskatāmākajiem Staļina kulta piemēriem (“*Brauc selgā latvietis un laivā dzied tev dziesmu, / Iet druvā latvietis un tavu vārdu min / Kā lielo palīgu. Viņš savas tautas briesmu / Kā sakni pārkodis un tavu zvaigzni zin*”),¹⁴ taču, šķiet, pat to nemēģināja likt pamatā kādai masu dziesmai.

1945. un 1949. gadā tika publicēti divi krājumi – “Latviešu dzejnieki Staļinam” un “Latviešu dzejnieki Staļinam. Staļina

diena” – sakarā ar Staļina 70 gadu jubileju. Viens no čačlākajiem autoriem bija F. Rokpelnis, kurš publicēja “Dziesmu Staļinam”, taču nedz tā kļuva kaut cik populāra, nedz tika izcelta citu dzejoļu vidū kā kaut kas monumentāls, nedz drukāta laikrakstu pirmajās lappusēs vai uzdots skolēniem mācīties no galvas.

Pirmie pieticīgie rezultāti

Atgriezīsimies 1940. gada nogalē. Jau minētā latviešu mākslas dekāde bija paredzēta 1941. gada pavasarī – PSRS republiku mākslas dekādes notika kopš 1936. gada, un “*katrai dekādei bija jānoslēdzas ar “valdības koncertu” un neiztrūkstošu Staļina slavinājumu īpaši vēltītā kompozīcijā*”.¹⁵ Nav īsti skaidrs, kāpēc tieši padomju Latvija bija izvēlēta par pirmo no t. s. jaunajām republikām (1940. gadā okupētajām teritorijām), kurai tika izrādīts tāds “gods”. Padomju Latvijas funkcionāri, pateikdamies par izvēli, cik vien iespējams, centās izpatikt Maskavai: “*Tikai īsu laiku mēs esam varenās Padomju Sociālistiskās Savienības sastāvā, bet jau tik nopietns un ievērojams uzdevums*.”¹⁶ Darbiem ieilgstot, dekādes sākuma termiņš tika pārcelts uz septembri, tad – decembri. Dekādes sagatavošana ir nopietni izpētīta, veltot uzmanību arī nepatīkamai parādībai, kuru Maskavai demonstrēja vairāki izcili latviešu mākslinieki (piemēram, Teodors Reiters (1884–1956) ierosināja sacerēt speciālu kantāti, kura būtu “[...] *silts LPSR rokas spiedienu PSRS un viņas tautām*”.¹⁷ Speciāla brigāde, kura no Maskavas bija ieradusies vadīt dekādes sagatavošanu, dažbrīd bija pat pārsteigta par latviešu gatavību pakļaut savu kultūru nevajadzīgai paškritikai. Dekādes sagatavošana uzlika Latvijas aktieriem un komponistiem milzīgu slodzi, tai skaitā – t. s. politiskās audzināšanas jomā; “neizaudzināti” mākslinieki nevarēja godam pārstāvēt padomju

Latviju).¹⁸ Dekāde nebūtu bijis vienīgais – lai arī noteikti lielākais – gatavojamais pasākums. Herberts Likums (1902–1980) 7. decembrī paziņoja:

*“Mākslas lietu pārvalde ir izstrādājusi VK (b) vēstures un Latvijas darba ļaužu cīņu vēstures tematus tēlotājam mākslai, pēc kuriem mākslinieki varēs veidot darbus grandiozai 1942. gada izstādei “Mūsu Dzimtene”, kas notiks sakarā ar lielās Oktobra revolūcijas 25 gadu atceri kopēji visām republikām Maskavā. Šai izstādei mobilizēs visus radošos spēkus.”*¹⁹

Izstādes temati bija “Latvijas proletariāta atsvabināšana 1940. gada 17. jūnijā”, “Sarkanarmijas ienākšana Latvijā”, “Tauta apsveic Sarkanarmijas daļas” u. c.²⁰ To, kas no tēlotājas mākslas pārstāvjiem tika gaidīts, labi atklāja mākslinieka Kārļa Buša vērtējums par pirmo Latvijas PSR tēlotājas mākslas izstādi Rīgā – to bija organizējusi minētā Mākslas lietu pārvalde, konkrēti – Rūdolfs Pinnis.²¹ Izstāde notika pilsētas Mākslas muzejā 1941. gada janvārī, un tajā piedalījās 160 mākslinieki ar 290 darbiem.

*“Padomju iekārtas nodibināšana, darba ļaužu atbrīvošana no kapitālistisko izmanto-tāju varas, dziļas pārmaiņas visās dzīves nozarēs un sabiedriskās attiecībās, šķiet, pārāk maz ietekmējušas arī tos māksliniekus, kuri savus darbus darinājuši jaunajā laikā. Lie-lāka uzmanība turpmāk veltāma figurālai glezniecībai, it sevišķi vēsturiskam žanram, jo vēsturiskā glezniecība ir tas glezniecības veids, kas vislabāk spēj iemiesot jaunu saturu, jaunas idejas.”*²²

K. Piņņa lielāko nepatiku izraisīja klu-sās dabas – viņaprāt, “vieglākā glezniecī-bas veida” – žanrs latviešu glezniecībā: “Kā tipisks buržuāzisks mantojums ar niecīgu sociālo un sabiedrisko nozīmi, klusā daba

vēl joprojām saista daudzus mūsu mākslinie-kus.” Kā piemēru viņš min Leo Svempu: “[...] gleznieciski augstvērtīgu darbu, diemžēl, kluso dabu – “Puķes”, uzrāda Leo Svemps.”²³ Kritika – tiesa, ne brutāla vai iznīcinoša, tika veltīta Tukuma māksliniekiem:

*“Stipra modernās franču glezniecības ietek-me jūtama A. Artuma un K. Neiļa darbos. Nav noliedzama šo gleznotāju laba gaume un krāsu izjūta, bet glezniecība, kurai maz kopēja ar reālo dzīvi, kura stāv pārāk tālu no īstenības, un nav patiesa savā būtībā, nesaskan ar mūsu laika prasībām.”*²⁴

Tomēr viņa galveno kritiku izraisīja nevis minētie talantīgie mākslinieki, bet kāds primitīvs pielīdējs Kārlis Eglītis, kurš bija uzgleznojis divus “pareizus” darbus – “Sarkanarmijas sagaidīšana” un “1940. g. 17. jūnijs”: “[...] viņš gan izvēlējies jaunu tematiku, bet nav pratis savu uzdevumu atrisināt. Neveikli veidotās figūras un to nejaušais novietojums gleznās, neizjustas krāsas, nespēja iedziļināties notikumu būtībā, raksturo gleznas no pirmā acu uzmetiena.”²⁵ Tāds pats primitīvisms literatūrā izraisīja pat Annas Sakses (1905–1981), “Cīņas” kultūras no-daļas vadītājas un faktiski neievērojamas literātes, kritiku. Piemēram, izvērtējot In-driķa Lēmaņa stāstu “Traktoriste Kristīne”, viņa ar ironiju rakstīja:

*“Kristīne ir budžu izkalpinātas laukstrād-nieces shēma, saimniece – budžu sliktāko īpašību kopsavilkums. Kad Kristīnei par daudz pāri nodarīts, tā aiziet. Bet tad, nepa-rādījis viņas tālākās gaitas un pārveidības, autors to uzsēdina uz traktora un Kristīne smaidīdama iebrauc agrākās darba vietas tīrumus.”*²⁶

(Pati A. Sakse nedaudz vēlāk radis ti-kai nedaudz mazāk primitīvus tēlus, sākot ar savu pirmo darbu padomju okupācijas laikā – stāstu par audējām “Lūzums”, kuru

“Cīņa” sāka publicēt 1941. gada 27. aprīlī.) Savukārt, raksturojot dzejniekus Jūliju Vanagu (1903–1986), Andreju Balodi (1908–1987) un Valdi Luksu (1905–1985), viņa atzīmēja: viņu dzeja pagaidām atgādina tikai “[...] mākslinieciskus plakātus – tā uzsmudina, bet neiesilda”.²⁷

Visdažādākie motīvi noteica gleznotāju un grafiķu nostāju pret okupācijas varas prasībām. Vēlēšanās kaut kā nopelnīt, nevis idejiskie motīvi laikam bija galvenais iemesls, kāpēc Latvijas izcilākie grafiķi Oļģerts Ābelīte (1909–1972), Aleksandrs Junkers (1899–1976), kā arī vairāki gleznotāji un pat tēlnieks Kārlis Zemdega pie-teicās radīt PSRS valstsvīru portretus, kuri bija jāizvieto visur²⁸ (protams, O. Ābelītem un A. Junkeram labi noderēja zīmēšanas prasme, kuru viņiem Rīgas Tautas augstskolā bija iemācījis Romans Suta (1896–1944),²⁹ – neprasmē zīmēt, nevis nevēlēšanās radīt komunistu vadoņu portretus būs par cēloni tam, ka pat ievērojami gleznotāji netiks pie izdevīgiem pasūtījumiem). Savukārt divu lielisku Tukuma gleznotāju – Anša Artuma (1908–1997) un Kārļa Neiļa (1906–1991) – nodeva jaunajai varai, proti, A. Artuma “Sarkanarmijas ienākšana” un K. Neiļa “Revolūcijas svētki Tukumā”, tāpat vairāku citu gleznotāju darbi, t. sk. no Mākslas akadēmijas atlaistā Augusta Annusa glezna “Cīņa pie Aleksandra vārtiem”,³⁰ droši vien bija nekā cita kā baiļu radīta. Tā bija vienkārši izdzīvošana. Tehniski vismazākās problēmas apmierināt sociālistiskā reālisma prasības bija klasiskā akadēmisma pārstāvim Jānim Robertam Tillbergam (1880–1972) – vienam no latviešu glezniecības ievērojamākajiem pārstāvjiem. Kad 1940. gada jūnijā Latviju okupēja PSRS, R. Tillbergs bija “[...] nodevis arī intensīvām latviešu vēstures studijām un, starp citu, strādā pie komplicētas kompozīcijas, kas attēlo ļoti dramatisku notikumu ar hercoga Jēkaba sievu Jelgavas pilī”.³¹ Tēmas izvēle nebija negaidīta – Kurzemes hercogiste, un

īpaši hercogs Jēkabs, Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma gados tika cildināta kā latviešu valsts, bet K. Ulmanis – kā Jēkaba lielo darbu mantinieks (1940. gada sākumā tika nolemts sarīkot sacensību “[...] *daļlīteratūrā, tēlotājā mākslā un mūzikā par tematu no hercoga Jēkaba laikmeta*”).³² Sākoties okupācijai, šādas tēmas bija pilnīgi neatbilstošas politiskām prasībām. R. Tillbergam nācās slēgt arī savu populāro privātsudiju, un viņa tradicionālā publika – Latvijas sabiedrības augšslāni – vairs nedomāja par saviem portretiem: bija citas, daudz dramatiskākas rūpes. Tomēr R. Tillbergs vismaz materiāli bija nodrošināts – viņa labs paziņa arhitekts Eižens Laube uzaicināja viņu uz Latvijas Universitāti par Arhitektūras fakultātes tēlotājas mākslas darbnīcas profesoru.³³ Nebūdamas ne mazākā mērā kreiss, lai neteiktu otrādi, R. Tillbergs nesteidzās savos darbos piemēroties okupācijai: jau minētajai Latvijas PSR mākslas izstādei viņš piedāvāja pilnīgi apolītisku gleznu “Jūra” (ainavas viņš gleznoja diezgan reti, bet šī glezna tika izstādīta līdzās tādiem patiesiem briesmu darbiem kā Augusta Pupas “Ulmaņa bendes” un “Fašistu cietumā”).³⁴ Tomēr 1941. gada pavasarī R. Tillbergs laikam bija secinājis, ka bez smagām ideoloģiskām nodevām jaunajā režīmā neizdzīvot, sekoja aktīva pielāgošanās un pilnīgas neveiksmes. Tā viņš nesekmīgi piedalījās 1. maija noformējuma konkursā, piedāvāja pat tik odiozu darbu kā “Jāņa Kalnbērziņa iznākšana no cietuma”, kas tika noraidīts, plānoja darbu par Leonu Paegli cietumā, neaizmīrsa arī Frīdrihu Engesu (*Friedrich Engels*), taču galu galā pilnīgi pareizi secināja, ka jāķeras klāt pašam Staļinam: viņa uzgleznotais Staļina portrets patiešām bija atbilstošs sociālistiskajam reālismam – stingam akadēmiskam pompozumam,³⁵ kas arī tika no māksliniekiem prasīts³⁶ (līdz tuvīnajai vācu okupācijai darbs atradās Latvijas Universitātes izstāžu zālē, bet tad kaut kur pazuda).

Ienesīgā politiskā tēlniecība

Tēlniecība laikam ir visvairāk politizētais tēlotājas mākslas veids: tie, kuriem ir vara, vienmēr ir vēlējušies sevi iemiesot bronzā un marmorā; tēlnieki vienmēr ir centušies iegūt ienesīgus pasūtījumus. Tas bija skaidri redzams arī K. Ulmaņa autoritārā režīma gados. Zemākā, neprasmīga amatierisma līmenī tas iemiesojās K. Ulmaņa un Jāņa Baloža krūšutēlos, kuri bija pasūtīti mazpazīstamam tēlniekam Rūdolfam Feldbergam – piemēram, 65 cm augsts balts vai bronzas krāsas ģipša krūšutēls maksāja 16 latus, taču galu galā tie izrādījās ļoti nepopulāri – J. Baloža krūšutēls tika pat atzīts par pilnīgu neveiksmi; pretēji iecerei saražot vismaz 250 krūšutēlus katru mēnesi, tika izgatavoti tikai 365 K. Ulmaņa un 238 J. Baloža krūšutēli.³⁷ Citā, augstākā līmenī darbojās pazīstami vai pat izcili latviešu tēlnieki. Līdz šim ir apzinātas četras K. Ulmaņa statujas un vismaz pieci krūšutēli: to autori ir Rihards Maurs (1888–1966), Jānis Briedis (1902–1953) un Aleksandra Briede (Kalniņa) (1901–1992) (viņi abi kopā izveidoja trīs K. Ulmaņa statujas), Kārlis Zāle (1888–1942), Burkards Dzenis (1879–1966) un Teodors Zaļkalns (1876–1972), kurš izveidoja gan lielu K. Ulmaņa krūšutēlu, gan vēl lielāku statuju, kura tika izstādīta Latvijas mākslas izstādē Kopenhāgenā, Dānijā, un kuru dāņu prese raksturoja kā kolosālu savos izmēros (tās augstums bija 2,8 metri). T. Zaļkalns arī finansiāli bija īsts laimes luteklis – kā redzēsīm, jebkurā režīmā; par šo statuju viņš saņēma 2500 latus.³⁸ Dāsnie pasūtījumi padomju okupācijas laikā nedz Jānim un Aleksandrai Briežiem, nedz T. Zaļkalnam neradīja nekādas morālas dabas problēmas. Kas bija iecerēts pirmajā okupācijas gadā, un kas tika īstenots? Vienā no darbiem, kas tika publicēti padomju Latvijā, rakstīts, ka bez jau pieminētās statujas Rainim – tiesa,

tas tika saukts par pieminekli, bijis iecerēts “*celt pieminekļus lēģendārajiem sarkanajiem latviešu strēlniekiem [...] dainu tēvam Krišjānim Baronam un c.*”.³⁹ Apstiprinājumu šim apgalvojumam pagaidām nav izdevies atrast. Daži vārdi īpaši jāsaaka par to, vai tobrīd varēja pastāvēt iecere uzcelt pieminekli sarkanajiem latviešu strēlniekiem. 1940./1941. gads bija ļoti nelabvēlīgs sarkanajiem latviešu strēlnieku pieminēšanai: visi strēlnieku komandieri, ieskaitot Jukumu Vācieti, bija Padomju Savienībā nogalināti, un bija sākusies viņu piemiņas izdzēšana; vienā no 1940. gadā Maskavā izdotajiem darbiem, kurš bija veltīts kreiso eseru dumpim 1918. gada jūlijā, viņi pat nebija pieminēti, lai gan dumpja apspiešanā latviešu strēlniekiem J. Vācieša vadībā bija izšķiroša loma.⁴⁰ (Nenosaucot J. Vācieti vārdā, viņš tiks pieminēts kā Pulkvēdis, bet tikai pēc kara, 1948. gadā, A. Čaka dzejoli “Kremlī pie Ļeņina”).⁴¹ Padomju Latvijā par viņiem paretam un īsos vārdos tika rakstīts presē, arī uzmanīgi izvairoties minēt kreiso eseru dumpja apspiešanu⁴² un, protams, nenosaucot nevienu komandieri vārdā – varēja likties, ka ir tikai divi vai trīs latviešu sarkanie strēlnieki ar vārdu. Viens no tiem bija latviešu komunist Pēteris Plēsums,⁴³ kurš līdz 1931. gadam bija dzīvojis Padomju Savienībā, bet tad bija atsūtīts nelegālam darbam uz Latviju un līdz ar to izvairījies no Staļina Lielā terora; tagad viņš bija LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja Augusta Kirhenšteina vietnieks un kopš 1941. gada marta arī LKP CK sekretārs.⁴⁴ Otrs bija Roberts Neilands, arī LKP CK sekretārs ar līdzīgu biogrāfiju,⁴⁵ un kāds nevienam nezināms latgālis Varfolomejs Rubuls, kurš bija darbojies LKP Ludzas apriņķī⁴⁶ un tagad tika ievēlēts PSRS Augstākajā Padomē kā šķietams latgāliešu interešu pārstāvis.⁴⁷ Laikam vienīgais publiskais pasākums latviešu sarkanajiem strēlniekiem bija viņiem veltīta diena Rīgas pilsētas 7. bibliotēkā,

tā bija paredzēta 1941. gada 30. maijā⁴⁸ (kā īsti tā notika, nav zināms). Šķiet, ka tas, ko Maskava atļāva, bija saistīts ar gaidāmo Vissavienības lauksaimniecības izstādi Maskavā, kurā Baltijas padomju republikām bija atvēlēts viens kopīgs paviljons, kura sienas bija jānoklāj gan ar pannu gleznojumiem,⁴⁹ gan gleznām (“*Pēc Latvijas gleznotāju grupas skicēm top liels audekls, kura temats “Padomju Savienības jaunās robežas rietumos ir neieņemamas”*”).⁵⁰ Viens no šādiem gleznojumiem būtu velēts “*latviešu sarkaniem strēlniekiem Oktobra revolūcijas laikā*”.⁵¹ (Cita informācija liecināja, ka latviešu sarkanie strēlnieki tiktu attēloti Rīgā 1919. gada 3. janvārī – padomju Latvijai nodibinoties; tas varētu likties sikums, taču ar to viņu loma tika pazemināta, lokalizēta, neattēlojot viņus galvaspilsētā Petrogradā vai kādā no pilsoņu kara izšķirošajām frontēm).⁵² Izstādi tomēr nepaspēja atklāt, jo sākās Vācijas un PSRS karš. Piemineklis latviešu sarkanajiem strēlniekiem neietilpa tajā, ko pieļāva Maskava, un tiks uzcelts tikai trīsdesmit gadus vēlāk.

Interesantu liecību mākslas vēsturniekam Vaidelotim Apsitim 1986. gada 19. decembrī, kad viņš strādāja pie grāmatas par K. Zāli, sniedza tēlnieks Kārlis Baumanis: K. Zāle, būdams jau smagi slim un dzīvodams Inčukalnā, 1940.–1941. gada ziemā veidojis plastilinā latviešu sarkanā strēlnieka figūru: “*Tādus es viņus Petrogradā redzēju,*” teicis K. Zāle.⁵³ Strēlnieks esot bijis attēlots ar šauteni pāri plecam un granātu rokā. Nav šaubu, ka K. Zāle Krievijas revolūcijas laikā ne vienu vien reizi bija redzējis latviešu sarkanos strēlniekus Petrogradā,⁵⁴ vēl pat 1919. gada otrajā pusē, kad komunistu vara bija gāzta Latvijas lielākajā daļā, viņš vēl bija kādu laiku strādājis padomju Latvijas Izglītības komisariātā Rēzeknē un laikam arī pie kāda pieminekļa projekta – tajā bija attēlots komisārs un strādnieku grupa.⁵⁵

Nevienā citā avotā tomēr nav izdevies atrast apstiprinājumu K. Baumaņa teiktajam par K. Zāles iecerēm pirmajā padomju okupācijas gadā. Ar K. Zāli lieta nav skaidra, taču daudz skaidrāka tā ir ar citiem tēlniekiem, kuri sāka veidot Vladimira Ļeņina (*Vladimir Lenin*) un Staļina skulptūras. Pirmais pie Ļeņina skulptūras ķērās izcilais latviešu tēlnieks Emīls Melderis (īst. v. Jēkabs Emīls Millers, 1889–1979), kurš bija radījis tādus meistardarbus kā Pāvila Roziša portrets, piemineklis Latvijas Brīvības cīņās kritušajiem Valkā, 1933. gada šedevrs “Puikas” u. c. Vēl pavisam nesen, 1939. gadā, latviešu mākslas vēsturnieks Jānis Dombrovskis pamatoti bija E. Melderi nosaucis par dižo torņakalnieti, jo tur viņš dzīvoja.⁵⁶ E. Melderis tika uzaicināts strādāt Mākslas akadēmijā (kamēr K. Zāle no tās tika atlaists) un, iespējams, pateicībā par to – pirms tam viņš bija strādājis par skolotāju Teodora Zeiferta pamatskolā – ķērās pie Ļeņina skulptūras, taču pabeigt to pirmajā okupācijas gadā nepaspēja.⁵⁷ Pēc kara, kad padomju okupācija tika atjaunota, viņš izveidos vairākas Ļeņina skulptūras, tāpat kā Pētera Stučkas, Friča Roziņa un Raiņa tēlus, tomēr mūža nogalē, 1968. gadā, radītā skulptūra “Rainis un Stučka Slobodskā” jau atstāja diezgan nožēlojamu iespaidu.⁵⁸ E. Melderis Ļeņina skulptūru izveidot nepaspēja, taču nelielu Ļeņina bisti laikam paguva izveidot J. un A. Brieži, pie tam J. Briedis, vāciešiem ienākot, šo nelielo darbu bija ieracis zemē, tā izglābjot no iznīcināšanas⁵⁹ (tas, protams, abu mākslinieku statusu, padomju okupācijai atjaunojoties, tikai paaugstināja).⁶⁰ 1941. gadā abi tēlnieki izveidoja arī milzīgu ģipša skulptūru “Robežsargs ar suni”, kas tika izvietota netālu no Brīvības pieminekļa, “[...] lai uzskatāmi demonstrētu, kam ir vara un noteikšana”⁶¹ (arī šī skulptūra pārdzīvos karu un pēc tam vēl ilgi, līdz pat 60. gadu vidum, atradīsies kāda atpūtas nama pagalmā

Jūrmalā).⁶² Pēckara gados abi Brieži veidos gan Staļina, gan Ļeņina tēlus, un izdomas kalngalus A. Briede – patiešām talantīga tēlniece – sasniegs 1969. gadā, kad, gatavojoties Ļeņina 100. dzimšanas dienai, izveidos granīta “Ļeņinu – sapņotāju” (!), kas tiks augstu novērtēts⁶³ un apbalvots ar LPSR Valsts prēmiju.

1941. gada 1. aprīlī tika noslēgts līgums ar T. Zaļkalnu par 1,40 m augstu Staļina krūšutēlu bronžā; tas bija jāizgatavo līdz 1. jūlijam, un par to viņam bija jāsaņem 3000 rbļ.⁶⁴ Lai arī izveidot minēto krūšutēlu līdz padomju pirmā okupācijas gada beigām tēlnieks nespēja, iespējams, avansu par iecerēto darbu viņš saņēma – tā bija ierasta prakse padomju laikā (T. Zaļkalns bija arī to nedaudzo latviešu kultūras mākslinieku vidū, kuriem pirmajā okupācijas gadā tika piešķirta mūža pensija; tiesa, nav zināms, cik tā bija liela un vai to jau sāka izmaksāt 1941. gadā).⁶⁵ Tāpat kā K. Ulmaņa statuja nebija šķērslis T. Zaļkalnam veidot Staļina statuju, tāpat Staļina krūšutēls nebija par šķērslī jaunajā, vācu, okupācijā sākt veidot Lielvācijas vadoņa Ādolfā Hitlera (*Adolf Hitler*) bisti, saņemot par to ļoti ievērojamu summu – 4300 reihsmarku: šis darbs “*varēja kļūt par vienu no nedaudzajiem nacistu okupācijas laika totalitārās mākslas paraugiem Latvijā*”.⁶⁶ Lai arī darbs laikam netika pabeigts, honorāru tēlnieks tomēr bija saņēmis.

“Pretim Saulei”

Tā saucās pirmā filma (apakšvirsraksts “Filma par Padomju Latviju”), kas tika uzņemta pirmajā okupācijas gadā: pilnmetrāžas dokumentāla filma, kura bija pabeigta 1941. gada marta beigās⁶⁷ un no 1. maija parādījās uz ekrāna:

“Filma sākas ar atbrīvotās tautas gavilēm ielās, sagaidot Sarkano Armiju, apsveicot

atbrīvotos cietumniekus. Tukšās cietuma kameras stūrī paliek ar veseri sadauzītās kandalas. Visā Rīgā mītiņi un demonstrācijas. Un tālāk – Maskava sagaida latviešu delegāciju ar prof. Kirchenšteinu priekšgalā, kas ieradušies uz PSRS Augstākās Padomes vēsturisko sesiju.”⁶⁸

Filmas režisors un scenāristi – Iļja Kopalins (*Il'ja Kopolin*) un M. Ceitlins (*M. Ceitlin*) – bija no Maskavas, bet operatoru vidū bija arī pazīstamais latviešu operators Eduards Kraucs (1898–1977), mūziku bija uzrakstījis Jānis Mediņš.⁶⁹

“Latvijas nesenās dzīves kadri: lauku un pilsētu bezdarbnieki, tukša, pamesta rūpnīcas ēka. Bet pretstatā – greznā, bezrūpīgā bagātnieku jūrmala, zaļumu skautas villas, pludmales prieki. Un vēsturiskais lūzums Latvijas likteņos. Kadrs aiz kadra, kuru sižetos lemts ietvert vārdu “pirmais”: pirmā vaga pēc zemes pārdalīšanas, pirmā traktoristu pamācība, pirmie klausītāji krievu valodas kursos” –

tā filma tika raksturota padomju Latvijas kino vēsturē.⁷⁰ Lai cik lielā mērā okupētās Latvijas prese jau nebija kontrolēta, tomēr zināma kritika par filmu vēl tika pieļauta:

“[...] filma neaptver visus mūsu tautas lielos vēsturiskos notikumus un nedod pilnīgu ieskatu tautas dzīvē. Redzam gan atsevišķas ainiņas no nelegālās revolucionāru darbības, redzam sagruvušos fabriku korpusus, kas tagad Padomju Latvijas laikā tiek atjaunoti, un tajos rit spriega darba dzīve, bet pavisam maz filmā redzami raksturīgie tautas tipi, sadzīves ainas. Tāpat nav parādīta īsti neviena lauku sēta. Visus šos trūkumus nenoliedz arī filmas režisors, bet aizrāda, ka tie nav bijuši novēršami filmas radīšanas darbā, kas iekritis taisni īsajās un tumšajās rudens un ziemas mēnešu dienās.

Tādos apstākļos uzņēmumi ārpus studijas ir gandrīz neiespējami. Nākamā mūsu dokumentārā filma neapšaubāmi būs labāka skatītāju prasību apmierinātāja kā šī.⁷¹

Jau 1940. gada novembrī bija izsludināts arī scenāriju konkurss mākslas filmām. 1941. gada pavasarī darbs bija pavisam pie trim scenārijiem – F. Rokpeļņa scenārija par 1940. gada 17. jūniju, Viļa Lapenieka (1908–1983) – par komponista Emila Dārziņa dzīvi (“Melanholiskais valsis”), bet laikam vistālāk bija pavisam darbs pie scenārija “Kad atausa rīts” par komunistisko pagrīdi Latvijā laikā no 1939. gada oktobra līdz 1940. gada 17. jūnijam.⁷² Tā autors bija krievu rakstnieks Nikolajs Virta (*Nikolaj Virta*), kurš tikko bija saņēmis Staļina prēmiju par romānu “Vientulība”: “[...] galvenās romānā darbojošās personas ir šķiras ienaidnieki – kulaki un eseri, un apbrīnojami skaidrs un reljefs ir Virtas šo tipu zīmējums”.⁷³ Ienaidniekus, protams, N. Virta veikli attēlotu arī filmas scenārijā. Tik nopietns bija viņa uzdevums, ka scenārija lasīšanai un apspriešanai 1941. gada maija otrajā pusē Maskavas kinostudijā tika saaukta PSRS kino elites apspriede, kurā piedalījās gan Rīgā dzimušais lielais režisors Sergejs Eizenšteins (1898–1948), gan tālaka padomju populārākais kino režisors, arī tikko ar Staļina prēmiju apbalvotais Grigorij Aleksandrov (*Grigorij Aleksandrov*, 1903–1983), kurš bija iesācis muzikālo filmu mākslu PSRS (“Jautrie zēni”, “Cirks”, “Volga – Volga”, “Gaišais ceļš”), veikli aizņemoties Holivudas tehniskos paņēmienus, kurus viņš un S. Eizenšteins bija redzējuši dzīvē, 30. gadu sākumā uzturoties ASV.

*“Scenārija sīzeta līnijas vijas ap vadošā pagrīdes darbinieka Žaņa Strautnieka, Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas locekļa, un viņa tuvākā palīga komunistu strādnieka Pētera Eglīša un komjaunietes strādnieces Ernas Lindes darbu.”*⁷⁴

Skaidrs, ka nevarēja iztikt bez ienaidniekiem:

*“Ļoti spilgti scenārijā tēlo plutokrātiskās iekārtas vadītāju nodevības, kas pārdeva latviešu tautas intereses. Daļēji veselās epizodes būs veltītas Latvijas, Igaunijas un Lietuvas armijas pārstāvju slepenām apspriedēm Siguldas pilī, kad buržuāziskās Latvijas vadītāji rupji pārkāpa savstarpējās palīdzības paktu PSRS un kala pretpadomju bloku Baltijā.”*⁷⁵

Visi klātesošie slavēja scenāriju; par filmas režisoru bija izraudzīts pazīstams padomju mākslinieks Boriss Barnets (*Boris Barnet*, 1902–1965), kura pirmā skaņu filma “Nomale” (1933) tika uzskatīta par paraugu revolucionāru attēlošanai. Tika cerēts, ka filmu uzņems vēl 1941. gadā, bet ar to laikam būtu bijis par maz: padomju Latvijas vadītāji Vilis Lācis un Žanis Spure bija izvirzījuši ideju, ka nepieciešams uzņemt arī otro sēriju, “kurā parādītu varoņus padomju varas apstākļos un viņu dalību sociālisma celtniecībā”.⁷⁶ Iespējams, priekšdarbi arī tika uzsākti – vismaz par režisoru laikam tika izraudzīts Aleksandrs Rusteīkis (1882–1958),⁷⁷ tas pats, kura spēlfilma “Aizsprosts” bija aizliegta. Viņš bija “reabilitējies”: klusējot vairākus mēnešus, palicis bez darba un, iespējams, bez lielākiem iztikas līdzekļiem, 1941. gada 10. martā A. Rusteīkis bija uzrakstījis vēstuli LKP Rīgas pilsētas komitejai, bagātīgi nomaksājot nodevu jaunajam režīmam. Viņš rakstīja, ka Latvijā esot dzīvojis

“manai sirdij svešā pasaulē, kurā es nevarēju atrast apmierinājumu [...] pussatrūnējušajā kapitālistiskās “labklājības” pasaulē [...] Izrauties no šī “purva” nebija iespējas [...] Bet notika tas, par ko es varēju tikai sapņot. Atnāca atbrīvotāji – Lielā Padomju Savienība – varenais kultūras virzītājs. Lai dzīvo mana dzimtene [PSRS],

varenā un neaptveramā [...] Lai plīvo pār to sociālisma karogs kā pasaules revolūcijas simbols [...] Ilgu mūžu mūsu vadonim biedram Staļinam”.

Kāds Komunistiskās partijas funkcionārs, kurš to lasīja, nevarēja noticēt tik lielai pielīšanai un pierakstīja klāt: “Ar varu grib izlikties lojāls”,⁷⁸ taču A. Rusteiķis patiešām bija labs režisors, un laikam bija nolemts viņu izmantot, taču līdz Vācijas uzbrukumam PSRS bija palicis pavisam nedaudz, un nekas liels netika paveikts (nepaspējis iegūt nekādu atzinību no padomju varas, pēc kara, okupācijai atjaunojoties, viņš tika pavisam aizmirsts, iespēja darboties padomju kino viņam netika dota, un viņš strādāja par fotogrāfu Jūrmalā līdz savai nāvei 1958. gadā).⁷⁹ Lai gan literatūrā ir minēts, ka bija iecerēta arī filma “Valmieras puikas” pēc P. Roziša populārā romāna motīviem,⁸⁰ šķiet, nekādi priekšdarbi netika uzsākti. Vienīgā mākslas filma, kura 1941. gada 13. jūnijā, īsi pirms kara sākuma, parādījās uz ekrāna, bija režisora Valdemāra Pūces filma “Kaugurieši”.⁸¹ Filmas uzņemšanai bija diezgan gara vēsture, arī atspoguļojot politisko pārmaiņu ietekmi. Lēmums par filmas uzņemšanu pēc Kārļa Zariņa populārā romāna tika pieņemts vēl neatkarīgās Latvijas laikā, 1940. gada martā,⁸² bet pirmie ārskata kadri Valmieras tuvumā tika nofilmēti tieši Latvijai liktenīgajā 17. jūnijā. Varbūt tāpēc, ka tajā dienā operatoru vidū nebija galvenā operatora Valdemāra Upiša (1904–1986), bet varbūt tāpēc, ka šajā dienā operatorus nodarbināja citas domas (iespējams, tad, kad filmētāji devušies uz Valmieru, pretim braukuši padomju tanki),⁸³ pirmie nofilmētie kadri tika atzīti par mazvērtīgiem, lai arī darbu vairāk iekavēja nepieciešamība koriģēt scenāriju atbilstoši jaunajām prasībām – tas nozīmēja nepieciešamību vairāk uzsvērt šķiru ciņu.⁸⁴ Tas tika izdarīts, un rudenī filmēšana ieguva lielus apmērus – tā tika

uzskatīta par pirmo latviešu revolucionāro lielfilmu, kurai netika taupīti līdzekļi: filmā tēloja 40 aktieri, 200 statisti un 100 tehniskie darbinieki (“tautu” tēloja pat kādas Rīgas patversmes nespējnieki, kuri pie tam vēl tika ieģērbti “etnogrāfiskos skrandainos tērpos”, “tautai” bija jāizskatās galīgi nomocītai). Oriģinālmūziku rakstīja Bruno Skulte (1905–1976), filmas mākslinieks bija R. Suta. 1940. gada decembra sākumā filmēšana tika pabeigta, bet viss darbs – 1941. gada maija vidū, un 16. maijā filmu aizsūtīja uz Maskavu, lai ieskaņotu krievu valodā.⁸⁵ Tā bija pirmā latviešu padomju aktierfilma, kurā bija īpaši uzsvērtas šķiru pretišķības: “Baronu pili līksmo – zemnieki vergo kungu rijās [...]”⁸⁶ Sākoties vācu okupācijai, filmas negatīvi tika iznīcināti, tomēr trīs eksemplārus izglāba Rīgas kinostudijas darbinieki, un filma no jauna parādījās uz ekrāna 1946. gada aprīlī.⁸⁷

Traģisks izvērtās filmas mākslinieka R. Sutas liktenis – viņš tik lielā mērā bija satuvinājies ar padomju režīmu, ka, vācu uzbrukumam sākoties, brīvprātīgi bēga uz PSRS iekšieni un galu galā nonāca Gruzijā, kur strādāja par mākslinieku Tbilisi kinostudijā. Padomju Gruzijas realitāte laikam bija par traku pat kreisi orientētajam māksliniekam. 1943. gadā viņš tika arestēts par viltotu pārtikas kartiņu izgatavošanu un izmantošanu. Vispirms viņš saņēma 10 gadus cietumā, bet 1944. gadā tika tiesāts vēlreiz, viņam tika piespriests nāves sods, kas tika izpildīts 1944. gada 19. jūlijā.⁸⁸ Latviešu māksla zaudēja vienu no saviem talantīgākajiem, vispusīgākajiem un īpatnējākajiem māksliniekiem.

Arī Čaks...

Lai gan tālajā 1920. gada 15. novembrī A. Čaks atradās bēgļu gaitās Krievijā, viņš bija iestājies komunistu partijā Penzā izvietotā 25. rezerves kājnieku pulka

partijas organizācijā un tuvākā gada laikā mācījās Penzas partijas skolā un darbojās kā komunistisks propagandists – vietējās avīzes *Kommunističeskij putj* redaktors.⁸⁹ Kad blakus esošajā Tambovas guberņā notika Aleksandra Antonova (*Aleksandr Antonov*) vadītā zemnieku sacelšanās pret komunistiem, A. Čaks piedalījās tās brutālajā apspiešanā,⁹⁰ tomēr, par laimi, 1922. gadā nolēma atgriezties Latvijā, un, lai arī padomju Krievijā bija raksturots kā “*noturīgs, aktīvs komunisti*”,⁹¹ Latvijā viņš sakarus ar komunistiem neuzņēma un bija mēreni kreisi orientēts rakstnieks, kurš 1933.–1934. gadā neilgi bija bijis pat Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs.⁹² K. Ulmaņa autoritāro režīmu viņš pārdzīvoja vairāk nekā labi: tikai nedaudz tika palaboti “Mūžības skartie” – “sarkanās gvardes” vietā tagad bija “brīvības gvarde”, “sarkanā avangarda” vietā – “brīvības avangards”, “sarkano strādnieku karogu” vietā – “varenie strādnieku karogi”. 1940. gada janvārī par šo lielo darbu viņš saņēma Annas Brigaderes prēmiju: “1940. gada sākumā A. Čaka dzejnieka popularitāte sasniedz savu augsti.”⁹³ Taču tieši “Mūžības skartie”, par kuriem bija saņemta cienījamā un pelnītā balva, pēc Latvijas okupācijas 1940. gada 17. jūnijā radīja dzejnieka sirdī pavisam citas jūtas – bailes no jaunās varas iespējamās atriebības gan par pašu darbu, gan par balvu, kura tika uzskatīta par ļoti nacionāli orientētu: “[...] jālūdz Dievs, lai visi pēc iespējas ātrāk aizmirstu “Mūžības skartos””.⁹⁴ Pirmos okupācijas mēnešos, kad daudzi rakstnieki jau slavēja jauno varu un Staļinu,⁹⁵ A. Čaks bija kluss, acimredzot arī spēcīgi pārdzīvojot to, ka viņš – lielākais no dzīvajiem latviešu dzejniekiem – pat netika uzņemts par biedru, bet bija tikai kandidāts jaunizveidotajā Latvijas PSR Rakstnieku savienībā (par pilntiesīgu biedru A. Čaks kļuvis tikai 1941. gada 1. jūnijā, kad jau būs nomaksājis – kā redzēsīm turpmāk – ievērojamas

nodevas jaunajai varai). Pirmie dzejoļi parādījās tikai 1941. gada sākumā, kad, iespējams, A. Čaks, vēlēdamies tikt uzņemts par pilntiesīgu biedru Rakstnieku savienībā,⁹⁶ bija izlēmis atraisīt savu balsi – laikam tāpēc viņš arī bija aktīvs savienības politiskā semināra klausītājs, turklāt viņam vienmēr bija raksturīga lojalitāte pret jebkuru režīmu: “[...] kaut arī kreisi noskaņots, Čaks allaž bija lojāls pilsonis [...] Iespējams, Čaks gribēja palikt lojāls pilsonis arī padomju Latvijā”.⁹⁷ Pirmajā dzejoļi (21. februārī) “Balāde par iesirmo kapteini” nodeva bija pavisam minimāla, kādi pāris vārdi:

*Es stāvu vietā nelokāms,
lai nost man abas rokas kalst,
Ja to, ko uzliek Darba valsts,
Mēs zemūdenē neveicam.*⁹⁸

Nākamajā dzejoļi (pēc nedēļas) nodeva jau bija lielāka: lai arī tas bija it kā veltīts slēpotāju krosam, tomēr ne gluži katram slēpotājam, bet slēpotājam – komjaunietim, kuram, tiesa, bija ne tikai jāslēpo:

*Sniegi laukus baltus klāj,
Skaidrais tālums pretim māj;
Komjauniet, slēpotāj,
Stāj!
Spēks, kas asā darba krāts,
Tālā mērķi triektais prāts,
Komjauniet, cīņai nāc,
Sāc.
Tālums spid un garām slid,
Vēji tev pie slēpēm krit;
Komjauniet, proti rit
Atvairīt
Briesmas savai Dzimtenei,
Visai darba pasaulei; –
Komjauniet, droši skrej,
Hei!⁹⁹*

Tas vēl nebūtu nekas briesmīgs, tāpat tāds nebija cits nieks 8. martā – “Sieviešu dienā” – “Dziesma par jauno pastnieci”:

*Vēstule kā spalva.
Pašai smaida valgs.
Pasaule un dzīve
Saujā likst kā zieds.
Ved zem rokas brīve,
Kur bij skumji iets.¹⁰⁰*

Šķiet, ka neviens A. Čaku nespieda iet tālāk, bet viņš to darīja arvien spēcīgāk. Martā nāca dzejolis, veltīts Parīzes Komūnai (1871), "18. marts":

*Grauj lielgabalū dārds,
Un ložu krusas birst. –
Kam komūnāra vārds,
Vai viņu rindās irst?
Tie stāv un labāk mirst.*

*Viss gurdais elpā gaist,
Kad atkal prātā nāk
Ikbrīdi varenāk,
Ar slavu apvītais
Marts astoņpadsmitais.¹⁰¹*

Tagad A. Čaks bija burtiski neapturams, un, protams, bija jānāk dziedājumam par Ļeņinu "Viņš redzēja Ļeņinu": par kādu Sarkanās armijas kareivi, kurš – tas ir zīmīgi – piedalās Sarkanās armijas uzbrukumā Polijai (1920):

*"Pret paniem!" – balsīm pildās gaiss.
Pret paniem karogs sarkanais
Ved tālāk cīņā pulku.
Iet rindā jaunais kareivis,
Un drosme viņa pierē viz
Ar nedzēšamu spulgu.
Vai šautene par smagu šķiet?
Vai tankam aukla vaļā iet?
Nē! Viegla viņa gaīta.
Viņš iet, no vecā atbrīvots.
Jauns spēks un draugs ir viņam dots:
"Tas – Ļeņins!" lūpas smaida.¹⁰²*

1. maijs bija svētku diena PSRS, un jau 1941. gada aprīlī dzejnieks to slavēja,

salīdzinot ar 1940. gadu – kad viņš, kā atceramies, bija saņēmis cienijamo A. Brigaderes prēmiju (galu galā – veseli 4000 latu), bet tagad to raksturoja kā posta laiku:

*Gads gājis, nāvi projām gainot,
Plīv brīvi karogs sarkanais
Ar zvaigzni dzīvo, piecstaraino,
Un viņam līdzī pirmais maijs.
Mēs rindās ejam ielās koši,
Nav liegta dziesma, krūtīm gaiss.
Mēs darba svētkus svinam droši,
Mums šodien visiem pirmais maijs.
Kas tevi saules klēpī lika,
Kur gaisma mūžam nenoriet,
Tu, piecpadsmitā republika,
Lai ceļš uz komunismu iet? –
Tas strādnieks, darba zemnieks blaku,
Viens kopā lējies plecs un balsts;
Tie abi soļo vienu taku,
Tiem abiem kopā viena valsts.¹⁰³*

Latviešu mākslas dekādei Maskavā bija jāuzraksta arī jauna opera, tas tika uzticēts Jāzepam Mediņam. Lai gan operai tā arī netika dots nosaukums,¹⁰⁴ jau martā tika paziņots, ka libreta plānu esot izstrādājuši A. Čaks un Eriks Ādamsons: "Operas darbība norisinās Maskavā, uz Volgas, pie Valkas un Rīgā 1918. gadā, un galvenā loma tur ierādīta latviešu revolucionāriem strēlniekiem."¹⁰⁵ Abi dzejnieki uzrakstīja operai 13 dziesmas, tai skaitā – pavisam neveiklu "Dziesmu par Ļeņinu":

*Un strēlnieki traucas, un zemnieki steidz
Tiem līdzī no druvām un siliem,
Līdz armija izaug, un biedrs tad teic:
– Miers būdīnām, karš lai ir pilīm! –
Un, lūk, ar šiem vārdiem, kas vareni plūst
Pār sādžām un pilsētām senām,
Uz laikmetu gaišu un taisnīgu mūs
Ved viņš – tautas draugs biedrs Ļeņins.¹⁰⁶*

Kulmināciju A. Čaka garīgais kolaboracionisms sasniedza jūnijā ar garu dzejoli

“17. jūnijs”. Neviens ne līdz tam, ne vēlāk tik meistarīgi neapmīļos okupācijas simbolu – Sarkanās armijas tanku –, kā to darīja A. Čaks:

*Lielceļu baltajos diviešos
Tīnušies tanki iet;
“Tumsu mums šurpu svied
Riteņos dzēlos un lielos.
Tā mūsu nemieru mielos.”
Motoru balsis dzied. –
Tēraudā sapņi zied.*

*Vabules kaltās un stiprās,
Bites, kas saldi dūc.
Pretim tām veras krūts.
Tālumi pārtrūkst kā dzīpars.
Zeme mums ripo kā stīpa.
Diezgan te kuņģiem būs. –
Pats savu vārpu plūc.¹⁰⁷*

A. Sakse arī uzrakstīja dzejoli ar tādu pašu nosaukumu – “17. jūnijs”, kuram bija tas pats varonis – PSRS tanks, taču tas nobālēja A. Čaka izdomas priekšā (“*No brāļu robežām, / no brīvās darba zemes / šurp tanki varenie / jau dārdēdami brauc*”, tā A. Sakse).¹⁰⁸ Lai kā abi dzejnieki centās, viņu darbi, tikko parādījušies, jau bija ideoloģiski novecojuši (“Karoga” 6. numurs, kurā bija nodrukāts A. Čaka “17. jūnijs”, laikam uz 17. jūniju – okupācijas gadadienu – vēl pat nebija iznācis). Tie pilnīgi atbilda stāstam, kas par 1940. gada jūniju tika stāstīts veselu gadu, – Sarkanā armija atbrīvojusi Latvijas darbaļaudis no plutokrātu kundzības. Šajā stāstā tanks patiešām bija galvenais varonis. Taču pāris dienas pirms pirmās 1940. gada 17. jūnija gadadienas parādījās jauns stāsts, kuram būs lemts ilgs mūžs padomju Latvijas oficiālajā vēsturē, līdz pat 1988. gadam. 1941. gada 14. un 15. maijā, kad okupētā Latvija piedzīvoja brutālās masu deportācijas, notika padomju Latvijas rakstnieku

pirmais kongress, kurā ar plašu runu uzstājās Arvīds Pelše. Par 1940. gada jūniju viņš neteica neko, toties par jūliju tika pateikts ļoti daudz: 1940. gada jūlija dienas “[...] ir latviešu tautas dzīvē vislielākais vēsturiskais notikums [...] Notika sociālistiskā revolūcija. Nodibinājās proletariāta diktatūra”.¹⁰⁹ Te ir izšķiroša satura maiņa – no atbrīvošanas, kuru veica ārējie spēki, līdz sociālistiskai revolūcijai, kuru veic paši Latvijas darbaļaudis. Sākās “sociālistiskā revolūcija” – vēlāk uzvarēs apgalvojums, ka tā ir sākusies nevis jūlijā, bet tūlīt jūnijā,¹¹⁰ un Sarkanās armijas tanki vēl dažreiz tiks pieticīgi pieminēti,¹¹¹ taču kopumā PSRS loma 1940. gada vasaras notikumos tiks, cik vien iespējams, mazināta un slēpta, bet “revolucionāru” darbība gloricēta. Šai versijai A. Čaka apmiļotie tanki nederēja, un nav brīnums, ka viņa garais dzejojums netika cildināts padomju okupācijas gados.

A. Pelšes referāts ir zīmīgs vismaz vēl vienā ziņā: jau 1941. gadā tajā bija pamatnāms nākamais lielais okupētās Latvijas rusifikators. Viņa garā roka bija aizsniegusies līdz pat skolnieku sacerējumiem, kuri viņiem bija jāuzraksta, skolu beidzot, par tematu “Varen plaša mana zeme dzimtā”. A. Pelše bija izskatījis vairākus desmitus darbu, un tie viņam nepatika: “[...] par nožēlošanu jāsaka, ka liela daļa jauniešu, šo tematu izstrādājot, nebija spējuši pacelties pāri Latvijas robežām. Lielākā daļa Rīgas meiteņu un zēnu savā fantāzijā nebija spējuši aizlidot tālāk par Gauju”.¹¹² Tas patiešām bija slikti – latviešu jaunieši rakstīja par Gauju, nevis par Volgu: nebija apjūsmojuši PSRS, “savu lielo, vareno, brīnišķīgo dzimteni”. Viņš to viņiem noteikti pieminēs...

A. Pelšes runu klātienē A. Čaks nenoklausījās: grūti pateikt, kādu apstākļu dēļ viņš laikam kongresā nepiedalījās,¹¹³ taču izpildīt A. Pelšes uzdevumus viņš jau bija pilnīgi gatavs.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ J. V. Staļins literatūrā un mākslā. In: Jaunais Komunārs, 21.12.1940., 4. lpp.
- ² “*Kūlējiņi, kolhoznieki / Pilnas klētis piekūluši; / Vienu vārdu atceras: / Staļin tēvam pateicas.*” Ķemeru apkārtnē, kā tika apgalvots, faktiski – izdomāts, esot parādījusies šāda “daina”: “*Liela zeme, plaši lauki, / Nevar vārdus saklausīt, / Nevar tautas saskaitīt: / Staļins visas apvienojis, / Miera zemē pārveidojis.*” Cit. no: ALMA ANCELĀNE. Staļina tēls latviešu padomju folklorā. In: Literatūra un Māksla, 25.12.1949.; sīkāk sk.: ARTURS ŽVINKLIS, LEO JANSONS. Latviešu padomju folklorā: klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums (1947–1954). In: LVIZ 2016, Nr. 2, 136.–137. lpp.
- ³ ALEKSANDRS ČAKS. Lielā Ferganas kanāla racēju vēstule Josifam Vissarionovičam Staļinam. In: Karogs 1941, Nr. 1, 115. lpp.
- ⁴ ARNOLDS KLOTIŅŠ. Mūzika okupācijā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade 1940–1945. Rīga 2011, 130. lpp.; Nesekmīgs dziesmu konkurss. In: Cīņa, 01.05.1941., 12. lpp.
- ⁵ ILGONIS BĒRSONS. Auseklītis zem āmura un kāškrusta. Rīga 2006, 164.–165. lpp.
- ⁶ Koncerts konservatorijā. In: Darbs, 31.03.1941., 5. lpp.
- ⁷ Dziesma par Staļinu. In: Karogs 1941, Nr. 4, 427. lpp.
- ⁸ Dziesma par traktoru. In: Brīvais Zemnieks, 01.01.1941., 3. lpp.
- ⁹ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 129.–130. lpp.
- ¹⁰ Nesekmīgs dziesmu konkurss.
- ¹¹ Kāda censone Skaidrīte Stunga sacerēja “Skrundas jauniešu dziesmu”, kurā, protams, apmiļoja Staļinu, bet diez vai to skandēja pat vienā pašā Skrundā. SKAIDRĪTE STUNGA. Skrundas jauniešu dziesma. In: Padomju Jaunatne, 16.10.1945., 3. lpp.
- ¹² ARNOLDS KLOTIŅŠ. Mūzika pēckara staļinismā. Latvijas mūzikas dzīve un jaunrade. 1944–1953. Rīga 2018, 237. lpp.
- ¹³ Oktobra zvaigzne. In: JĀNIS SUDRABKALNS. Brāļu saimē. Dzejas. Rīga 1947, 128. lpp.
- ¹⁴ ALEKSANDRS ČAKS. Zem cēlās zvaigznes. Dzejoļi un dzejojumi. Rīga 1948, 325. lpp.
- ¹⁵ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 130. lpp.
- ¹⁶ Mūsu pirmajai mākslas dekadei tuvojoties. In: Darba Sieviete 1941, Nr. 10, 5. lpp.
- ¹⁷ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 123. lpp.
- ¹⁸ Drāmas teātrim Maskavā bija jārāda Rūdolda Blaumaņa “Skoderdienas Silmačos”, un tika paziņots, ka tikai politiski labi sagatavots kolektīvs spēs to paveikt: “*Tādēļ LPSR Drāmas teātra kolektīvs tik cītīgi studē VK(b)P vēstures īso kursu.*” Neskaitāmiem mēģinājumiem un nepārtrauktiem meklējumiem pēc tā, kā lugu konceptuāli piemērot jaunajām prasībām klāt nāca t. s. politiskā izglītība, kurai teātra kolektīvs tika pakļauts četras dienas nedēļā, agri no rīta, pirms mēģinājumiem. “*Trešdiena ir sevišķi nopietna darba diena. Tad pirms mēģinājumiem notiek semināri par partijas vēsturi. To vada teātra kolektīva locekļi – dekorators b. Lapiņš [Arturs Lapiņš].*” LPSR Drāmas teātra darba nedēļa. In: Cīņa, 19.03.1941., 6. lpp.
- ¹⁹ HERBERTS LĪKUMS. Kas gaidāms tēlotājās mākslās. In: Cīņa, 07.12.1940., 1. lpp.
- ²⁰ ILZE KONSTANTE. Staļina garā ēna Latvijas tēlotājās mākslā. 1940–1956. Rīga 2017, 86. lpp.
- ²¹ RŪDOLFS PINNIS. Glezniecība. Rīga 1990, 26. lpp.
- ²² KĀRLIS BUŠS. Pirmā Latvijas PSR tēlotājās mākslas izstāde. In: Cīņa, 08.01.1941., 3. lpp.
- ²³ Ibidem, 5. lpp.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ ANNA SAKSE. Periodikā izkaisītā literatūra. In: Cīņa, 01.01.1941., 5. lpp.
- ²⁷ Ibidem.

- ²⁸ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 72. lpp.
- ²⁹ Suta prasa klasiski nevainojamu zīmējuma formu. TATJANA SUTA. Romans Suta. Rīga 1975, 81. lpp.
- ³⁰ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 88. lpp.
- ³¹ JĀNIS DOMBROVSKIS. Portretists profesors Roberts Tilbergs. In: Atpūta, 28.06.1940.
- ³² Sacensība hercoga Jēkaba piemiņai. In: Brīvā Zeme, 17.02.1940.
- ³³ MĀRIS BRANCIS. Jānis Roberts Tilbergs. Rīga 1996, 208. lpp.
- ³⁴ Latvijas PSR Mākslas Izstāde. In: Jaunais Komunārs, 05.01.1941.
- ³⁵ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 209. lpp.
- ³⁶ Uldis Zemzaris par Tilberga radīto Staļina portretu ir precīzi atzīmējis, ka Tilbergs “*defilēja ar savu akadēmisko profesionalitāti*”. ULDIS ZEMZARIS. Mākslinieki dzīves ceļā satikti. Vērojumi un atskārsmes. Rīga 2017, 65. lpp.
- ³⁷ INETA LIPŠA. Ulmaņa mīlestības pinekļos. In: Rīgas Laiks 2012, Nr. 5, 36.–45. lpp., šeit 38. lpp.
- ³⁸ Ibidem, 41. lpp.
- ³⁹ KĀRLIS ZEMDEGA (sast.). Latviešu padomju tēlniecība (albums). Rīga 1960, 79. lpp.
- ⁴⁰ BRUNO TOMANIS. Revolūcijas dēli. Latviešu strēlnieki un sarkangvardi pirmajā padomju varas gadā. Rīga 1970, 16. lpp.
- ⁴¹ “*Leņins pieceļas un izstiepj roku / Pulkvedim – viņš uzvarai tic droši.*” ALEKSANDRS ČAKS. Raksti. 3. sēj. Rīga 1973, 282. lpp.
- ⁴² “*Kaujās ar Padomju valsts ienaidniekiem pilsoņu kara gados redzama nozīme piekrita latviešu strēlniekiem. Latviešu sarkanie strēlnieki varonīgi cīnījās pie Kazaņas, Orlas un Perekopa [...]*” Uzticības zvērests sociālistiskai Dzimtenei. In: Padomju Latvija, 19.02.1941., 10. lpp.
- ⁴³ Biedrs Pēteris Plēsums. In: Ciņa, 23.11.1940., 1. lpp.
- ⁴⁴ Pēteris Plēsums. PĒTERIS BAUĢIS (red.). Mēs jaunu pasauli sev celšim. Sociālistiskā revolūcija Latvijā 1940. gadā. Atmiņu krājums. 1. sēj. Rīga 1972, 348. lpp.
- ⁴⁵ Biedrs Roberts Neilands. In: Ciņa, 01.01.1941., 3. lpp.
- ⁴⁶ JOSIFS BARKOVSKIS. Latgales komunisti ciņā par revolūcijas uzvaru. In: BAUĢIS, Mēs jaunu pasauli sev celšim, 250. lpp.
- ⁴⁷ Biedrs Varfolomejs Rubuls. In: Ciņa, 07.01.1941., 4. lpp.
- ⁴⁸ Paziņojums. In: Darbs, 23.05.1941., 5. lpp.
- ⁴⁹ Sk. sikāk: KONSTANTE, Staļina garā ēna, 94.–95. lpp.
- ⁵⁰ Baltijas paviljona eksponāti Vissavienības lauksaimniecības izstādē. In: Ciņa, 01.05.1941., 9. lpp.
- ⁵¹ Baltijas republiku paviljons lauksaimniecības izstādē. In: Darbs, 13.05.1941., 1. lpp.
- ⁵² R. KALNIŅŠ. Latvijas PSR Vissavienības lauksaimniecības izstādē Maskavā. In: Ciņa, 25.05.1941., 5. lpp.
- ⁵³ VAIDELOTIS APSĪTIS. Kārlis Zāle. Rīga 1988, 137. lpp.
- ⁵⁴ Par Zāli Petrogradā 1918. gadā sk. Ugas Skulmes atmiņas: UGA SKULME. Atmiņu grāmata. Rīga 2013, 158. lpp.
- ⁵⁵ APSĪTIS, Kārlis Zāle, 24.–25. lpp.
- ⁵⁶ “*Patlaban Meldera darbu stils kļuvis konstruktīvi reāls un tajos spraiģi izpaužas cilvēka ķermeņa fiziskā un garīgā spēka daiļums. “Es negribu gaļu tēlot, rēķinoties vienīgi ar anatomiju, bet uzskatu cilvēka figūru arī kā celtņi,” – saka mākslinieks, šai celtnei, pēc tēlnieka domām, jābūt izteiksmīgai un konstruktīvai, ko tēlnieks sasniedz ar rūpīgi pārdomātām figūru kustībām, lielā vienkāršībā pastriņojot un izceļot tikai raksturīgāko.*” JĀNIS DOMBROVSKIS. Dižais torņkalnietis – tēlnieks Emīls Melders. In: Atpūta, 02.06.1939., 24. lpp.
- ⁵⁷ SKAIDRĪTE CIELAVA (red.). Latviešu tēlotāja māksla. Rīga 1980, 8. lpp.

- ⁵⁸ Attēlus sk.: ILGA STRAUME (sast.). Emīla Meldera 80. dzimšanas dienai veltītās darbu izstādes katalogs. Rīga 1969.
- ⁵⁹ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 98. lpp.
- ⁶⁰ Attēlu sk.: GALINA KARKLIN'. Aleksandra Briedis. Moskva 1977, s. 102.
- ⁶¹ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 118. lpp.
- ⁶² KARKLIN', Aleksandra Briedis, s. 103.
- ⁶³ A. Briedes darbs uzskatāms par vienu no izcilākajiem padomju portreta mākslas ievērojamākajiem sasniegumiem. Tas ir pārliecinošs heroiskā tēla paraugs. RUTA ČAUPOVA. Portrets latviešu tēlniecībā. Rīga 1981, 129. lpp.
- ⁶⁴ KONSTANTE, Staļina garā ēna, 85. lpp.
- ⁶⁵ “*Nopelnu pensijas komisija pie Latvijas PSR Tautas komisāru padomes piešķirusi personālpensiju uz visu mūžu dziedāšanas pedagogam Pāvulam Jurjānam, komponistam Alfrēdam Kalniņam, Jāzepam Mediņam, skulptoram Teodoram Zaļkalnam un skatuves māksliniekiem Paulai Baltābolai, Bertai Rūmniecei, Aleksim Mierlaukam un Jūlijai Skaidrītei.*” Piešķirtas pensijas. In: Brīvais Zemnieks, 05.05.1941.
- ⁶⁶ JĀNIS KALNAČS. Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā. 1941–1945. Rīga 2005, 57. lpp.
- ⁶⁷ Pretim Saulei. In: Ciņa, 26.03.1941., 5. lpp.
- ⁶⁸ Ibidem.
- ⁶⁹ Sīkāk sk.: KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 221.–222. lpp.
- ⁷⁰ VALENTĪNA FREIMANE. Padomju Latvijas kino pirmais gads. In: LILJA DZENE, VIKTORS HAUSMANIS, SILVIJA LĪCE, MIKS ZVIRBULIS (red.). Padomju Latvijas kinomāksla. Mākslas, dokumentālās un multiplikācijas filmas. Rīga 1989, 18.–26. lpp., šeit 22. lpp.
- ⁷¹ Pretim saulei. In: Jaunais komunārs, 04.04.1941.
- ⁷² DZENE et al., Padomju Latvijas kinomāksla, 26. lpp.
- ⁷³ Nikolaja Virtas “Vientulība” VAPP republikas apgādā 1941. gadā. In: Jaunais Komunārs, 08.06.1941.
- ⁷⁴ “Kad atausa rīts”. Filmas scenārijs par Padomju Latvijas komunistu ciņu par padomju varu. In: Ciņa, 25.05.1941., 6. lpp.
- ⁷⁵ Ibidem.
- ⁷⁶ Ibidem.
- ⁷⁷ I. RIEKSTIŅŠ (red.). Kino. Kinoskatītāja Rokasgrāmata. Rīga 1980, 292. lpp.
- ⁷⁸ Cit. no: ILGA GORE, AIVARS STRANGA. Latvija: neatkarības mījkrēslis. Okupācija. 1939. gada septembris – 1940. gada jūnijs. Rīga 1992, 162. lpp.
- ⁷⁹ INGA PĒRKONE. Kino Latvijā 1920–1940. Rīga 2008, 246. lpp.
- ⁸⁰ ELMĀRS PELKAUS. Sociālistiskās kultūras izveide. Latvijas Komunistiskās partijas darbība kultūras revolūcijas īstenošanā. 1940–1959. Rīga 1983, 39. lpp.
- ⁸¹ FREIMANE, Padomju Latvijas kino pirmais gads, 25. lpp.
- ⁸² Gatavos skaņu filmu “Kaugurieši”. In: Latvijas Kareivis, 17.03.1940., 4. lpp.
- ⁸³ PĒRKONE, Kino Latvijā, 220. lpp.
- ⁸⁴ FREIMANE, Padomju Latvijas kino pirmais gads, 23. lpp.
- ⁸⁵ Nobeigta filma “Kaugurieši”. In: Ciņa, 15.05.1941., 6. lpp.
- ⁸⁶ FREIMANE, Padomju Latvijas kino pirmais gads, 25. lpp.
- ⁸⁷ Filmu “Kaugurieši” redzēsīm uz ekrāna. In: Padomju Students, 12.04.1946.
- ⁸⁸ LAIMA SLAVA (sast.). Romans Suta. Rīga 2016, 383. lpp.

- ⁸⁹ ALEKSANDRS ČAKS. Raksti. 5. sēj. Rīga 1976, 310.–311. lpp.
- ⁹⁰ Čaks “[...] piedalījās dažās kaujās pret Antonova bandām. Vājas redzes dēļ viņš no aktīvās armijas atbrīvots [...]”. ALEKSANDRS ČAKS. Raksti 1. sēj. Rīga 1971, 546. lpp. 1945. gada 6. februārī Čaks savā īsajā autobiogrāfijā rakstīja: “Antonova sacelšanās laikā cīnījies pret viņa bandām Sarkanās Armijas īpašo uzdevumu vienībā [...]” ALEKSANDRS ČAKS. Kopoti raksti. 6. sēj. Proza, raksti, vēstules, autobiogrāfija. Rīga 2007, 955. lpp.
- ⁹¹ SILVIJA RADZOBE. “Kosmopolītu lieta” un Aleksandrs Čaks. Rīga 2017, 175. lpp.
- ⁹² Ibidem, 176. lpp.
- ⁹³ MILDA GRĪNFELDE, VALDIS RŪMNIKS. Kāpēc es esmu Čaks? Rīga 1988, 22. lpp.
- ⁹⁴ VALDIS RŪMNIKS, ANDREJS MIĢLA. Čaks. Biogrāfisks romāns. Rīga 2010, 516. lpp.
- ⁹⁵ BĒRSONS, Auseklītis zem āmura un kāškrusta, 76.–78. lpp.
- ⁹⁶ Ibidem, 126. lpp.
- ⁹⁷ GUNTIS BERELIS. Latviešu literatūras vēsture. No pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam. Rīga 1999, 85. lpp.
- ⁹⁸ ALEKSANDRS ČAKS. Balāde par iesirmo kapteini. In: Atpūta, 21.02.1941., 9. lpp.
- ⁹⁹ ALEKSANDRS ČAKS. Dziesma slēpotājiem. In: Atpūta, 28.02.1941., 22. lpp.
- ¹⁰⁰ ALEKSANDRS ČAKS. Dziesma par jauno pastnieci. In: Padomju Latvija, 08.03.1941., 6. lpp.
- ¹⁰¹ ALEKSANDRS ČAKS. 18. marts. In: Karogs 1941, Nr. 3, 302. lpp.
- ¹⁰² ALEKSANDRS ČAKS. Viņš redzēja Ļeņinu. In: Karogs 1941, Nr. 4, 450.–452. lpp., šeit 450. lpp.
- ¹⁰³ ALEKSANDRS ČAKS. Divi maiji. In: Karogs 1941, Nr. 4, 429.–431. lpp., šeit 430. lpp.
- ¹⁰⁴ KLOTIŅŠ, Mūzika okupācijā, 131. lpp.
- ¹⁰⁵ Top jaunā latviešu padomju opera. In: Padomju Latvija, 21.03.1941., 3. lpp.
- ¹⁰⁶ ALEKSANDRS ČAKS, ERIKS ĀDAMSONS. Dziesma par Ļeņinu. In: Ciņa, 08.06.1941., 5. lpp.
- ¹⁰⁷ ALEKSANDRS ČAKS. 17. jūnijs. In: Karogs 1941, Nr. 6, 745.–748. lpp., šeit 747. lpp.
- ¹⁰⁸ ANNA SAKSE. 17. jūnijs. In: Ciņa, 17.06.1941., 3. lpp.
- ¹⁰⁹ Padomju Latvijas rakstnieku uzdevumi. LK(b)P CK sekretāra biedra A. Pelšes runa latviešu padomju rakstnieku kongresā. In: Ciņa, 17.06.1940., 4.–5. lpp.
- ¹¹⁰ Sk. sikāk: ĒRIKS ŽAGARS. Sociālistiskie pārveidojumi Latvijā 1940–1941. Rīga 1975, 20.–21. lpp.
- ¹¹¹ Piemēram, pirmajā akadēmiskajā Latvijas vēsturē, kura iznāca okupētajā Latvijā 1959. gadā, bija pieminēts, ka 1940. gada 21. jūnijā, kad no Rīgas Centrālcietuma tika atbrīvoti tur ieslodzītie komunisti, “*Padomju Armijas daļu pavēlniecība novietoja tankus pie cietuma ēkas [...]*”. KĀRLIS STRAZDIŅŠ (red.). Latvijas PSR vēsture. III sēj. No 1917. gada līdz 1950. gadam. Rīga 1959, 376. lpp.
- ¹¹² Padomju Latvijas rakstnieku uzdevumi.
- ¹¹³ BĒRSONS, Auseklītis zem āmura un kāškrusta, 179. lpp.

SUMMARY

The article consists of several essays devoted to Sovietisation of Latvian culture after the occupation and annexation of Latvia. The article is based on archival research, studies of the press and memories published in Soviet period and after the restoration of independence. Extensive studies of research literature dedicated to the problem also form the basis of the current article.

Already during the first days after occupation of Latvia, the Communist Party started to brutally assail Latvian culture and art, enforcing new tasks and topics thereupon.

One of the high-ranking politicians who had an enormous role in the sovietisation of the Latvian culture was Arvids Pelše, quite early starting to accentuate the necessity for Russification. The occupation authorities operated in several directions. One of the tasks for Latvian poets, just like in other Soviet republics, was to create poems about Stalin. However, first big poem devoted to Stalin appeared only in 1948. Some translations of poems about Stalin appeared in the Latvian press.

At the end of 1940, it was planned to organize a 'decade of Latvian art' in Moscow, scheduled for the spring of 1941. Soviet Latvian authorities were ready to please Moscow, however, the decade was postponed, and the beginning of Soviet – German war destroyed aforementioned plans. The preparatory works for the decade revealed serious problems. Latvian artists did not fully adapt to socialistic realism, for example, traditional Latvian painting was termed as formal and far from people. Pompous formalism in painting surprisingly corresponded to Soviet demands best of all. Nevertheless, the preparation for 'decade' demonstrated that many artists were ready for unpleasant servility.

The sculpture is the most politicized branch of fine arts: those who have power, have always wanted to perpetuate themselves in bronze and marble; sculptors have always tried to obtain profitable orders from governments. The first statues of Lenin and Stalin were ordered, but there was no prominent success. The statue of Rainis was also discussed, – poet Rainis was made a symbol of the new era. The idea to immortalise Latvian Red Riflemen opened the issue about their role in Bolshevik revolution and its interpretations during Stalin's repressions. Most of the riflemen were executed, and their names were erased from official history.

Several movies were also planned. Their objective was, for example, to criticise the bourgeois period in the Republic of Latvia and reflect the achievements after 1940. The only movie that was actually elaborated was a documentary film "Towards the Sun", it was recognised as weak and unconvincing.

Famous poet Aleksandrs Čaks possessed a special place in the poetry of the Soviet period, publishing poems in literary magazines and daily newspapers. They were devoted to Lenin and the life of people; the glorification of the Soviet occupation and tanks was especially miserable. Fear from the Soviet regime explains his servility, since his previous poems were considered as patriotic and even nationalist.

Situācija Liepājā un tās apkārtnē 1905. gada revolūcijas priekšvakarā¹

The Situation in Liepāja and its Surroundings on the Eve of the Revolution of 1905

Aleksejs Kriška, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: aleksejs.krs@gmail.com

Rakstā analizēta situācija Liepājā un tās apkārtnē 1905. gada revolūcijas priekšvakarā. Pētījums sniedz Liepājas pilsētas sociālekonomisko raksturojumu 19. un 20. gadsimta mijā, tajā arī apskatītas revolucionāro organizāciju aktivitātes un šajā saistībā Krievijas impērijas spēka struktūru veiktie pretdarbības pasākumi. Pētījumā iegūtā informācija palīdz izprast procesus, kas ļāva revolucionārajām organizācijām nostiprināties un vēlāk ar panākumiem darboties Liepājā 1905. gada revolūcijas laikā, kā arī apstākļus, kas liedza spēka struktūrām novērst revolucionārā noskaņojuma pieaugumu līdz 1905. gadam.

Atslēgvārdi: 1905. gads, revolūcija, spēka struktūras, Liepāja, žandarmērija, policija, Krievijas impērija, kontrabanda, propaganda.

The article is dedicated to the security situation in Liepāja and its surroundings on the eve of the Revolution of 1905. The author gives a socioeconomic description of Liepāja at the turn of the 20th century, describes the activities of revolutionary organisations and countermeasures taken by Russian imperial security institutions in the aforementioned time and location. Information gained during the research helps to understand the processes, which allowed revolutionary organizations to gain a firm foothold in Liepāja and operate with success during the Revolution of 1905, as well as circumstances that prevented the security institutions from averting the rise of revolutionary sentiment in the years prior to 1905.

Keywords: 1905, revolution, security institutions, Liepāja, gendarmerie, police, Russian empire, contraband, propaganda.

Kaut arī 19. gadsimta nogalē Krievijas impērijā joprojām aktīvi norisinājās industriālā attīstība, ilgstoši saglabājās vairāki neatrisināti sociālie jautājumi. Tikmēr no Rietumeiropas ielūda socialistiskas

idejas, un šī plūsma pieauga līdz ar Krievijas impērijas emigrantu kopienu nostiprināšanos ārzemēs. Krievijas impērijas rūpnieciskajos un kultūras centros strādnieku un inteliģences vidū tika dibināti pulciņi ar sociālistisku un sociāldemokrātisku ievirzi, kuri vēlāk pārauga lielākās organizācijās. Straujā industrializācija un tai sekojošie sociālie sarežģījumi skāra arī Liepāju, kas tobrīd bija izvirzījies par nozīmīgu eksporta ostu Krievijas impērijas Baltijas jūras piekrastes pašos rietumos. Arī tur veidojās aizliegtas politiskas organizācijas, kuras faktiski līdz ar to izveidi piesaistīja spēka struktūru uzmanību.

Šajā laikā tika pieņemts lēmums ziemeļos no Liepājas izbūvēt Imperatora Aleksandra III kara ostu² (turpmāk – kara osta), kuras aizsardzības nolūkos neilgi pēc tam tika uzsākti arī nocietinājumu sistēmas – Liepājas cietokšņa – būvdarbi. Tādējādi 1905. gada revolūcijas priekšvakarā un arī pašas revolūcijas laikā tur atradās gan flotes, gan sauszemes karaspēka daļas. Taču, neskatoties uz karaspēka klātbūtni un policistu un žandarmu ilgstošu interesi, revolucionārie pulciņi Liepājā turpināja attīstīties un izkopt savas darbības metodes. Līdz ar Krievu-japāņu kara sākšanos un tā nesekmīgo norisi revolucionārais noskaņojums 1904. gadā pieauga līdz iepriekš nepieredzētam līmenim. Atsevišķās karaspēka daļās, tostarp arī Liepājā dislocētājās, auga dumpinieckisms, radot bažas par iespējamem plašākiem nemieriem, kuros kopīgi iesaistītos gan revolucionārās organizācijas, gan sadumpojušies karavīri – scenārijs, uz kuru augstas cerības lika revolucionāri, taču tāds, kurš dažādu iemeslu dēļ nerealizējās.

Tomēr 1905. gada sākumā revolucionāro organizāciju darbība Liepājas žandarmus un policistus pārsteidza ar savu vērienu un agresivitāti – apstākļos, kad spēka struktūras jau gadiem sekoja līdzīgo organizāciju darbībai. Pastāvīgs informācijas trūkums un nespēja adekvāti reaģēt

uz revolucionāru darbībām raksturoja faktiski visu spēka struktūru darbību līdz 1905. gada beigām – 1906. gada sākumam.

Vēsturiskajā literatūrā visplašāk atbildes uz jautājumiem saistībā ar 1905. gada revolūcijas norisēm ne tikai Liepājā, bet arī plašākā kontekstā ir snieguši šo norišu dalībnieki – revolucionāri – vai padomju autori, taču jāatzīst, ka tas ir visai vienpusīgs skatījums uz revolūcijas notikumiem. Kā piemēru var minēt apjomīgās “Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas” 1. sējuma 1.³ un 2.⁴ daļu, kurās, lai gan plaši aprakstīti Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedru biogrāfiskie dati, tomēr bieži sagrozīta dažādu notikumu norise un to dalībnieku skaits, kā arī pārspilēta LSDSP un Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas sadarbība, nepievēršoties citu revolucionāru organizāciju dalībnieku darbībai. Līdzīgi ir arī ar revolūcijas dalībnieka, vēlākā padomju drošības iestāžu darbinieka Kārļa Landera darbu “1905. gada priekšvakarā”,⁵ kas atsevišķos jautājumos papildina avotos pieejamo informāciju, taču kopumā ir vērtējams kā tendenciozs.

Lielu ieguldījumu dažādu nepatiesību un pārspilējumu atklāšanā un tēmas izpētes veicināšanā ir snieguši Latvijas vēsturnieki Jānis Bērziņš, Līga Lapa un citi pētnieki, kuri kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ir veltījuši laiku 1905. gada revolūcijas norišu izpētei, kā arī Krievijas pētnieki, kuru veikums palīdz notikumus mūsdienā Latvijas teritorijā un tādējādi arī Liepājā skatīt plašākā – Krievijas impērijas – kontekstā.

J. Bērziņa rakstu sērijā Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā (“Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā”,⁶ “Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā (1. turpinājums)”,⁷ “Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā (nobeigums)”⁸), kā nosaukums liecina, autors sniedz ieskatu bruņotās

sacelšanās īstenošanas problemātikā, pievērsties gan spēka struktūru īstenojamiem drošības pasākumiem, gan revolucionāru darbībai Latvijas pilsētās, ietekmei uz karaspēku u. c. revolūcijas aspektiem. Lai gan rakstos informācija ir sniegta arī par norisēm citās Latvijas pilsētās, visvairāk J. Bērziņš pievērsies notikumiem Rīgā, un tas ir likumsakarīgi, ņemot vērā to, ka Rīga bija revolucionāro organizāciju galvenais organizatoriskais un darbības centrs Latvijas teritorijā. Vērts atzīmēt, ka J. Bērziņš ir arī veicis nozīmīgus pētījumus par Latvijas teritorijā dzīvojošo strādnieku darba un sadzīves apstākļiem,⁹ kas papildina apskatāmā temata kopainu. Ievērojamu sniegumu 1905. gada revolūcijas norises izpētē ir sniegusi arī jau minētā vēsturniece L. Lapa, aprakstot notikumus Rīgā un Latvijas lauku teritorijās. Autores monogrāfija "Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā"¹⁰ ir aktuālākais un pēdējos gados apjomīgākais šāda veida darbs par revolūcijas norisi Latvijas teritorijā, kurā iekļauts arī plašs revolūcijas norisēs iesaistīto personu rādītājs.

Attiecībā uz Krievijā publicētajiem darbiem vērts atzīmēt 2002. gadā izdoto rakstu krājumu "Krievijas žandarmi",¹¹ kurā ir apskatīti dažādi Krievijas impērijas žandarmērijas darbības aspekti – politiskā izmeklēšana, darbs ar slepeno aģentūru, kā arī politisko noziegumu izmeklēšanas vēsture Krievijas impērijā kopumā. Ņemot vērā, ka Krievijas impērijas spēka struktūru strukturālie aspekti 1905. gada revolūcijas saistībā Latvijas historiogrāfijā ir apskatīti tikai fragmentāri, šādi darbi palīdz novērst informācijas trūkumus plašākā kontekstā, taču tajos trūkst detalizētas informācijas par lokālām norisēm impērijas reģionos.

Vērtīgs papildinājums priekšstatam par pirmsrevolūcijas laiku Liepājā ir Liepājas muzeja krājuma materiāli, kas attiecas uz revolucionāro Ernesta Rolava un Latviešu sociāldemokrātu savienības (LSS)

darbību – korespondence, pieraksti un dažādu drukas darbu paraugi, kā arī materiāli, kas sniedz informāciju par sociālekonomiskajām pārmaiņām pilsētā.

Ņemot vērā publicētās informācijas trūkumu saistībā ar spēka struktūru darbību Liepājā un Latvijas teritorijā kopumā apskatāmajā laikā, pētījuma izstrādē tika izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli, no kuriem vērts pieminēt fonda "Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvalde (Jelgava, Kurzemes guberņa)"¹² materiālus, kas sniedz informāciju ne tikai par žandarmērijas, bet arī par policijas, karaspēka un slepenās aģentūras darbību. Fondā ir atrodami spēka struktūrām izsūtītie cirkulāri, to savstarpējā korespondence, dažādas atskaites, novērojumi, revolucionāru liecības, notikumu atstāsti u. c. veida informācija.

Informāciju par pilsētas sociālekonomisko stāvokli apskatāmajā laikā sniedz 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšana.¹³ Avots palīdz izprast to, kādu iespaidu uz impērijas pilsētām atstāja industrializācijas procesi 19. gadsimta otrajā pusē. Pētījuma izstrādē tika izmantota arī Kurzemes guberņas Statistikas komitejas 1904. gadā izdotā "Kurzemes guberņas adrešu grāmata".¹⁴ Šis avots sniedz vispārīgu informāciju par valdības un pašvaldības struktūrām, sabiedriskajām organizācijām, baznīcu draudzēm, uzņēmumiem un lauksaimniecībām, infrastruktūru, kā arī par guberņā esošajām karaspēka, policijas un žandarmērijas struktūrām.

Kaut gan iepriekšminētie autori ir snieguši ieguldījumu vispārējā 1905. gada revolūcijas cēloņu un norises analizē, kā arī iesaistīto aktoru izpētē, situācijas attīstībai Liepājā gan revolūcijas laikā, gan tās priekšvakarā pētnieki ir pieskārušies tikai virspusīgi. Tādēļ šis pētījums ir veikts, lai sniegtu ieskatu situācijā Liepājā un tās apkārtnē 1905. gada revolūcijas priekšvakarā, raksturojot revolucionāro organizāciju

darbību un attīstību, kā arī pret šīm organizācijām vērstos spēka struktūru pretpasākumus – tādējādi pilnveidojot pieejamās informācijas kopumu par revolūcijas norisi Latvijas teritorijā. Pētījumā iegūtā informācija sniedz ieskatu arī sistemātiskos Krievijas impērijas spēka struktūru darbības trūkumos un kļūdainos aprēķinos lokālā līmenī, taču pilnvērtīgākai izpratnei šajā saistībā ir vēlams sīkāks ieskats norisēs citviet Krievijas impērijā.

Liepājas sociālekonomiskais raksturojums

Priekšnoteikumi 20. gadsimta sākuma Liepājas sociālekonomiskajam portretam bija radušies jau iepriekšējā gadsimta pēdējā ceturksnī, kad, pateicoties Krievijas impērijas valdības lēmumam pielāgot Liepāju kā ostas pilsētu impērijas labības eksportēšanas vajadzībām, tika uzsākta Liepājas–Romnu dzelzceļa līnijas izbūve un tirdzniecības ostas rekonstrukcija. Dzelzceļa būvdarbi tika uzsākti 1869. gadā, un pilnīga satiksme visas 1313 km garās līnijas garumā tika atklāta 1874. gadā.¹⁵ Liepājas–Romnu dzelzceļa izbūve sakrita ar intensīvo dzelzceļa attīstību šajā laikā mūsdienu Latvijas teritorijā, kā arī Krievijas impērijā kopumā. Vien desmitgadi iepriekš tika atklāta Latvijas teritorijā pirmā ekspluatētā dzelzceļa līnija Rītupe–Daugavpils (1860. gadā), kas bija Sanktpēterburgas–Varšavas dzelzceļa maģistrāles posms. Savukārt gadu vēlāk, 1861. gadā, tika atklāts Rīgas–Daugavpils dzelzceļš.¹⁶ Kopumā 1850. gadā Krievijas impērijas dzelzceļa līniju kopgarums bija 501 km, taču 1904. gadā tas bija sasniedzis jau 59 616 km,¹⁷ ievērojami atvieglojot preču tranzītu, kā arī palielinot impērijas iedzīvotāju mobilitāti.

Pateicoties tam, ka Liepājas–Romnu dzelzceļa izbūve nodrošināja vilcienu

satiksmi uz Liepāju no attālām impērijas gubernām, Liepājas osta 19. gadsimta beigās kļuva par vienu no galvenajiem Krievijas impērijas emigrācijas centriem. Sākotnēji izceļotāju skaits no Liepājas bija neliels, taču ar laiku Krievijas impērijas pilsētās tika nodibinātas ārvalstu kuģniecības uzņēmumu nodaļas un aģentūras, un emigrantu plūsma caur Liepāju pieauga.¹⁸ Tas savukārt bija vēl viens faktors Liepājas ekonomiskās augšupejas veicināšanā. Vērts arī atzīmēt, ka kopumā pēc preču apgrozības 19. gadsimta beigās Liepāja ieņēma ceturto vietu Krievijas impērijas ostu vidū (aiz Odesas, Pēterburgas un Rīgas).¹⁹

Liepājas–Romnu dzelzceļa līnijas izbūve un ar to saistītie tirdzniecības ostas rekonstrukcijas un paplašināšanas darbi nodrošināja arī Liepājas rūpniecisko uzplaukumu. Atvieglotā nepieciešamo izejvielu piegāde, nemitīgie būvniecības darbi pilsētā un tirdzniecības ostā, kā arī kara ostas izbūve nodrošināja labvēlīgus apstākļus kokapstrādes, metālapstrādes un mašīnbūves uzņēmumu attīstībai. Latviešu konversācijas vārdnīcā norādīts, ka 1900. gadā Liepājā bija 32 fabrikas,²⁰ no kurām dažās bija nodarbināti vairāki simti strādnieku. Kā lielākos uzņēmumus 1904. gadā Liepājā var minēt “Vikandera un Larsona” korķa fabriku (500 strādnieki), mašīnbūves un tēraudliešanas rūpnīcu “Vezuvs” (199), mašīnbūves un tēraudliešanas rūpnīcu “Fēnikss” (147), baltmetāla izstrādājumu rūpnīcu “Foļga” (250),²¹ sērskociņu fabriku “Vulkāns” (230), metālapstrādes rūpnīcu “Bekers un Ko” (1322).²²

Pilsētas rūpniecības uzņēmumi galvenokārt koncentrējās tirdzniecības ostas kanāla tuvumā vai arī Jaunliepājā (pilsētas ziemeļu daļa no tirdzniecības kanāla līdz pasažieru dzelzceļa stacijai). Tur 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs intensīvi norisinājās dzīvojamo ēku būvniecība pieaugošā pilsētas strādnieku skaita vajadzībām. Mājokļu atrašanās rūpniecības uzņēmumu

tuvumā nodrošināja to, ka arī 20. gadsimta sākumā šī bija pilsētas strādnieku apdzīvotākā daļa.

Vērts minēt, ka 1900. gadā 44% no pilsētas strādniekiem bija nodarbināti metālrūpniecībā, 17% – ķīmiskajā rūpniecībā, 12% – kokrūpniecībā, 10% – pārtikas vielu pagatavošanā.²³ Liels skaits Liepājas iedzīvotāju tika nodarbināts dzelzceļa darbnīcās, tirdzniecības ostā (krāvēji, celtnieki u. c.), un, sākot ar 1890. gadu, arī kara ostas būvniecībā un vēlāk – kara ostas darbnīcās.²⁴ 1904. gadā lielākā daļa darbu kara ostā bija pabeigta, kā arī tur tika ierīkota atsevišķa pasta un telegrāfa nodaļa.²⁵ Tāpat paralēli kara ostas celtniecības darbiem, sākot ar 1895. gadu, norisinājās arī Liepājas cietokšņa būvdarbi.²⁶

Jāatzīmē, ka pēc 1897. gadā veiktās Viskrievijas tautas skaitīšanas datiem, kā Liepājā dzīvojoši tika uzskaitīti 64 489 iedzīvotāji jeb 41,40%²⁷ no visa Kurzemes guberņas pilsētnieku skaita.²⁸ Salīdzinājumam Jelgavā, kas apskatāmajā laikā bija Kurzemes guberņas administratīvais centrs, 1897. gadā tika uzskaitīts 35 131 iedzīvotājs jeb 22,55% no kopējā guberņas pilsētu iedzīvotāju skaita.²⁹

Saskaņā ar Viskrievijas tautas skaitīšanas informāciju tobrīd Liepājā dzīvoja 19 288 (29,9% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita) tur dzimušie, 22 822 (35,4%) iebraucēji no citiem Kurzemes guberņas apriņķiem, 20 535 (31,8%) iebraucēji no citām guberņām un 1844 (2,9%) citu valstu piederīgie.³⁰ Straujais iedzīvotāju skaita pieaugums un neproporcionāli lielais iebraucēju skaits ir skaidrojams ar iepriekšminēto pilsētas infrastruktūras un rūpniecības attīstību. Salīdzinājumā ar Rīgu, kur arī bija klātesoši šie faktori, iebraucēju īpatsvars tajā bija ievērojami mazāks (Rīgā dzimušie veidoja 39,8% no pilsētas iedzīvotāju kopskaita).³¹ Tikpat liels iebraucēju īpatsvars kā Liepājā (ap 70%) apskatāmajā laikā bija novērojams vēl tikai galvenajos

Krievijas impērijas centros – Maskavā un Sanktpēterburgā.³² Jāatzīmē, ka, ņemot vērā Liepājas pieaugošo lomu impērijas ārējos sakaros, tur darbojās arī vairāku valstu konsuli – ASV, Portugāles, Austroungārijas, Beļģijas, Nīderlandes, Brazīlijas, Francijas, Vācijas, Dānijas, Itālijas, Lielbritānijas, Grieķijas, Spānijas un kopīgais Zviedrijas un Norvēģijas konsuls.³³

Revolucionāro organizāciju pirmsākumi Liepājā

Iepriekšējā nodaļā raksturotajā situācijā 19. gadsimta pēdējās desmitgadēs ir meklējami arī revolucionārās kustības pirmsākumi Liepājā. Tur, līdzīgi kā Rīgā, Sanktpēterburgā un citās impērijas pilsētās, veidojās nelieli domubiedru – skolnieku, studentu, strādnieku – pulciņi, kuri, spriežot pēc pašu pulciņu dalībnieku atmiņām, 19.–20. gadsimta mijā galvenokārt nodarbojās ar tobrīd aktuālo sociālo, politisko un ekonomisko problēmu apspriešanu.³⁴ Šo pulciņu sapulces tika rīkotas slepus vai likumīgu pasākumu piesegā. Sākot ar 19. gadsimta 90. gadu vidu, pulciņu dalībnieki arvien plašāk aģitēja pilsētas rūpniecības uzņēmumu un ostas strādnieku vidū, kā arī apmeklēja dažādus nesaistītus sabiedriskus pasākumus, izvēršot tajos savu aģitāciju. Aktīvi strādnieku pulciņi pirmsrevolūcijas laikā veidojās jau minētajos lielākajos pilsētas uzņēmumos – “Bekers un Ko”, Vikandera un Larsona rūpnīcā u. c.³⁵

Ņemot vērā cilvēku pastāvīgo plūsmu gan no ārzemēm, gan no citām Krievijas guberņām un impērijas lielajām pilsētām, Liepājas pulciņu dalībniekus iespaidoja kā ārzemju idejas, tā arī idejas, kuras no citām impērijas guberņām Liepājā ievada augstskolu studenti un caurbraucošie emigranti. Jāatceras, ka 20. gadsimta sākumā Krievijas impērijā bija aizliegta jebkāda veida politiskā darbība, un līdz ar to nebija

iespējams uzturēt likumīgas politiskās partijas, tādēļ politiskās organizācijas bija spiestas darboties pagrīdē.³⁶

Runājot par pagrīdes literatūru, pulciņu dalībnieki, tostarp arī Miķelis Valters, atzīmē, ka pārsvarā tā tika ievesta no ārzemēm, mazāk – no Iekšķievijas.³⁷ Ar laiku revolucionāri nodibināja sakarus ar ārzemju tvaikoņu jūrniekiem, kuri regulāri brauca no Liepājas uz Rietumeiropas ostām³⁸ un ar kuru starpniecību revolucionāri apgādāja pagrīdes kustību ar Rietumeiropā iegūto sociālistisko literatūru. Arī paši Liepājas pulciņu dalībnieki, sākot ar 19. gadsimta pēdējo desmitgadi, aktīvi iesaistījās nelegālās literatūras ievēšanā.³⁹ Ņemot vērā revolucionāro pulciņu ierobežotās spējas un resursus, pagrīdes materiālu izplatīšana sākotnēji bija problemātiska – no Rietumeiropas atvestās ārzemju valodās rakstītās grāmatas, bukleti, pamfleti tika tulkoti, pārakkstot ar roku.⁴⁰ Revolucionāru organizācijām attīstoties ārzemēs, Liepājas revolucionāri sāka saņemt materiālus arī no tām. Piemēram, 1898. gadā Latviešu sociāldemokrāti Londonā izdeva brošūru “Nost ar “jaunajiem””, kurā atspēkoti sociālistiem izteiktie pārmetumi, kā arī skaidrota sociālisma būtība un sociālistu organizāciju mērķi.⁴¹ Tāpat 1899. gadā Klīvlendā, ASV, Liepājas Sociāldemokrātu savienība izdeva no krievu valodas pārtulkotu bukletu “Strādnieku organizāciju nozīme”,⁴² kā arī skrejlapu “Atgādinājums latviešu strādniekiem un strādniecēm”,⁴³ kurā lasītāji tika aicināti gatavoties priekš nākotnē paredzētās bruņotās sacelšanās.

Informācija par to, kad Liepājā tika ierīkotas pirmās pagrīdes tipogrāfijas, ir skopa. Revolūcijas dalībnieks K. Landers min, ka viena šāda tipogrāfija, kas nodarbojās ar pamfletu drukāšanu un izplatīšanu, esot pastāvējusi 1903. gadā kāda zvejnīka mājā.⁴⁴ Zināms, ka spēka struktūras šīs tipogrāfijas aktīvi meklēja, reti gūstot panākumus.

Ieskiecējot to, kā norisinājās nelegālās literatūras ievēšana no ārzemēm, jāatzīmē, ka šādas kontrabandas operācijas bija riskantas un prasīja zināmu iepriekšēju sagatavošanos. Savstarpējā sarakstē revolucionāri sazinājās šifrēti, pārvietojās ar viltotiem dokumentiem, kā arī pēc iespējas mainīja savu ārējo izskatu.⁴⁵ Šajā kontekstā jāizceļ 1903. gada 20. jūnija⁴⁶ Policijas departamenta Sevišķās nodaļas vēstule Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgam Grobiņas apriņķi un Liepājas ostā Aleksandram Mezencevam – tajā minēts, ka Policijas departamenta rīcībā bija nonākusi informācija par Liepājas pasu biroju, kas darbojas revolucionāru, tostarp arī Kijevā esošas organizācijas, vajadzībām.⁴⁷

Veicot pārvadājumus Vācijas impērijas pierobežā, pirms operācijas īstenošanas kontrabandisti izlūkoja maršrūtus apvidū, kā arī izpētīja apkārtnes kartes.⁴⁸ Zināms, ka otrpus robežai kontrabanda tika organizēta Klaipēdā,⁴⁹ no kurienes sūtījumi vēlāk nonāca Palangā vai pierobežas ciemos, un vēlāk tie tika transportēti uz Liepāju vai citām impērijas pilsētām. Kā alternatīva pārvadājumiem no tuvējās Vācijas impērijas teritorijas pa sauszemi bija kontrabandas transportēšana nakts aizsegā pa jūru, izmantojot laivas. Lai gan šāda kontrabandas pārvadāšanas metode tika uzskatīta par ātrāku, tā bija arī riskantāka. Braucot ar laivām naktī, kontrabandisti darbojās faktiski bezorientieru apstākļos. Laikapstākļu pārmaiņas un mēnīgas jūras straumes varēja ierobežot laivu kustību, liedzot tām pārvarēt nepieciešamo attālumu noteiktajā laikā. Tā, piemēram, 1904. gada pavasarī krievu tautības kontrabandistu grupu pludmalē pārsteidza kāds karavīrs. Viņu pamanot, kontrabandisti nometa daļu no kravas un bēga, taču vēlāk tika aizturēti kādā netālu esošā īpašumā.⁵⁰

Sadarbība starp revolucionārajām organizācijām kontrabandas jautājumos bija

sarežģīta. Revolucionārs, viens no LSS dibinātājiem, E. Rolavs, kādā vēstulē atzīmēja, ka darbību pierobežā apgrūtināja nesadarbošanās un konkurence ar citām kontrabandistu grupām, un izcēla kādu "tolstojiešu zagļu bandu".⁵¹ Tāpat viņš kritizēja to, ka revolucionāru laikraksti publicēja tendenciozus materiālus, nevis koncentrējās uz konceptuālākām problēmām, kas vienotu visu tautību izcelsmes strādniekus, revolucionārus. E. Rolavs arī minēja, ka revolucionāru organizācijas savstarpēji cīnījās par ietekmi un cilvēkiem, kā arī aģitēja cita pret citu.⁵² Vērts atzīmēt, ka šie kontrabandas tīkli un pazišanās revolūcijas laikā bija noderīgi ne tikai pretlikumīgu drukas materiālu, bet arī apbruņojuma ieviešanā Krievijas impērijas teritorijā.

Zināms, ka 20. gadsimta pirmajos gados arvien vairāk tika izplatīti vietējo organizāciju drukātie materiāli, piemēram, buklets "Militārisms un strādnieku šķira", ko Latviešu sociāldemokrātu grupa Kurzemē 1903. gadā pārtulkoja no krievu valodas.⁵³ Saistībā ar imperatora Nikolaja II (*Nikolaj II Romanov*) vizīti Liepājā 1903. gadā par godu Nikolaja jūras katedrāles iesvētīšanai revolucionāri izplatīja uzsaukumu "Liepājas strādniekiem", kurā imperatora vizīte tika kritizēta par lieku naudas izšķērdību, kā arī Liepājas sociāldemokrātu strādnieku organizācija aicināja Liepājas iedzīvotājus vizītes laikā dziedāt revolucionārās dziesmas.⁵⁴ Revolucionāru propaganda bija izplatīta ne tikai pilsētā, bet arī tai piegulošajā lauku apvidū. Līdzīgus materiālus kā minētos, tikai ar agrāru ievirzi Liepājas apkārtnē izplatīja, piemēram, Latviešu revolucionāro zemnieku pulciņš.⁵⁵

Lai gan historiogrāfijā šajā saistībā pārsvarā tiek apspriesta latviešu revolucionāru darbība, avoti liecina, ka pirmsrevolūcijas gados Liepājā aktīvas bija arī krievu revolucionāru organizācijas, tostarp Krievijas Sociālvolucionāru partija jeb Krievijas

eseri. Piemēram, latviešu revolucionāri galvenokārt savu aģitāciju izvērta latviešu izcelsmes vai latviski runājošo pilsētas un lauku iedzīvotāju vidū, taču krievu revolucionāru mērķgrupa bija strādnieki – iebraucēji, bet ar Krievu-japāņu kara sākšanos arvien lielākos apjomos propagandas materiāli tika izplatīti arī karavīru vidū. Arī šo organizāciju skrejlapās un brošūrās, līdzīgi kā latviešu revolucionāru izplatītajos materiālos, tika kritizēta monarhija. Kā piemēru var minēt skrejlapu ar sevišķi dzelīgu nosaukumu (krievu. val.) "Nikolajs II un pēdējais, Obmanovs, Šlisselburgas, Pētera un Pāvila, Sibīrijas bende un tā tālāk, un tā tālāk, un tā tālāk..."⁵⁶ kurā tika kritizēta Nikolaja II izcelsme, kā arī politiskā darbība. Sākoties Krievu-japāņu karam, Krievijas eseri izplatīja brošūras ar politiskām dziesmiņām, piemēram, bukletu (krievu val.) "Bēdiņa" Dziesma par Krievu-japāņu karu", kurā satīriski tika kritizēti Krievijas impērijas ārpolitiskie motīvi, bruņoto spēku stāvoklis un sociālā nevienlīdzība valstī.⁵⁷

Krievu-japāņu kara nesekmīgā norise vairoja neapmierinātību Liepājā dislocēto zemāko pakāpju militārpersonu vidū, sevišķi kuģu apkalpēs. Rezultātā līdztekus pieaugošajai pretvalstisko politisko organizāciju darbībai un iedzīvotāju neapmierinātībai ar valdības nespēju vai nevēlēšanos risināt sociālekonomiskās problēmas arī karaspēkā arvien biežāk izpaudās neapmierinātība ar dienesta apstākļiem. Arvien izteiktāk karavīri pauda nevēlēšanos tikt iesaistīti karadarbībā.

Jau 1904. gada 27. janvārī (dienā, kad sākās Krievu-japāņu karš) Liepājā, cietokšņa teritorijā, kā arī kara ostā tika atrastas 34 proklamācijas, no kurām septiņas bija krievu, 16 – lietuviešu un 11 – latviešu valodā.⁵⁸ Pēdējās divas grupas bija paredzētas kara ostas darbinīcu strādniekiem, ņemot vērā, ka vairums to strādnieku bija vietējas izcelsmes (piemēram, proklamācija

“Liepājas lietuviešu strādniekiem” lietuviešu valodā vai “Visa Rīga smird!” – latviešu valodā). Tonakt pilsētas gorodovoji divas personas – proklamāciju izplatītājus – izsekoja un aizturēja,⁵⁹ taču šādi gadījumi gan pirms revolūcijas, gan tās laikā bija reti. Acīmredzot proklamāciju izplatītāji bija pietiekami piesardzīgi, kā arī pārzināja savu darbības vietu un bieži varēja rēķināties ar apkārtējo atbalstu, jo nereti paši nāca no vides, kurā darbojās. 1904. gada 28. janvārī proklamācijas tika izsvaidītas arī dzelzceļa darbnīcās un pilsētas fabrikās,⁶⁰ savukārt jau 10. februārī kara ostā tika salasīts kopumā 101 uzsaukums karavīriem pret karu.⁶¹ Nevienā no šiem gadījumiem proklamāciju izplatītāji uz vietas netika aizturēti – spēka struktūrām netikama tendence, kas saglabājās arī visu 1905. gadu.

Vēl 1904. gada februāra un marta mīļā žandarmērijas darbinieki Liepājā veica kratīšanas pie aptuveni 40 personām, veicot arestus un bez panākumiem meklējot pagrīdes tipogrāfijas.⁶² Savukārt revolucionāri šīs spēka struktūru neveiksmes aprakstīja savos izdevumos, tādējādi spēka struktūru darbību diskreditējot. Proklamāciju izplatīšana pieauga ne tikai kara ostā, bet arī pašā pilsētā – lielajos rūpniecības uzņēmumos, darbnīcās un dažādos sabiedriskos pasākumos. Piemēram, 1904. gada 24. oktobrī pēc rīta dievkalpojuma sv. Annas baznīcā revolucionāri baznīcas apmeklētāju puli izmētāja proklamācijas un, ņemot vērā lielo cilvēku skaitu un burzmu, nemanīti pameta apkārtni.⁶³

Spēka struktūras un to darbība

Interesi par revolucionārajām organizācijām spēka struktūras sāka izrādīt faktiski vienlaicīgi ar šo organizāciju izveidi. Pirmsrevolūcijas laikā ar pret darbību revolucionārajai kustībai Liepājā un tās

tuvākajā apkārtne nodarbojās galvenokārt policijas, žandarmērijas un robezsardzes darbinieki.

Apskatāmās tēmas kontekstā kā savās darbības jomās visaptverošākais jāmin tieši Policijas departaments. Tā atbildībā bija ne tikai sabiedriskās kārtības nodrošināšana, bet arī izlūkošana un slepenas aģentūras uzturēšana gan ārvalstīs, gan valsts iekšienē. Ārējo informāciju sākotnēji vāca sava vērtie ārzemnieki, taču vēlāk šajā procesā arvien vairāk tika iesaistīti Krievijas impērijas iedzīvotāji. Ārvalstīs sevišķa uzmanība tika pievērsta Krievijas impērijas politisko emigrantu darbībai. Ar informācijas vākšanu to aprindās galvenokārt nodarbojās Krievijas impērijas pilsoņi, darbojoties tādu pašu politisko emigrantu piesegā.⁶⁴ No šīm personām Policijas departaments saņēma arī informāciju par kontrabandistiem, to sūtījumiem un maršrutiem,⁶⁵ galvenokārt no Eiropas pilsētām – Berlīnes, Bernes, Parīzes u. c., kā arī no ASV.⁶⁶

Darbu ar slepeno aģentūru organizēja un koordinēja Policijas departamenta Sevišķā nodaļa, taču Krievijas impērijā uz vietas ar aģentiem darbojās guberņu žandarmērijas pārvaldes, vēlāk arī apsardzības nodaļas jeb tā saucamās “ohrankas” (Liepājā “ohranka” tika izveidota tikai 1906. vai 1907. gadā;⁶⁷ zināms, ka Rīgā šāda nodaļa pastāvēja līdz 1911. gadam⁶⁸). Pirmsrevolūcijas laikā tika paredzēts, ka slepeno aģentūru būs iespējams izmantot ne tikai informācijas iegūšanai par revolucionāro organizāciju iekšējām norisēm, bet arī organizāciju darbību ietekmēšanai spēka struktūrām vēlamā veidā. Vairāk tika uzsvērtā nepieciešamība izvērst aģentu tīklus visās impērijas lielajās pilsētās un rūpnieciskajos centros, lai panāktu rezultātus, kas mazāk balstītos uz veiksmi, vairāk uz stingru sistemātisku darbu,⁶⁹ taču, neņemot vērā dažādus mēģinājumus sekmēt aģentūru darbību, lielākais apgrūtinājums bija revolucionāro organizāciju

īstenotie pasākumi, kas bija tieši vērsti uz šādu aģentu atklāšanu.

Pieminēšanas vērts ir arī 1903. gada 20. marta Policijas departamenta Sevišķās nodaļas izplatītais cirkulārs gubernu žandarmērijas pārvalžu priekšniekiem, kurā žandarmērijas darbinieki, nopratinot slepenos aģentus, tika aicināti ievērot visus nepieciešamos drošības mērus, jo vairākkārt bija konstatēti gadījumi, kad aģenti žandarmu nolaidības dēļ tikuši kompromitēti.⁷⁰ Tāpat tika aicināts aģentus neuzrunāt žandarmērijas pārvalžu telpās, kur tiem bija iespēja satikt aizdomās turamās, novērotās vai novērojamās personas, kam acīmredzami arī iepriekš bijuši precedenti.

Policijas departaments sevišķu uzmanību pievērsa arī revolucionāru korespondencei, veicot perlustrāciju. Lai gan oficiāli korespondences perlustrācija bija pretlikumīga, tas bija viens no efektīvākajiem sabiedrības novērošanas veidiem.⁷¹ Ar to nodarbojās Policijas departamenta perlustrācijas punkti. Zināms, ka 1880. gadā Krievijas impērijā pastāvēja septiņi šādi punkti: Harkovā, Kijevā, Maskavā, Odesā, Sanktpēterburgā, Tbilisi un Varšavā. Vēlāk šādi punkti neilgi darbojās arī Kazaņā, Nižņijnovgorodā, Rīgā, Tomskā un Viļņā. Perlustrācija tika turēta lielā noslēpumā, un darbinieku vidū pastāvēja mutiska vienošanās, ka nemieru gadījumā ar to saistītie dokumenti jāiznīcina⁷² – tādējādi izskaidrojams, kādēļ tik daudzi perlustrācijas punktu dokumenti tika iznīcināti revolūcijas laikā.

Vietējā mērogā Liepājas gadījumā ir zināms, ka saskaņā ar 1891. gada 26. aprīlī Valsts padomes apstiprināto likumu "Par Liepājas pilsētas policijas štatu" šajā gadā Liepājas policijas pārvaldē skaitījās 97 darbinieki,⁷³ savukārt, kā raksta vēsturniece Dzidra Ozoliņa, līdz 1905. gadam šis skaits bija palielinājies līdz 110, kas bija par 30 darbiniekiem vairāk nekā noteikts 1891. gadā apstiprinātajā štatu sarakstā.⁷⁴

1904. gadā policijas darbību Liepājā koordinēja Liepājas pilsētas policijas pārvalde (priekšnieks barons Pāvels Fitinghofs-Šēls), kurai bija pakļauti četri pilsētas rajonu iecirkņi un atsevišķs ostas iecirknis.⁷⁵ Pilsētas policijas darbinieki jeb gorodovoji galvenokārt bija atbildīgi par sabiedriskās kārtības uzturēšanu, taču nepieciešamības gadījumā (apskatāmajā laikā arvien biežāk) sadarbojās ar žandarmērijas darbiniekiem.

Žandarmērija jeb, precīzāk – Atsevišķais žandarmu korpuss, bija specializēta struktūra, kuras darbinieki bija atbildīgi par nelikumīgi sapulcējušos cilvēku izklieidēšanu, politisko noziegumu izmeklēšanu (arī karaspēka daļās) u. tml. darbībām, kuru īstenošanā Atsevišķais žandarmu korpuss bija pakļauts iepriekšminētajam Iekšlietu ministrijas Policijas departamentam, savukārt personālsastāva komplektēšanas un nodrošinājuma jautājumos – Kara ministrijai.⁷⁶ Korpusu vadīja galvenā pārvalde, un tās pakļautībā bija dzelzceļa žandarmu policijas pārvaldes, apgabalu žandarmu pārvaldes, gubernu žandarmu pārvaldes u. c. atsevišķas struktūras.⁷⁷ Pirmās gubernu žandarmu pārvaldes tika izveidotas vēl 1867. gadā. To galvenie uzdevumi bija tādi paši kā Atsevišķajam žandarmu korpusam kopumā, taču 19.–20. gadsimta mijā tās arvien vairāk koncentrējās tīri uz politiska rakstura lietām.⁷⁸ Žandarmu policijas dzelzceļa pārvaldes tika izveidotas vēl 1861. gadā, un to atbildībā bija kārtības uzturēšana dzelzceļa maršrutos un dzelzceļa līnijām piegulošajās teritorijās. Lai gan oficiāli dzelzceļa žandarmu policijas pārvaldes darbinieki revolucionārās kustības apspiešanā netika iesaistīti līdz 1906. gadam,⁷⁹ daudzviet, tostarp arī Liepājā, pretdarbībā revolucionāru aktivitātēm tos iesaistīja arī agrāk.

Liepājas žandarmērijas nodaļa, kuru vadīja iepriekš minētais Kurzemes guberņas žandarmērijas priekšnieka palīgs Grobiņā un Liepājas ostā – apakšpulkvedis

A. Mezencevs, bija atbildīga par Liepājas pilsētu, Palangu, Grobiņas apriņķi un daļēji arī Aizputes apriņķi. Visas šīs teritorijas nosegšanai A. Mezencevam bija pakļauti 12 apakšvirsnieki, no kuriem 10 bija Liepājā (pieci bija pastāvīgie, pieci – piekmandētie), bet divi – Palangā. Pirmsrevolūcijas laikā šie darbinieki sevišķi pievērsa uzmanību norisēm ostā, revolucionāriem – reemigrantiem, kā arī dažādo revolucionāro pulciņu darbībai.⁸⁰

Paralēli A. Mezenceva vadītajai nodaļai darbojās Liepājas cietokšņa žandarmu komanda un žandarmu komanda Imperatora Aleksandra III kara ostā.⁸¹ Lai gan šīs abas komandas atradās A. Mezenceva nodaļas atbildības rajonā, tās bija nepastarpināti pakļautas Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšniekam.⁸² Atsevišķi par sabiedrisko kārtību uz dzelzceļa un tam piegulošajā teritorijā Liepājas–Romnu dzelzceļa (posms no Liepājas līdz Šauļiem) un Liepājas–Aizputes dzelzceļa posmos bija atbildīga Liepājas–Romnu dzelzceļa un Liepājas–Aizputes dzelzceļa Žandarmu policijas pārvalde rotmistra Jevgēņija Kaļņicka (*Evgenij Kal'nickij*) vadībā, kas savukārt bija tieši pakļauta Minskas dzelzceļa Žandarmu policijas pārvaldei.⁸³ Tādējādi, lai gan teorētiski visas šīs apakšstruktūras bija pakļautas vienai institūcijai, administratīvie sarežģījumi un apakšstruktūru iedalījums, kas nebija atbilstošs situācijai Liepājā un tās apkārtnē, apgrūtināja žandarmērijas nodaļu savstarpējo sadarbību.

Valsts pierobežā ar pret darbību revolucionāru aktivitātēm nodarbojās Krievijas Atsevišķais robežsardzes korpus. Miera laikā tas bija Finanšu ministrijas pakļautībā, taču kara izsludināšanas gadījumā to bija paredzēts pakļaut Kara ministrijai.⁸⁴ Robežsargi galvenokārt nodarbojās ar nelegālo robežu šķersotāju aizturēšanu, kā arī kontrabandas apkarošanu un izlūkošanu pierobežā.⁸⁵ Tiem tika uzdots sekot līdzi no impērijas izbraucošajiem revolucionāro

organizāciju dalībniekiem, pēc iespējas robežsargus informēja gan par personu piederību konkrētai organizācijai, galamērķiem ārzemēs, kā arī grupējumiem, kas tur darbojās. Pirmsrevolūcijas gados un sevišķi revolūcijas laikā robežsardzes darbiniekiem revolucionāru kustībai tika uzdots pievērst pastiprinātu uzmanību, jo tika gaidīta paugstināta politisko emigrantu atgriešanās Krievijas impērijā.⁸⁶

Sevišķu uzmanību spēka struktūras vēl pirmsrevolūcijas gados pievērsa arī ieceļojošajiem ārzemniekiem. Sistemātiski tika ievākta un apkopota informācija par personu identitāti, uzturēšanās ilgumu, iemesliem un vietu, kā arī tika novērotas šo personu aktivitātes uzturēšanās laikā Krievijas impērijā.⁸⁷ Tāpat spēka struktūras darīja visu, lai nepieļautu nevēlamu ārzemnieku ierašanos Krievijas impērijā. Piemēram, 1901. gada novembrī Policijas departaments izplatīja cirkulāru, kurā tika uzskaitīti 310 ārzemju anarhisti, kurus tika aizliegts ielaist impērijas robežās.⁸⁸ Tiesa, aprakstoša informācija, neskaitot vārdus un uzvārdus, par šīm personām bija krietni skopāka nekā par Krievijas impērijas pilsoņiem, kas bija nonākuši spēka struktūru interešu lokā. Novērotas tika arī par dažādiem pārkāpumiem, tostarp politiskiem, amnestētās personas, kas bija ieradušās vai atgriezušās Liepājā vai tās apkārtnē.⁸⁹

Līdzīgi hierarhiski sarežģījumi kā žandarmērijā bija arī robežsardzē, kas bija visbiežāk iesaistīta pret darbībā revolucionāru kontrabandai un revolucionāru izceļošanai no Krievijas impērijas un ieceļošanai tajā. Kurzemes guberņas robežsardze bija pakļauta Atsevišķā robežsardzes korpusa 2. apgabala Rīgas brigādei. Liepājā darbojās Rīgas brigādes 3. nodaļa, atsevišķi – Liepājas nodaļa, kā arī tur bija dislocēts robežsardzes kreiseris *Straž*.⁹⁰ Taču uz dienvidiem no Liepājas, Palangā, kuras apkaimē aktīvi darbojās kontrabandistu grupas, atradās Palangas robežsardzes nodaļa,

kas bija pakļauta pavisam citai vienībai – 5. Gargždu brigādei.⁹¹

Sarežģījumus spēka struktūrās radīja arī birokrātiska rakstura nesaprašanās, tostarp problēmas ar naudas līdzekļu piešķiršanu, apgrūtinot aģentu vervēšanu un to darbības apmaksāšanu. Liepājas žandarmērijas nodaļas gadījumā, lai mazinātu naudas līdzekļu piegādes aizkavēšanās sekas, apakšpulkvedis A. Mezencevs vairākkārt bija spiests apmaksāt savas nodaļas tēriņus no personīgajiem līdzekļiem.⁹²

1902. gada 13. augusta Policijas departamenta cirkulārā impērijas guberņu žandarmērijas pārvalžu priekšniekiem atzīmēta pakāpeniska drošības situācijas pasliktināšanās – pretvalstisko pulciņu darbības pieaugums, sistemātiska nelegālās literatūras kontrabanda no ārzemēm, kā arī liela sociāldemokrātisko ideju ietekme uz strādniekiem. Kā galvenā problēma minēts fakts, ka, nelegālajiem pulciņiem veidojot ciešākus sakarus un apvienojoties lielākās organizācijās, kļuva arvien grūtāk piesaistīt tos konkrētām vietām un savlaicīgi apturēt revolucionāru darbību.⁹³ Lai ierobežotu revolucionāru mobilitāti un paaugstinātu iespējas veikt pretvalstisko aktivistu aizturēšanas arī ārpus viņu organizāciju darbības vietām, Policijas departamenta Sevišķā nodaļa gubernatoriem, pilsētu priekšniekiem, policijas pārvalžu priekšniekiem, guberņas žandarmērijas un dzelzceļa žandarmu policijas pārvaldes priekšniekiem, kā arī uz robežpunktiem sūtīja cirkulārus, kuros tika sniegta informācija par personām, kas tobrīd atradās meklēšanā, par iepriekš meklēto personu aizturēšanām, kā arī par revolucionārās kustības attīstību un revolucionāru aktivitātēm gan Krievijas impērijā, gan ārpus tās.⁹⁴ Piemēram, 1902. gada 1. februāra cirkulārā minēts, ka Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvalde par politiskās kontrabandas ievēšanu turēja aizdomās (Emilu) Eduardu Skubiķi, M. Valteru, Frīdrihu (Frici) Roziņu un Edvardu

Pavlovski. Viņu atklāšanas gadījumā tika uzdots viņus arestēt un nogādāt Liepājā A. Mezenceva uzraudzībā.⁹⁵

Kā jau minēts, Policijas departaments pēc iespējas izsūtīja fotokartītes un detalizētus aizdomās turamo personu aprakstus.⁹⁶ Blakus informācijai par aizdomās turamo dzīvesvietu, nodarbošanos, tautību un izcelsmi aprakstos tika sniegta arī sīka informācija par šo personu mīmiku, garīgajām un fiziskajām īpašībām – ķermeņa un sejas uzbūvi, izmaiņām sejas vaibstos runāšanas laikā, plaušu tilpumu u. c.⁹⁷ Kā piemēru var minēt M. Valtera aprakstu no 1899. gada 10. jūlija Policijas departamenta cirkulāra, kurā minēti viņa ģimenes locekļi, izglītība, nodarbošanās, augums, miesasbūve, matu krāsa, biežums un uzbūve, acu krāsa, redzes kvalitāte, balss skaļums un zobu salikums runas laikā. Šajā cirkulārā M. Valtera pamanišanas gadījumā tika noteikts viņu arestēt un nodot Vjatkas gubernatora rīcībā, informējot par to Policijas departamentu. Tāpat vērts atzīmēt, ka M. Valters tika turēts aizdomās par “*sociāldemokrātiska rakstura propagandas izplatīšanu Vidzemes un Kurzemes zemnieku vidū*”.⁹⁸ Šajā pašā cirkulārā līdzīgs apraksts ir atrodams arī par F. Roziņu, kuru savukārt tika uzdots nodot Sanktpēterburgas pilsētas priekšnieka rīcībā.⁹⁹

Spēka struktūras veica novērošanu arī ostā, darbnīcās un rūpniecības uzņēmumos. Oficiāli to aģenti kontrolēja strādnieku darba apstākļus, taču patiesībā to uzdevums bija atklāt un arestēt aģitorus, pirms tie radīja nemierus.¹⁰⁰ Pēc apskatītajiem avotiem var noprast, ka tik ilgi, kamēr revolucionāru organizācijas nebija izkopusas savas darbības metodes, šo aģentu piensums pretlikumīgas darbības atklāšanā bija ievērojami lielāks. Tā, piemēram, kāds revolucionārs par savu aizturēšanas laiku atzīmēja, ka nopratināšanas laikā žandarmērijas virsnieks bijis informēts gan par privātu revolucionāru sarunu saturu,

gan arī to, kā revolucionāri bija mācījušies savstarpēji sarakstīties, izmantojot šifrus.¹⁰¹ Cietumos ziņotāji bija gan paši ieslodzītie, gan arī šķietami draudzīgie uzraugi, kas provocēja aizturētos uz nepārdomātiem izteikumiem.¹⁰² Lai ierobežotu revolucionāru darbību Liepājā, apcietinātās personas pēc iespējas tika fotografētas. Ir zināms, ka 1904. gada martā Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldei tika piešķirti līdzekļi 150 rubļu apmērā slepeno aģentu uzturēšanai un darbības nodrošināšanai, žandarmērijas apakšvirsnieku dienesta tērpiem, fotokartišu taisīšanai, ekspertīžu veikšanai un transporta pakalpojumu izmantošanai ārkārtas situāciju gadījumā. Papildu līdzekļus bija iespējams iegūt, uzrādot atskaites par iepriekšējās summas iztērēšanu.¹⁰³

Sevišķa uzmanība tika pievērsta arī revolucionārā noskaņojuma izplatībai spēka struktūru darbinieku vidū. Jau minētais E. Rolavs 1900. gada 10. decembrī rakstīja, ka iepriekš trīs cietumsargi un divi gorodovoji esot tikuši arestēti par sociālistiska rakstura literatūras lasīšanu.¹⁰⁴ Šeit jāatzīmē, ka apskatītie materiāli, konkrēti – policijas darbinieku un žandarmu ziņojumi, liecina, ka revolucionārās kustības apspiešanā iesaistīto spēka struktūru darbinieku sadarbošanās gadījumi ar revolucionāriem pirmsrevolūcijas laikā bija reti un, iespējams, dažkārt vienkārši netika konstatēti. Situācija Liepājā mainījās 1905. gadā, kad revolucionārā noskaņojuma uzplūdā sākās uzbrukumi spēka struktūru darbiniekiem, vardarbīgas sadursmes un vispārējs sabiedriskās drošības kritums Liepājā un tai piegulošajā lauku apvidū. Pastāvīga dzīvības apdraudējuma, revolucionāro ideju vai citu apstākļu iespaidā revolūcijas laikā tika novērota atsevišķu spēka struktūru darbinieku, kā arī citu iestāžu amatpersonu nolaidība vai atklāta nevēlēšanās pildīt savus pienākumus, nodrošinot labvēlīgus apstākļus revolucionāro organizāciju darbībai arī turpmāk.

Secinājumi

Kā ilustrē Liepājas piemērs, Krievijas impērijas spēka struktūru īstenotie pret darbības pasākumi sniedza tikai īstermiņa panākumus revolucionāro organizāciju darbības ierobežošanā. Līdzīgi kā citviet Krievijas impērijā, arī Liepājā revolucionārās organizācijas laika gaitā izkopa savu darbības metodiku, nodrošinot sev pietiekami labvēlīgus apstākļus sekmīgai pagrīdes darbībai. Kaut arī Liepājā aktīvo revolucionāro organizāciju mērķi bija radniecīgi, atsevišķos jautājumos, piemēram – kontrabandas pārvadāšanā un iedzīvotāju atbalsta gūšanā, tās savstarpēji konkurēja.

Spēka struktūru īslaicīgie panākumi galvenokārt balstījās uz aģentu sekmīgu darbību – gan ārvalstīs, gan uz vietas. Par pilsētas iebraucējiem, kā arī iespējamiem vietējiem revolucionāriem tika sistemātiski ievākta un impērijas līmenī starptautiskā struktūrām izplatīta informācija, kas atsevišķos gadījumos veicināja aizdomās turamo individu aizturēšanu. Taču, pieaugot revolucionāru grupu organizētībai un piesardzībai (tostarp veicot dažādas uz spēka struktūru aģentu atklāšanu vērstas darbības), spēka struktūrām pieejamās informācijas daudzums par šīm grupām kļuva arvien ierobežotāks, savukārt esošā informācija nebija pietiekama, lai spēka struktūrām nodrošinātu vēlamos rezultātus. Kā uzskatāmu spēka struktūru neveiksmi Liepājā var minēt nespēju atklāt un apturēt vietējo pagrīdes tipogrāfiju darbību un novērst revolucionāro organizāciju propagandas materiālu izplatību.

Ņemot vērā to, ka revolucionāro organizāciju būtība sakņojās neatrisinātajos Krievijas impērijas sociālajos jautājumos, spēka struktūru darbība lokālā līmenī, šajā gadījumā – Liepājā un tās apkārtnē, atstāja mazu iespaidu uz revolucionārās kustības tālāko attīstību, un atsevišķos jautājumos (kontrabanda, revolucionāru savstarpējā

korespondence, mobilitāte u. c.) radīja pretēju efektu, ļaujot vietējām revolucionāru organizācijām atklāt un izskaust trūkumus savā darbībā. Stāvokli pilsētā ievērojami

pasliktināja arī Krievu-japāņu kara nesekmīgā norise, negatīvi iespaidojot tur dislocētos karavīrus un iedrošinot revolucionārus arvien aktīvāk izvērst savu darbību.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autora maģistra darbs “1905. gada revolūcijas norise Liepājā: represīvo institūciju darbība” (Latvijas Universitāte, 2018), darba zinātniskais vadītājs: profesors Ēriks Jēkabsons.
- ² Šāds nosaukums kara ostai tika piešķirts saskaņā ar imperatora Nikolaja II rīkojumu 1894. gada 5. decembrī pēc viņa tēva imperatora Aleksandra III nāves.
- ³ SIGURDS ZIEMELIS (galv. red.). Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. 1. sēj. 1905.–1907. gada revolūcija. 1. daļa. Rīga 1976.
- ⁴ SIGURDS ZIEMELIS (galv. red.). Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. 1. sēj. 1905.–1907. gada revolūcija. 2. daļa. Rīga 1980.
- ⁵ KĀRLIS LANDERS. 1905. gada priekšvakarā. Maskava 1925.
- ⁶ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1992, Nr. 4, 74.–90. lpp.
- ⁷ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā (1. turpinājums). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1993, Nr. 1, 63.–76. lpp.
- ⁸ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā (nobeigums). In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1993, Nr. 2, 46.–68. lpp.
- ⁹ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis. 1900–1914. Rīga 1997.
- ¹⁰ LĪGA LAPA. Kaujinieki un mežabrāļi 1905. gada revolūcijā Latvijā. Rīga 2018.
- ¹¹ VLADLEN SEMJONOVICH IZMOZIK (sost.). Zhandarmi Rossii. Sankt-Peterburg 2002.
- ¹² Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 4569. fonds (Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvalde (Jelgava, Kurzemes guberņa)).
- ¹³ NIKOLAJ ALEKSANDROVICH TROJNICKIJ (red.). Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rosijskoj imperii, 1897 g. t. 19. Kurljandskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1905.
- ¹⁴ JAKOV IVANOVICH LUDMER (red.). Vsja Kurljandskaja Gubernija. Spravochno–adresnoe izdanie Kurljandskago Gubernskago Statisticheskago Komiteta. Mitava 1904.
- ¹⁵ LIDIJA MALAHOVSKA. Latvijas transporta vēsture: 19. gs. otrā puse – 20. gs. sākums. Rīga 1998, 66. lpp.
- ¹⁶ TOMS ALTBERGS. Dzelzceļi Latvijā. Rīga 2009, 9. lpp.
- ¹⁷ BRIAN MITCHELL (ed.). International Historical Statistics. 1750–2005: Europe. London 2007, p. 677.
- ¹⁸ LULIS ROZENKRANCS. Rakstu krājums par Liepājas rašanos un tirdzniecības attīstību [manuskripts]. Liepāja 1935, 284. lpp.
- ¹⁹ MALAHOVSKA, Latvijas transporta vēsture, 230. lpp.
- ²⁰ ARVEDS ŠVĀBE (galv. red.), ALEKSANDRS BŪMANIS, KĀRLIS DIŠLERS. Latviešu konversācijas vārdnīca. 12. sēj. Rīga 1935, 24062. sl.
- ²¹ JAKOV IVANOVICH LUDMER (red.). Vsja Kurljandskaja Gubernija. Spravochno–adresnoe izdanie Kurljandskago Gubernskago Statisticheskago Komiteta [Chast' vtoraia]. Mitava 1904, s. 267.
- ²² Ibidem, s. 268.
- ²³ Švābe et al., Latviešu konversācijas vārdnīca, 24062. sl.

- ²⁴ ROZENKRANCS, Rakstu krājums par Liepājas rašanos un tirdzniecības attīstību, 65.–66. lpp.
- ²⁵ LUDMER, Vsja Kurljandskaja Gubernija. [Chast' vtoraja], s. 88.
- ²⁶ KONDRATENKO. Voennij port Imperatora Aleksandra III v Libave (okonchanie). In: LEONID AMIRHANOV, VLADIMIR ANDRIENKO (red.). Citadel'. Istoricheskiĭ al'manah 1998, No. 1 (6), s. 13.
- ²⁷ TROJNICKIJ, Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rosijskoj imperii, s. VII.
- ²⁸ Pēc 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas datiem, šajā laikā Kurzemes gubernā kopumā dzīvoja 674 034 iedzīvotāji, no kuriem 518 273 (76,89%) tika pieskaitīti zemnieku kārtai, savukārt 155 761 (23,11%) – pilsētniekiem.
- ²⁹ TROJNICKIJ, Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rosijskoj imperii, s. VII.
- ³⁰ Ibidem, s. 2.
- ³¹ NIKOLAJ ALEKSANDROVICH TROJNICKIJ (red.). Pervaja vseobshhaja perepis' naselenija Rosijskoj imperii, 1897 g. t. 21. Līfljandskaja gubernija. Sankt-Peterburg 1905, s. 2.
- ³² FRIEDRICH LINGER. European Cities in the Modern Era, 1850–1914. Leiden 2012, p. 69.
- ³³ LUDMER, Vsja Kurljandskaja Gubernija. [Chast' vtoraja], s. 168.
- ³⁴ LANDERS, 1905. gada priekšvakarā, 14. lpp.
- ³⁵ PAVEL GEORGIEVICH DAUGE. Revoljucija 1905–1907 gg. V Latvii. Rīga 1949, s. 10.
- ³⁶ VITĀLIJS ŠALDA. Latvijas sociāldemokrātijas organizatoriskās attīstības dažas tendences 1905. gada revolūcijā. In: 1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli, 2005. gada 11.–12. janvāris. Rīga 2006, 209. lpp.
- ³⁷ MIĶELIS VALTERS. Atmiņas un sapņi. 1. Stokholma 1969, 247. lpp.
- ³⁸ DAUGE, Revoljucija 1905–1907 gg., s. 10.
- ³⁹ JĀNIS KĻAVA. Strādnieku kustības pirmie soļi Liepājā. In: Revolucionārā kustība Latvijā. Atmiņas un materiāli I. Latvijas vēstures pētīšanas biedrības raksti Nr. 1. Rīga 1927, 46. lpp.
- ⁴⁰ LANDERS, 1905. gada priekšvakarā, 14. lpp.
- ⁴¹ Brošūra “Nost ar jaunajiem”. Londona. 1898. Liepājas muzejs (turpmāk – LM), 22410.
- ⁴² J. KUNDZIŅŠ. Strādnieku organizācijas nozīme. 1899. LM, 22412.
- ⁴³ Lapiņa “Atgādinājums Latviešu strādniekiem un strādniecēm” LSS. 06.1899. LM, 22404.
- ⁴⁴ LANDERS, 1905. gada priekšvakarā, 5. lpp.
- ⁴⁵ Policijas departamenta cirkulārs par gaidāmu revolucionāru atgriešanos Krievijas impērijā [krievu val.], 09.11.1902. LNA LVVA, 4569-7-3, 259. lp.
- ⁴⁶ Datumi rakstā norādīti atbilstoši Jūlija kalendāram.
- ⁴⁷ Policijas departamenta ziņojums apakšpulkvedim Aleksandram Mezencevam par nelegāla pasu biroja esamību Liepājā [krievu val.], 20.06.1903. LNA LVVA, 4569-8-44, 2.–3. lp.
- ⁴⁸ E. Rolava vēstule E. Skubiķim. 22.12.1903. LM, 22502, 1. lpp.
- ⁴⁹ Ernesta Rolava vēstule E. Skubiķim. Klaipēda. 26.12.1903. LM, 22499, 1. lpp.
- ⁵⁰ Ibidem, 3. lpp.
- ⁵¹ E. Rolava vēstule E. Skubiķim. LM, 22501, 1. lpp.
- ⁵² Ibidem, 2. lpp.
- ⁵³ Brošūra “Militārisms un strādnieku šķira”. LM, 22399.
- ⁵⁴ Lapiņa, hekt. “Liepājas strādniekiem” Liepājas LSDSO. LM, 22407.
- ⁵⁵ Lapiņa “Baltijas zemniekiem”. LM, 22409.
- ⁵⁶ Brošūra “Car”. LM, 22397.
- ⁵⁷ Brošūra ““Gorjuško” Pesnja o russko japonskoj vojne”. LM, 22401, 1. lpp.

- ⁵⁸ Liepājas cietokšņa žandarmu komandas priekšnieka ziņojums par proklamāciju izplatīšanu cietokšņa apkārtnē [krievu val.], 27.01.1904. LNA LVVA, 4569-7-221, 5. lp.
- ⁵⁹ Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga Grobiņas apriņķī un Liepājas ostā Aleksandra Mezenceva ziņojums par proklamāciju izplatīšanu [krievu val.], 28.01.1904. Ibidem, 18. lp. v.
- ⁶⁰ Apakšpulkveža A. Mezenceva ziņojums Atsevišķā žandarmu korpusa komandierim par proklamāciju izplatīšanu [krievu val.], 28.01.1904. Ibidem, 20. lp.
- ⁶¹ Kara ostas žandarmu komandas ziņojums A. Mezencevam par proklamāciju izplatīšanu [krievu val.], 12.02.1904. Ibidem, 71. lp.
- ⁶² Apakšpulkveža A. Mezenceva ziņojuma pielikums – Latviešu valodā izplatītās proklamācijas “Pēdējās ziņas. 3.” Tulkojums [krievu val.], [24.03.1904.]. Ibidem, 155. lp.
- ⁶³ Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga Grobiņas apriņķī un Liepājas ostā Aleksandra Mezenceva ziņojums par proklamāciju izplatīšanu pie Liepājas sv. Annas baznīcas, 24.09.1904. Ibidem, 419. lp.
- ⁶⁴ ZINAIDA PEREGUDOVA. Departament policii i mestnije uchrezhdenija politicheskogo roziska (1880–1917). In: Zhandarmi Rossii. Sankt-Peterburg 2002, s. 315.
- ⁶⁵ Policijas departamenta cirkulārs par gaidāmu revolucionāru atgriešanos Krievijas impērijā [krievu val.], 09.11.1902. LNA LVVA, 4569-7-3, 259. lp.
- ⁶⁶ Policijas departamenta cirkulārs par gaidāmu revolucionāra atgriešanos Krievijas impērijā [krievu val.], 20.11.1902. Ibidem, 277. lp.
- ⁶⁷ PEREGUDOVA, Departament policii i mestnije uchrezhdenija politicheskogo roziska (1880–1917), s. 306.
- ⁶⁸ Ibidem, s. 303.
- ⁶⁹ Ibidem, s. 394.
- ⁷⁰ Policijas departamenta cirkulārs ar prasību ievērot lielāku piesardzību, strādājot ar aģentiem [krievu val.], 20.03.1903. LNA LVVA, 4569-2-2, 10. lp.
- ⁷¹ ANNA MIHAJLOVNA MOJSINOVICH. Politicheskij sisk v Rossii v konce XIX – nachale XX v. Tekst lekcij. Jaroslavl' 2010, s. 34.
- ⁷² Ibidem, s. 35.
- ⁷³ Shtati i tabeli: Shtat Libavskoj gorodskoj policii. In: GEORGIJ GEORGIEVICH SAVICH (red.). Polnoe Sobranie zakonov Rossijskoj imperii. Sobranie tretie. Tom XI. Sanktpeterburg 1894, s. 21.
- ⁷⁴ DZIDRA OZOLIŅA. Liepājas pilsētas pašvaldība, 1977–1913. Rīga 1990, 252. lpp.
- ⁷⁵ LUDMER, Vsja Kurljandskaja Gubernija. [Chast' vtoraia], s. 27.
- ⁷⁶ ALEKSANDR MIHAILOVICH PLEHANOV. Otdelnij korpus zhandarmov. [In: Bolshaja rossijskaja enciklopedija]. Pieejams: https://bigenc.ru/military_science/text/2697423 (skatīts 22.01.2019.).
- ⁷⁷ MOJSINOVICH, Politicheskij sisk v Rossii v konce XIX – nachale XX v, s. 18.
- ⁷⁸ PEREGUDOVA, Departament policii i mestnije uchrezhdenija politicheskogo roziska (1880–1917), s. 302.
- ⁷⁹ Ibidem.
- ⁸⁰ Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga Grobiņas apriņķī un Liepājas ostā Aleksandra Mezenceva atskaite par viņa pakļautībā esošo darbinieku tēriņiem [krievu val.], 22.10.1904. LNA LVVA, 4569-2-77, 150. lp.
- ⁸¹ LUDMER, Vsja Kurljandskaja Gubernija. [Chast' vtoraia], s. 32.
- ⁸² Vēlākos avotos cietokšņa žandarmu komanda netiek pieminēta, tas, iespējams, norāda uz strukturālām pārmaiņām.
- ⁸³ LUDMER, Vsja Kurljandskaja Gubernija. [Chast' vtoraia], s. 33.

- ⁸⁴ ANDREJ ALEKSANDROVICH PLEHANOV. Otdelnij korpus pogranichnoj strazhi [In: Bolshaja rossijskaja enciklopedija]. Pieejams: https://bigenc.ru/military_science/text/2697445 (skatīts 22.01.2019.).
- ⁸⁵ BORIS STARKOV. Ohotniki na shpionov. Kontrrazvedka Rossijskoj imperii 1903–1914. Peterburg 2006, s. 119.
- ⁸⁶ PEREGUDOVA, Departament policii i mestnije uchrezhdenija politicheskogo roziska (1880–1917), s. 289.
- ⁸⁷ Informativais paziņojums Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgam par ārzemnieku ierašanos un aizbraukšanu, kā arī izmaiņām to sastāvā par 1902. gada martu [krievu val.], LNA LVVA, 4569-7-4, 35. lp.
- ⁸⁸ Policijas departamenta cirkulārs – ārzemju anarhistu saraksts, kuriem aizliegta iebraukšana Krievijas impērijā [krievu val.], 15.11.1901. LNA LVVA, 35-1-4, 64.–69. lp.
- ⁸⁹ Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga Grobiņas apriņķī un Liepājas ostā Aleksandra Mezenceva atskaite par viņa pakļautībā esošo darbinieku tēriņiem [krievu val.], 22.10.1904. LNA LVVA, 4569-2-77, 150. lp.
- ⁹⁰ LUDMER, Vsja Kurljandskaja Gubernija. [Chast' vtoraja], s. 61.
- ⁹¹ Ibidem, s. 60.
- ⁹² Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga Grobiņas apriņķī un Liepājas ostā Aleksandra Mezenceva atskaite par personīgo līdzekļu iztērēšanu laikā no 1904. gada 25. septembra līdz 1. novembrim [krievu val.], 1904. LNA LVVA, 4569-2-77, 157. lp.
- ⁹³ Policijas departamenta cirkulārs par revolucionāro organizāciju attīstību pēdējos gados [krievu val.], 13.08.1902. LNA LVVA, 4569-2-2, 1. lp.
- ⁹⁴ Policijas departamenta cirkulārs ar meklējamo un atrasto aizdomās turamo sarakstiem [krievu val.], 01.02.1902. LNA LVVA, 4569-7-3, 1. lp.
- ⁹⁵ Ibidem, 2. lp.
- ⁹⁶ Policijas departamenta cirkulārs – uzbrukumā Harkovas gubernatoram aizdomās turētā apraksts [krievu val.], 05.08.1902. LNA LVVA, 4569-7-3, 162. lp.
- ⁹⁷ Ibidem, 163. lp.
- ⁹⁸ Policijas departamenta cirkulāra pielikums ar meklēšanā izsludināto personu sarakstu [krievu val.], 10.07.1899. LNA LVVA, 412-2-690, 19. lp. v.
- ⁹⁹ Ibidem, 21. lp. v.
- ¹⁰⁰ ABRAHAM ASCHER. The Revolution of 1905: A Short History. Palo Alto 2004, p. 23.
- ¹⁰¹ Liepājas muzejs, LM 22500, E. Rolava vēstule E. Skubiķim. Berlīne, 10. dec. 1900. g., 1. lpp.
- ¹⁰² Ibidem, 2. lpp.
- ¹⁰³ Policijas departamenta paziņojums Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšniekam par līdzekļu piešķiršanu slepeniem tēriņiem [krievu val.], 08.03.1904. LNA LVVA, 4569-2-77, 44. lp.
- ¹⁰⁴ E. Rolava vēstule E. Skubiķim. Berlīne. 10.12.1900. LM, 22500, 2. lpp.

SUMMARY

As the Liepāja example illustrates, countermeasures taken by the security institutions of the Russian Empire resulted only in short term gains in reducing the activities of revolutionary organisations. These achievements were mainly due to successful work by agents working locally, as well as abroad. Systematically gathered information about revolutionaries in some cases ensured arrests of suspected individuals, however, as the revolutionary organisations became more organised and careful, the ability of security

institutions to obtain information about them decreased and the information available did not provide the security structures with the results that they desired. A visible example of failure by security institutions in Liepāja was their inability to uncover and stop the work of underground typographies and their incapacity to hold the spread of revolutionary propaganda.

Considering the fact that the essence of revolutionary organisations stemmed from unresolved social issues in the Russian Empire, the activities of security institutions on a local level, in this case – Liepāja and its surroundings, left only a minor impact on the further development of the revolutionary movement. It could be argued that instead in certain aspects (contraband, correspondence of revolutionaries, mobility etc.) it created the opposite effect, allowing local revolutionary organisations to refine their methods, as well as gather support among the population. The situation in Liepāja worsened with the progress of the Russo-Japanese war, leaving a negative impact on the soldiers stationed here, and encouraging revolutionaries to expand their activities.

Thus, despite systematically following the development and activities of revolutionary organisations for years, the outbreak of the revolution, consequent surge of revolutionary activity and rapidly deteriorating security situation in Liepāja and the Russian Empire in general caught the security institutions off guard. A constant lack of information and severe lack of resources to counter revolutionary activity shadowed the work of security structures throughout 1905.

“Sarkanie” partizāni Kurzemē Neatkarības kara laikā (1919–1920)¹

‘Red’ Partisans in Courland during the War of Independence (1919–1920)

Uldis Āva, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: latvian17@inbox.lv

Rakstā pētīta “sarkano” partizānu darbība Kurzemes teritorijā Neatkarības kara laikā, kā arī Pagaidu valdības cīņa pret viņiem. Galvenokārt partizāni veica politiskas darbības, tostarp aģitāciju un izplatīja proklamācijas, jo to spējas pildīt partizāniem tradicionālās militārās operācijas bija relatīvi ierobežotas. Savukārt Pagaidu valdības darbība lielākoties bija vērsta uz partizānus atbalstošo komunistisko pagrīdes organizāciju likvidēšanu un militārām operācijām pret partizānu pulciņiem.

Atslēgvārdi: padomju Latvijas armija, Latvijas Komunistiskā partija, Pagaidu valdība, partizāni, aģitācija, komandanti.

The paper researches the activities of ‘red’ partisans in the territory of Courland during the War of Independence, as well as the Provisional Government’s fight against them. The partisans mostly employed political work, such as agitation and distribution of leaflets, because their ability to execute traditional guerrilla military operations was rather limited. On the other hand, the Provisional Government’s actions were mostly focused on dismembering partisan-supporting communist underground organisations and mounting operation against the partisans.

Keywords: Army of Soviet Latvia, Latvian Communist party, Provisional Government, partisans, agitation, commandants.

Levads

Latvijas teritorijā Neatkarības kara laikā bija divas ievērojamas partizānu kustības – “zaļā” kustība, kas atbalstīja Pagaidu valdību, un “sarkano” partizānu kustība, kas atbalstīja padomju Latviju. Ņemot vērā, ka Pagaidu valdība tiek uzskatīta par neatkarīgās Latvijas pamatlicēju, “zaļo” partizānu kustībai historiogrāfijā ir tikusi pievērsta

padziļināta uzmanība, kamēr “sarkanie” partizāni ar atsevišķiem izņēmumiem kopumā ir atstāti novārtā. Mārtaņa Peniņa darbā “Latvijas atbrīvošanas kara vēsture”² “sarkanie” partizāni pieminēti tikai atsevišķos gadījumos, savukārt 2013. gadā izdotajā Jāņa Šiliņa darbā “Padomju Latvija 1918–1919”³ “sarkanie” partizāni vispār nav akcentēti. Vienīgie darbi, kas publicēti par “sarkanajiem” partizāniem, ir Viļa Samsona “Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads”⁴ un Tāļivalža Vilciņa “Kretulieši: Partizāņu kustība Tukuma un Talsu novadā 1919. un 1920. gadā”⁵, bet tie tika izstrādāti PSRS okupācijas laikā un ir vērtējami kā nepilnīgi un ar ideoloģiskām nosliecēm.

Raksta mērķis ir izpētīt Kurzemes “sarkano” partizāņu darbību no 1919. līdz 1920. gadam un Pagaidu valdības darbību, kas bija vērsta uz viņu apkarošanu. Akcents ir likts uz Kurzemi, jo citos Latvijas reģionos “sarkano” partizāņu darbība ievērojami atšķīrās un ir aplūkojama atsevišķi (galvenā atšķirība – citos reģionos partizāņu vienības atradās mazākā attālumā no frontes un pildīja vairāk kaujas un sabotāžas uzdevumus nekā Kurzemē), un Kurzemes partizāņu kustība līdzšinējā historiogrāfijā ir izpelnījies lielāko uzmanību. Darbā izmantota ģenētiskā metode, kas ļauj izprast notikumu, darbību un kustību lomu plašāku parādību kontekstā.

Kurzemes “sarkano” partizāņu pētniecība ir aktuāla vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, Kurzemes “sarkano” partizāņu pētniecība paplašina izpratni par kādu mazpētītu notikumu Latvijas vēsturē. Otrkārt, “sarkano” partizāņu kustība bija izplatīta arī citviet bijušās Krievijas impērijas teritorijā, tādējādi ļaujot aplūkot Kurzemes piemēru plašākas parādības kontekstā. Treškārt, jautājuma pētniecība palīdz apzināt Latvijas iedzīvotāju politiskos uzskatus un viņu lomu Neatkarības karā, jo civiliedzīvotāju atbalsts ir viens no partizāņu karadarbības

balstiem. Ceturtkārt, nekonvencionālā karadarbība Neatkarības karā līdz šim ir aplūkota ļoti pastarpināti un vienpusēji (galvenokārt “zaļo” partizāņu kustība).

“Sarkanie” partizāni Kurzemē Neatkarības kara laikā (1919–1920)

Neilgi pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī valsts teritorijā iebruka lielinieciskās karaspēka vienības, kuras isā laikā pārņēma kontroli pār lielāko daļu Latvijas teritorijas un dibināja padomju Latviju. Līdz 1919. gada martam Pagaidu valdības, landesvēra un dzelzsdvizijas militārie formējumi bija atspiesti līdz Kurzemes rietumdaļai. Tomēr ilgstoši šāda situācija nesaglabājās – 1919. gada 3. martā frontes dienviddaļā šie formējumi pārgāja pretuzbrukumā un strauji sāka pārņemt kontroli pār Kurzemes teritoriju.

Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) Centrālā komiteja (CK), cenždamās organizēt pretestību pretinieka aizmugurē, 1919. gada 15. martā pieņēma lēmumu dibināt partizāņu vienības – 15 vīru lielus pulciņus.⁶ To komplektēšana un praktiskā sagatavošana tika uzticēta Sevišķajai nodaļai, kura bija pakļauta padomju Latvijas armijas (PLA) Revolucionārajai kara padomei (RKP) un kura 1919. gada 1. jūnijā tika pārdēvēta par Slepenu uzdevumu nodaļu (turpmāk – Slepenu uzdevumu nodaļa). Līdz partizāņu pulciņu dibināšanai Slepenu uzdevumu nodaļas primārie uzdevumi bija veikt pretinieka aizmugures militāro izlūkošanu PLA RKP vajadzībām un piegādāt informāciju par pretinieka politisko un ekonomisko stāvokli LKP CK, tāpēc varētu teikt, ka Slepenu uzdevumu nodaļai bija dalīta pakļautība – militāri tā atradās PLA RKP paspārnē, bet politiski – LKP CK pakļautībā.⁷ Tas atstāja ietekmi arī uz partizāņu pulciņu funkcionēšanu. Kaut

arī formāli pulciņi bija militāras apakšvienības, tām bieži tika uzticēti tādi nemilitāri uzdevumi kā nodarbošanās ar aģitāciju pretinieka aizmugurē, politiska un ekonomiska rakstura informācijas ievākšana utt.

Pirmajās kaujās pulciņi tika iesaistīti jau drīz pēc to dibināšanas, tomēr to darbības ievērojamākais posms sākās pēc Kurzemes zaudēšanas un PLA atkāpšanās uz Lielupes pozīcijām, kas radīja grūtības pulciņus pārsūtīt pāri frontes līnijai pa sauszemes ceļiem, izlūkot pretinieka aizmuguri un uzturēt sakarus ar reģionā bāzēto komunistisko pagrīdi. Tika nolemts pulciņus nogādāt pretinieka aizmugurē, veicot jūras desantu Mērsraga apkārtnē. Desanti notika divos piegājienos 1919. gada 15. aprīļa un 28. aprīļa naktī. Pēc desantēšanās pulciņiem bija jāveic pārgājieni uz to darbības rajoniem, kuri nosedza gandrīz visu Kurzemes teritoriju, ar kurjeru palīdzību jānogādā ziņas par pretinieku atpakaļ uz Rīgu un jāorganizē vietējā līmeņa pretestība vai pat sacelšanās ienaidnieka aizmugurē.⁸

Saskaņā ar 1919. gada 2. augustā noplatinātā ceturrtā partizānu pulciņa vadītāja Voldemāra Reimaņa sniegto informāciju partizāniem bija uzdots gaidīt PLA uzbrukumu un tā laikā bloķēt satiksmi pretinieka aizmugurē.⁹ Saskaņā ar liecībām, kuras pēc atdalīšanās no Kārļa Kretuļa vadītā trešā pulciņa sniedza bijušie partizāni Indriķis Bergs un viņa sieva Anna, kopā Mērsraga apkārtnē tika desantēti seši partizānu pulciņi 100 cilvēku sastāvā. Pirmajam (Jēkaba Gricmaņa vadītajam) pulciņam bija uzdots darboties Liepājas apkārtnē, bet trešajam (K. Kretuļa vadītajam) – Talsu apkārtnē. Tiesa, jau 1919. gada augustā lielākā daļa pulciņu bija izjukuši un tikai K. Kretuļa vadītā vienība, kura tobrīd bija absorbējusi citu pulciņu kādreizējos biedrus, bija kaujasspējīga. Kaut arī nomināli bija paredzēts, ka partizānu pulciņiem jā sastāv no 15 cilvēkiem, laikā, kad Bergi sniedza savas liecības, K. Kretulis vadīja 19 citus

partizānus, tostarp kādreizējo pirmā pulciņa vadītāju J. Gricmani.¹⁰

Ņemot vērā, ka partizānu pulciņi nomināli skaitījās militāras apakšvienības, nepieciešams aplūkot to kaujasspējas. Katram partizānam tika izsniegta šautene ar 150–180 patronām un 3–10 rokasgranātas,¹¹ un katram pulciņam tika izsniegts viens ložmetējs,¹² neliels daudzums sprāgstvielu (piroksilīns) sabotāžas darbu veikšanai, dažī revolveri un binoklis. Piroksilīna kvalitāte esot bijusi zema, un starp partizāniem trūcis speciāli apmācītu sapieru, kuri prastu to efektīvi pielietot, tāpēc Kurzēmē tas tika izmantots salīdzinoši reti.¹³ Tomēr, lai arī pulciņi bija relatīvi labi apbruņoti, to kaujasspējas bija samērā zemas. Pirmkārt, pulciņu skaitliskais sastāvs bija pārāk mazs, lai tie spētu iesaistīties kaujā ar regulārām karaspēka vienībām. To savā 1919. gada 6. oktobra ziņojumā apstiprina Talsu pilsetas un apriņķa komandants virsleitnants Bruno Pavasars, norādot, ka partizāni uzbrūkot tikai skaitliski nelielām (līdz pieciem cilvēkiem) karavīru vienībām, bet ar lielākām vienībām kaujās neiesaistoties un tā vietā aprobežojoties ar to pārvietošanās maršrutu novērojumiem.¹⁴ Otrkārt, partizānu pulciņu sagatavošanas un apmācības periods bija visnotaļ īss, vai tā nebija vispār. Pirmais partizānu pulciņš no Rīgas virzienā uz Sloku izgāja jau 15. martā (dienā, kad tika pieņemts oficiāls lēmums par pulciņu formēšanu), un 18. martā tas iesaistījās pirmajās kaujās. Treškārt, partizānu pulciņiem nebija pastāvīgu sakaru ar Slepenu uzdevumu nodaļu vai citiem pulciņiem, tādējādi to īstermiņa apvienošanās vai darbību koordinēšana individuālu uzdevumu veikšanai bija padarīta ļoti sarežģīta.

Atgriežoties pie iepriekšminētās Slepenu uzdevumu nodaļas dubultās pakļautības PLA RKP un LKP CK un šī faktora ietekmes uz pulciņu darbību, jānorāda, ka partizānu vienību politiskā darbība sniedza daudz ievērojamāku rezultātu nekā to ierobežotie

militārie panākumi. Pulciņi galvenokārt veica aģitāciju un izplatīja proklamācijas pretinieka aizmugurē, šim nolūkam lielākoties izmantojot hektogrāfu. J. Gricmaņa vadītajā pirmajā partizānu pulciņā bija divi cilvēki, kuri spēja rīkoties ar hektogrāfu, un pirms izešanas pirmajā kaujas uzdevumā pulciņam tika izsniegtas 2000 proklamācijas un viens hektogrāfs to pavairošanai.¹⁵ To, ka aģitācijai tika piešķirta liela nozīme, apliecina 1919. gada 30. septembra noteikumi Nurmuižā, kad partizāni izdalīja komunistiskā izdevuma “Cīņa” eksemplārus un proklamācijas “Kuldīgas kareivjiem”, kā arī konfiscēja Nurmuižas pagasta valdes rakstāmmašīnu, kura, visticamāk, tika izmantota proklamāciju un aģitācijas materiālu izstrādei.¹⁶ Tāpat partizāni akcentēja rezonējošu politisku darbību veikšanu. Kā piemēru var minēt 1919. gada 20. augusta notikumus, kad K. Kretuļa vadītie partizāni mežā pie Tupeļu ciema aizturēja Talsu rekvizīcijas iecirkņa pārzini Olti, kuru viņi atbruņoja, un pavēlēja viņa rekvizēto Pļavu vilnas vērpšanas vadmalu atgriezt atpakaļ, paskaidrojot, ka tā pieder trūcīgajiem apriņķa iedzīvotājiem un ir atdodama pēc piederības. Trīs dienas vēlāk partizāni ieradās Nurmuižā, uzrunāja vietējos iedzīvotājus un kritizēja Pagaidu valdību, kuru viņi raksturoja kā vācu un baronu valdību, solīja, ka padomju Latvija drīz atgūšot zaudēto teritoriju, un izlauņīja Nurmuižas muižu.¹⁷

Tomēr Kurzemes meži vien nespēja partizāniem sniegt patvērumu – viņiem bija nepieciešams arī nosacīts vietējo iedzīvotāju atbalsts. Viens no veidiem, kā to nodrošināt, bija pulciņos apvienot vienu un to pašu rajonu iedzīvotājus un sūtīt tos uz māju teritorijām.¹⁸ Šis apstāklis bija zināms arī Pagaidu valdības atbalstītājiem – Talsu pilsētas un apriņķa komandants virsleitnants B. Pavasars to atzīmēja savā 1919. gada 6. septembra ziņojumā Latvijas armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim

Sileniekam, norādot, ka lielākā daļa Talsu apkārtnē aktīvo partizānu esot vietējie, kuru radinieki viņus atbalsta gan ar pārtiku, gan spieģojot viņu labā.¹⁹ Tomēr gadījumi, kad pulciņi darbojās to biedriem pazīstamā apvidū, ir uzskatāmi par ideāliem, un pulciņiem uzdotie darbības rajoni ne vienmēr sakrita ar viņu mājām – ceturtajam partizānu pulciņam sākotnēji bija paredzēts darboties Bauskas rajonā, taču tā vadītājs V. Reimanis nolēma pārcelties uz vairumam partizānu labāk pazīstamo Ezeres apkārtni.²⁰ Turklāt mēģinājumi ievērot reģionālās piederības principu varēja sniegt arī gluži pretēju rezultātu, dodot neļojāliem partizāniem iespēju dezertēt.²¹

Zīmīgi, ka daļa Kurzemes iedzīvotāju partizānus atbalstīja labprātīgi, kā rezultātā partizāni nebija spiesti izvērst vietēja mēroga teroru. Tas, iespējams, ir daļēji saistīts ar to, ka padomju Latvija varu Kurzemē saglabāja tikai dažus mēnešus un vietējie iedzīvotāji nepiedzīvoja tādu teroru kā Vidzemē. Vienlaikus partizānus un padomju Latviju Kurzemes iedzīvotāju acīs, visticamāk, daļēji leģitimēja nesena landesvēra un vācu karavīru terors.²² Laikabiedriem bija savs skaidrojums – virsleitnants B. Pavasars raportā pulkvežleitnantam P. Sileniekam norādīja, ka vēl pirms Pirmā pasaules kara Talsu apriņķis tika uzskatīts par muižniecības centru, kurā uz vietējiem iedzīvotājiem lielu iespaidu esot atstājuši vācieši. Viņaprāt, tā sekas atspoguļojas iedzīvotāju gatavībā pieņemt vāciešu un komunistu deklarācijas par patiesām, tādējādi tiek atvieglota šo spēku (un partizānu) atbalstošo aģentu darbība reģionā.²³ Šim jautājumam savā 1920. gada 24. janvāra raportā P. Sileniekam pievērsās Tuku-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieks pulkvedis Gustavs Mangulis, norādot: kaut arī daļa vietējo (šajā gadījumā – Matkules) iedzīvotāju ir partizānu terorizēti, vairums esot partizānu atbalstītāji, pat līdzdalībnieki. Aprakstot negaidītu uzbrukumu viņa

vadītajai karaspēka vienībai, pulkvedis G. Mangulis atzīmēja, ka tas bija iespējams, tikai pateicoties informācijai, kuru partizāniem sniedza vietējie iedzīvotāji.²⁴

Partizānu darbību atviegloja plašie Kurzemes meži, kuru aplenkšanai bija nepieciešami vairāki pulki. Piemēram, virleitnants B. Pavasars raportā P. Sileniekam norādīja, ka pirms viņa ierašanās Talsu apriņķī ar partizānu pulciņu likvidāciju nodarbojās landesvērs, kas šim mērķim bija novirzījis divus kavalērijas eskadronus un divas karavīru rotas. Lai gan šis bija vienīgais minēto landesvēra vienību uzdevums, to pūliņi beidzās bez panākumiem.²⁵ Liela nozīme bija atbalstam, kuru partizāniem sniedza vietējie mežsargi. Par to, ka abpusēja sadarbība pastāvēja, liecina, piemēram, informācija, kas ietverta Latvijas armijas virspavēlnieka štāba Operatīvās daļas Izlūkošanas nodaļas 1920. gada 2. marta periodiskajā pārskatā par politisko stāvokli Latvijā.²⁶ Tajā norādīts, ka Engures rajona Izlūkošanas nodaļas aģentiem izdevās sastapties ar četriem partizāniem, kamēr partizāni saņēma pārtikas produktus no kāda vietējā mežsarga Žurmika, savukārt ar citu mežsargu Incīti viņi esot nodibinājuši ciešu sadarbību.²⁷

Efektīvas darbības izvēršanai partizāniem bija nepieciešams uzturēt sakarus ar Slepenu uzdevumu nodaļu un LKP CK – tie tika nodrošināti, izmantojot Rietumlatvijā bāzēto pagrīdes komunistisko organizāciju aģentūras tīklu. Lielākās šāda veida organizācijas nereti tika atklātas pēc partizānu pulciņu aktīvās darbības beigām 1920. gada pavasarī. Piemēram, 1920. gada martā Jelgavā tika aizturētas divas sievietes, pie kurām atrada noziedzīgus dokumentus un 30 000 rubļu un kuras esot “stāvējušas Kretuļa bandas rīcībā”. Laika posmā no 7. līdz 14. martam Jelgavā tika arestētas vēl piecas personas, no kurām divas esot bijušas pagrīdes komunistiskas organizācijas locekles, bet viena – K. Kretuļa

vadītā pulciņa locekle.²⁸ To, ka partizāniem bija sakari ar LKP CK, izdevās apstiprināt pēc J. Gricmaņa arestēšanas 1920. gada 6. martā – atklājās, ka K. Kretuļa vadītie partizāni ietilpa LKP CK, kura partizānus apgādāja ar finanšu līdzekļiem, literatūru, viltotām pasēm, apliecībām par atbrīvošanu no militārā dienesta u. c. dokumentiem. Apgāde norisinājās, izmantojot Komunistiskās partijas aģentūras tīkla darbiniekus, kuri uzturējās Kolkā, Dundagā, Tārgalē, Popē, Ugālē, Talsu pilsētas garnizonā u. c. Partizānu apgādāšanai un instrukciju nodošanai tika nolīgti speciāli kurjeri, kuri uz viņiem nozīmētajiem galapunktiem izbrauca katras 14 dienas. Savukārt partizāni LKP CK nodrošināja ar informāciju par notikumiem Kurzemē un ārvalstīs, katras piecas dienas piegādājot, piemēram, Polijas un Lietuvas laikrakstus.²⁹

Nevar izslēgt, ka Kurzemes partizāni, izmantojot šādu aģentūras tīklu, uzturēja sakarus arī ar padomju Krieviju. Par šādu sakaru iespējamību liecina Latvijas armijas virspavēlnieka štāba Operatīvās daļas Izlūkošanas nodaļas 1920. gada 12. janvāra periodiskajā pārskatā publicētā informācija, ka J. Gricmanis esot devies uz padomju Krieviju pēc finanšu līdzekļiem.³⁰ Savukārt 1920. gada 25. marta periodiskajā pārskatā tika norādīts, ka satiksmes aģents esot pavadījis vilcienu, kas no Dānijas uz padomju Krieviju veda komunistiskus gūstekņus. Rosanovas stacijā vilcienu esot sagaidījis no Maskavas atsūtīts padomju Krievijas komisārs Priede, kurš minētajam aģentam atzina, ka padomju Krievijai esot sakari gan ar Rīgu, gan ar K. Kretuļa vadītajiem partizāniem.³¹

Tagad, kad ir aplūkoti faktori, kas veicināja partizānu kustības attīstību Kurzemē, nepieciešams pievērsties jautājumiem, kuri kavēja Pagaidu valdības cīņu pret tiem. Tā kā K. Kretuļa vadītie partizāni visilgāk un visbiežāk uzturējās vairumam pulciņa locekļu dzimtajā Talsu apriņķī,

galvenā atbildība par partizānu gūstīšanu un darbības apkaršanu gūlās uz Talsu pilsetas un apriņķa komandantu virsleitnantu B. Pavasaru, kurš amatā stājās 1919. gada 7. augustā. Par to, ka uz viņu tika liktas cerības, norāda Lejaskurzemes apgabala priekšnieka Andreja Bērziņa 1919. gada 5. septembra ziņojums Iekšlietu ministrijai, kurā viņš akcentē vairākas lietas. Pirmkārt, viņš uzdeva Liepājas rajona Latviešu karaspēka priekšniekam pulkvežleitnantam Oskaram Dankeram nodot virsleitnanta B. Pavasara rīcībā pa vienam ložmetējam no Gaviezes, Aizputes, Saldus un Ezeriem. Otrkārt, virsleitnantam B. Pavasaram bija tiesības "sarkano" partizānu notveršanai izmantot kaimiņu komandantūru komandas, būtiski palielinot viņam pieejamā personāla un apbruņojuma klāstu. Treškārt, A. Bērziņš piebilst, ka viņš trīs dienas novērojis partizānu vajāšanas mēģinājumus un atstājis Talsus pārlicībā, ka virsleitnanta B. Pavasara iesākto pasākumu rezultāti būs veiksmīgi.³² Par virsleitnantam B. Pavasaram uzdotā uzdevuma nozīmi un tā sarežģītību liecina tas, ka viņam 1920. gada janvāra sākumā 20 partizānu notveršanai tika piešķirti 250 karavīri.³³ Savukārt kā papildu apstākļi, kas pierāda viņa šķietamo kompetenci pretpartizānu operāciju veikšanā, jāatzīmē pulkveža G. Manguļa piezīme P. Sileniekam – viņš B. Pavasaru uzskatījis par vislabāk sagatavotu virsnieku partizānu apkaršanas operācijām.³⁴

Tomēr jānorāda, ka, neņemot vērā iepriekšminēto, B. Pavasaram ar K. Kretuļa vadīto partizānu gūstīšanu neveicās. Viņam pat tika izteikts ultimāts likvidēt pulciņu līdz 1920. gada 15. janvārim; nespēja izpildīt šo pavēli rezultētos virsleitnanta B. Pavasara arestēšanā un nodošanā karatiesai par nolaidīgu un noziedzīgu bezdarbību, savukārt viņa komandantūras komanda tiktu likvidēta.³⁵ Reaģējot uz šiem draudiem, viņš 1920. gada 5. janvārī pulkvedim P. Sileniekam nosūtīja ziņojumu, kurā norādīja

iemeslus, kāpēc partizāni joprojām nav notverti.³⁶

Pirmkārt, viņš akcentēja situāciju, stājoties amatā 1919. gada 7. augustā, īpaši partizānu lielo skaitu (28 partizāni) un apbruņojumu (katram pa šauteni, revolverim, 2–3 rokasgranātām un visam pulciņam – divi ložmetēji) iepretī viņa ierobežotajiem resursiem – četriem virsniekiem, četriem kara ierēdņiem un 70 kareivjiem, kuri bija bruņoti ar 45 šautenēm un 2500 patronām. Pēc garnizona sadalīšanas pa iecirkņiem viņam pieejamais personāls saruka līdz 35 kareivjiem, no kuriem ar šautenēm bija apbruņojami tikai 20 karavīri, turklāt viņam nebija pieejams nekāds tiesībsargājošo iestāžu atbalsts, jo vietējā policija vēl nebija noorganizēta. Situācija mainījās 1919. gada 20. augustā, kad apriņķa garnizons pieauga līdz 160 karavīriem (bruņoti ar 104 šautenēm), no kuriem 30–40 tika uzdots nodarboties tikai ar partizānu notveršanu. Tomēr, kā norāda virsleitnants B. Pavasars, ar šo karavīru skaitu nepietika bandas likvidācijai vai tās biedru arestēšanai, un galvenais panākums bija partizānu padzišana uz Kuldīgas un vēlāk uz Ventspils apriņķi, kur partizāni uzturējās līdz 1919. gada septembra sākumam.³⁷

Jāatzīmē, ka šī sūdzība nebūtu uztverama kā attaisnošanās, jo arī citi komandanti puda neapmierinātību par nepietiekamo karavīru skaitu. 1919. gada oktobrī raportā Latvijas armijas Kara satiksmes priekšniekam arī Ventspils dzelzceļa mezgla komandanta palīgs jūras leitnants N. Grīnings ziņoja, ka kareivju deficīta dēļ partizāni padzenot dzelzceļa satiksmes darbiniekus, nozogot telefona aparātus un sabotējot vietējās komunikāciju sistēmas, un minētās situācijas labošanai viņam esot nepieciešama viena karavīru rota.³⁸ Savukārt pulkvedis G. Mangulis 1920. gada 24. janvārī partizānu veiksmīgai apkaršanai lūdza atsūtīt kavalērijas eskadronu.³⁹ Turklāt laikabiedri atzīmē ne tikai kareivju skaitlisko trūkumu,

bet arī to nespēju pildīt kaujas uzdevumus. Šādus pārmetumus 1920. gada 24. janvāra raportā pulkvedim P. Sileniekam atzīmēja pulkvedis G. Mangulis, norādot, ka tieši viņam pakļauto karavīru nesagatavotība ir iemesls apjukumam, kāds izcēlās viņu vidū pēc pēkšņa partizānu uzbrukuma.⁴⁰

Otrkārt, virsleitnants B. Pavasars norāda uz komandantūras komandas kareivju slikti nodrošināto apgādi. 1919. gada rudenī pret partizāniem neesot bijis iespējams izvērst aktīvu karadarbību, jo trūka attiecīgajiem laikapstākļiem nepieciešamā apģērba un apavu – 1919. gada 15. septembrī Talsu garnizons bija pieaudzis līdz 195 kareivjiem, bet nepieciešamais apģērbs bija pieejams tikai 25% kareivju. Turklāt izvērst karadarbību pret partizāniem bija grūti arī municijas trūkuma dēļ – garnizonam bija pieejamas 120 šautenes, bet tikai 3100 patronas jeb apmēram 25 patronas katram apbruņotajam garnizona kareivim. Viņš pat izceļ divus gadījumus, kad starp partizāniem un komandantūras kareivjiem izcēlās sadursme, kuru nācās pārtraukt municijas trūkuma dēļ. Zīmīgi, ka apgādes problēmas turpinājās arī ziemā, kad municijas problēma bija atrisināta, bet partizānu darbības ierobežošanu kavēja ziemas apģērba trūkums.⁴¹ Analogiskas sūdzības vēlāk pauda arī pulkvedis G. Mangulis.⁴² Turklāt apbruņojums, kas tika novirzīts vietējām vajadzībām, nereti krita partizānu rokās – partizāni vairākkārt atbruņoja vietējo komandantūru un aizsargu vienību locekļus, kā rezultātā bija nepieciešams ieviest stingrākus noteikumus un aizliegt viņam pakļautajiem karavīriem pārvietoties individuāli.⁴³

Treškārt, virsleitnants B. Pavasars sūdzējās par finanšu līdzekļu trūkumu un to, ka partizānu notveršanai nav tikusi izveidota aģentūra.⁴⁴ Pēdējo problēmu savā 1920. gada 13. janvāra ziņojumā izcēla arī Ventspils policijas prefekts Šmitmans, norādot, ka K. Kretuļa vadīto partizānu

gūstīšanu apgrūtinā tas, ka nav vietējās aģentūras tīkla, kas ievāktu informāciju par partizāniem.⁴⁵ Turklāt informāciju par partizāniem iegūt no vietējiem iedzīvotājiem bija sarežģīti arī partizānu piemēroto drošības pasākumu dēļ – saskaņā ar virsleitnanta B. Pavasara ziņojumu partizāni, uzturoties kādā vietā, izliek sardzi, kas neļauj vietējiem iedzīvotājiem laikus ziņot Pagaidu valdības darbiniekiem vai komandantūru komandu karavīriem par partizānu tā brīža uzturēšanās vietu.⁴⁶

Ceturtkārt, visi K. Kretuļa vadītie partizāni ir bijušie Talsu apriņķa iedzīvotāji, kuriem joprojām bija dzīvi radnieki un kuri pazina ne tikai vietējos policijas darbiniekus, bet arī aģentus.⁴⁷ Kaut gan virsleitnants B. Pavasars šo jautājumu neaplūko sīkāk, var pieņemt, ka iepriekšminētais apstāklis ne tikai mazināja tiesībsargājošo iestāžu darbinieku vēlmi vērsties pret partizāniem, jo tādā gadījumā viņi un viņu ģimenes būtu pakļautas izrēķināšanās draudiem, bet arī radīja labvēlīgu augsni gan labprātīgu, gan piespiedu informatoru vervēšanai. To, ka šādas informācijas noplūdes notika, apliecina pulkveža G. Mangūļa 1920. gada 24. janvāra reports pulkvedim P. Sileniekam, kurā norādīts, ka viņš, uzzinot par K. Kretuļa vadīto partizānu atrašanās vietu, esot ievērojis dziļāko konspirāciju un pēdējā brīdī par to paziņojis tikai tiem komandantiem, kuriem šī informācija bija absolūti nepieciešama. Šos slepenības pasākumus pulkvedis G. Mangulis pamaatoja ar to, ka starp vietējiem iedzīvotājiem un komandantu tuvumā (visticamāk, domātas komandantu komandas) atrodoties partizānu atbalstītāji.⁴⁸ Turklāt problēmas ar tiesībsargājošo iestāžu darbinieku lojalitātes un kvalitatīva darba nodrošināšanu ir atzīmētas A. Bērziņa 1919. gada 5. septembra ziņojumā Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijai, kurā kritizētas Kurzemes policistu darbaspējas. Viņš norādīja, ka policija *de facto* vēl nav tikusi noorganizēta un

tai nav pieejami nekādi transporta līdzekļi vai apbruņojums. Tāpat viņš atzīmēja, ka policijas vienībās trūkstot disciplīnas un izpratnes par tiešajiem dienesta pienākumiem – Nurmuižā divi policijas darbinieki pat neesot paziņojuši vadībai par viņu atbildības rajonā notikušajām laupīšanām.⁴⁹ Policijas darbinieku nekompetenci akcentēja arī pulkvedis G. Mangulis, norādot, ka no policijas iestādēm mēneša laikā neesot saņemtas nekādas ziņas par partizānu darbību, kaut arī policijas darbinieki atrodoties partizānu pastāvīgajās uzturēšanās vietās. Minētās situācijas labošanai viņš par vēlamu atzina Rīgas piemēru, kur policija tika pilnībā pakļauta vietējai komandantūrai.⁵⁰ Neuzticība Talsu policijas darbiniekiem un viņu nespēja veiksmīgi stāties pretī partizāniem bija tik liela, ka 1920. gada janvārī Ventspils policijas prefekts Šmitmans uz Talsiem nosūtīja divus Ventspils Kriminālpolicijas ierēdņus, kuru pakļautībā tika nozīmēta daļa Talsu policijas darbinieku, un divus Ventspils apriņķa policijas darbiniekus.⁵¹

Piektkārt, partizānu darbības ierobežošanu kavēja apstākļi ārpus virsleitnanta B. Pavasara ietekmes sfēras. 1919. gada oktobra sākumā Talsu un Tukuma komandantūru kareivji plānoja veikt kopīgu operāciju partizānu atrašanai un likvidēšanai, tomēr to nācās pārtraukt pulkveža Pāvela Bermonta-Avalova (*Pavel Bermont-Avalov*) vadītās Rietumkrievijas brīvprātīgo armijas uzsāktā uzbrukuma dēļ, kas spieda komandantu pārorientēties no pretpartizānu operāciju veikšanas uz gatavošanos atvairīt konvencionāla pretinieka uzbrukumu.⁵²

Runājot par vietēja līmeņa operācijām, kuru mērķis bija Kurzēmē likvidēt aktīvos “sarkanos” partizānus, jāatzīmē, ka tādas bija daudzas, bet tās cieta neveiksmi vairāku iepriekš norādīto problēmu dēļ. Piemēram, 1919. gada 12. decembrī virsleitnants B. Pavasars ar Kandavas garnizona atbalstu veica Matkules meža pārmeklēšanas

operāciju – tobrīd mežā uzturējās K. Kretuļa vadītie partizāni, tomēr partizāniem izdevās izvairīties no nāves vai aresta vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, operācijā iesaistīto karavīru skaits bija pārāk mazs, lai varētu izvietot patruļas un posteņus ap pārmeklējamo meža teritoriju. Otrkārt, policijas darbinieki atteicās piedalīties operācijā, jo partizāni viņus visus pazīstot. Treškārt, pirms kareivju ķēde sasniedza ēku, kurā partizāni esot uzturējušies, kāds bija paspējis viņus brīdināt un viņi paguva aizbēgt. Ceturtkārt, partizāniem nebija iespējams dzīties pakaļ, jo bija uzsnidzis sniegs, kas aizklāja viņu atstātās pēdas.⁵³ Šeit būtu jānorāda, ka partizāni K. Kretuļa vadībā *de facto* nekad netika sakauti un pret viņiem vērstās Pagaidu valdības militārās operācijas beidzās neveiksmīgi – pēc padomju Latvijas pašlikvidācijas 1920. gada janvārī pulciņa biedri izklīda (lielākā daļa turpināja darboties komunistisko ideju vārdā, piedaloties komunistisko pagrīdes organizāciju darbībā).⁵⁴

Neskatoties uz visiem šiem ierobežojumiem, laika gaitā Kurzemes partizānu pulciņi cits pēc cita tika likvidēti un to biedri izklīda, tika nošauti vai arestēti un tiesāti. Tā, piemēram, 1919. gada 13. septembrī Kurzemes Kaujas rajona lauku karatiesa atzina astoņas personas par piederīgām pie partizānu pulciņiem, bet 12 personas – par partizānu līdzzinātājiem. Šis gadījums ir zīmīgs ar relatīvi maigo tiesas spriedumu – partizāni savas jaunības un sadarbības ar Pagaidu valdību dēļ tika attaisnoti; analoģisku spriedumu saņēma deviņi līdzzinātāji, un tikai trīs tika notiesāti uz nāvi nošaujot.⁵⁵ Sadarbība ar Pagaidu valdību varēja izpausties, piemēram, kā citu partizānu izdošana, kā redzams no 1919. gada 21. jūlijā Ezeres iecirkņa komandanta leitnanta Smilgas nopratinātā ceturta pulciņa biedra Voldemāra Ašenkampfa liecībām (nopratināšanas laikā viņš nosauca pulciņa vadītāju V. Reimani un vairākus pulciņa biedrus)

un no 1919. gada 2. augustā Saldus komandantūrā noprotinātā ceturtā pulciņa vadītāja V. Reimaņa liecībām (nopratināšanas laikā viņš nosauca visus viņam pakļautos partizānus, izņemot trīs lietuviešus).⁵⁶

Gadījās arī, ka arestētie partizāni izbēga. Viens no skandalozākajiem gadījumiem ir saistīts ar J. Gricmani, kurš 1920. gada 30. martā izbēga no Iekšējās izlūkošanas Rīgas nodaļas aresta telpām, pa trešā stāva tualetes logu ar striķi nolaižoties līdz zemei. Ļoti iespējams, ka J. Gricmanim izbēgt palīdzēja sardzes priekšnieks Jumis, kurš ar J. Gricmani regulāri uzturēja draudzīgas sarunas un bija ar viņu pazīstams vēl pirms viņa arestēšanas. Kaut arī tika veikta izmeklēšana un vairākām personām par nolaidīgu dienesta pienākumu pildīšanu piemēroja disciplinārsodu, persona(s), kura(s) J. Gricmanim palīdzēja izbēgt, netika atklāta(s).⁵⁷ Interesanti, ka J. Gricmanis atkal tika notverts pēc tam, kad viņš viesojās pie kādas "bijušās draudzenes", un apmaiņā pret diviem Latvijas pilsoņiem tika nosūtīts uz padomju Krieviju.⁵⁸

***

Kurzemes "sarkano" partizānu pulciņiem bija vairāki trūkumi jau kopš to dibināšanas brīža. To pakļautība bija dalīta, apmācības periods bija pārāk īss vai nebija vispār, un cilvēku skaits pulciņos bija pārāk neliels, lai tie varētu iesaistīties kaujās ar līdzvērtīgiem pretinieka spēkiem vai būt vērā ņemams vietējais militārais aktors. Šo iemeslu dēļ pastāv ievērojamas šaubas, vai partizānu pulciņi PLA teorētiskā pretuzbrukuma laikā būtu varējuši sekmīgi izpildīt savus uzdevumus – pretinieka aizmugures dezorganizāciju un satiksmes traucēšanu.

Lai gan "sarkano" partizānu pulciņi nespēja izpildīt tiem uzdotos militāros uzdevumus vai iesaistīties kaujās ar spēcīgām pretinieka vienībām, tie pierādīja, ka

partizānu karadarbībai Latvijas teritorijā ir zināms potenciāls. Pirmkārt, Kurzemes partizāni baudīja partizānu karadarbības izvēršanai adekvātu vietējo iedzīvotāju atbalstu, tādējādi atvieglojot pulciņu nodrošināšanu ar pārtiku, pajumti un informāciju par pretinieku un palielinot pulciņu pārvietošanās brīvību. Šī atbalsta nodrošināšanu veicināja tas, ka vairums partizānu darbojās savos dzimtajos reģionos, kuros joprojām dzīvoja viņu radnieki, paziņas u. c., kas varēja viņiem palīdzēt. Otrkārt, reģionā bija samērā attīstīta komunistiskās pagrīdes organizācija, kas spēja partizāniem nodrošināt sakarus ar Slepeno uzdevumu nodaļu Rēzeknē un pat ar padomju Krieviju, kā arī apgādāt viņus ar viltotiem dokumentiem, finanšu līdzekļiem un informāciju par Pagaidu valdības un vietējo komandantūru plāniem partizānu likvidācijas jautājumos. Šo iemeslu un pulciņu militāro trūkumu dēļ nav pārsteigums, ka galvenais akcents Kurzemē aktīvo "sarkano" partizānu darbībā tika likts uz politisko proklamāciju izplatīšanu, aģitēšanu utt.

Savukārt vietējie komandanti cieta no trūkumiem, kas apgrūtināja Kurzemes "sarkano" partizānu pulciņu pilnīgu likvidēšanu. Pirmkārt, bija pastāvīgas problēmas iegūt partizānu likvidācijai un mežu pārmeklēšanai nepieciešamo skaitu karavīru un viņus nodrošināt ar visu nepieciešamo apbruojumu un ekipējumu. Situācija šajās jomās, piemēram, galvenajā partizānu aktivitātes reģionā – Talsu pilsētas un apriņķa komandantūrā –, mēdza būt tik kritiska, ka nebija iespējams nodarboties ar partizānu tvarstīšanu apģērba trūkuma dēļ, bet, ja partizāni tika atrasti, kauja nedrīkstēja ielgt municijas trūkuma dēļ. Otrkārt, vietējās Pagaidu valdības aģentūras trūkums un ievērojamais vietējo iedzīvotāju atbalsts partizāniem apgrūtināja iegūt informāciju par viņu aktivitātēm. Turklāt atbalsts partizāniem neaprobežojās tikai ar ierindas iedzīvotājiem, bet aptvēra arī komandantu

komandas un vietējās tiesībsargājošās iestādes, būtiski palielinot informācijas noplūžu riskus un samazinot no šīm struktūrām iegūtās, ar partizāniem saistītās informācijas uzticamību.

Kopumā jāsecina – kaut arī “sarkanie” partizāni Kurzemē nodrošināja atsevišķas uzvaras pār komandantu komandām un spēja nodrošināt pietiekamu sabiedrības atbalstu, viņu darbība Kurzemē nebūtu vērtējama kā veiksmīga vai lietderīga. Viņu skaits bija pārāk mazs un radītie militārie draudi pārāk nelieli, lai viņu likvidēšanai

novirzītu vērā ņemamus pretinieka spēkus, kuri tādējādi nevarētu karot Latgalē pret padomju Latviju. Tāpat viņi nebija spējīgi radīt Pagaidu valdībai jūtamus zaudējumus un drīzāk būtu raksturojami kā “kaitinoša”, nevis bīstama parādība. Vienlaikus arī Pagaidu valdības partizānu apkarošanas pasākumi būtu kopumā raksturojami kā neveiksmīgi – liela daļa pulciņu izklīda to komplektācijas laikā pieļauto kļūdu, nevis Pagaidu valdības panākumu dēļ, savukārt K. Kretuļa vadītā partizānu vienība *de facto* pašlikvidējās.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autora maģistra darbs “Sarkanie partizāni Latvijas teritorijā Neatkarības kara laikā 1919–1920” (Latvijas Universitāte, 2018), darba zinātniskais vadītājs: profesors Ēriks Jēkabsons.
- ² MĀRTIŅŠ PENIŅIS (red.). Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. 2. sēj. Rīga 2006, 476 lpp.
- ³ JĀNIS ŠLIŅŠ. Padomju Latvija 1918–1919. Rīga 2013, 263 lpp.
- ⁴ VILIS SAMSONS. Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads. Rīga 1970, 584 lpp.
- ⁵ TĀLIVALDIS VILCIŅŠ. Kretulieši: Partizāņu kustība Tukuma un Talsu novadā 1919. un 1920. gadā. Rīga 1961, 188 lpp.
- ⁶ Šeit jāatzīmē, ka termins “pulciņi” nav oficiāls militārs termins. To savos darbos par “sarkanajiem” partizāniem lietoja autori Vilis Samsons un Tālivaldis Vilciņš, un arī raksta autors, atzīdams to par lietderīgu terminu, kas isi raksturo “sarkano” partizānu vienības būtību, ir izvēlējis to lietot.
- ⁷ SAMSONS, Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads, 56.–58. lpp.
- ⁸ Ibidem, 78.–79. lpp.
- ⁹ Ziņojums par partizāna Voldemāra Reimaņa nopratināšanu Saldus komandantūrā 1919. gada 2. augustā. 02.08.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3456-1-38, 30.–31. lpp.
- ¹⁰ Talsu apriņķa priekšnieka Pauļa Grinduļa ziņojums Pagaidu valdības iekšlietu ministram Miķelim Valteram par partizānu aktivitātēm, 24.08.1919. Ibidem, 6033-1-279, 12.–14. lpp.
- ¹¹ V. Samsons norāda (SAMSONS, Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads, 62. lpp.), ka ikvienam partizānam tika izsniegtas trīs līdz četras rokasgranātas, bet T. Vilciņš (VILCIŅŠ, Kretulieši, 20. lpp.) min, ka ikkatram partizānam tika izsniegtas piecas līdz desmit rokasgranātas.
- ¹² V. Samsons norāda (SAMSONS, Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads, 62. lpp.), ka ložmetēji tika izsniegti tikai dažiem pulciņiem, savukārt T. Vilciņš atzīmē (VILCIŅŠ, Kretulieši, 20. lpp.), ka ikkatram pulciņam tika izsniegts viens ložmetējs.
- ¹³ SAMSONS, Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads, 62. lpp.
- ¹⁴ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim Sileniekam par mediju izplatīto informāciju par partizāniem, 06.10.1919. LNA LVVA, 3591-1-51, 127.–128. lpp.
- ¹⁵ SAMSONS, Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads, 21. lpp.

- ¹⁶ Lejaskurzemes apgabala priekšnieka Andreja Bērziņa telegramma Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijai par partizānu darbību Nurmuižā, 02.10.1919. LNA LVVA, 3601-1-262, 108. lp.
- ¹⁷ Talsu apriņķa priekšnieka Pauļa Grinduļa ziņojums Pagaidu valdības iekšlietu ministram Miķelim Valteram par partizānu aktivitātēm, 24.08.1919. Ibidem, 6033-1-279, 12.–14. lp.
- ¹⁸ SAMSONS, Deviņpadsmitais – sarkano partizāņu gads, 60. lpp.
- ¹⁹ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim Sileniekam par mediju izplatīto informāciju par partizāniem, 06.09.1919. LNA LVVA, 3591-1-51, 73. lp.
- ²⁰ Ziņojums par partizāna Voldemāra Reimaņa nopratināšanu Saldus komandantūrā 1919. gada 2. augustā. 02.08.1919. Ibidem, 3456-1-38, 30.–31. lp.
- ²¹ VILCIŅŠ, Kretulieši, 56.–57. lpp.
- ²² GATIS OŠS. Vācu karaspēka kriminālās aktivitātes Kurzemē un Zemgalē 1919. gadā. In: JURIS ČIGANOVŠ (sast.). Latvijas Kara muzeja gadagrāmata X. Rīga 2009, 49.–57. lpp.
- ²³ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim Sileniekam par Talsu iedzīvotāju atbalstu partizāniem, 18.09.1919. LNA LVVA, 3607-2-11, 43. lp.
- ²⁴ Tukuma-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieka un komandanta pulkveža Gustava Manguļa ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par viņa līdzšinējo darbību partizānu notveršanai, 24.01.1920. Ibidem, 3591-1-155, 15.–17. lp.
- ²⁵ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim Sileniekam par mediju izplatīto informāciju par partizāniem, 06.09.1919. Ibidem, 3591-1-51, 73. lp.
- ²⁶ Kaut arī Kurzemes partizānu aktīvais darbības posms beidzās 1920. gada janvārī, ziņas par partizānu iespējamajām aktivitātēm turpināja cirkulēt arī 1920. gada pavasarī. To, vai šādos gadījumos runa ir par kādreizējiem partizānu pulciņu locekļiem, kuri dažādu apsvērumu dēļ turpina izvērst partizānu karadarbību, vai par dezertieriem un noziedznieku bandām, diemžēl nav iespējams noteikt.
- ²⁷ Armijas virspavēlnieka štāba Operatīvās daļas Izlūkošanas nodaļas periodiskais politiskais ziņojums Operatīvās daļas priekšniekam, 02.03.1920. Ibidem, 3601-1-465, 26.–27. lp.
- ²⁸ Armijas virspavēlnieka štāba Operatīvās daļas Izlūkošanas nodaļas periodiskais politiskais ziņojums Operatīvās daļas priekšniekam, 17.03.1920. Ibidem, 30.–31. lp.
- ²⁹ Rīgas Kriminālpolicijas priekšnieka ziņojums Talsu apriņķa priekšniekam Paulam Grindulim par Kurzemes “sarkano” partizānu sakariem ar Latvijas Komunistiskās partijas Centrālkomiteju, 10.03.1920. Ibidem, 5114-2-713, 15. lp.
- ³⁰ Armijas virspavēlnieka štāba Operatīvās daļas Izlūkošanas nodaļas periodiskais politiskais ziņojums Operatīvās daļas priekšniekam, 12.01.1920. Ibidem, 3601-1-465, 32.–33. lp.
- ³¹ Armijas virspavēlnieka štāba Operatīvās daļas Izlūkošanas nodaļas periodiskais politiskais ziņojums Operatīvās daļas priekšniekam, 25.03.1920. Ibidem, 42.–43. lp.
- ³² Lejaskurzemes apgabala priekšnieka Andreja Bērziņa ziņojums Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijai par policijas vienību organizēšanas problēmām Kurzemē, 05.09.1919. Ibidem, 6033-1-279, 22.–24. lp.
- ³³ Ventspils policijas prefekta Šmitmana ziņojums Talsu apriņķa priekšniekam Paulam Grindulim par partizānu notveršanas mēģinājumiem, 13.01.1920. Ibidem, 5114-2-713, 2. lp.
- ³⁴ Tukuma-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieka un komandanta pulkveža Gustava Manguļa ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par viņa līdzšinējo darbību partizānu notveršanai, 24.01.1920. Ibidem, 3591-1-155, 15.–17. lp.
- ³⁵ Armijas etapu un rajonu komandantu priekšnieka pulkveža Pētera Silenieka rīkojums Talsu pilsētas un apriņķa komandantam virsleitnantam Bruno Pavasaram notvert vietējos partizānus līdz 1920. gada 15. janvārim. Ibidem, 3591-1-51, 153. lp.

- ³⁶ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par problēmām, ar kurām viņš saskāries partizānu notveršanas mēģinājumu laikā, 05.01.1920. Ibidem, 3563-1-48, 7.–9. lp. Jāatzīmē, ka šie attaisnojumi netika ņemti vērā un virsleitnantu B. Pavasari 1920. gada 14. februārī Talsu pilsētas un apriņķa komandanta amatā nomainīja bijušais Valmieras komandanta palīgs kapteinis Aleksandrs Opmanis.
- ³⁷ Ibidem.
- ³⁸ Ventspils dzelzceļa mezgla komandanta palīga jūras leitnanta N. Grīninga ziņojums Armijas kara satiksmes priekšniekam par “sarkano” partizānu uzbrukumu dzelzceļa stacijai “Spāre”, 10.1919. Ibidem, 3591-1-51, 135. lp.
- ³⁹ Tukuma-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieka un komandanta pulkveža Gustava Manguļa ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par viņa līdzšinējo darbību partizānu notveršanai, 24.01.1920. Ibidem, 3591-1-155, 15.–17. lp.
- ⁴⁰ Ibidem.
- ⁴¹ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par problēmām, ar kurām viņš saskāries partizānu notveršanas mēģinājumu laikā, 05.01.1919. Ibidem, 3563-1-48, 7.–9. lp.
- ⁴² Tukuma-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieka un komandanta pulkveža Gustava Manguļa ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par viņa līdzšinējo darbību partizānu notveršanai, 24.01.1920. Ibidem, 3591-1-155, 15.–17. lp.
- ⁴³ Kuldīgas apriņķa apsardzības priekšnieka ziņojums Lejaskurzemes rajona komandantam kapteinim Augustam Purgālim par viņam pakļauto vienību trūkumiem, 07.10.1919. Ibidem, 3607-2-192, 3. lp.
- ⁴⁴ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par problēmām, ar kurām viņš saskāries partizānu notveršanas mēģinājumu laikā, 05.01.1919. Ibidem, 3563-1-48, 7.–9. lp.
- ⁴⁵ Ventspils policijas prefekta Šmitmana ziņojums Talsu apriņķa priekšniekam Paulam Grindulim par partizānu notveršanas mēģinājumiem, 13.01.1920. Ibidem, 5114-2-713, 2. lp.
- ⁴⁶ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvežleitnantam Pēterim Sileniekam par mediju izplatīto informāciju par partizāniem, 06.09.1919. Ibidem, 3591-1-51, 73. lp.
- ⁴⁷ Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par problēmām, ar kurām viņš saskāries partizānu notveršanas mēģinājumu laikā, 05.01.1919. Ibidem, 3563-1-48, 7.–9. lp.
- ⁴⁸ Tukuma-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieka un komandanta pulkveža Gustava Manguļa ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par viņa līdzšinējo darbību partizānu notveršanai, 24.01.1920. Ibidem, 3591-1-155, 15.–17. lp.
- ⁴⁹ Lejaskurzemes apgabala priekšnieka Andreja Bērziņa ziņojums Pagaidu valdības Iekšlietu ministrijai par policijas vienību organizēšanas problēmām Kurzemē, 05.09.1919. Ibidem, 6033-1-279, 22.–24. lp.
- ⁵⁰ Tukuma-Talsu apriņķa apsardzības priekšnieka un komandanta pulkveža Gustava Manguļa ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par viņa līdzšinējo darbību partizānu notveršanai, 24.01.1920. Ibidem, 3591-1-155, 15.–17. lp.
- ⁵¹ Ventspils policijas prefekta Šmitmana ziņojums Talsu apriņķa priekšniekam Paulam Grindulim par partizānu notveršanas mēģinājumiem, 13.01.1920. Ibidem, 5114-2-713, 2. lp.
- ⁵² Talsu pilsētas un apriņķa komandanta virsleitnanta Bruno Pavasara ziņojums Armijas etapu un rajonu komandantu priekšniekam pulkvedim Pēterim Sileniekam par problēmām, ar kurām viņš saskāries partizānu notveršanas mēģinājumu laikā, 05.01.1919. Ibidem, 3563-1-48, 7.–9. lp.
- ⁵³ Ibidem.

⁵⁴ VILCIŅŠ, Kretulieši, 142., 154.–155. lpp.

⁵⁵ Pavēle Kurzemes Kaujas rajonam par spriedumu bijušajiem “sarkanajiem” partizāniem, 13.09.1919. LNA LVVA, 3415-1-11, 53. lp.

⁵⁶ Partizāna Voldemāra Ašenkampfa nopratināšanas protokols 1919. gada 21. jūlijā Ezeres iecirkņa komandantūrā, 21.07.1919. Ibidem, 3456-1-38, 28. lp.; Ziņojuma noraksts par partizāna Voldemāra Reimaņa nopratināšanu Saldus komandantūrā 1919. gada 2. augustā, 02.08.1919. Ibidem, 3456-1-38, 30.–31. lp.

⁵⁷ Nopratināšanas protokoli un izmeklēšanas slēdziens par Jēkaba Gricmaņa izbēgšanu no aresta telpām. Ibidem, 3404-4-18, 33.–34., 41., 177. lp.

⁵⁸ Ēriks Jēkabsons. Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā. Rīga 2018, 333. lpp.

SUMMARY

Given the recently celebrated 100-year anniversary since the declaration of Latvia's independence, many Latvian historians have been focusing their research on the War of Independence, especially on the Provisional Government – the victor of said struggle. However, the vanquished have not enjoyed the same level of attention, and the author's hope in writing this paper has been to at least partially balance this discrepancy by focusing on the partisan units organised by Soviet Latvia from 1919 to 1920.

The “red” partisan movement was not a spontaneous reaction by the local populace – it was a deliberate military strategy pursued by the Army of Soviet Latvia (a top-to-bottom instead of a grassroots movement). Its goal was to cause disruption to the enemy's rear and support a planned counterattack by the Army of Soviet Latvia. While such an attack never materialised, ‘red’ partisan units did prove to be a thorn in the Provisional Government's side, distributing leaflets, attacking isolated units and outposts, providing intelligence to headquarters and sabotaging military infrastructure.

The first “red” partisan units were organised in March 1919. At first, they were sent over the front line for raids into the enemy's territory, but after the complete loss of Courland they were landed deep behind enemy lines at Mērsrags and scattered throughout the province. Most partisan units dispersed or were defeated soon after landing, and all remaining combat-ready partisans were united under the leadership of Kārlis Kretulis in the vicinity of Talsi. There they engaged in small-scale guerrilla warfare and tied down several *Landeswehr* and Provisional Government units.

Despite the daring attacks by Courland partisans and many local successes, their overall effectiveness should be judged as low. Most partisans who landed in Courland likely didn't receive adequate military training, and the small number of partisans in the units meant their ability to engage the enemy was rather limited. Furthermore, after landing in Mērsrags they not only had trouble establishing quick and reliable communications with headquarters at Riga (later at Rēzekne), but also with each other, meaning that they failed to coordinate their attacks, and neither could they rely on the support of nearby partisan units in case of a battle against a superior enemy.

These problems can partly be blamed on the organizational side of the partisan units, because, judging from local factors, Courland was a favourable province for conducting guerrilla warfare. Firstly, the local population was often very supportive of the ‘red’ cause and provided partisans with food, shelter and information. Secondly, the province

had a well-developed Bolshevik underground organization, which ensured a somewhat steady stream of information to headquarters, as well as provided the partisans with money and forged documents. Due to the low number of partisans in each unit and the aforementioned local situation, it is no wonder that the partisans' main activities were political instead of military.

The local commandants who opposed the partisans encountered problems of their own, including inadequate resources, a lack of an intelligence network and a lack of support from the local populace. At the end, the partisan units scattered due to orders from headquarters, not because of the commandant's actions.

All in all, even though the 'red' partisans managed to secure a few military and political victories, their overall usefulness to the war effort has to be characterised as modest. Their numbers and equipment were inadequate to militarily challenge the commandants, and their political activities did not cause a severe damage to the Provisional Government. While they did tie down some military resources, it was not enough to swing the favour in the east to Soviet Latvia's benefit.

1918. gada decembris Rīgā – Latvijas zemessardzes rotu dumpis

Rīga, December 1918 – Mutiny of the Latvian National Guard Units

---

Artis Buks, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: buks.artis@gmail.com

Rakstā aplūkota situācija Vācijas armijas okupētajā Vidzemē un Kurzemē 1918. gada rudenī – Latvijas Republikas proklamēšanas laikā –, kā arī sabiedrībā valdošo ideju un vēlmju pretrunu saspilējums gada nogalē, kas izpaudās kā masveida nepakļaušanās pavēlei iestāties nupat izveidotajos Latvijas bruņotajos spēkos (zemessardzē). Proti, no latviešiem saformētās vienības atteicās doties uz fronti. Kara tiesa vairākiem dumpiniekiem pieprieda nāvessodu. Tālaika sabiedrībā notikušais izsauca visai plašu rezonansi, un daudz kas liek domāt, ka tas lielā mērā inspirēja arī masveida dezertēšanu no zemessardzes rindām 1919. gada janvāra pirmajās dienās. Šie notikumi historiogrāfijā praktiski nav aplūkoti, tāpēc rakstā mēģināts rekonstruēt notikumu gaitu, lai saprastu, kas īsti notika Rīgā 1918. gada pašās pēdējās dienās.

Atslēgvārdi: 1918. gads, Latvijas dibināšana, Latvijas zemessardze, Baltijas landesvērs, Rīgas rotu dumpis, Latvijas Neatkarības karš.

The article looks at the situation in Vidzeme (Livland) and Kurzeme (Courland), which were then occupied by the German army, in the autumn of 1918 and during the establishment of the Republic of Latvia as well as at turbulence of conflicting ideas at the end of the year which led to massive disobedience to orders in the recently established Latvian armed forces (militia). Namely, the units composed of ethnic Latvians refused to go to the front. The war court sentenced several mutineers to death. The events provoked (an outcry) outcry among the general public of the time, and it is plausible to assume that this was a cause of large desertion from the ranks of militia in the first days of 1919. These events are practically absent from the official historiography. Therefore, the paper attempts at reconstructing the course of the events in order to understand what actually happened in Riga in the very last days of 1918.

Keywords: year 1918, Proclamation of Republic of Latvia, Latvian National Guard, Baltic *Landeswehr*, Baltische *Landeswehr*, Baltic Land Defence, Baltic Territorial Army, Baltic Home Guard, Latvian War of Independence.

Latvijas neatkarības sākuma posms ir visai maz pētīts, literatūra par šo tēmu pamatā balstās tikai uz dažu vēlāko Latvijas armijas ģenerāļu – Mārtiņa Peniķa, Aleksandra Plensnera, Pētera Radziņa, Jāņa Baloža u. c. – atmiņām, būtībā tie ir šo atmiņu atreferējumi un traktējumi. Pēdējā desmitgadē gan situācija mainījusies, tēmai pievērsušies tādi zināmi pētnieki kā Ēriks Jēkabsons, Jānis Šiliņš, Gints Apals, taču par visaptverošu šī perioda atainojumu runāt vēl nevaram. Pētniecību apgrūtina arī tas, ka ir ļoti maz dokumentālu avotu (1918. gada 27. decembrī Latvijas Pagaidu valdības apsardzības ministrs Jānis Zālītis deva rīkojumu iznīcināt visus ministrijas dokumentus, ko, viņaprāt, nebija vērts evakuēt¹). Vēl mazāk ir zināms par t. s. Rīgas apsardzības rotu “dumpi” – ja literatūrā to vispār piemin, tad tikai garāmejojot pāris rindās.

Rakstā mēģināts apkopot maksimāli iespējamo ziņu apjomu, ko varam atrast Latvijas Valsts vēstures arhīvā, kā arī tālaika presē un memuārliteratūrā, cenšoties rekonstruēt 1918. gada nogales notikumu ainu, konkrētāk, t. s. Latvijas Pagaidu valdības bruņoto spēku Rīgas apsardzības latviešu rotu dumpi. Tēma risināta, apkopojot historiogrāfijā sniegto laika un situācijas raksturojumu, izmantojot zināmāko šī perioda pētnieku darbus,² kā arī vispārējus aprakstus³ un caurskatot aplūkojamā perioda Rīgā iznākošo latviešu presi⁴ kā sabiedrības noskaņojuma rādītāju, memuārliteratūru un atmiņas, kā arī Latvijas Valsts vēstures arhīva fondus⁵ par šo periodu.

Situācija Rīgā rudenī: pirmo sabiedriski politisko grupu veidošanās

Aptuveni 850 000 Kurzemes un Vidzemes iedzīvotāju atradās bēgļu gaitās Iekškrīvijā – visas lielākās rūpnīcas kopā ar strādniekiem un to ģimeņu locekļiem bija

evakuētas, ievērojama bija bēgļu masa no laukiem, bet palicējiem nācās uzturēt gan sevi, gan okupācijas varu. Situāciju vēl vairāk pasliktināja 1918. gada vasaras neraža. Rīgu apjoza dzelonstieplu aizžogojumi, bija spēkā komandantstunda un totāla kontrole. Iedzīvotājiem atņēma vara un misiņa priekšmetus, velosipēdus, tālrunus un citus elektriskos aparātus, siltās drēbes, vilnas un papīra krājumus. Veikalos tirgoja vairs tikai zirga gaļu, bet maizi cepa no surogātiem.

Pēc Brestas miera līguma noslēgšanas starp Vāciju un padomju Krieviju sāka atgriezties bēgļi no Iekškrīvijā – tikai Kurzemē vien iedzīvotāju skaits palielinājās no 275 000 līdz 510 000.⁶ Sāka ierasties arī Vācijā atbrīvotie Krievijas armijas karagūstekņi, no kuriem liela daļa apstājās te, neuzdrošinoties mēģināt šķērsot aktīvās karadarbības fronti. Išā laikā mainījās visas sociālās struktūras un pārvalde, pārvietojās milzīgas ļaužu masas bez pajumtes, fonā bija bezdarbs un vispārējs pārtikas trūkums. Visa mūsdienu Latvijas teritorija bija okupēta, taču okupācijas vara vienmēr un visos laikos ir represīvs režīms, kam raksturīgs zināms okupētās teritorijas iedzīvotāju beztiesiskums un saimnieciskās dzīves ierobežojumi.

Krievijas impērija bija sabrukusi – gan Berlīnē, gan Rīgā virmoja domas, kas notiks ar bijušajām Krievijas rietumu provincēm, kuras tai atņemtas kara gaitā. Parādījās gan vācu Baltijas aneksijas, gan kolonizācijas plāni, gan vietējā sabiedrībā valstiskuma veidošanas idejas (bija pat doma par Baltijas-Skandināvijas ūniju) – atkarībā no starptautiskās situācijas izmaiņām. Plāni bija visdažādākie, bieži vien pat diametrāli pretēji, jo sabiedrība Kurzemē un Vidzemē bija sašķelta gan mantiski, gan – pateicoties kara laikā Krievijā izvērstajai visai histēriskajai pretvāciskuma propagandai, – arī etniski. Vācbaltiešiem tā bija piederība vācu valodai un kultūras telpai, un kopumā

balstījās uz valodas un sociālās piederības principu, līdzīgā pašizolācijā bija arī krievi un ebreji. Savukārt lielākā daļa latviešu 20. gadsimta sākumā par savu pieņēma tobrīd modernos kreisos uzskatus un šķiru cīņu. Latviešu mazākā daļa – pilsonība – turējās romantiskā nacionālisma rāmjos, kas noteica striktu robežu starp vāciski un latviski runājošajiem iedzīvotājiem.

Visaktīvāk par zemes nākotni diskusija izvērsās vācbaltiešu elites vidē (pateicoties augstajam sociālajam statusam un “vāciskumam”, tā praktiski bija vienīgā okupētās Baltijas sabiedrības daļa, kas okupācijas apstākļos varēja publiski izpausties). 1917. gada 19. oktobrī Rīgas pili sanāca Apvienotā Baltijas zemju padome Vidzemes landmaršala Ādolfa Pilara fon Pilhau (*Adolf Pilar von Pilchau*) vadībā, deklarējot Apvienoto zemju padomi par augstāko pārstāvniecības varu Baltijā. Tās mērķis bija izveidot konstitucionāli monarhistisku Baltijas hercogisti (kā Vācijas protektorātu vai pat provinci), izstrādāt konstitūciju un izveidot pagaidu valdību.⁷ Sākotnēji šīs baltiešu elites aktivitātes raisīja Vācijā interesi un pat zināmu politisku atbalstu, taču mainījās starptautiskā politiskā situācija – rudenī Antantes nostājas dēļ Berlīnē tika nolemts politiski to vairs neatbalstīt.⁸ Tomēr tagad vācbaltiešu iedzīvotāju politiski aktīvākā daļa meklēja jaunus ceļus, kā izveidot neatkarīgu valsti, jo nu jau vēlme palikt Krievijas sastāvā vai iekļauties Vācijā daudziem pamazām zuda. Arī liela daļa politiski aktīvo latviešu iesaistījās šīs padomes darbā – latviešiem un vācbaltiešiem bija viena kultūra un viena dzimtene, atšķirās tikai valoda.⁹

Kā otrs politiskā smaguma centrs nākotnē sevi pieteica latviešu pilsoniskās aprindas ar divām organizācijām. Proti, Iekškrīvijā jau darbojās Latviešu pagaidu nacionālā padome (LPNP),¹⁰ bet okupētajā Rīgā rudens sākumā nelegālas kopā sanākšanas uzsāka politiski aktīvi noskaņotu

domubiedru grupa, t. s. Demokrātiskais bloks (DB). Arī tajās apsprieda zemes iespējamo nākotni. Protams, bija arī kreisās kustības – sociālrevolucionāri (t. s. eseri), sociāldemokrāti u. c. – taču kreisie kā internacionālisti uz dzimto novadu raudzījās nevis kā uz iespējamu suverēnu subjektu, bet labākajā gadījumā kā uz “brīvu Latviju brīvā Krievijā”. Diemžēl 1918. gadā abas šīs okupācijas zonā vēl nelegālās, tātad darbībā stipri ierobežotās latviešu organizācijas vēl nebija tāds politiskais spēks, ar ko vajadzētu rēķināties.

Pie tam lielākā daļa šo organizāciju dalībnieku enerģijas un aktivitāšu tika vēlītas savstarpējiem ķīviņiem par tiesībām pārstāvēt tautu. LPNP bija vienīgā legālā, turklāt jau zināmu starptautisku atzišanu panākusi latviešu tautas pārstāvniecība, savukārt DB faktiski pārstāvēja nevis tautu un ne pat Rīgas iedzīvotājus, bet gan šauras pilsoniskās aprindas “pagrīdē”, taču atradās okupētajā Rīgā. Padome pieturējās pie pozīcijas, ka tautu var pārstāvēt tikai politiskas partijas, nevis saimnieciskas organizācijas, savukārt DB centās uzsvāru likt uz to, ka bloka locekļi katrs nāca no kādas pirms kara darbojušās latviešu politiskās partijas vai saimnieciskas organizācijas, tātad Demokrātiskais bloks vismaz teorētiski pārstāv arī pietiekami plašu iedzīvotāju politisko uzskatu spektru.

Tā kā LPNP atradās Krievijā, bet DB – Rīgā, ņemot aktīvu līdzdalību minētajā Baltijas neatkarības plānu apspriešanā, pēdējā sāka sevi pozicionēt par galveno, tātad vienīgo leģitīmo tautas pārstāvību Kurzēmē un Vidzemē.

Situācija 1918. gada rudens otrajā pusē

Situācija kardināli mainījās, kad 1918. gada novembra sākumā Ķīlē sadumpojās Vācijas kara flotes III eskadra

un pacēla sarkanos karogus, aizsākot t. s. Novembra revolūciju Vācijā. 6. novembrī sadumpojās vācu matroži Rīgā, Liepājā, Tallinā un Ventspilī. 12. novembrī Tallinā vācu virsnieki pat lūdza britu flotes atbalstu savu revolucionāru nomierināšanai.¹¹ 9. novembrī Vilhelms II (*Wilhelm II*) atteicās no troņa; 11. novembrī tika noslēgts Kompjeņas pamiers. Armijā sākās matrožu un kareivju padomju veidošanās, kuras pārņēma reālo varu.

Strauji pasliktinājās kriminogēnā situācija: avīzēs parādījās vairāk ziņu par slepkavībām un laupīšanām uz ielām Rīgā.¹² Iegūt ieroci nebija grūti, piemēram, novembra pēdējās dienās dzelzceļa stacijā gaišā dienas laikā nozagtas 300 jaunas karabīnes ar munīciju, bet balles laikā ģildē no garderobes nozagts ap 100 šineļu, kuros gandrīz visos kabatās bijuši revolveri.¹³

Politisko brīvību gaisotnē legalizējās vietējo iedzīvotāju politiskās partijas, viena pēc otras tika dibinātas jaunas. Pie tam, kā jau laikā, kad politiskais nacionālisms bija visai aktuāls, partijas dibinājās ne tikai pēc ideju, bet arī pēc nacionālās piederības principa. Visas šajā brīdī darbību uzsākušās¹⁴ arī latviešu pilsoniskās partijas bija vēl mazskaitlīgas, taču tās visas kategoriski noraidīja sadarbību ar nelatviešu partijām un kreisajiem, kaut pirmie pārstāvēja turīgāko, izglītotāko, politiski un kultūras ziņā ietekmīgāko iedzīvotāju daļu, savukārt otro pusē lielā mērā bija latviešu vairākuma simpātijas.

14. novembrī par Vācijas valdības ģenerālpilnvaroto Baltijā (*Generalbevollmächtiger des Reiches für die baltischen Lande*) tika iecelts sociāldemokrāts Augusts Winnigs (*August Winnig*), kurš nupat bija ieradies Rīgā. Savu darbību viņš sāka ar to, ka lika atbrīvot no cietumiem par nacionālisma un sociālisma propagandu aizturētos, atcēla preses cenzūru un pasludināja pulcēšanās brīvību. Kurzemē un Vidzemē pagastos un pilsētās sākās visai stihiska

iedzīvotāju politizācija, taču praktiski tikai kreisajā virzienā. 12. novembrī apkārtējo pagastu iedzīvotāju masu sapulcē Valkā tika nolemts atjaunot padomes Vidzemē, 14. novembrī izveidojās strādnieku padome Liepājā (pat praktiski pārņēma civilo varu pilsētā), novembra beigās – Jelgavā u. c. Sociāldemokrātiem maziniekiem un lieliniekiem šķita, ka situācijā, kad absolūts iedzīvotāju vairākums atbalsta viņus un civilā vara pati krīt rokās, bet okupācijas armijā varu pārņēmušas viņiem simpātizējošās kareivju padomes, – sadarbība ar pilsonības “kungiem” ir lieka. Aktuālāki šķita iekšējie ķīviņi starp maziniekiem un lieliniekiem par to, kurš vadīs latviešu proletariātu ceļā uz vispasaules revolūciju.

Visi strīdējās ar visiem, kamēr okupācijas vara bruka, varu un kontroli pārņēmot sociālistiem un kareivju padomēm.

14. novembrī Rīgas Latviešu biedrības namā notika Latvju kareivju nacionālās savienības (LKNS) sapulce. Tika nolemts “*par turpmāko pastāvīgo valsts varu Latvijā*” uzskatīt “*Latviešu Nacionālo padomi līdz tam laikam, kamēr nebūs nodibināta Latvijas valsts satversme*”.¹⁵ LKNS 15. novembra sēdē nolēma vērsties ar attiecīgu prasību pie LPNP (iesniedza apakšpulkvedis Roberts Dambītis 17. novembrī):

“Latvijas kareivju nacionālā savienība [...] ir gatavi uzņemties zemes drošības un kārtības uzturēšanu. Līdz ar to mums uzdots griezties pie Nacionālās padomes un ārpus tās stāvošu partiju priekšstāvjiem ar noteiktu lūgumu šai kritiskā brīdī atstāt pie malas strīdus un nekavējoši sastādīt Latvijas valsts aparātu.”¹⁶

Ar visai lielu novēlošanos, lai nodrošinātu vietējo iedzīvotāju atbalstu, Baltijas zemju militārās pārvaldes vadītājs majors Alfreds fon Goslers (*Alfred von Gossler*) 16. novembrī aicināja pie sevis pazīstamākos latviešu pārstāvjus – viņš bija iecerējis

tiem piedāvāt proklamēt neatkarīgu valsti. Taču nepatika pret okupācijas varu bija tik liela, ka neviens uz šo sapulci neieradās. Pāris dienu iepriekš arī A. Vinnigs bija piedāvājis latviešu pilsonības pārstāvjiem proklamēt savu valsti pēc igauņu un lietuviešu piemēra, taču šī ideja nerada atsaucību. Tāpēc liels bija viņa izbrīns, 17. novembra vakarā uzzinot, ka latviešu partijas tomēr nonākušas pie kopsaucēja un plāno proklamēt savu valsti.¹⁷ Tā 17. novembrī pilsonisko partiju, eseru un sociāldemokrātu mazinieku pārstāvji beidzot vienojās par kopīgu platformu, izveidojot kopīgu pārstāvniecību: Latvijas Tautas padomi (LTP). 18. novembrī LTP proklamēja Latvijas Republiku un izveidoja tās Pagaidu valdību.

Kā raksturo Edgars Andersons: “*Valdība radās spontāni, bez iepriekšēja, labi izdomāta plāna un organizācijas. Tās bāze – Latvijas Tautas Padome, – nerezistentēja vēl visus Latvijas iedzīvotājus, bet tikai nelielas grupas.*”¹⁸ Citu tautību iedzīvotāji pārstāvēti netika, kaut arī etniskajām minoritātēm (~1/4 iedzīvotāju) teorētiski tika paredzēta šāda iespēja nākotnē.

Aplūkojot situāciju kopumā, 1918. gada nogalē redzam četrus politiskos spēkus: pirmkārt, okupācijas spēku VIII armiju,¹⁹ otrkārt, vācbaltiešu eliti, kas nebija atmetusi cerību izveidot Baltijas valsti (apvienojot vienā veselumā Kurzemi, Vidzemi un Igauniju), treškārt, Latvijas Pagaidu valdību, ceturtkārt, sociāldemokrātu kontrolētās pagastu padomes, kas zināmā mērā pārvaldīja lielu daļu teritorijas. Pie tam šajā laikā uz skatuves uznāca piektais politiskais spēks: divas dienas pēc Vācijas kapitulācijas padomju Krievijas valdība pasludināja Brestas miera līgumu²⁰ par vairs spēkā neesošu un t. s. Sarkanā armija sāka virzīties uz Rietumiem, t. i., Baltijas virzienā.

Vispārējo politisko jucekli Baltijā neskaidrāku darīja arī tas, ka pēc Kompjeņas līguma noslēgšanas ar Vāciju beidzās Antantes kopdarbība. Tā kā neviens neizrādīja

vēlmi sūtīt karaspēku lielinieku invāzijas apturēšanai Baltijā, tika nolemts te atstāt Vācijas armiju un saglabāt okupācijas pārvaldi. Tikai Lielbritānijai bija tālākas intereses, un 20. novembrī Londonā notika apspriede, kurā Igaunijai tika apsolīts kara flotes atbalsts un ieroči. Novembra beigās Baltijas jūras austrumdaļā ieradās britu VI vieglo kreiseru eskadra kontradmirāļa sera Edvina Aleksandra Sinklēra (*Edwyn Alexander Sinclair*) vadībā.^{21, 22}

Jaunizveidotā Pagaidu valdība ārpus Rīgas bija mazpazīstama, un vēl mazāk bija tādu, kas to uzskatīja par reālu valdību un ar to rēķinājās. Protams, bija ļaudis, kurus notikušais no sirds priecēja, taču nekādi nevar runāt par vispārēju sajūsmu un masu atbalstu. Spriežot pēc tālaika preses, noskaņojums bija nopiests, iedzīvotājus vairāk interesēja saimnieciskie un drošības jautājumi, nevis turīgās pilsonības pulciņš, kas sevi dēvēja par Pagaidu valdību:

*“Ziņa par Latvijas valsts izsludināšanu, sakarā ar nelabvēlīgiem apstākļiem, izplatās lēnām pa Latvijas sētām. Vēl daudz būs tādu vietu mūsu dzimtenē, līdz kurienei ziņa par Latvijas brīvību nav aizskanējusi. Vēl nav modusies ticība [...] bet drīz pasīvais un neuzticības pilnais stāvoklis beigsies.”*²³

Pat visumā labvēlīgā avīze “Jaunākās Ziņas” bija spiesta atzīt, ka valdībai nav nekādas varas, gan uzsverot, ka norit sarunas ar A. Vinnigu par civilās varas pārņemšanu kaut kad nākotnē, un aicināja iedzīvotājus tai sniegt atbalstu, apgalvojot, ka sabiedrībā un presē izplatītās baumas par Pagaidu valdības deklarētās politiskās platformas fiktivitāti esot nepatiesas.²⁴

Tomēr Pagaidu valdība neizbēgami bija centrs, kas konsolidēja politiski aktīvo un sociālistiem naidīgo latviešu daļu. Arī vairākas liberāli noskaņotas vācbaltiešu grupas, zaudējušas cerību uz Vācijas atbalstu – pie tam vācbaltiešiem nebija ne

mazākās vēlmes pakļauties kaut kādu “sociķu no Berlīnes” kārtībai – un saprotot, ka bez sadzīvošanas ar latviešu mažoritāti nākotnes nebūs, izrādīja vēlmi sadarboties ar latviešu pilsoniskajām aprindām kopīgās dzimtenes labā.²⁵ Vairums t. s. vienkāršo iedzīvotāju tomēr visai neuzticīgi raudzījās uz pilsonības aicinājumiem dibināt neatkarīgu valsti, iespējams, labi atceroties, ka vēl pirms trim gadiem tie paši Jānis Zālītis un Jānis Goldmanis tikpat kvēli aicināja būt uzticīgiem “cara tētiņam” un “mirt par māti Krieviju”.²⁶

Neaizmirsīsim arī, ka neviens tajā laikā īsti nezināja, kas ir republikāniskā iekārta un demokrātija un kā tās darbojas. Vienīgā politiskā iekārta, ko tauta zināja, bija tā, kāda pastāvēja Krievijas impērijā. Līdz ar to lielākajai daļai iedzīvotāju 1918. gada rudenī izvēle šķita visai vienkārša: vai nu atgriežamies dzīvē, kāda bija pirms kara (tikai bez cara, kurā valdīs Rīgas bagātnieki), vai arī noticēt lieliniekiem, ka no visa vecā jāatsakās, tas jāsagrauj un jāceļ jauna, vēl nezināma, taču noteikti taisnīgāka un vairumam labklājīgā iekārta. Līdz ar to nav brīnums, ka latviešu vairums “sarkanos” strēlniekus gaidīja ja ne kā atbrīvotājus, tad vismaz kā “savējos”.

Informācijas aprīte bija ļoti haotiska un lēna. Ziņas no austrumiem – Vidzemes un Latgales – bija nekonkrētas, nemaz nerunājot par to, ka vispārējā haosā un objektīvas informācijas trūkumā neviens nezināja, kas notiek padomju Krievijā.

Rīgas laikraksti ar optimistisku cerību ziņoja:

“Patlaban iebraukuši no Maskavas latvieši, kas izbraukuši no turienes pagājušo piektdien, stāsta, ka Maskavā latvieši saņēmuši ziņu par Latvijas brīvvalsts nodibināšanu ar neapraktāmi lielu sajūsmu. Latviešu strēlnieku pulki, kas esot Maskavā galvenie spēki pret anarhistu teroru, paziņojuši valdībai, ka viņi, kā Latvijas brīvvalsts pilsoņi, vairs

neizpildīs kareivju pienākumus Krievijā, bet atgriezīsies tūlīt uz savu dzimteni. Saņēmuši valdības piekrišanu, strēlnieki izstājušies no krievu armijas un dodoties uz dzimteni. [...] Strēlnieki nākot uz dzimteni viņu aizstāvēt pret katru ienaidnieku.”²⁷

“Valkā jau darbojoties lielinieki. [...] vai tad nu Stučka ies kārt cilvēkus?! [...] Viņš ir Latvijas valsts ministru prezidents. [...] Visi latviešu strēlnieku pulki zem karoga un dūšīgi maršējot uz Latviju.”²⁸

Šo dienu presē lasāmajās ziņās no frontes uzsvērts, ka no lieliniekiem bēgot “galvenokārt turīgi ļaudis” – mācītāji, muižnieki, bet vienkāršajiem iedzīvotājiem nekas nedraudot. Pat valdībai lojālajā presē parādās īgnums, ka tā pēc gandrīz mēneša pastāvēšanas tikai decembra pirmajā pusē sākusi organizēt apsardzības spēkus (zemessardzi) un risināt sarunas ar A. Vinnigu par to apbruņošanu.²⁹

Praktiski neviens šajā laikā gandrīz neko nezināja par lielinieku politiku, laikrakstos vairāk bija ziņu no Bernes, Berlīnes un Kopenhāgenas, nevis no Iekšskrievijas, tāpēc latviešu vairumam te šķita, ka vācu vara ir daudz lielāks ļaunums nekā baidīšana ar mistisko “lielinieku teroru”.

Sabrūkot Vācijas armijas loģistikas sistēmai, sākās visai katastrofāls stāvoklis pārtikas apgādes jomā – nu badu sāka ciest ne tikai no karagūstekņu nometnēm Vācijā atgriezušies tūkstoši bijušās Krievijas impērijas armijas karavīru, bet arī lielākā daļa Latvijas pilsētu iedzīvotāju. Saimnieciskā situācija ar katru dienu kļuva aizvien drūmāka – ļaudis masveidā mainīja pēdējo iedzīvi pret pārtiku, ubagoja, taču tik un tā Rīgu pārņēma gandrīz īsts bads – pilsētu visai nelabprāt un vairāk nekā pieticīgi baroja Vācijas armija no saviem krājumiem.³⁰ Strādnieku kvartālos valdīja izteikts naidīgums pret okupācijas varu un Pagaidu valdību kā tās “marionetēm” – nomaļākās

vietās vairākkārt pat ticis šauts uz zemesardzes latviešu virsniekiem.³¹

Par iedzīvotāju vairākuma kreiso noskaņojumu liecina vēl citas tālaika laikrakstu ziņas un arī tonis, kā ziņas tiek pasniegtas, piemēram:

“Kontrevolucionārus” pagaidām paši sarkanie gvardi uz savu iniciatīvu nošaujot diezgan maz. [...] Pirmie lielinieku sarkangvardi Alūksnē ienāca sestdien, [...] svētdien ieradāsies 6. latviešu strēlnieku pulks pilnā sastāvā. [...] Naktī no 10. uz 11. decembrī Liepājā notikusi sadursme starp vācu zaldātiem un Liepājas strādniekiem, kas pieder pie Spartaka grupas.”³²

“Ziņas no Augškurzemes” – vietējie iedzīvotāji sūta pārstāvjus pie lieliniekiem, aicinot tos celties pāri upei un patriekt vāciešus un Pagaidu valdības emisārus, jo “vācu okupācijas kara spēks pret vietējiem iedzīvotājiem izturoties nesaudzīgi”.³³

Presē tika publicēta ziņa par LSPR nodibināšanu un Pētera Stučkas valdības manifestu, ka tikšot konfiscētas muižu zemes, bankas, rūpnīcas un veikali, likvidēta spekulācija ar pārtiku, ieviesta astoņu stundu darba diena.³⁴ “*Stučka un strēlnieki esot pret Latvijas pievienošanu padomju Krievijai, tāpēc Maskava esot apturējusi plānu sūtīt uz Latviju regulārās sarkanās armijas daļas.*”³⁵ Laikraksti gan kritizē izplatītās baumas, ka lielinieki jau esot Rīgas pievārtē, bet valdība pārdevusi valsti britiem,³⁶ taču jau tas, ka nepieciešami šādi publiski atspēkojumi, liecina, cik tās bijušas izplatītas. Latvijas zemturu kongresā apsardzības ministram J. Zālītim pat nācās uzstāties ar īpašu runu, lai kļiedētu baumas, ka Pagaidu valdība Latviju pārdevusi.³⁷ Noskaņojumu neuzlaboja arī ziņa, ka 24. decembrī Pagaidu valdība paaugstinājusi nodokļus.³⁸

Ziņas par situāciju šajā rēžim pusē ar optimismu neizcēlās: “*Ogres apkaimē bruņotas grupas valdības vārdā rekvizē lopus.*”³⁹

Pagaidu valdības nespēja kontrolēt situāciju, vispārējā neskaidrība un haoss bija tik lieli, ka 27. decembrī presē pat nācās publicēt oficiālus atsaukumus baumām, ka valdība aizbēgusi no Rīgas.⁴⁰ Prese bija pārpilna ar tenkām par latviešu strēlniekiem, kas atgriežas, lai ieviestu kārtību un patriektu gan vāciešus, gan britus: “*Leģendas par latviešu tautas varoni, kapteini Briedi izplatījās Rīgā, proti ka kapteinis Briedis neesot vis Maskavā nošauts, bet kopā ar latviešu bataljoniem nākot tagad no Krievijas uz Rīgu.*”⁴¹ Protams, no tā visa nebija norobežoti arī zemessardzes latviešu karavīri savās kazarmās, kaut gan Apsardzības ministrija centās savu iespēju robežās ierobežot vai pat cenzēt šīs ziņas.⁴²

Neapmierinātību ar valdību pastiprināja arī tas, ka nu jau jebkuras okupācijas varas represālijas tika veiktas Pagaidu valdības vārdā, piemēram, 28. novembra vācu armijas pavēli par komandantstundu pilsētās parakstīja arī Kārlis Ulmanis.⁴³ 30. novembrī Pagaidu valdība atcēla pulcēšanās un vārda brīvību: “*Katra veida sapulces bez iepriekšējas atļaujas tiek Rīgā aizliegtas. Pēc atļaujas jāgriežas pie pilsētas policijas. K. Ulmanis.*”⁴⁴ Tika aizliegta vairāku kreisi orientētu laikrakstu, piemēram, “Sarkanā karoga”, izdošana un izplatīšana.⁴⁵ Nav zināms, cik daudz te bija Pagaidu valdības iniciatīvas, cik – okupācijas pārvaldes rīcības, ko Pagaidu valdībai vajadzēja akceptēt, taču gaisotni šie pasākumi noteikti neuzlaboja.

Vēl lielāku sašutumu latviešu sabiedrībā raisīja baumas par pilsonības un zemes piešķiršanu vācu karavīriem. *Rigasche Zeitung* vēstīja, un latviešu avīzes pārpublicēja ziņas:

“Ir publicēts uzsaukums, kurā norādīts, ka brīvprātīgiem un agrākām vācu armijā kalpojošām personām ar Latvijas Pagaidu Valdības principiālu piekrišanu tiks dotas visas Latvijas pilsoņu tiesības vienlīdzīgi ar

agrākiem zemes iedzīvotājiem. Šim uzsaukumam ir lielas sekmes un tādu, kas grib pierakstīties "Baltijas dzelzs divīzijā" ir daudz."⁴⁶

Tas viss ievērojami mazināja iedzīvotāju jau tā nelielo lojalitāti un atbalstu. Decembrī Rīgā notika demonstrācijas, protestējot pret pulcēšanās brīvības aizliegumu. Dominēja saukļi "Nost ar okupācijas varu! Nost ar kapitālismu!" – vācu kareivji demonstrācijas izklīdināja, šaujot gaisā.⁴⁷ Arī lojālajā presē tika ziņots, ka demonstrācijas Rīgā esot aizliegtas ar Latvijas Pagaidu valdības ziņu.⁴⁸ Tika publicēts Pagaidu valdības aizliegums izvest no valsts jebkādas pārtikas produktus, rikojums par zemnieku saimniecībās rekvizējamo pārtiku. Bezdarbs sasniedza maksimālu apjomu: strādnieki bija palikuši bez darba un iztikas līdzekļiem, savukārt vietējās rūpnīcas, kas nebija evakuētas, tika nevis atkal iedarbinātas, bet gan demontētas, un to iekārtas pārdotas prom.⁴⁹

Arī intelīgences un pilsoniskās aprindas aizvien skeptiskāk raudzījās uz Pagaidu valdības darbību, kurā vairāk saskatīja ministriju un departamentu veidošanas jūkli, krēslu dališanu, komisiju veidošanu, intrigas un cīņu par ietekmi nekā reālu darbību valsts aizsardzības un situācijas stabilizēšanas labā: "*Ka valdības sastāvā var būt personas, kuras plašās aprindās nebauda vēlamo un nepieciešamo uzticību [...] Par to nopietni jāaizrāda ministru priekšniekam un tam jāapsver visas konsekvences.*"⁵⁰

Latvijas Republikas bruņotie spēki

1918. gada septembrī jau bija daudz maz skaidrs, ka Vācija karu ir zaudējusi. Krievijā valdīja haoss un lielinieki, okupācijas armijas disciplīna mazinājās ar katru dienu,⁵¹ tāpēc viens no pašu un zemes drošības pamatelementiem būtu paš aizsardzības spēki. Tā 15. oktobrī ar Rīgas pilsētas

policijas priekšnieka akceptu⁵² notika visu Baltijas pamattautu pārstāvju apspriede par šādu paš aizsardzības vienību dibināšanu.⁵³

Lai stabilizētu vietējo situāciju, jau 1. novembrī VIII armijas štāba priekšnieks majors Rūdolf Frants (*Rudolph Frantz*) apstiprināja tālākai apspriešanai Baltijas zemessardzes kā armijas palīgspēku organizēšanas plānu. 10. novembrī VIII armijas vadība mutiski, bet 11. novembrī rakstiski atļāva dibināt Baltijas zemessardzi (vācu val. *Baltische Landeswehr*).⁵⁴

Šos spēkus tika paredzēts veidot no vietējo vācbaltiešu, latviešu, krievu, poļu u. c. tautību brīvprātīgajiem, kas komplektēti vienībās, to vadību uzticot vadīt virsnieku padomei, kurā būtu septiņi latviešu, pieci vācbaltiešu, trīs krievu, trīs ebreju, divi poļu un divi lietuviešu virsnieki. Vienību virsniekiem tika paredzēta alga, karavīriem – uzturs.⁵⁵ Tajā pašā dienā tika izveidota LPNP aizsardzības nodaļa Sprīča Paegles vadībā, kas 12. novembrī vērsās pie iedzīvotājiem ar uzsaukumu reģistrēties "miera un kārtības uzturēšanas" paš aizsardzības spēkos.⁵⁶ Izveidotais zemessardzes virsštābs uzsaukumā aicināja visus 18–60 gadus vecos vīriešus pieteikties šajā karaspēkā. 13. novembrī tika atvērti vietējo kārtības nodrošināšanas spēku vervēšanas punkti, katrai tautībai savi.

Jau 12. novembrī no studentiem un vidusskolēniem bija nokomplektēta pirmā vācbaltiešu rota (vācu val. *1. Rigaschen Kompagnie*), bet 16. novembrī vācbaltiešu zemessargu rotās bija reģistrēti 1600 brīvprātīgie (t. sk. daudz latviešu).⁵⁷ Latviešu vienībās Rīgā pieteicās aptuveni 150 brīvprātīgie, no kuriem kopā ar iepriekš LKNS savāktajiem 450 vīriem varēja nokomplektēt jau divas rotas.⁵⁸

Te gan jānorāda – kaut vienības tika veidotas pēc etniskā principa, paši karavīri to maz ievēroja, un tā latviešu uzvārdus mēs redzam vācu un krievu vienībās, bet vācu un krievu uzvārdus – latviešu vienībās. Arī

tālaika presē vairākkārt pausts izbrīns, ka vācbaltiešu un krievu rotās pieteikušies ļoti daudz etnisko latviešu, kuri nav izmantojuši iespēju dienēt latviešu rotās ar latviešu komandieriem.⁵⁹

Pēc garām sarunām par civilās pārvaldes iestāžu veidošanu un krēslu dalīšanas 22. novembrī tika izveidota Apsardzības ministrija, kuras pārvaldītājs R. Dambītis izdeva pirmo rīkojumu:

“1. § Pamatojoties uz Latvijas ministru prezidenta pavēli, priekš Latvijas Valsts apsardzības ir dibināma atsevišķa Tautas apsardzības ministrija. Apsardzības ministra vieta pagaidām paliek vakanta, un ministrija tiek apvienota ar Iekšlietu ministriju.”⁶⁰

Diemžēl Pagaidu valdība pārāk maz pievērsās savu bruņoto spēku organizēšanai: “[...] nedomāja par zemes aizsardzību, bet debatēja par tiesu iekārtu un pareizrakstības likumiem”.⁶¹ Tikai 6. decembrī Apsardzības ministrija beidzot dabūja savu pirmo oficiālo vadītāju – advokātu J. Zālīti, – par kuru nepiemērotāku kandidatūru šim postenim bija grūti atrast: bez mazākām diplomāta un sarunu vedēja spējām, toties ar paradumu krīzes brīžos lietot lielas devās alkoholu.⁶²

7. decembrī tika parakstīta vienošanās ar A. Vinnigu par Latvijas zemessardzes izveidošanu uz jau veidot uzsāktās Baltijas zemessardzes pamata.⁶³ 8. decembrī no Berlīnes tika saņemta oficiāla atļauja saformēt “Rīgas apsardzības rotas”.⁶⁴ Tajā pašā dienā J. Zālītis uzstājies latviešu virsnieku sapulcē, iepazīstinot tos ar līguma nosacījumiem. Kā atreferē “Jaunākās Ziņas”, lielu sašutumu auditorijā radījis tas, ka Rīgas apsardzības spēki tiks pakļauti vācu virsniekam un tikai tā palīgs būšot latvietis.⁶⁵ Vācu un vācbaltiešu aprindās zemessardzi turpināja dēvēt par landesvēru, jo Baltijas guberņas sabiedrībā vēl joprojām tika uzvertas kā viens veselums, nevis kā dažādas

valstis – vēlāk Apsardzības ministrijai vairākkārt nācās gan preses izdevumiem, gan zemessardzes štābam norādīt, ka pareizais bruņoto spēku nosaukums ir nevis “Baltijas landesvērs”, bet gan “Latvijas zemessardze” (Latvijas Semes sargi, vācu val. *Die Lettländische Landeswehr*).⁶⁶

Pat decembrī tie, kas vēlējās pierakstīties brīvprātīgos, sastapās ar grūtībām procesa neorganizētības dēļ. Praporščīks Jānis Ķīselis savās atmiņās apraksta, kā, atgriezies no gūsta, viņš tūdaļ devies iestāties Latvijas zemessardzē:

“Tomēr 1. decembrī no ierakstīšanās armijā vēl nekas neiznāca, jo nebija noorganizēts pieņemšanas punkts. [...] pēc brokastīm devos atkal uz ielu, lai uzzinātu, vai tagad beidzot sāks formēties arī kādas latviešu daļas. Izrādījās, ka pierakstīšanās punkts nu ir atvērts un atrodas kur Iekšriņģā.”⁶⁷

Vēl bēdīgāka situācija ar zemessardzes organizēšanu bija provincē. Dažviet Pagaidu valdības sūtītie virsnieki paši nebija uzdevumu augstumos⁶⁸ un neko nedarija bruņoto spēku vienību organizēšanas labad, dažbrīd vietējie iedzīvotāji tos vienkārši padzina. Līdz ar to brīvprātīgo rezultatīvu vervēšanu un organizēšanu Vidzemē varam redzēt vienīgi Cēsīs.

17. decembra vakarā Daugavgrīvā iebrauca britu eskadra: mīnukuģis *Princess Margaret*, “C” klases kreiseris *Ceres* un vēl septiņi kuģi. Uz *Windsor* (noenkurojās pie Vecrīgas) atradās arī bijušais konsuls Rīgā, Lielbritānijas oficiālais pārstāvis Vivjens Bosenkets (*Vivian Bosenquet*), kurš uzreiz satikās ar Ministru prezidentu K. Ulmani “Centrālvesnīcā”. 19. decembrī Rīgā ieradās kuģis *Wakeful* ar kontradmirāli E. A. Sinklēru uz klāja.

Britu klātbūtne izmainīja spēku samēru Rīgā, sākās ģermanofobiskas demonstrācijas un raksti avīzēs. Tas visai nopietni aizskāra A. Vinnigu un armijas vadību,

1. att. Vieni no pirmajiem brīvprātīgajiem. Avots nezināms.

Fig. 1. Some of the first volunteers. Source unknown.

ievērojami mazinot vēlmi palīdzēt jaunajai Latvijas Pagaidu valdībai.⁶⁹ Kad vēlāk, 25. decembrī, K. Ulmanis kārtējo reizi vērsās pie A. Vinniga pēc materiālas palīdzības, tas aizvainots ieteica turpināt līdzšinējo Pagaidu valdības politiku un meklēt palīdzību no britiem, “ja jau vācieši esot tik slikti”.⁷⁰

20. novembrī saformēja pirmo Rīgas apsardzības iecirkņa latviešu zemessargu rotu, vēlāk vēl divas. Papildus izdevās izveidot latviešu zemessargu Cēsu rotu,⁷¹ 20. decembrī izveidojās Studentu rota (tā nosaukta tāpēc, ka rotā aptuveni puse bija studenti). 23. decembrī tika izveidota Instruktoru rezerves rota, bet 28. decembrī Virsnieku rezerves rota. Astoņas latviešu rotas: Virsnieku rezerves, Studentu, Latgales virsnieku, Latgales instruktoru, Skolnieku rota un trīs Rīgas apsardzības rotas, kopā aptuveni 1400 vīru.⁷²

Vācijas VIII armijas štābā valdīja sajukums un neziņa, Latvijas zemessardzes apgāde praktiski bija pārtraukta – kreisi noskaņotās kareivju komitejas nevēlējās dalīties jau tā trūcīgajos krājumos ar “buržujiem”, par kādu uzskatīja Pagaidu valdību. Kaut kādu uzturu izdevās noorganizēt caur Rīgas pilsētas domes zupas virtuvēm, taču ieroču un apģērba praktiski nebija. No strādniekiem un bijušajiem strēlniekiem saformēto Rīgas apsardzības rotu karavīrus baroja “pilsoņu ķēķi” K. Valdemāra ielas galā,⁷³ kamēr elitārās rotas apgādāja labāk gan no armijas noliktavām, gan privātā kārtā. Katru dienu virsnieku rotas komandas devās ārpus pilsētas rekvizēt apkaimes zemniekiem ko ēdamu, taču arī tiem nebija daudz, ar ko dalīties.

Šādi zemessardzes kareivju situāciju savā pārskatā ģenerālštāba priekšnieka vietas izpildītājam kapitanam Plensneram

apraksta Liepājas jaunformējamo spēku adjutants Alfrēds Bļodnieks:

“[...] latviešu brīvprātīgiem, par apģērbu un apavu nemaz nerunājot, telpas tiek ierādītas aukstas un nekurinātas, tikai pēc nedēļām ilgas gaidīšanas, un netiek izdots pat neviens lauku ķēķis⁷⁴ ēdienu pagatavošanai, lai gan zemessargu virspavēlnieka rīcībā to ir kādi 40. [...] latviešu vienīgais karaspēks – brīvprātīgie Rīgā – staigā koka tupeļēm gandrīz kailiem stilbiem un protams bez ieročiem. Pats par sevi saprotams, ka šādos apstākļos par brīvprātīgiem iestājās tikai vai nu galīgi fantasti, vai tādi, kam citas izejas nav, – no gūsta pārnācis izmocīts invalīds, vai izvārdzis bezdarbnieks, kas jūt tikai nogurumu un sašutumu par netaisnību un vēl ilgas, kaut arī ļoti vājas, pēc zupas bļodiņas, ko viņš saņems kā “brīvprātīgais”. Nevar būt divu domu, ka tā apgādāta armija nevar būt karaspēks un nevarēs, apzinoties pie tā vēl savu stipri nelielo skaitu, sajūsmināties uz kauju ar lieliniekiem, kad tie jau ir durvju priekšā”⁷⁵

Situāciju daļēji glāba tas, ka Rīgas apsardzības latviešu rotas pamatā bija no komplektētas no strādnieku priekšpilsētu pašpuikām, kuri negrasījās sēdēt rokas klēpī salikuši, gaidot, kad valdība par viņiem atcerēsies, bet ķērās pie pašapgādes, ko visai sulīgi apraksta bijušais 1. rotas komandieris J. Ķīselis savās atmiņās:

“Nedeva mums vācieši ieročus, nedeva arī apģērba. Rotas kareivji staigāja kā nu kurš iznācis no Krievijas armijas vai vācu gūsta. Mēs virsnieki tāpat, un vēl ar krievu uzplečiem, jo nebij jau arī nekādu noteikumu par mūsu formas tērpu. Tas ārējais jau arī nebūtu liela lieta, bet nopietnas rūpes bija ar siltu veļu un apaviem. [...] Uz ātru roku noorganizējām “furažieru komandas” [...] Mūsu taktika parasti bija tāda, ka ielencām kādu māju un kratījām visus dzīvokļus no

vietas. Bija tur, protams, liela kliegšana, lamāšanās un draudēšana, bet mēs tādiem sīkumiem nepiegrīezām vērību. Pie tam bijām vēl tik godprātīgi, ka nekad nenoņēmām pēdējo, bet arvienu atstājām zināmu daudzumu mantu to pirmajiem ieguvējiem.⁷⁶ [...] Attaisām otru lūku, un apakšā pagrabs un vesela noliktava. Izvedu no tās mājas trīs smago ormaņu vezumus ar labu karavīru veļu un apģērbu trīs rotas.”⁷⁷

Tādā pašā veidā tika gādāts arī bruņojums, ko sameklēja gan sev, gan vēl apbruņoja Studentu rotu, kuras labi audzinātie kareivji uz tik nekaunīgu rīcību nebija sasparājušies:

“Nakti prap. Tirzīts, prap. Vieglais un es nepielādētiem Bulldoga revolveriem kabatās ieradāmies Ekspostostā. [...] Pie durvīm stāvēja ietīnīes kažokā vācietis un jau pa gabalu sauca “Halt!”. Bet ieraudzījis manā rokā spīdošo revolveri, kas tieši padevies pret viņa krūtīm, vācietis paliek milīgāks un neko nesaka, kad mēs tam noliekam vienu no mūsējiem blakus. Ātri sadabūjām laužamos un pēc nedaudz minūtēm krīt smagā stanga un mēs esam noliktavā. [...] Izmeklējām 18. gada parauga vācu karabīnes, no [1. rotas] sardzes dabūjām vēl pāris vīrus, kas atvelk divējus divričus un sākām lādēt viņos karabīnes un patronu kastes. Pavisam paņēmām 157 karabīnes un vairākus tūkstošus patronas. [...] Uz rīta pusi Eksposta ostā ieradās [1. rotas] otrā gājienā pulkvežleitnants Hartmans⁷⁸ ar dažiem pušiem un izņēma vēl deviņus ložmetējus un vairākas lentas. Karabīnes no Aleksandra ielas 122 saņēma Studentu rotas dalībnieki un agrā rītā nogāja uz Latviešu biedrību, kur vēlāk apsegtus novedām arī nakti iegūtos ložmetējus.”⁷⁹

J. Ķīseļa atmiņas ir ļoti vērtīgas jau ar to, ka viņš ir viens no nedaudzajiem, kurš apskata arī sadzīvisko situāciju 1918. gada

rudenī un ziemā, par ko citādi ziņu praktiski nav.

“Uzreiz ap pusnakti mani sauc pie tābruņa un kāds uztrauktā balsī lūdz, lai steigzoties tūlīt ar kareivjiem palīgā uz Latviešu biedrību, tur pašpuikas taisoties izsist visu zāli. Esot latviešu izrikojums, negribot pie vācu policijas griezties [...] Kad tramvajā pasaku zēniem, kas par lietu, tiem uzreiz sejas sāk spīdēt: noteikti paredzama izkaušanās un tas tiem Dieviņ augstais, paši jau pašpuikas vien arī bija. [...] Iesteidzāmies vestibilā, tur jau pilns uztrauktas publikas, kas mūs ieraugot sāk aplaudēt. Apprastos, kur tad tie dauzoņas ir, – esot izrikojuma zālē. [...] Daži salekuši uz krēsliem, sievietes spiedz, bet lielākais mudžeklis, var redzēt, iet pie skatuves. Tur kāds jauneklis ar dziļu dekoltē un platām biksēm, pretēji visai lugas gaitai, griež krēslu ap galvu un nupat laidis ar to lugas varonim sejā, bet pirmā milētāja, to redzēdama, atrod par pareizāku noģībt. Orķestra padziļinājumā atkal kāds puisis ar ģarjiem matiem uzkāpis uz turku bungām un sper tā ar kāju, ka pats izbrauc cauri. Pārējie, kādi cilvēki divdesmit, trīsdesmit cenšas nodibināt saviesīgu dzīvi zālē, braukdami dāmām ar rokām visādās vārigās vietās, bet kungus apveltīdami ar pļaukām un dunkām.

Ieraugot mūs un vēl pilnā apbruņojumā, zēni metās gar un pāri skatuvei bēgt, bet manējiem to tikai vajag. Ar urravām tie metas bēgošiem virsū un turpat uz vietas jau spriež pirmo tiesu. Kāds no pašpuikām tomēr bija tik pārdrošs, ka laida darbā savu iemīļoto ieroci – “fiskaru” un pāršķēla vienam kareivim roku. Tikai ar lielām pūlēm izdevās nomierināt manējos, lai zēnu pavisam nenosit. Salasiju kādus divdesmit gabalus un, publikai aplaudējot, novedu bufetes telpās un tur izkratīju. Bija tiem ir revolveri, ir somu duncīši, ir “fiskari”. Vēlāk novedu visus uz prefektūru un nodevu vāciešiem, lai kārtīgi uzskaita.”⁸⁰

Rīgas apsardzības latviešu rotu “dumpis”

Visai lielas problēmas radīja tas, ka zemessardzes latviešu vienības tika komplektētas ne tikai pēc nacionālās, bet arī pēc sociālās piederības principa: “[...] vienības formējās pēc šķiru principa: no studentiem, kuru starpā bija arī vairāki virsnieki, formējās atsevišķa rota; no virsniekiem vien – atsevišķa rota, bet no deklasētā proletariāta – atsevišķas vienības – rotas. Pēdējās bija ļoti mazs virsnieku sastāvs”.⁸¹

Arvīds Krīpens savās atmiņās piemin, ka 27. decembrī Cēsu rota ieradusies Rīgā un izmitināta Kara skolas telpās, kur jau atradās 1. un 3. Rīgas apsardzības rota. To karavīri uz cēsiniekiem raudzījušies visai nedraudzīgi, saukājuši par “pelēkajiem baroniem”, “saimniekdēliņiem” un “buržuju dēliņiem”,⁸² tādēļ vidzemniekiem pat nācies pārcelties uz Rīgas Latviešu biedrības telpām.⁸³ Arī studentu, virsnieku un rezerves rotas tika izvietotas atsevišķi, lai izvairītos no konfliktiem. Galu galā “vienkāršo kareivju” rotas tika izvietotas tālāk no pilsētas centra, Aleksandra ielā 122 (tagad Brīvības iela) ar ieeju no Suvorova ielas 99 (tagad K. Barona iela).

Tāpat arī 24. decembra pavēle Nr. 17, ka “Valsts aizsardzība ir padota zemessargu Virspavēlniekam Rīgā”,⁸⁴ t. i., ka latviešu zemessargi ir tieši pakļauti Vācijas armijas virsniekam majoram Šeibertam⁸⁵ (Scheibert) – kaut visi līdz tam runāja par neitrālas valsts virsnieku kā zemessardzes komandieri –, nekādi neveicināja latviešu zemessargu jau tā vājo disciplīnu un lojalitāti. Sava loma noteikti bija arī karavīru neapmierinātībai ar ģenerālštāba un Apsardzības ministrijas rīcību, izvēloties latviešu zemessargu rotām komandierus ne tik daudz pēc to militārās pieredzes, nopelniem un autoritātes karavīru vidū, cik balstoties uz vadības simpātijām vai antipātijām.⁸⁶

Domājams, liela psiholoģiskā problēma slēpās apstākļi, ka jaunā situācija prasīja atteikties no politiskā nacionālisma kultivētā “vācieša” kā “ienaidnieka” tēla un pieņemt kā valsts ienaidnieku lielniekus (kuru idejās lielākā tautas daļa saskatīja vienīgo glābiņu no “muižnieku, lielgruntnieku, lieltirgotāju un lielrūpnieku kundzības”, brīvību un savas dzīves apstākļu uzlabošanas). Šī dilemma bija aktuāla pat virsnieku aprindās, nerunājot nemaz par ierindas kareivjiem. Visi latviešu virsnieki bija ieguvuši militāro izglītību cariskās Krievijas militārajās mācību iestādēs, dienējuši impērijas armijā un karojuši pret Vāciju, kopš 1914. gada pakļauti intensīvai pretvāciskai propagandai, bet tagad viņiem lika sargāt šo vācu varu no viņu ieroču biedriem, ar kuriem plecu pie pleca tie bija cīnījušies pasaules karā. (Latviešu virsnieki centās turpināt valkāt Krievijas impērijas uniformas un apbalvojumus,⁸⁷ un LKNS pat nācās presē publicēt oficiālu aicinājumu: “visi Latvju Kar. Nac. Savienības biedri – bijušie krievu armijas virsnieki, tiek uzaicināti nenēsāt krievu pagonas”).⁸⁸ Gandrīz katram Latvijas iedzīvotājam radi vai draugi bija devušies bēgļu gaitās uz Krieviju vai iestājušies strēlniekos, un viņi gaidīja tos atgriežamies.

Zemessardzē dienējošiem vācbaltiešiem pieņemt jauno situāciju bija vieglāk, kaut to lielākā daļa tāpat bija karojusi Krievijas armijas rindās pret Vāciju – valodas un kultūras, kā arī izglītības dēļ tie vieglāk spēja uztvert jaunās valsts politisko orientēšanos uz Vāciju un jaunās padomju Krievijas uztveršanu kā lielāko draudu neatkarībai.

Īsumā – situācija zemessardzes latviešu daļās bija visai nestabila, un to lojalitāte karājās mata galā. Jau 8. decembrī Rīgas apsardzības iecirkņa 1. latviešu rotas jaunais⁸⁹ komandieris štāba kapteinis Kupre⁹⁰ un tā adjutants praporščiks L. Upītis lūdzta pieņemt viņus Apsardzības ministrijas

sēdē, lai varētu izskaidrot bīstamo noskaņojumu karavīru vidū⁹¹ – tie kurnot, ka būšot jākaro pret “savējiem” vācu vadībā, un pieprasīja sev tādas pašas tiesības kā no pilsonības komplektētajās rotās, proti, labāku apgādi un iespēju pašiem ievēlēt sev virsniekus.⁹² Vai valdība viņus uzklausiņa, nav zināms.

Noskaņojumu zemessardzes latviešu daļās nekādi neuzlaboja ziņa, ka 29. decembrī Latvijas Pagaidu valdība vienojusies ar A. Vinnīgu par vācu brīvprātīgo uzņemšanu Latvijas bruņotajos spēkos (veidojot t. s. Dzelzsbrīgādi) un apņēmusies brīvprātīgajiem par vismaz četras nedēļas ilgu cīnīšanos pret lieliniekiem piešķirt Latvijas Republikas pilsonību un zemi.⁹³ Nākamajā dienā šī vēsts parādījās vācu avīzēs, bet latviešu laikrakstos – janvāra pirmajās dienās. Tiesa, ārpus Rīgas par šo līgumu neviens neko konkrētu nezināja vēl kādu nedēļu vai divas, bet Rīgā tas gan varēja sacelt furoru. *Rigasche Zeitung* ziņoja:

“Latvijas Pagaidu Valdība nodrošinājusi visiem vācu zaldātiem, kuri kā savvaļnieki iestājas dienestā Baltijas zemes apsardzībai, pilsoņu tiesības. Ar šī noteikuma izpildīšanu, avīze saka, ir novērsts galvenais kavēklis, kas līdz šim atturēja vācu zaldātus no aktīvas piedalīšanās apsardzībā, jo tie prasa sev dzimtenes tiesības tur, kur viņiem jācīnās.”^{94, 95}

Tā nu tieši Rīgas apsardzības latviešu rotas, nokomplektētas “pēc šķiriskās piederības” no “proletāriešiem”, ar nemitīgi mainīgu virsnieku sastāvu un komandieriem bija sociāldemokrātu lielnieku interešu lokā kā potenciāli laba augsne propagandai. Jāatzīst, arī pati Pagaidu valdība darīja daudz, lai karavīros radītu iespaidu, ka notiek atgriešanās pie cara laikā valdošās kārtības. Tāda bija gan karaspēku vienību veidošana pēc sociālās piederības, gan no pilsonības pārstāvjiem komplektēto

rotu un virsnieku labāka apgāde, labāka barošana, algu izmaksa. Varam tikai iztēloties, kādu reakciju Rīgas pašpuiku vidū izsauca 25. decembra rīkojums 1. latviešu rotai 20 kareivjus nosūtīt uz Latgales virsnieku rotu “par kalpotājiem”⁹⁶ – virsnieku kungi, kā jau tas bija pieņemts cara laikos, negribēja paši sev ne gultas klāt, ne drēbes mazgāt, ne zābakus spodrināt! Ir aizdomas, ka to nevēlējās arī ierindas zemessargi, kam šķita, ka vecā kārtība jau sen pagātnē.

Lielinieku aktīvistu šo laiku atceras šādi:

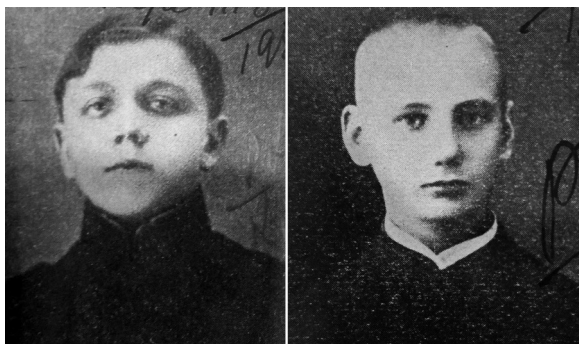
“Ulmaņa rotu formēšanas laikā Rīgas organizācija (“Spartaks”) tūliņ piegriezta ļoti lielu vēribu jaunformēto balto armijas daļām, pie kam no vadošajām partijas iestādēm tika pieņemti mēri, lai jaunformējamajās balto armijas daļās visādā ziņā iestātos partijas biedri un tiktu noorganizēta kara organizācija, šis darbs galvenām kārtām tika uzdots izpildīšanai slepenai Rīgas revolucionārai kara komitejai, kas arī, ar sekmēm tika izdarīts. Personīgi no Revolucionārās kara komitejas šo darbu veica biedrs “Zibens”, viņš uzņēma sakarus personīgi ar visām 4 Ulmaņa jaunformētajām rotām. No pirmās un otrās rotas bija brāļi Mūrnieki, no trešās rotas Stīga. Rotās tika vesta aģitācija un vervēti uzticīgi piekritēji sacelšanās gadījumā. Visrevolucionārākā tomēr bija otrā un pirmā rota, jo brāļi Mūrnieki ap sevi bija noorganizējuši no rotas kareivjiem stipru grupu sev piekritējus, kuri bija katrā laikā gatavi ar ieročiem rokās uzstāties uz partijas pavēli pret Ulmaņa valdību.”⁹⁷

Ziņas par aģitatoru aktivitātēm visai ātri nonāca Pagaidu valdības ausīs, un Ministru prezidents K. Ulmanis Otrajos vai Trešajos Ziemassvētkos devās vizītē uz Rīgas ostā noenkurotās britu eskadras karkuģiem vienoties par palīdzību, ja gadījumā ar spēku vajadzēs piespiest

latviešu daļas pakļauties ieceltajiem komandieriem.⁹⁸ Situācija patiešām bija visai saspringta:

“27. decembrī bija atbraucis palkavnieks uz Suvorova ielas kazarmām, kur atradās I un II rotas, un pēc nostāšanās stajā palkavnieks uzstājies ar runu par tēvijas aizstāvēšanu pret sarkanajiem barbariem un paziņojis, ka tūliņ esot jābrauc uz frontes. Pēc runas nobeigšanas palkavnieks apsveicis Ulmaņa valdību un saucis urā, bet daļa no kareivjiem, lai sauktu urā, atbildēja ar svilpieniem. Visi tūliņ tikuši ievesti kazarmās.”⁹⁹

Nākamajā dienā visas trīs rotas atteicās doties uz fronti, kur pie Inčukalna bija nolemts apturēt lielinieku spēku straujo virzīšanos uz priekšu, kamēr nebūšot izmaksāta alga. (Te jāpiebilst, ka prasība visnotaļ saprotama – ar 22.12.1918. pavēli Nr. 15 Apsardzības ministrija izdalīja atalgojumu mobilizācijas iecirkņiem, ministrijas struktūrvienībām, taču no kaujas vienībām algu saņēma tikai Instruktoru rezerves rota, Studentu rota un pulkveža Mihaila Afanasjeva (*Mihail Afanas'ev*) vienība¹⁰⁰ – Rīgas apsardzības rotas palika bešā un jutās apdalītas: kungiem maksā, bet strādniekiem ne!) Kad tas tika izdarīts, zemessargi pieprasīja izmaksāt naudu vēl trīs mēnešus uz priekšu. Arī šī prasība negribīgi tika izpildīta, taču apsardzības rotas tik un tā palika kazarmās.¹⁰¹ Nu nāca jaunas prasības, piemēram, 1. rota pieprasīja sev tiesības, tāpat kā Studentu rotai, ievēlēt jaunu komandieri, ko karavīri cienītu un kam uzticētos. Svētdien, 29. decembrī, situācija eskalējās: uz pārrunām atbraukušajiem “*virsniekiem un apsardzības ministram J. Zālīšam piedraudēts ar varas darbiem*”.¹⁰² Atbildot uz apsardzības ministra lēmumu rotu kā “*lieliniecisku*” atbrūnot, tās kareivju sapulcē nolēma pavēlei nepakļauties.

2. att. Lielinieku iesūtītie emisāri Vilis Purenš¹⁰³ un Arnolds Mežsargs.¹⁰⁴

Fig. 2. Vilis Purenš and Arnolds Mežsargs – Bolshevik emissaries.

Lai cik liela būtu vēlme piedēvēt notikušo lielinieku aģitācijai, šķiet, visa pamatā bija karavīru pašu iniciatīva, lielā mērā pat ignorējot lielinieku aģitatoru aicinājumus neko neuzsākt:

“Par sacelšanas partijas organizācijai un Revkomam¹⁰⁵ iepriekš nebija nekādu ziņu. No partijas un Revkoma bija dota Ulmaņa rotu kareivjiem direktīva, ka sacelšanās nedrīkst notikt nekādā gadījumā bez partijas ziņas, bet tas tomēr bija noticis, pateicoties strauji ritošajiem notikumiem, kas ļoti revolucionarizēja bezpartejiskās masas, kuras partija vairs nevarēja noturēt savos rāmjos.”¹⁰⁶

Pagaidu valdība bija iedzīta stūrī – ja piekāpsies un pieļaus atklātu nepaklausību, tad par bruņoto spēku pastāvēšanu nevarēja būt ne runas.

Kazarmas no Rumpmuižas ielas, Grīziņkalna, Pērnavas ielas, Marijas, Suvorova un Aleksandra ielas puses ielenca ciešā lokā Pagaidu valdībai uzticīgās zemessargu daļas (blokādē it kā piedalījusies arī 3. latviešu rota¹⁰⁷). Uz ielu stūriem izvietoja ložmetēju ligzdas, uz Gaisa tilta izvietoja vieglo lauka lielgabalu. Tika izsaukta bruņumašīna. Slēdza satiksmi līdz Aleksandra gaisa tiltam, lai neviens neiekļūtu aplenkuma

zonā un neizklūtu no tās (pārvietoties ļāva tikai sievietēm un bērniem, vīriešus aizturot). Pēc plkst. 23.00 vakarā aizturēja visus gājējus ielās, komandantstundas caurlaides izsludinot par nederīgām.

30. decembrī plkst. 06.15 tika pieprasīta nemiernieku padošanās, dodot pusstundu laika pārdomām. Kad plkst. 06.45 nebija saņemta nekāda atbilde, britu kreiseris *Ceres* saņēma pavēli atklāt uguni pret kazarmām. Kuģa žurnālā fiksēts, ka no 4. un 5. lielgabala pa kazarmām laikā līdz 08.30 veikti 10 šāvienu ar šrapneliem (kas eksplodēja gaisā virs kazarmas, lai nenodarītu postījumus ēkām un iedzīvotājiem).¹⁰⁸ No Gaisa tilta puses vairākus brīdinājuma šāvienu veica zemessardzes lauka artilērijas baterija.

Redzot pretošanās veltīgumu, rotas padevās – lielinieku grupas vadītājs “Mūrnieks kopā ar 15 domubiedriem izlēca pa logu un cauri tuvējiem pagalmiem aizbēga”,¹⁰⁹ pārējie nāca ārā no kazarmām paceltām rokām. 191 kareivis un divi virsnieki¹¹⁰ tika arestēti (arī 10 privātpersonas no tuvējiem namiem, kas skaļi paudušas savu atbalstu latviešu karavīriem) un konvoja apsardzībā pa Suvorova ielu aizvesti uz Citadeli, kur ieslodzīti. Arī 3. rota kā neuzticama tika uz brīdi atbruņota.¹¹¹

Nākamajā dienā tika publiskots Zemes apsardzības virsštāba paziņojums presei:

“Naktī no 29. uz 30. decembri sacēlās pret saviem virsniekiem 1. un 2. latviešu zemessargu rotas.¹¹² Uz Latvijas Apsardzības Ministra pavēli, kazarmas pareizticīgo skolā uz Suvorova ielas tika no uzticīgām zemes sargu rotām ielenktas. Dumpiniekiem tika priekšā likts padoties, piedraudot pretējā gadījumā ar šaušanu. Pēc nedaudz minūtēm, uz iepriekšējas sazināšanās pamata, tika no angļu kara kuģiem atklāta uguns. Pēc pirmiem šāvieniem rotas slēgtās rindās bez ieročiem parādījās uz Suvorova ielas, kuras tad tika apcietinātas un aizvestas. Dumpiniekiem draud pienācīgs sods.”¹¹³

Nekādu sīkāku ziņu par notikušo varas iestādes nesniedza, līdz ar to presē sastopamās ziņas bija visai haotiskas un neprecīzas (ieskaitot to, no kura kuģa un cik reizes šauts utt.).

30. decembra pēcpusdienā Rīgā tika sasaukta kara tiesa – Vācijas armijas, Lielbritānijas misijas un Latvijas Pagaidu valdības pārstāvji^{114, 115} – tā izskatīja lietu par 1. un 2. latviešu rotas sacelšanos. No visiem tiesas priekšā nākušajiem zemessargiem (kopā 71) desmit tika piespriests un izpildīts nāves sods.¹¹⁶ Lai to varētu juridiski pamatot, pirms pašas tiesas tika izsludināta apsardzības ministra pavēle Nr. 20 (30.12.1918.): “Par dienesta vai kaujas pienākuma neizpildīšanu dienestā stāvošie tiek sodīti pēc Krievijas kara likumiem un noteikumiem, kādi bija spēkā līdz 1. februārim 1917. gadā.”¹¹⁷

Kā uz notikušo raudzījās paši apsūdzētie, paуз vēstulē laikrakstam kāds anonīms dumpja dalībnieks:

“Šo rotu – pirmo latviešu zemes sargu rotu, – formēja jau pagājušā gada 20. novembrī. Uz rotas formēšanu bij saradies daudz dažādu ļaužu; gan veci, gan jauni, bet pa lielākai daļai bijušie kareivji un gūstekņi. Kanceleja bij Aleksandra ielā Nr. 122., dz. 25., kur arī pierakstījās.

Pierakstītus mūs izdalīja pa nodaļām un zvodiem.¹¹⁸ Līdz pēcpusdienai tai pašā dienā rota bija pilna. [...] Dažas dienas pēc tam ienāca pavēle – 156 cilvēkiem no rotas jādodas uz Ramocku.¹¹⁹ Rota atteicās. Nepagāja vēl divi dienas, un mums atprasīja ieročus. Rota nedeva un pag. Valdība šē nekā nespēja. Vēl pēc dažām dienām mums paziņoja pāriet uz citu dzīvokli, ko gan rota labprāt negribēja, bet tomēr apmierinājās. Noprasīja mums ieročus kontrolēt, kontrolētus atdošot atpakaļ. Tā mūs muļķoja, kamēr atdevām un tā izrādījāmies atbruņoti. Tad mūs pārveda uz Suvorova ielu Nr. 99, seminārā. Nevienš neko ļaunu nedomāja. Pienāca Ziemas svētki. Rota sāka palikt arvien nemierīgāka; mūs gribēja sūtīt uz fronti, kur nākot dažādi ķīnieši un krievi. Rota negāja, jo zināja pašu biedrus un brāļus nākam, bet stingri uzstājās izsniegt ieročus, lai gadījumā varētu aizstāvēt savas intereses. 29. dec. vakarā dabūjām zināt, nakti mūs nāksot apcietināt. Tūlīņ sazinājās ar trešo rotu, kas solījās mūs aizstāvēt, jo nospriedām nepadoties. Viss tomēr palika klusu. Otrā rītā plkst. 6:00 pienāca pavēle, ka pirmai un trešai latv. zemes sargu rotām plkst. 13:27 pilnā sastāvā un bez ieročiem, viena vecākā apakšvirsnieka vadībā jāieronasa Suvorova un Matisa ielu stūrī; pretējā gadījumā angļu kuģi atklāšot lielgabalu uguni, apšaudot kazarmes un apkārtni. Tā kā mēs bijām aplenkti, flinšu bij tikai 50 gabalu, un palīdzības nebija ko gaidīt, – lai veltu asins izliešanu novērstu, tad rotai bij jāpadodas. “Marseljēzu” dziedādamas abas rotas nogāja uz noteikto vietu, kazarmēs pamesdamas tikai dežūrētājus. Soļus 300 no Matisa ielas kāds uzkļiedza: stāt! Rotas apstājās. Tikai pa 8 cilvēku pulciņiem drīkstējām tuvoties baltai gvardei, kura tad abas rotas noveda uz Citadeli cietumā. Uz kazarmēm angļi izšāva apm. 6 šāvienus, kas diezgan patuvi tām gaisā sasprāga. Plkst. 9:00 pienāca Rīgas vācu rota, ieņēma kazarmes un sāka ieročus meklēt, izmētādami visas drēbes pa

zemi. Flintes atrada. Plkst. 12:00 uz cietumu aizveda arī vēl palikušos. Cietuma kambaros salika pa 4 cilvēki. Vakarā visus pa kārtai noveda kancelejā, kur pierakstīja vārdu, un atkal atpakaļ. Pēc kāda brīža trešo rotu visu atsvabināja, bet no pirmās tikai 29 cilvēkus. Nakts pagāja klusu. Otrā rītā plkst. 8:00 viens vācu oficiers un 4 kareivji apgāja visus kambarus, noprasīdami, kā sauc. Kuram nu bij lemts, izveda ārā. Turpat ar valdziņu sasēja uz muguras rokas un tā izveda 11 cilvēkus, no kuriem viens gan tika vaļā. Pēc kāda brīža mēs dzirdējām, ka sētā briesmīgi lūdzas. Es uzkāpu uz logu un redzēju, ka 4 cilvēki nostādīti pie sienas sasietām rokām. Viens nokrita ceļos un briesmīgi lūdzās, lai atstājot pie dzīvības, bet velti. Kareivis piegāja pie muguras un sāka lauzt rokas, lai ceļas augšā. Pārējie 6 bij ievesti šķūnī. Padeva signālu, norībēja divas zaves un 10 nevainīgi noslepkavotas dvēseles šķīrās no šīs pasaules. Turpat izkārpīja bedrīti un aiz kājām viņus tur iestiepa, salikdami rindās un aizrušīnot. Tas bija šausmīgs skats. Pēc tam cietumā briesmīga nezināšana. Ko tikai kāds nāca pa durvīm, katrs gaidījām, ka pienāks arī mūsu reize stāties pie sienas un saņemt savu lodi. Tāda neziņa vilkās 4 dienas. Piektās dienas rītā slēdzējs paziņoja, mūs laidīšot vaļā. Plkst. 10:00 tas visiem attaisīja klapītes vaļā. Mums radās cerības uz kautko. Angļu kuģi pameta ostu. Līdz vakaram mums pulkstens rokās vien stāvēja. Slavēta lai stunda, kad mēs tikām ārā! Sirsnīgu pateicību pirmā rota izsaka tiem biedriem, kas mūs atpestīja no mokām, kādas bij jāiztur tajās 5 dienās.”¹²⁰

Presē neparādās nekāda sīkāka informācija, nav minēti uzvārdi¹²¹ un dienesta pakāpes, un arī Latvijas Valsts vēstures arhīvā materiālu par šiem notikumiem praktiski nav. Visticamāk, nopratināšanu un tiesas protokoli iznīcināti, valdībai pametot Rīgu.

Sekas

Ziņa gan par kara tiesu un nāvessodu “savējiem” izplatījās strauji un noteikti šokēja sabiedrību. Saprotams, ne jau desmit nošautie radīja tādu rezonansi laikā, kad tūkstoši bija krituši frontēs, bet gan tas, ka “savējo” valdība liek nošaut “mūsējos”. Pie tam tas viss brīdī, kad pati valsts pastāvēšana lielākajai daļai jau šķita izsapņota: pie Inčukalna bija ciesta sakāve, Sarkanā armija strauji tuvojas Rīgai, turīgie pilsoņi masveidā centās uzklūt uz kuģiem vai ietikt vilcienos, varas iestādes bija sākušas evakuēties.

Šajās janvāra pirmajās dienās pieeši sāka saslīmt vai vienkārši neieradās darbā¹²² daudzi Apsardzības ministrijas ierēdņi; pat tāda ranga darbinieki kā Apsardzības ministrijas Kancelejas priekšnieks apakšpulkvedis Pēteris Silenieks¹²³ un Galvenā štāba priekšnieka vietnieks Gustavs Grīnbergs¹²⁴ (kopā 41 ierēdnis¹²⁵). Citi virsnieki sāka saslīmt jau ātrāk (piemēram, kapteinis Mārtiņš Hartmanis jau 25. decembrī¹²⁶).

Zemessardzes latviešu vienības vienkārši izjuka – vairākums latviešu karavīru un apakšvirsnieku dezertēja: 1. rota gandrīz pilnā sastāvā, no 2. rotas dezertēja aptuveni 174 virsnieki un karavīri līdz ar savu komandieri, no 3. rotas – aptuveni 180 karavīri un virsnieki, 360 pilnībā apbruņotās Instruktoru rotas virsnieki (LKNS savulaik īpaši atlasīti, kuriem nu nekādi nevarēja pārņemt simpātijas pret lieliniekiem un uzņēmību pret “lielinieku aģitāciju”), 225 abu Latgales rotu virsnieki un karavīri. Kā vēlāk atcerējās pulkvedis Augusts Apsītis:

“[...] virsnieku rezerves rotai izsniedza franču parauga bruņu cepures un puskažociņus. [...] Kad nu sāka izdot bruņu cepures un puskažociņus, izrādījās, ka rotā atrodas tikai apmēram puse no visiem karavīriem.

[...] *Pārējie rotas karavīri izklīda un rotā vairs neieradās*".¹²⁷

Latviju steigā pameta gandrīz visi uzskaitē esošie augstākie virsnieki – t. sk. pulkvedis M. Peniķis, apakšpulkveži Jānis Ruškevics, Roberts Kļaviņš, Jānis Imaks, apsardzības ministra biedri G. Grīnbergs un apakšpulkvedis R. Dambītis, kurš devās uz Dāniju vai Vāciju (daļa atgriezās pavasarī, daļa vēl vēlāk), bet citi brauca pat uz Krieviju, lai karotu Antona Deņikina (*Anton Denikin*) u. c. “balto” armijās. Ministrijas kancelejas ierēdnis Jānis Simbruks paskaidrojumā J. Zālītim rakstīja, ka algas Apsardzības ministrijas darbiniekiem un virsniekiem sāka izmaksāt 3. janvārī no rīta, taču plkst. 9.00 pārtrauca – valdība bija prom, sargposteņi noņemti, ierēdņi muka kur kurais. Plkst. 10.00 Rīgā palikušie virsnieki ielauzušies J. Simbruka dzīvokli un aizveduši ar varu uz ministriju turpināt algu izmaksu.¹²⁸

Noskaņojumu var raksturot īsi: panika, viss ir zaudēts!

No vairāk nekā 2000 vīru lielajiem zemessardzes latviešu spēkiem¹²⁹ pāris dienās pāri bija palikuši vien aptuveni 400 karavīri, kas saglabāja uzticību Pagaidu valdībai – Studentu rota jau bija Jelgavā, bet apakšpulkeža Oskara Kalpaka vadībā 3. janvāra rītā bija vien 217 vīri, kas devās no Rīgas uz Jelgavu.¹³⁰ Te redzam, ka pāris dienās pēc eksekūcijas Latvijas bruņoto spēku latviešu vienības bez nevienas kaujas zaudēja aptuveni ¾ personālsastāva!

Pēc dažiem mēnešiem Liepājas Jaunformējamo spēku adjutants A. Bļodnieks savā pārskatā gan norādis, ka īstenībā tomēr nav bijis nekāda dumpja, un sliecas to saistīt ar latviešu un vāciešu propagandisko pretstāvi: “*Kad vienu no šīm rotām vajag atlaist uz mājām [...] tad vācieši to diezgan nevar izbazinēt kā dumpi latviešu karaspēkā, aiz “pārskatīšanās” savā oficiālā ziņojumā*

pierakstot pie vienas rotas vēl klāt divas-trīs citas”, ko izprovocējusi vācu vadība, bet vēlāk savā propagandas arsenālā pārņēmuši latvieši, lai attaisnotu Pagaidu valdības rīcību.¹³¹ To pašu atzīst arī Otto Nonācs:

*“Nekādas sacelšanās vārda istā nozīmē latviešu rotās nebija, kā to gan vēlējās nostādīt vācieši. Bija tikai zināmas pazīmes, ka rotas kareivji gatavojas nepaklausīt saviem virsniekiem. Lai tas atklāti neizpaustos, latviešu karaspēka vadība nolēma rotu izformēt, kas toreizējos apstākļos, attiecīga apbruņojuma trūkuma dēļ, nebija izdarāms ar saviem spēkiem vien.”*¹³²

Visu, kas īstenībā notikā 1918. gada 29. un 30. decembrī, diemžēl laikam neuzzināsim, ja vien netiks atrasti jauni avoti, taču, runājot par šo laiku, tomēr vajadzētu izvairīties no viennozīmīgiem vērtējumiem, it sevišķi, ja tie tapuši vēlāk un balstās uz kādu konkrētu ideoloģisku skatījumu.

Ir skaidrs, ka Pagaidu valdībai tobrīd bija praktiski neiespējami administratīvi uzturēt disciplīnu zemessardzes vienībās – jāatceras, ka tas bija pēcrevolūciju laiks, kad jebkāda augstāku dienesta pakāpju autoritātes atzišana un prasība pēc bezierunu paklausības tika uzverta kā atgriešanās pie “vecās kārtības”, nācās vairāk paļauties uz pašu karavīru godaprātu un lojalitāti. Saprotams, ka mēģinājums ieviest disciplīnu ar varu izsauca sašutumu un vilšanos.

Toties patiesi var respektēt to, ka it kā absolūtā bezizejā tomēr atradās ļaudis, kas “nemeta plinti krūmos”, bet saglabāja ticību savai valstij un turpināja cīņu,¹³³ beigu beigās panākot lūzumu kara gaitā un nosargājot šo jauno valsti. Maz militārajā vēsturē bijis gadījums, kad tik nelieliem spēkiem, kādi bija Latvijas zemessardzei 1919. gada janvāra sākumā, tik militāri un politiski bezcerīgā situācijā izdevies noturēties un beigu beigās pat uzvarēt.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Pavēle par dokumentācijas iznīcināšanu, 27.12.1918. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 1468-1-131, 43. lp.
- ² MĀRTIŅŠ PENIĶIS. Latvijas armijas sākums un viņas darbība līdz 1919. gada 8. oktobrim. Rīga 1927; MĀRTIŅŠ PENIĶIS. Latvijas nacionālās armijas cīņas 1919. gada vasarā un rudenī. Rīga 1931; MĀRTIŅŠ PENIĶIS. Latvijas armijas sākums un cīņas Latvijā līdz 1919. g. jūlijam. Rīga 1932; MĀRTIŅŠ PENIĶIS (red.). Latvijas atbrīvošanās kara vēsture. 1.–2. sēj. Rīga 2005. u. c.
- ³ ALESKANDRS PLENSNERS, ALEKSANDRS KALĒJS (red.). Mūsu armija tapšanā, valsts izcīnīšanā un tagadējos sasniegumos. Rīga, 1929.
- ⁴ Pamatā pilsoniskās “Jaunākās Ziņas” un eseru “Uz Priekšu!”, jo mērķis ir saprast, kā situāciju redzēja tieši latviešu, nevis vācbaltiešu vai krievu sabiedrība.
- ⁵ Šī raksta tapšanas gaitā izskatītie LNA LVVA fondi: 1468., 1515., 1313., 2570., 2574., 3601., 3405., 5192., 5627., 5434., 5601., 6033.
- ⁶ EDGARS ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920. Stockholm, 1967, 279. lpp.
- ⁷ Ibidem, 287. lpp.
- ⁸ Par to informēja 18. oktobrī Vācijas pilnvarotais Gerhards fon Šulce-Gefernics (*von Schulze-Gaevernitz*), kuru pavadīja Pauls Šimans. Ibidem.
- ⁹ No latviešu puses padomes darbā dalību ņēma mācītājs Kārlis Avots (Cēsu pārstāvis), skolotājs Juris Blaus (Rīgas pārstāvis), jurists Andrejs Krastkalns (Rīgas pārstāvis), ārsts Kārlis Morics Lejiņš (Rīgas pārstāvis), arhitekts Konstantīns Pēkšēns (Rīgas pārstāvis), jurists Frīdrihs Veinbergs (Rīgas pārstāvis), Oskars Eliass (Jaunvāles pagasts), Jānis Priede (Vestienas pagasts), Jēkabs Valdmanis (Slokas pagasts). A. Krastkalnu un J. Valdmani ievēlēja Apvienotās padomes prezidijā.
- ¹⁰ Dibināta 1917. gada novembrī Valkā, taču 1918. gadā līdz ar Vācijas armijas tuvošanos evakuējās uz Iekškrīeviju.
- ¹¹ ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 344. lpp.
- ¹² 23. novembrī “Jaunākās Ziņas” pirmo reizi šajā gadā publicē informāciju par slepkavībām un laupīšanām uz ielām Rīgā; pirms tam iznākušajos numuros šādu ziņu praktiski nav.
- ¹³ Krusta ugunis: Vēstule no Rīgas. In: Jaunākās Ziņas, 30.11.1918., 1. lpp.
- ¹⁴ Jebkāda politiskā darbība bija aizliegta, partijas likvidētas, to biedri izklīduši. Pat sociāldemokrāti, kam bija liela pieredze pagrīdes darbībā, to praktiski bija pārtraukuši. Tikai 1918. gada rudenī, atslābstot okupācijas režīma stingrībai, radās iniciatīvas grupas, lai atjaunotu politiskās partijas.
- ¹⁵ Sapulce pilsētas apsardzības lietā. In: Jaunākās Ziņas, 16.11.1918., 1. lpp.
- ¹⁶ 3. decembris. In: Latvijas Kareivis 1938, Nr. 275, 1. lpp.
- ¹⁷ AUGUST WINNIG. Am Ausgang der deutschen Ostpolitik : persönliche erlebnisse und erinnerungen. Berlin: Staatspolitischer Verlag, 1921, S. 13.
- ¹⁸ ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 356. lpp.
- ¹⁹ Vācijas VIII armijā bija aptuveni 75 000 vīru. ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 344. lpp.
- ²⁰ Tas nebija vienpusējs akts: 1918. gada 11. novembrī Vācijas un Antantes parakstīto pamiera noteikumu jeb Kompjeņas līguma 15. pants anulēja Brestļitovskas miera līgumu.
- ²¹ ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 348. lpp.
- ²² Kopā Lielbritānijas kara flotes operatīvo spēku Baltijas jūrā viceadmirāļa Sinklēra (*Rear-Admiral Sir Edwyn S. Alexander-Sinclair, K.C.B., M.V.O*) pakļautībā 1918. gada decembrī un 1919. gada janvārī Rīgas jūras līcī atradās sešu vieglo kreiseru eskadra (*Cardiff, Calypso, Caradoc, Cēres, Cassandra, Coventry*) un flotile no sešiem iznīcinātājiem (*Verulam, Valkyrie, Vendetta, Vortigen, Westminster, Wakeful*), diviem mīnukuģiem (*Princess Margaret, Angora*), diviem vieglajiem mīnu traleriem (*Myrtle, Gentian*) un trīs mīnu traleriem (*Banbury, Lanark un Hexham*).
- ²³ Vietējās ziņas: Viena nedēļa. In: Jaunākās Ziņas, 26.11.1918., 1. lpp.

- ²⁴ Preses apskats. In: Jaunākās Ziņas, 26.11.1918., 1. lpp.
- ²⁵ ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 357. lpp.
- ²⁶ 1914. gada 1. septembrī (19. augustā pēc v. st.) Krievijas valsts domnieks no Vidzemes, Jānis Goldmanis, uzstājoties domē, zvērēja latviešu uzticību impērijai un caram, bet 15. septembrī aicināja latviešu laikrakstos denuncēt aizdomīgas personas, kas varētu būt pretkrieviski elementi. ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 30. lpp.
- ²⁷ Vietējās ziņas: Latviešu strēlnieki ceļā uz dzimteni? In: Jaunākās Ziņas, 28.11.1918., 1. lpp.
- ²⁸ Vietējās ziņas: Baumas. In: Jaunākās Ziņas, 29.11.1918., 1. lpp.
- ²⁹ Latvija. In: Jaunākās Ziņas, 10.12.1918., 1. lpp.
- ³⁰ Vietējās ziņas. Ibidem.
- ³¹ Ibidem.
- ³² Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 13.12.1918., 1. lpp.
- ³³ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 17.12.1918., 1. lpp.
- ³⁴ Latvija: Lielinieki izsludinājuši savu valdību Latvijā. In: Jaunākās Ziņas, 23.12.1918., 2.–3. lpp.
- ³⁵ Stučka un latvju strēlnieki – Latvijas iekarošanas pretinieki. In: Jaunākās Ziņas, 22.12.1918., 5. lpp.
- ³⁶ Laika ainas: Baumas. In: Jaunākās Ziņas, 24.12.1918., 3. lpp.
- ³⁷ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 23.12.1918., 4. lpp.
- ³⁸ Latvijas Pagaidu Valdības rīkojums par dažu nodokļu paaugstināšanu. In: Jaunākās Ziņas, 24.12.1918., 1. lpp.
- ³⁹ Vietējās ziņas. Ibidem, 5. lpp.
- ⁴⁰ Baumas. In: Jaunākās Ziņas, 27.12.1918., 1.–2. lpp.
- ⁴¹ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 03.01.1919., 2. lpp.
- ⁴² Piemēram: “*Laikrakstos periodiski parādās ziņas, kuras kaitē valsts aizsardzības interesēm, tādēļ noteikti lūdzam neievietot jūsu laikrakstā nekādas ziņas attiecībā uz Apsardzības ministrijas darbību, ja tādas netiek iesūtītas oficiāli no ministrijas. Galvenā štāba Priekšnieka palīgs J. Bach.*” 14. decembra Rīkojums preseī. 14.12.1918. LNA LVVA, 1468-1-131, 16. lp. u. c.
- ⁴³ Vietējās ziņas: Paziņojums. In: Jaunākās Ziņas, 28.11.1918., 1. lpp.
- ⁴⁴ Vietējās ziņas: Paziņojums. In: Jaunākās Ziņas, 01.12.1918., 1. lpp.
- ⁴⁵ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 15.12.1918., 1. lpp.
- ⁴⁶ Vispārējais stāvoklis Latvijā (intervija ar A. Vinnigu). In: Kurzemes Vārds 1919, Nr. 2, 2. lpp.
- ⁴⁷ Vietējās ziņas: Demonstrācijas. In: Jaunākās Ziņas, 03.12.1918., 1. lpp.
- ⁴⁸ Vietējās ziņas: Demonstrācijas. In: Jaunākās Ziņas, 04.12.1918., 1. lpp.
- ⁴⁹ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 06.12.1918., 1. lpp.
- ⁵⁰ Parlamentārisms. In: Jaunākās Ziņas, 07.12.1918., 1. lpp.
- ⁵¹ Baltijā pamatā bija dislocētas landesvēra vienības, t. i., no vecāka gadagājuma rezervistiem komplektētas otrās un trešās šķiras karaspēka daļas, no kuru personālsastāva gaidīt disciplīnu un cīņassparu bija diezgan veltīgi.
- ⁵² Līdz tam okupācijas vara noraidīja visus ierosinājumus par šādu paš aizsardzības spēku dibināšanu.
- ⁵³ Tā kā latvieši apspriedi boikotēja, to pārstāvjus tālākām sarunām 18. oktobrī turp nogādāja policija piespiedu kārtā. ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 344. lpp.
- ⁵⁴ Vietējās ziņas: Paš aizsardzība. In: Jaunākās Ziņas, 16.11.1918., 1. lpp.
- ⁵⁵ Ibidem.
- ⁵⁶ Uzaicinājums! In: Jaunākās Ziņas, 15.11.1918., 1. lpp.
- ⁵⁷ ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 344. lpp.

- ⁵⁸ Vietējās ziņas: Brīvprātīgo pieteikšanās. In: Jaunākās Ziņas, 15.11.1918., 1. lpp.
- ⁵⁹ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 19.11.1918., 1. lpp.
- ⁶⁰ Apsardzības ministra v. i. pavēle, 20.11.1918. LNA LVVA, 1468-1-1, 1. lp.
- ⁶¹ ANDERSONS, Latvijas vēsture 1914–1920, 359. lpp.
- ⁶² Ibidem.
- ⁶³ Vienošanās par zemessardzes projektu, 07.12.1918. LNA LVVA, 1468-1-134, 3. lp. (130. l., 10.–14. lp.).
- ⁶⁴ Par Latvijas brīvprātīgo apsardzību. In: Jaunākās Ziņas, 10.12.1918., 1. lpp.
- ⁶⁵ Vietējās ziņas: Latviešu virsnieku sapulce. In: Jaunākās Ziņas, 10.12.1918., 1. lpp.
- ⁶⁶ “5. februārī 1919. g. N° 232. Liepājā. Latvijas Zemessargu Virspavēlniekam. Pretēji 7. dezembrī 1918. g. Latvijas un Vācijas valdību priekšstāvju noslēgtam līgumam, Latvijas zemessargi tiek dēvēti par Baltijas zemessargiem. Ievērojot to, lieku Jums priekšā nekavējoši pārdēvēt un turpmāk lietot vienīgi Latvijas zemessargu (die Lettländische Landeswehr) nosaukumu. Ministrs: J. Zālītis, Ģenerālštāba Priekšnieka vietā: A. Plensners.” Rikojums preseī, 05.02.1919. LNA LVVA, 1468-1-133, 68. lp.
- ⁶⁷ JĀNIS ĶĪSELIS. Ciņā par dzimteni. Atmiņas par brīvības ciņām 1918.–1919. g. Rīga 1936, 16. lpp.
- ⁶⁸ “[...] virsnieki, kuri bija komandēti uz Limbažiem, nodibināt apsardzības nodaļu, esot uzvedušies ļoti piedauzīgi, visu laiku pavadīdami dzeršanā. Tas esot pret viņiem sacēlis ne tikai strādniekus, bet arī māju īpašniekus. Minētiem virsniekiem Vainišu Pēr saimnieks esot iedevis 1000 rbl. Un Sārmu muižas rentnieks agronoms Alberiņš – 500 rbl., lai tie šīs summas izlietotu apsardzības vajadzībām. Bet virsnieku darbība tanī virzienā Limbažos nekādi neesot pierādījusies. Rīga, 29. decembrī 1918. g. Vispārīgās Nodaļas Priekšnieks J. Bach.” Ziņojums no Limbažiem, 29.12.1818. LNA LVVA, 1468-1-131, 47. lp.
- ⁶⁹ Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums. Rīga 1919, 360. lpp.
- ⁷⁰ Ibidem, 361. lpp.
- ⁷¹ Cēsis pieteicās ap 300, bet ieradās Rīgā tikai 40 karavīri poručika Jāņa Puriņa vadībā.
- ⁷² Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums, 360. lpp.
- ⁷³ ĶĪSELIS, Ciņā par dzimteni, 17. lpp.
- ⁷⁴ Karalauka virtuve.
- ⁷⁵ Bļodnieka atskaite Plensneram [bez datējuma, taču skaidrs, ka rakstīts ziemā Liepājā – A. B.]. LNA LVVA, 2574-4-79, 19. lp.
- ⁷⁶ Runa ir par mantām no agrāk rīdzinieku izlaupītajām Krievijas armijas noliktavām.
- ⁷⁷ ĶĪSELIS, Ciņā par dzimteni, 21. lpp.
- ⁷⁸ Tai laikā rotmistrs Arnolds Artum-Hartmans – 1. rotas ložmetējnieku komandas komandieris.
- ⁷⁹ ĶĪSELIS, Ciņā par dzimteni, 17.–18. lpp.
- ⁸⁰ Ibidem, 21.–22. lpp.
- ⁸¹ OTO NONĀCS, V. ŠREINERS. Pēc 18. novembra: Tautas Padomes locekļu memuāri. Rīga 1933, 5. lpp.
- ⁸² II Ventspils kājnieku pulks. Liepāja 1936, 132.–138. lpp.
- ⁸³ Pulkv. ARVĪDS KRĪPENS. Neatkarības un Cēsu rotas karavīriem sanākot. In: Latvijas Kareivis 1938, Nr. 24, 2. lpp.
- ⁸⁴ Apsardzības ministra pavēle, 24.12.1918. LNA LVVA, 1468-1-1, 9. lp.
- ⁸⁵ Literatūrā nav sastopams šī virsnieka vārds un sīkākas ziņas. Pagaidām šķiet, visticamāk, tas varētu būt Karls Šeiberts (Pirmajā pasaules karā I un II šķiras Vācijas dzelzs krusta kavalieris, Anhaltes kara krusta un Austrijas militārā krusta kavalieris).
- ⁸⁶ Pulkveža V. Ozola vēstule K. Ulmanim, 16.01.1919. LNA LVVA, 1468-1-135, 530.–531. lp.
- ⁸⁷ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 22.11.1918., 1. lpp.

- ⁸⁸ Vietējās ziņas. In: Jaunākās Ziņas, 24.11.1918., 1. lpp.
- ⁸⁹ Sākumā rotu komandēja apakšpulkvedis Jānis Imaks, pēc tam praporščiks Jānis Ūselis, tad štāba kapteinis Liepiņš, pēc viņa štāba kapteinis Kupre – komandējošais sastāvs mainījās vai ik nedēļu.
- ⁹⁰ Lūgums rakstītis rokkrakstā, un uzvārds gandrīz nesalasāms: “Kruptimfr”. Citur dokumentos figurē kā “Kuhp-Kupre”, piemēram: “*Pavēle № 22. Rīga, 31. decembrī, 1918. gadā [...] 8§ 1-ās latviešu rotas komandieri Kuhp-Kupre par dienesta pienākumu neizpildīšanu un bēgšanu nododu tiesai. Iepriekšēju izmeklēšanu trīs dienu laikā uzdodu izdarīt 2-ās latviešu rotas komandierim Skujiņam. Parakstītājs: ministrs (J. Zālītis).*” Apsardzības ministra rīkojums, 31.12.1918. LNA LVVA, 1468-1-1, 2. lpp.
- ⁹¹ 1. rotas komandiera iesniegums Apsardzības ministram, 08.12.1918. LNA LVVA, 1468-1-133, 2. lpp.
- ⁹² Piemēram, Studentu rotā virsniekus nevis iecēla, bet gluži atbilstoši jaunajam laikam ievēlēja kareivji paši.
- ⁹³ VALDIS BĒRZIŅŠ (sast.). Dokumenti stāsta: Latvijas buržuāzijas nākšana pie varas. Rīga 1988, 108. lpp. Līguma oriģināli nav saglabājušies ne Latvijas, ne Vācijas arhīvos un tiek pieminēti tikai laikabiedru atmiņās, kā arī tālāka presē, taču Vācijā izplatītie vervēšanas aicinājumi un savervēto algotņu ierašanās, to cīņas Latvijas teritorijā, kā arī prasības par dienestu piešķirt apsolīto zemi apstiprina, ka šāda vienošanās pastāvējusi.
- ⁹⁴ Pilsoņu tiesības vācu zaldātiem. In: Jaunākās Ziņas, 31.12.1918., 4. lpp.
- ⁹⁵ Vispārējais stāvoklis Latvijā (intervija ar A. Vinnigu). In: Kurzemes Vārds 1919, Nr. 2, 2. lpp.
- ⁹⁶ Rīkojums 1. latviešu rotai, 25.12.1918. LNA LVVA, 1468-1-132, 23. lpp.
- ⁹⁷ Bijušā Rīgas Revolucionārās kara komitejas, vēlāk Padomju Latvijas Centrālās izpildkomitejas locekļa Jāņa Mirāma ziņojums, 14.05.1933. Ibidem, PA36-3-1, 14.–15. lpp.
- ⁹⁸ No Pagaidu Valdības. In: Jaunākās Ziņas, 31.12.1918., 4. lpp.
- ⁹⁹ Mirāma ziņojums, 14.05.1933. LNA LVVA, PA36-3-1, 15. lpp.
- ¹⁰⁰ Par algu izmaksām, 22.12.1918. Ibidem, 6033-1-100, 23.–24. lpp.
- ¹⁰¹ Mirāma ziņojums, 14.05.1933. Ibidem, PA36-3-1, 91. lpp.
- ¹⁰² NONĀCS, ŠREINERS, Pēc 18. novembra, 13. lpp.
- ¹⁰³ Vilis Purenis, Kārļa dēls, dzimis 1901. gadā Rīgā. Olava tirdzniecības skolas skolēns, LSDSP biedrs, iestājies zemessardzē, lai piedalītos aģitācijas darbā.
- ¹⁰⁴ Arnolds Mežsargs, Krišjāņa dēls, dzimis 1901. gadā Rīgā. Rīgas pilsētas elementārskolas skolnieks, LSDSP biedrs, iestājies zemessardzē, lai piedalītos aģitācijas darbā.
- ¹⁰⁵ Krievijas impērijā, vēlāk PSRS visai izplatīta bija paraža saisināt iestāžu un amatu nosaukumus, vairākus vārdus sapludinot vienā, piemēram, “revolucionārā komiteja” – “revkom”.
- ¹⁰⁶ Mirāma ziņojums, 14.05.1933. LNA LVVA, PA36-3-1, 16. lpp.
- ¹⁰⁷ NONĀCS, ŠREINERS, Pēc 18. novembra, 14. lpp.
- ¹⁰⁸ No: ĒRIKS JĒKABSONS. Rīga 1918. gada beigās – 1919. gada sākumā un Lielbritānijas karakuģu eskadras vecākā virsnieka liecība par situāciju. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2016, Nr. 3, 171. lpp.
- ¹⁰⁹ Mirāma ziņojums, 14.05.1933. LNA LVVA, PA36-3-1, 16. lpp.
- ¹¹⁰ Kurzemes Vārds 1919, Nr. 1, 4. lpp.
- ¹¹¹ Jaunākās Ziņas, 31.12.1918., 4. lpp.
- ¹¹² “*Ministrija kategoriski atsauc ziņas par 3. Latviešu zemes sargu rotas sacelšanos. Gluži otrādi: šī rota ir pilnīgi uzticama un sastādas no krietniem kareivjiem. Rotas atbrūošana uz dažām stundām izskaidrojama tikai ar to, ka atradās vienā ēkā ar pirmo rotu un pēc pēdējās atbrūošanas varētu notikt, ka daļa zaldātu paslēpjas šīs rotas telpās. Ģenerālštāba priekšnieks J. Plensners; Vispārīgās nodaļas priekšnieks: J. Bach.*” Ziņojums presei, 01.01.1919. LNA LVVA, 1468-1-135, 118. lpp.

- ¹¹³ No Pagaidu Valdības. In: Jaunākās Ziņas, 31.12.1918., 4. lpp.
- ¹¹⁴ Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā: dokumenti un materiāli. Rīga 1987, 56. lpp.
- ¹¹⁵ Tālaika presē figurē gan lakonisks “uz angļu pavēli”, gan “kara tiesa no visu tautību priekšstāvjiem”, taču netiek konkretizēti ne tiesas sastāvs, ne notiesāto vārdi.
- ¹¹⁶ Kara tiesa. In: Jaunākās Ziņas, 01.01.1919., 6. lpp.
- ¹¹⁷ Apsardzības ministra pavēle, 30.12.1918. LNA LVVA, 3033-1-103, 6. lpp.
- ¹¹⁸ No kr. val. *zvod* – vads, armijas apakšvienība, aptuveni 30 vīru. Trīs vadi veido rotu.
- ¹¹⁹ Mūsdienās Ieriķi.
- ¹²⁰ Vēstule redakcijai. In: Uz Priekšu, 14.01.1919., 3. lpp.
- ¹²¹ Vārdi un uzvārdi publicēti sakarā ar t. s. komunāru bērēm Esplanādē 14. janvārī, kur kopā apbedīja gan nošautos zemessargus, gan lieliniekus, kas krituši apšaudēs ar aizejošo Vācijas armiju.
- ¹²² Varai brūkot. In: Uz Priekšu, 03.01.1919., 1. lpp.
- ¹²³ Silenieka iesniegums, 29.12.1918. LNA LVVA, 6033-1-100, 30. lp.
- ¹²⁴ Grinberga iesniegums, 29.12.1918. Ibidem, 31. lp.
- ¹²⁵ Rikojums atbrīvot no darba ierēdņus, kas kopš janvāra sākuma nepilda pienākumus veselības stāvokļa dēļ (01.02.1919.). Ibidem, 1468-1-1, 18. lp.
- ¹²⁶ Hartmaņa iesniegums, 25.12.1918. Ibidem, 1468-1-279, 7. lp.
- ¹²⁷ A. APSĪTS. Par Kalpaka bataljona gaitām 1918./19. g. In: Latvju varoņu gaitas. Red. Fr. Virsaitis. Rīga 1938., 9. lpp.
- ¹²⁸ J. Simbruka ziņojums par naudas līdzekļiem kasē, atstājot Rīgu (02.07.1919.). LNA LVVA, 1468-1-139, 133. lp.
- ¹²⁹ Rīgas aprinča apsardzības priekšniekam pulkvedim Kreicbergam 1. janvāra vakarā tika uzdots iznīcināt visus brīvprātīgo un mobilizēto sarakstus, zīmogus un saraksti par iedzīvotāju pieņemšanu kara dienestā un evakuēties uz Jelgavu. Apsardzības ministra rikojums. Ibidem, 6033-1-293, 3. lp.
- ¹³⁰ M. PENIĶIS. Latvijas armijas sākums un ciņas. Rīga 1932, 23. lpp.
- ¹³¹ Bļodnieka atskaite Plensneram. LNA LVVA, 2574-4-79, 19. lp.
- ¹³² NONĀCS, ŠREINERS, Pēc 18. novembra, 6. lpp.
- ¹³³ Tiesa gan, ar zināmiem noteikumiem: 07.01.1919. Pagaidu valdības sēdē apsardzības ministrs Zālītis informēja klātesošos, ka latviešu virsnieki O. Kalpaka vadībā viņam iesnieguši prasību: gatavi Liepāju aizstāvēt tikai gadījumā, ja valdība garantēs ostā kuģi un aizbraukšanas iespēju sakāves gadījumā. PV MK sēdes protokols. LNA LVVA, 1468-1-82, 17. lp.

SUMMARY

In 1918, the territory of the modern Latvia was occupied by German army. At the beginning of November in Kiel, Germany there was a riot of German sailors, which started the so-called November revolution. In the atmosphere of liberty, political parties of local citizens in Latvia were being organised. On November 17, the representatives of the right- and left-wing parties reached an agreement to organise a unified representative body – the People’s Council of Latvia (*Latvijas Tautas Padome*, LTP), which in November 18, 1918 proclaimed the Republic of Latvia and established a Provisional Government.

The Provisional Government signed an agreement with the representatives of Germany about establishment of militia as the armed forces of the state. The units were formed

according to the ethnic principle: Baltic German, Latvian, and Russian. In addition, Latvian units were also divided by the social class: the company of officers, the company of students, and the companies composed of simple workers and peasants. As a result, Marxist agitation resonated well within the 'simple' companies, and their loyalty to the Provisional Government was questionable. The trust was further diminished by the Government's political dependency on the occupation forces, as well as by a list of less-than-well considered decisions.

The Soviet Russian government proclaimed the Brest peace agreement null and void, and the so-called Red Army started to advance to the west, i.e., the Baltic states. Majority of the ordinary citizens greeted the 'red' riflemen if not as liberators, then definitely as their own folk.

On December 29, the 1st Latvian company refused to obey the order to go to the front, where at that moment the Baltic German and Russian units were fighting a superior force. On December 30, early in the morning, the commandment ordered the mutineers to lay down their weapons, but they refused to do so. The barracks were surrounded in a close circle by the units loyal to the Provisional Government, but the British cruiser "Ceres" on the request of the Provisional Government opened fire at the barracks.

Only then, seeing that resistance was futile, the mutineers laid down their weapons and came out of the barracks with their hands raised and singing *La Marseillaise*. 191 soldiers and 2 officers were arrested (as well as 10 civilians from the surrounding buildings, who had loudly exclaimed their support to the Latvian soldiers) and were taken under the guard of a convoy through Suvorova Street to Citadele prison to be incarcerated. In the afternoon of December 30, the court of war was summoned consisting of representatives of the German army, the mission of Great Britain and Latvian Provisional Government. After reviewing the case of the mutiny of the 1st and the 2nd Latvian companies, out of 71 accused, 10 militiamen were sentenced to death and executed.

The news, both about the court of war and about execution of 'our own folk' spread quickly and certainly shocked the society. Clearly, it was not solely due to the death of ten people at the time when thousands had died in the multiple fronts. Rather it was the fact that 'our own' government ordered execution of 'our own folk'. Moreover, it happened at the moment when the dream about an independent state seemed already lost: the forces of the Provisional Government were retreating, the Red Army rapidly advanced towards Riga. The Latvian militia units simply fell apart – the majority of Latvian soldiers and lower officers deserted the ranks. In the course of a few days, the 2000-strong Latvian units were reduced to 420 men still loyal to the Provisional Government and under the commandment of Oskars Kalpaks retreated from Riga to Jelgava. Manifestly, in the course of just a few days after the executions Latvian armed forces had lost $\frac{3}{4}$ of their personnel without even engaging in a single battle.

Krievu pretboļševiku kustības “monarhisma” mīts Latvijās Republikā 1920.–1940. gadā¹

The Myth of the Russian anti-Bolshevik ‘Monarchism’ in the Republic of Latvia in 1920–1940

Andrejs Gusačenko, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta asistents

Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: andrejs.gusacenko@faro-group.lv

Rakstā ir aplūkotas Krievijas monarhisma izpausmes, to uztvere un refleksija Latvijas kultūrvēsturiskajā telpā un kolektīvajā atmiņā no 19. gadsimta vidus līdz 1940. gadam. Centrālā vieta publikācijā atvēlēta krievu pretboļševiku kustības organizācijām un to darbībai Latvijā 1920.–1940. gadā. Minētās aktivitātes ir apskatītas caur starpkaru Latvijas sabiedrības kolektīvās atmiņas un specdienestu prizmu, kurā pretboļševikiem kā Baltās kustības turpinātājiem un cīnītājiem par komunistiskās diktatūras gāšanu Krievijā tika piedēvēta īpatnēja politiska nokrāsa – monarhisms. Balstoties uz Latvijas Valsts arhīva un Latvijas Valsts Vēstures arhīva materiāliem, attiecīgā laika periodiku un literatūru, sniegts īss ieskats monarhisma parādības pirmsākumos un tā izmaiņās sabiedriskajā uztverē Latvijā dažādos laika posmos, tā mērķis – analizēt un atspēkot “krievu monarhisma” mītu pretboļševiku organizāciju darbības jomā.

Atslēgvārdi: krievu monarhisms, Politpārvalde, starpkaru Latvija, pretboļševiku organizācijas, krievu emigrācija.

The paper depicts manifestations of the Russian monarchism in the cultural, historical space and social memory in the territory of Latvia from the middle of the 19th century to 1940. Within the framework of the article, the main academic attention is focussed on anti-Bolshevik organizations and their activities in the Republic of Latvia in 1920–1940. The aforementioned activities have been analysed through the prism of social reception and from the point of view of Latvian Political Police in interwar Latvia. Russian anti-Bolsheviks, the successors of the White Movement (since the time of the Russian Civil War), in interwar Latvia were undeservedly claimed and perceived as the ‘Russian monarchists’. The overall aim of the current publication is to analyse and debunk the myth of the ‘Russian monarchism’ of anti-Bolsheviks based on the materials of Latvian State Historical Archives, State Archives of Latvia, documentation of the Latvian Political Police Department, periodicals and appropriate scientific literature.

Keywords: Russian monarchism, Latvian Political Police, interwar Latvia, anti-Bolsheviks, Russian emigration.

Mūsdienās mīta jēdziens ir viena no greizi traktētām un stereotipiem apaugušām kolektīvās un personiskās uztveres parādībām. Ieskatoties mīta jēdziena ģenēzē, redzam, ka grieķu valodā vārds *mythos* apzīmē vārdu, stāstu vai izdomu. Antīkajā pasaulē *mythos* jēdziens apzīmēja vārdu vai stāstu, kura patiesību nedrīkstēja apšaubīt. Vārds *logos* arī apzīmēja vārdu, taču pretēji *mythos* tā patiesību drīkstēja apšaubīt. Tādējādi jau kopš pirmsākumiem mitoloģijas jēdziens sevī iekļāva pretrunīgus elementus, kas atspoguļojās arī tā uztverē.²

Mūsdienās viens no izplatītākajiem mīta skaidrojumiem, ko sniedz arī Oksfordas vārdnīca, ir tieši saistīts ar falsificēto notikumu un tā uztveri kolektīvajā atmiņā. Citas definīcijas apzīmē mītu kā tenkas, maldus, leģendu, fikciju, fantāziju vai fabulu, tādā veidā apliecinot mīta sarkastiski nicinošu uztveri sabiedrībā.³ Par spīti šādiem pieņēmumiem, eksistē filozofiskais uzskats, kas apliecina mīta vērā ņemamo vietu nācijas pašapziņas un vienotības kontekstā. Šajā koordināšu sistēmā mīts ir kolektīvo atmiņu elements nācijas garīgo balstu struktūrā.⁴

Jau 19. gadsimtā Ernests Renāns (*Ernest Renan*) atzīmējis, ka nāciju rada bagātīgs atmiņu mantojums – nevis pagātne kā tāda (tas, kas ir noticis), bet stāsti par pagātne, kas ir nodoti paaudzēs un ir dzīvi kolektīvajā atmiņā.⁵ Tādējādi mīti apvieno kopējo priekšstatu, attiecīgo stereotipu, metaforu kopu, un pēc savas būtības mīti nacionālajā apziņā ir “vēsture, ko zina ikviens”.⁶

Arī Latvijas vēsturē ir virkne elementu, “ko zina ikviens”. Atzīmējot tikai dažus no tiem, var minēt ar Baltijas kristianizāciju (vēlāk ar reformāciju) saistītus mītus, “labo zviedru laiku” vai “labo ulmaņlaiku” mītus, Andrieva Niedras “tautas nodevēja” lomu Latvijas vēsturē u. c.⁷

Ņemot vērā Latvijas multinacionālo vēsturisko kontekstu un ilgstošu vairāku kultūru līdzāspastāvēšanu (tās gadu

simtiem dzīvoja Latvijas teritorijā un kļuva par nacionālās vēstures komponentu), Latvijas kolektīvajā mantojumā eksistē mīti, kas saistās ar katru no nacionālajām minoritātēm.⁸ Grūti nepiekrīst apgalvojumam, ka īpašu vietu Latvijas minoritāšu kompleksā ieņem krievu minoritāte, kas iezīmējās Latvijas kultūrvēsturiskajā telpā ilgu laiku pirms vācu dominances reģionā.

Šajā publikācijā paredzēts nevis iedziļināties Latvijas krievu minoritātes viduslaiku, jauno vai jaunāko laiku vēsturē, bet gan sniegt ieskatu ieskatu konkrētas parādības – monarhisma – ģenēzē, tā uztverē un transformācijā, kā arī mēģināt demonstret starpkaru krievu pretboļševiku organizāciju “monarhisma” mītu.

Kā zināms, kopš 17. gadsimta 60. gadiem Latvijas teritorijas etniskajā kopainā iezīmējās jauna, bet tajā pašā laikā nebūt ne nezināma iedzīvotāju kategorija – krievu iedzīvotāji. Mūsdienu uztverē tie bija emigranti, vecticībnieki, kas, patriarha Nikona (*Nikon*) reformu vajāti, bija spiesti meklēt patvērumu Maskavas Krievzemei blakus esošajās valstīs. Gandrīz divu gadsimtu laikā, atrodoties valdošās nācijas statusā Krievijas impērijā, pēc Latvijas neatkarības iegūšanas tā transformējās skaitliski lielākajā minoritātē. Tās īpatnējās sabiedriskās, politiskās un citas izpausmes līdzās citām minoritātēm nokļuva kā sabiedrības, tā arī specdienestu uzmanības lokā, atsevišķu uzmanību pievēršot t. s. “krievu monarhisma” fenomenam.

Latvijas historiogrāfijā starpkaru krievu monarhisma izpausmes un tā dēvēto “krievu monarhistu” aktivitātes aplūkotas vairāku vēsturnieku publikācijās, kas būtiski atšķirās atsevišķos laika posmos. Padomju Latvijas historiogrāfijā pretboļševiki (“monarhisti”, “kontrrevolucionāri”, “baltgvardi”, “tautas asinssūcēji”) attiecīgas tendenciozitātes dēļ tika ierindoti valsts ienaidnieku primārajā kategorijā, kas tieši ietekmēja vēsturisku pētījumu objektivitāti.

Šī laika posma historiogrāfijā starpkaru Latvijas krievu pretboļševiku problemātika aplūkota Viļņa Sīpola 1965. gadā izdotajā darbā “Slepenā diplomātija. Buržuāziskās Latvijas ārpolitika”.⁹ Pētījumā Latvijas krievu pretboļševiku jautājums īsumā apskatīts kopējā starpkaru Latvijas ārpolitikas kontekstā. Acīmredzot laika nodevas dēļ tika sagrozīti vai apzināti noklusēti vairāki fakti, kaitējot pētījuma objektivitātei.

Padomju perioda norietā aktualizējās vēsturiskais *deja vu*, novelkot savdabīgas paralēles starp PSRS un Krievijas impērijas sabrukumu un tam sekojošiem notikumiem. Saskaņā ar šo tendenci krievu “monarhistu” jautājums aplūkots vēsturnieka Aivara Strangas populārzinātnisku rakstu sērijā “Krievu labējās monarhistiskās organizācijas Latvijā” žurnālā “Padomju Jaunatne” 1991. gadā.¹⁰ Balstoties uz Politpārvaldes arhīva informāciju, periodiku, atmiņām un atbilstošās literatūras klāstu, vēsturnieks sniedza apjomīgu populārzinātnisku ieskatu šajā problemātikā. Acīmredzot atmodas gars zināmā mērā ietekmēja vēsturnieka publikācijas toni, kas negatīvās attieksmes ziņā atsevišķos fragmentos pietuvinājās padomju historiogrāfijai raksturīgajai kardināli negatīvajai attieksmei attiecībā uz “kontrevolucionāriem” un “baltgvardiem”. A. Stranga atgriezās pie krievu pretboļševiku jautājuma arī vēlāk izdotajā fundamentālajā darbā “Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā” (2000), kur krievu “monarhisma” jautājums skatīts noteiktu politisku notikumu kontekstā (piemēram, Vrangeliāda u. c.), balstoties uz apjomīgu faktoloģisku materiālu.¹¹ Tomēr šis aspekts aplūkots daudz neitrālāk nekā 90. gadu sākuma publikācijās. Savukārt 2015. gadā izdotajā A. Strangas monogrāfijā “Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)”¹² krievu “monarhisma” jautājums

tika skatīts bez jebkādas subjektivitātes, secinot par to kaitīguma visnotaļ nominālo raksturu.¹³

Starpkaru krievu “monarhisma” problemātika skarta 1999. gadā Alda Bergmaņa populārzinātniskajā rakstā “Monarhisti un Čekas provokācijas Latvijā”,¹⁴ kā arī 2004. gadā Ulda Krēsliņa rakstā “Krievu emigrācija un monarhistu kustība Latvijā: 20. gs. 20. gadi un 30. gadu sākums”.¹⁵ Publikācijām piemīt deskriptīvs raksturs, avotu jomā balstoties uz Politpārvaldes arhīva materiāliem.

Tādējādi Latvijas historiogrāfijā krievu “monarhisms” ir aplūkots dažādos zinātniskos darbos, lielākoties citu politisku notikumu kontekstā. Kaut arī ir izteikti dažādi secinājumi, krievu pretlielniekiem piedēvētais “monarhisms” pēc noklusējuma tika akceptēts par neapstrīdamu parādību, kas pēc būtības neatbilst patiesībai un sniedz izaicinājumu šo mītu dekonstruēt.

Monarhisma uztvere, refleksija, tās metamorfozes un mitoloģija latviešu kolektīvajā atmiņā kopš 19. gadsimta vidus gāja roku rokā ar nācijas formēšanās procesu. Iedziļinoties monarhisma (kā monarha varas atbalstīšanas) uztverē Latvijā, jāatzīmē, ka šī parādība ne vienmēr tika uzņemta negatīvi. 19. gadsimta 50. gados jaunlatviešu kustības lideri izvēlējās nosacīti prokrievisku orientāciju, uzskatot Krievijas impērijas valdību un valsts aparātu par savu sabiedroto pretspēkā vācbaltiešu privileģētajai sabiedrībai. Lai gan jaunlatvieši nebija izteikti monarhisti, atbalstot Krievijas impērijas valstiskumu, viņi atzinīgi vērtēja Aleksandra II (*Aleksandr II*, 1818–1881) personību un viņa liberālo reformu kompleksu, optimistiski skatoties Latvijas nākotnē.¹⁶ Ņemot vērā slavofilu uzbrukumus pastāvošajai pārvaldes iekārtai Baltijas guberņās, viņu politiskā orientācija guva atbalstu arī jaunlatviešos.¹⁷

Situācija kardināli mainījās 19. gadsimta 80. gados pēc cara Aleksandra II

bojāejas atentātā 1881. gada 1. martā. Tas pavēra slūžas krievu konservatīvismam, pretreakcijai jeb kontrreformām. Tādā veidā teroristi-revolucionāri netīši izdarīja nenovērtējamu pakalpojumu konservatīvās krievu politiskās nometnes labā. Kā atzīmēja ASV vēsturnieks Ričards Paips (*Richard Pipes*), “pat ja policija algotu teroristus, tie nespētu nospēlēt lielāku lomu liberālo politisko reformu novēršanā”.¹⁸ Aleksandra III (*Aleksandr III*, 1845–1894) konservatīvās reformas, kas bija vērstas uz valsts iekšējo drošības struktūru paplašināšanu, cenzūras pilnvaru palielināšanu, tiesisko brīvību ierobežošanu un citām izpausmēm, Latvijas kontekstā guva īpaši skarbu nokrāsu rusifikācijas politikas ietvaros.¹⁹ Pieaugošās labējās tendences Krievijas sabiedrībā, slavofilu atbalstītas, arvien vairāk sliecās uz monarhismu. Tādējādi monarhisma uztvere latviešu sabiedrībā kardināli mainījās no pozitīvās, slavofiliem simpatizējošās un monarha varu atbalstošās uz arvien drūmāku, negatīvu nokrāsu.²⁰ Latviešu traģiskajā 1905. gada revolūcijas perioda pieredzē radikālo, monarhiski orientēto spēku darbība kopā ar iepriekšējo negatīvo pieredzi tikai pasliktināja priekšstatu par monarhiju.²¹ Impērijas armijas darbība vācbaltiešu muižnieku labā daudzus, pat labēji orientētus latviešus pārliecināja, ka to politiskās nākotnes cerības nevar balstīt uz efemeru impērijas autokrātijas labvēlību.²²

Aplūkojot latviešu periodiku, kas iznāca pēc 1905. gada, vārda brīvības laikmetā, labējo konservatoru, monarhistu, krievu ierēdņa un “matuškas” tēli gāja roku rokā kritisku rakstu un karikatūru jomā.²³ Šī uztvere kļuva arvien drūmāka Pirmā pasaules kara laikā pēc vilšanās, ko sagādāja ne tikai neprasmīga un bezatbildīga Latvijas bēgļu plūsmas koordinēšana, bet arī pavirša attieksme un nepārdomāta militāro operāciju vadība Rīgas frontē. Tādā veidā monarhijas un monarhisma reakcionārais un negatīvais veidols tika

pārmantots Latvijas Republikas sabiedrības kolektīvajā uztverē.

Kā nākamais zīmīgais posms monarhisma mitoloģijas attīstībā jāatzīmē bermontiāde. Lai gan Pāvēla Bermonta-Avalova (*Pavel Bermont-Avalov*) karaspēks nav spēris ne soli reālā cīņā pret boļševikiem un monarhisma saukļus izmantoja populistiskos nolūkos,²⁴ oficiāli traktētā monarhisma atjaunošanas programma nesaraucjami to saistīja ar Baltās kustības karaspēku un draudiem Latvijas suverēnitātei.²⁵ P. Bermonta avantūru ir nosodījusi krievu inteliģence starptautiskā mērogā, kā arī demokrātiskā krievu kopiena Latvijā.²⁶ Acīmredzot bermontiāde ieņēma vienu no vadošajām lomām kolektīvās apziņas asociatīvajā domāšanā, izveidojot vienādības zīmi starp Baltās kustības būtību, “matušku”, monarhismu un imperiālistiskajām “Vienotās un nedalāmās” tieksmēm.²⁷ Zīmīgi, ka šādas negācijas bija raksturīgas dažādām politiskajām nometnēm – kā pilsoniskajām, tā arī sociāldemokrātu aprindām.²⁸ Parasti presē par saistību ar “matušku” un monarhismu tika izzoboti bijušie cara armijas virsnieki (piemēram, ģenerālis Pēteris Radziņš²⁹ vai Kārlis Goppers³⁰), kas neslēpa savas simpātijas pret bijušajiem kolēģiem, daži no ģenerāļiem arī paši piedalījās Baltās kustības darbībā.

Krievu “monarhistu” aktivitātes Latvijas Republikā tiešā veidā bija saistītas ar 1917. gada notikumiem, Balto armiju sakāvi, kā arī starptautisko krievu emigrācijas kontekstu.³¹ Kopumā minētajā laika posmā boļševiku kontrolēto teritoriju pameta ap 1,5–2,5 miljoniem cilvēku, apmetoties vairāk nekā 40 pasaules valstīs.³² Ir grūti precīzi noteikt, cik krievu emigrantu dzīvoja Latvijā 20. gadu sākumā, dati dažādos avotos svārstās. Tā 1925. gadā, pēc tautas skaitīšanas statistikas, krievu emigrantu (Nansena pases³³ īpašnieku) skaits sasniedza 25 427;³⁴ pēc Politpārvaldes datiem, 1927. gada nogalē tie bija 33 514³⁵ cilvēki,

savukārt, pēc tautas skaitīšanas datiem, 1930. un 1935. gadā viņu skaits būtiski samazinājās līdz 15 643 un 12 444 cilvēkiem – tā galvenais iemesls bija pakāpeniska naturalizācija un izbraukšana uz krievu emigrācijas centriem Francijā, Vācijā un Balkānu valstīs.³⁶

Raksturojot krievu starptautiskās emigrācijas mentālo tēlu (tās organizētāko daļu veidoja Balto armiju karavīri), ir jāatzīmē, ka, neņemot vērā Baltās kustības zaudējumu, lielākoties emigranti dzīvoja “pavasara karagājiena” cerības rēģā, lolojot cerības uz revanšu – atkārtotu iebrukumu Padomju Savienībā ar sabiedroto līdzdalību. Lai gan 20. gadu vidū tapa skaidrs, ka tiešais iebrukums ir nepiepildāms sapnis, krievu armijas virspavēlnieks Pjotrs Vrangelis (*Petr Vrangel*)³⁷ nebija izslēdzis bruņota iebrukuma iespēju nākotnē. Līdz ar to saskaņā ar saviem mērķiem viņš nospraudis uzdevumu saglabāt armijas struktūru iespējamai mobilizācijai nākotnē. Šim nolūkam 1924. gadā tika izveidota organizācija *Russkij obshhevoinskij sojuz* (ROVS; Krievu vispārējā militārā savienība) ar filiālēm visās krievu emigrantu apdzīvotajās valstīs.³⁸ Apzinoties tieša iebrukuma neiespējamību, ROVS vadība pārorientējās uz teroristisku, pretboļševiku darbību PSRS un citās valstīs.

ROVS bija lielākā pretboļševiku apvienība, vēlāk radās citas organizācijas, dažas no tām darbojās arī Latvijā. Tomēr Latvijas Republikā, atšķirībā no Rietumeiropas valstīm, valdība cita nostāja pret pretboļševiku organizācijām – pēc 1920. gada Latvijas un padomju Krievijas miera līguma nosacījumiem pretpadomju organizāciju darbība Latvijā tika aizliegta.³⁹ Līdz ar to organizācijas darbojās nelegāli vai legālo biedrību aizsegā, konstanti atrodoties Politpārvaldes uzraudzībā. Latvijā darbojās vesela virkne dažādu organizāciju, no kurām ievērojamākās bija *Soyuz Vernikh* (Uzticīgo savienība), ROVS, *Bratstvo russkoj pravdi*

(BRP; Krievu taisnības brālība), *Nacional'no trudovoj sojuz novogo pokolenija* (NTSNP; Jaunās paaudzes nacionālā darba savienība) un citas.⁴⁰

Kaut arī ideoloģiskās platformas atšķirās, organizācijām bija kopsaucējs: padomju iekārtas gāšana un Krievijas atdzimšana. Acīmredzot negatīvo pieredzi un asociācijas ar nosacīti pretboļševiku bermontiādes avantūru Latvijā, kas oficiāli savus mērķus traktēja monarhisma “Vienotās un nedalāmās” veidolā, tika pārnestas arī uz pretboļševiku organizācijām, kas darbojās 1920.–1940. gadā. Šo mītu papildināja arī vēsturiskā paradigma: monarhisms – “matuška” – rusifikācija. Šajā situācijā starpkaru Latvijā pretboļševiku kustību un organizācijas gan sabiedrība, gan specdienesti un mediji dēvēja par “monarhistiem”. Atšķirās vien pastiprinošais traktējums, ko nevairījās pielietot sociāldemokrātu presē, dēvējot pretboļševikus par melnsimtniekiem vai padomju tautas ienaidniekiem.⁴¹ Interesanti atzīmēt, ka šajā ziņā sabiedrības un arī specdienestu nostāja bija radnieciska Valsts Politpārvaldes, Iekšlietu Tautas komisariāta (NKVD) un vēlāk arī Valsts drošības komitejas viedoklim, kas traktēja ROVS, BRP un citu organizāciju darbību kā monarhisku, tēmētu uz padomju varas gāšanu un monarhijas atjaunošanu.⁴² BRP padomju specdienesti dēvēja par “balto emigrantu monarhistiski melnsimtnieciskās orientācijas” organizāciju,⁴³ un tas burtiski sakrita ar starpkaru sociāldemokrātu izdevumu lietoto apzīmējumu, kas BRP dēvēja par “monarhistiem” vai “bandītiem melnsimtniekiem”.⁴⁴ Īpaši krasi tas iezīmējās rakstā ar dedzīgu nosaukumu “Dzelzs slotu pret krievu monarhistiem,” kas tapa 1932. gada nogalē Latvijas un PSRS attiecību krīzes laikā. Latvijas sociāldemokrātu izdevums “Sociāldemokrāts” nikni vērsās pret ROVS, NTSNP un BRP darbību, minēto apzīmējumu piemērojot visām trim organizācijām.⁴⁵ Šādi uzbrukumi nebija

ikdienas prakse, tie uzliesmoja tikai attiecīgos politiskajos saspilējumos. Kā tika pierādīts, provokatīvās informācijas plūsma bieži vien tika PSRS vēstniecības iniciēta, nonākot kā Latvijas sociāldemokrātu, tā arī Politpārvaldes rīcībā.⁴⁶ Šādos saspilējumos Politpārvalde veica ārkārtīgi rosīgu darbību, taču, spriežot pēc rezultātiem, lielākoties šī rosība bija samākslota un izskatījās pēc uzdevuma “no augšas”. Politpārvaldei un policijai sekoja prese, tādā veidā pielejot arvien vairāk eļļas ugunī. Tomēr atsevišķi preses izdevumi apzinājās aizotāžas uzpūsto raksturu un ironizēja par šādu mākslīgi izveidotu problēmu eskalāciju. Piemēram, avīzē *Rizhskij kur'er* 1922. gada 31. marta numurā, aprakstot baidīto “monarhistu sazvērestību”, žurnālists ironizējot atzīmēja: “[...] arestēts Griša Ivanovs, 8 gadus vecs monarhists, kuram bīksēs atrasta poga ar cara divgalvaino ērgli. Viņa dzīvoklī atrasts arī konfekšu papīrītis no konfektēm “Carskije””.⁴⁷

Analizējot pretboļševiku organizāciju politiskās platformas, ir jāatzīmē, ka tiešās monarhijas atjaunošanas ideoloģiju kā valsts iekārtu ar varas koncentrāciju monarha rokās⁴⁸ puda tikai neliela daļa organizāciju un politisko strāvojumu. Arī Baltās kustības dalībnieki lielākoties ideoloģiski atbalstīja t. s. “nenoteiktības” politiku, kas ir mērķu kalngalā, arī padomju varas sabrukuma panākšanu un Krievijas atdzimšanu, valsts iekārtas likteņa lemšanu nodot tautas ievēlētajai Satversmes sapulcei.⁴⁹ Analizējot pretboļševiku organizāciju politiskās orientācijas, jāatzīmē, ka oficiāli un faktiski monarhisku, uz radikālu melnsimtnieku antisemitismu orientētu ideoloģiju puda vien *Sojuz Vernih*.⁵⁰ Organizācija darbojās Latvijā nedaudz vairāk nekā gadu un 1922. gadā tika likvidēta, aktīvākos dalībniekus izsūtīti no valsts.⁵¹ Citai starptautiskai pretboļševiku organizācijai, BRP, nebija konkrētu politisku mērķu, un pēc būtības tā puda nenoteiktu nostāju, atsevišķās

izpausmēs simpatizējot monarhismam un galveno uzvaru liekot uz “tautas teroru” pret visu līmeņu padomju vadību.⁵² Šo vadlīniju trāpīgi raksturo viens no organizācijas teicieniem – “*Mir hatam – vojna komissariatam*” (“Miers zemnieku mājām, karš komisariātiem”), kas tika pārveidots no boļševiku “*Mir hižinam – vojna dvorcām*” (“Miers zemnieku mājām, karš pilim”).⁵³

Ņemot vērā ROVS kā krievu armijas pēcteces tiesiskās kontinuitātes kontekstu, organizācija pārmantoja arī Baltās kustības⁵⁴ ideoloģisko nenoteiktības platformu, oficiāli traktējot apolītisku nostāju saskaņā ar ideoloģiju “armija ārpus politikas”.⁵⁵ Savukārt NTSNP (vēlāk NTS), kas radās 1930. gadā (teorētiski darbojas arī mūsdienās)⁵⁶ un piekopa solidarisma politiku, pilnībā noliedza monarhismu.⁵⁷ NTSNP politiskā programma paredzēja uzsākt nacionālo revolūciju Krievijā un pēc tās veiksmīgas norises veidot valsti pēc harmoniskas sociālās sadarbības principiem, kur galvenās funkcijas veiktu sabiedrības intereses pārstāvošas organizācijas.⁵⁸ Līdz ar to NTSNP iekļaušana monarhistu kohortā, kā to pasniedza Latvijas sociāldemokrātu prese (un dažreiz arī pilsoniski izdevumi, kā, piemēram, “Pēdējā Brīdī”), līdzinājās anekdotei.

Objektivitātes dēļ jāatzīmē, ka monarhisma jautājumā sociāldemokrātu rupors “Sociāldemokrāts” nebija bulvāru preseī līdzīgs izdevums, kurā akli tika pārpublicēti ziņojumi no PSRS vēstniecības. 1921. gada martā uzliesmojušās Kronštates sacelšanās laikā, ko padomju prese un diplomātiskie dienesti maksimāli centās attēlot kā “baltgvardu”, “monarhistu” jeb “sociālrevolucionāru” inspirētu sazvērestību, “Sociāldemokrāts” ieturēja nogaidošu nostāju, publicējot analītisku kopsavilkumu tikai pēc sacelšanās apspiešanas. Pazīstamā latviešu sociāldemokrāta Friča Mendera analītiskajā rakstā tika skaidri pausta Latvijas sociāldemokrātu nostāja – viņi nebūt neuzskatīja nemierniekus par “monarhistiem”

vai to “pakalpiņiem”, kā to mēģināja at-
tēlot padomju mediji. Rakstā tika pausta
doma, ka “paši matroži, ciktāl tas parādās
presē, gan nejut nekādas simpātijas pret cara
laika kropliem un neprasa tūlītējo atgriešanos
pie Viskrievijas satversmes sapulces, bet gan
brīvās vēlēšanas padomēs, terora izbeigšanu
u. c.”. Kā redzams, raksta autors neiztika
bez emocionāliem apzīmējumiem attiecībā
uz Baltās kustības dalībniekiem emigrāci-
jā, pie reizes sniedzot dzēlīgu raksturoju-
mu arī Latvijas un starptautiskās krievu
kopienas respektablām demokrātiskajam
laikrakstam *Segodnja*, kas tika pasniegts kā
“bulvāra lapa”, kura “*dzen cītīgu fantāzijas
politiku*”. Tomēr rakstā tika kritizēta Krie-
vijas komunistiskās diktatūras piekoptā
politika, paužot bažas par līdzšinējās stra-
tēģijas dzīvotspēju ilgtermiņā un sniegts
savdabīgs *Novaja ekonomičeskaja politika*
(NEP, Jaunā ekonomiskā politika) laikmeta
pareģojums.⁵⁹

Aplūkojot Politpārvaldes fonda doku-
mentus, jāsecina, ka arī specdienesti, līdzī-
gi sociāldemokrātiem un viņu uzskatu at-
balstītājiem, pretboļševikus bez šķirošanas
uzskatīja par monarhistiem. Politpārvaldes
ierēdņi neiedziļinājās krievu emigrācijas
ideoloģiskajās īpatnībās, politisko kustību
niansēs un arī pretpadomju organizāciju
mērķos.⁶⁰ Tas izpaudās oficiāli pieņemtā
apzīmējuma jomā, kā arī aģentūras ziņo-
jumos, kas ir aplūkojami Latvijas Valsts
vēstures arhīva 3255. fonda dzīlēs. Polit-
pārvaldes skatījumā savdabīgi tika inter-
pretēti arī krievu “monarhistu” nacionālais
konteksts. “Krievu monarhistu” organizāci-
jās līdz ar krieviem darbojās latvieši, balt-
krievi, vācieši, ebreji, poļi un citu tautību
pārstāvji.⁶¹ Tādējādi organizācijām piemita
multietniskais, nevis izteikti krievisks rak-
sturs, kā tas ir pasniegts Politpārvaldes
dokumentācijā.

Īpašu vietu “krievu monarhistu” kon-
tekstā ieņēma bijušās Krievijas impērijas
armijas un flotes virsnieki.⁶² Analizējot

konkrēto personu lietas un salīdzinot ar
citu avotu informāciju, redzams, ka bie-
ži vien virsnieku un ar to saistītu cilvēku
“monarhisms” izpaudās kā nostalgija un
neizdziestošs naidīgums pret PSRS. Bijušie
virsnieki, Pirmā pasaules un Krievijas pilso-
ņu kara veterāni⁶³ ar īpatnējo, šai profesijai
raksturīgo konservatīvo nostāju pārdzīvo-
ja impērijas sabrukumu un pauda izteikti
naidīgu nostāju attiecībā uz komunistisko
diktatūru Krievijā, kā arī cerības uz tās
krišanu. Politpārvaldes skatījumā šādas
izpaušmes tika traktētas kā monarhiskas.
Piemēram, pretboļševiku aprindās pazīs-
tamais bijušais Nikolaja Judeņiča (*Nikolaj
Judenich*) Ziemeļrietumu armijas virsnieks
Konstantīns Leimanis (*Konstantin Lejman*),
būdams 129. krievu skautu vienības di-
binātājs un Rēzeknes *Sokol* (“Piekūns”)⁶⁴
organizācijas audzinātājs, aģentūras zi-
ņojumos figurēja kā “monarhists” starp
“pretvalstiskajiem krievu monarhiskās kustī-
bas dalībniekiem”.⁶⁵ Tas izpaudās veidā, kā
viņš izturējās jauniešu organizācijās, kur
tika ieviests “Krievijas armijas disciplīnu”
ar “goda atdošanas” kārtību visiem valdes
locekļiem un “nostāšanos ierindā” cara ar-
mijas tradīcijās.⁶⁶

Latviešu presē “monarhistu” pulkā
tika ieskaitīti ne tikai *Sokol* organizācijas
biedri, bet arī krievu skauti, turklāt gan
sociāldemokrātu izdevumos, gan laikrakstā
“Pēdējā Bridī”, kura 18. augusta numurā
publicēts raksts “Velk uz “matušku”” – tā
autors vērsa lasītāju uzmanību uz krievu
“sokolu” un “skautu” pieaugošu šovinis-
mu, kā arī to sajūsmu par “vienotas un
nedalāmas Krievijas” būtību. Pēc autora
domām, “matuškas” un ar to saistīto pa-
rādību pielūgsmē izpaudās Pirmā pasaules
karā kritušo krievu kareivju kapu uzkopša-
nā un 1812. gada varoņa ģenerāļa Jēkaba
Kuļņeva (*Jakov Kul'nev*) 120. nāves dienas
atceres pasākumā.⁶⁷

Kārļa Ulmaņa režīma laikā ievērojami
paplašinājās Politpārvaldes darbība,

darbinieku skaits un to pienākumi. Daļēji tas atspoguļojās arī dažādu nacionālo minoritāšu monitoringā, kur krievu iedzīvotāju noskaņojuma analīze tika uzticēta uzraugam Vladimiram Korti (*Vladimir Korti*).⁶⁸ Krievu iedzīvotāju monitoringa ietvaros V. Korti sniedza detalizētu aprakstu kultūras un politisko strāvojumu jomā, skatot arī “krievu monarhistu” jautājumu un veicot krievu emigrācijas kopainas analīzi.⁶⁹

Viena no ievēribas cienīgām un tipiskākajām K. Ulmaņa režīma izpausmēm Politpārvaldes darbībā bija organizācijas *Russkoe studencheskoe pravoslavnoe edinenie* (RSPE; Pareizticīgo krievu studentu apvienība) slēgšana un likvidēšana, kas norisinājās 1934. gada rudenī. RSPE bija starptautiskās krievu organizācijas *Russkoe studencheskoe hristianskoe dvizenie* (RSHD; Kristīgo krievu studentu kustība) atzarojums Latvijā. Kā RSHD, tā arī RSPE bija apolītiska izglītojoša garīgā kustība, tās primārajos mērķos ietilpa krievu jaunatnes izglītošana, balstoties uz Pareizticīgās baznīcas mācību.⁷⁰

Kustība bija aizsākusies 1921. gadā Berlīnē un turpmākajos gados attīstījusies praktiski visās Eiropas valstīs ar krievu emigrantu ievērojamu īpatsvaru, 20. gadsimta 30. gados tajā darbojās vairāk nekā 30 organizāciju ar centru Parīzē.⁷¹ RSHD vadības un dalībnieku rindās bija vesela plejāde izcilu krievu filozofu, rakstnieku, teologu, garīdznieku un akadēmiskās inteliģences pārstāvju, tostarp tādas pasaules līmeņa slavenības kā Semjons Franks (*Semjon Frank*), Ivans Iljins (*Ivan Iljin*), Dmitrijs Merežkovskis (*Dmitrij Merezhkovskij*), tēvs Sergijs Bulgakovs (*Sergij Bulgakov*), Ļevs Zanders (*Lev Zander*), Nikolajs Zernovs (*Nikolaj Zernov*), Marija (Skobcova) (*Marija Skobcova*) un daudzi citi. Latvijā RSPE rīkoja vieslekcijas, konferences, salidojumus un citus izglītojošus pasākumus, to viesi bieži vien bija lektori no ārzemēm. Ņemot vērā kustības garīgo nozīmi, ideoloģiski tā pauda izteiktu pretpadomju nostāju,

vēršoties pret PSRS ateistisko un represīvo politiku, kas tika īstenota pret Pareizticīgo baznīcu, garīdzniecību un ticīgajiem. Savukārt politiskajā ziņā RSHD dalībnieki atklāti loloja cerības uz komunistiskā režīma krišanu – tas bija raksturīgi praktiski visiem krievu emigrantiem kā starptautiskajai PSRS opozīcijai. Acīmredzot kustības starptautiskais raksturs un formāla atrašanās ārzemju centra jurisdikcijā bija viens no iemesliem organizāciju slēgšanai Latvijā, kā arī daudzu to dalībnieku apcietināšanai 1934. gada 8. novembrī. Slēgšanas oficiālais iemesls bija “piekoptā krievu šovinisma un pārkrievošanas politika”, kā arī pakļautība Parīzes centrālajai organizācijai, kurai piemita “militāra nokrāsa” un kuras mērķis bija “lielās, svētās, nedalāmās Krievijas atjaunošana”.⁷² Pēc Politpārvaldes sprieduma, organizācijas darbība tika izvērtēta kā “kaitīga valsts interesēm” un bija lemta slēgšanai un vēlāk likvidēšanai.⁷³ Bez minētajām apsūdzībām organizācijas vadītājus aizturēja aizdomās par to dalību Maskavas patriarhāta Latvijas Pareizticīgās baznīcas Rīgas arhibīskapa Jāņa (Pommēra) slepkavībā. Pēc aculiecinieku atmiņām, pēdējā apsūdzējuma absurdo būtību netiešā veidā atzina arī policijas darbinieki izmeklēšanas laikā.⁷⁴

RSPE slēgšana guva rezonansi presē, kur organizācijas aktivitātes tika pasniegtas kā krievu šovinisma, rusifikācijas politikas, kā arī “vienotās un nedalāmās Krievijas”⁷⁵ atjaunošanas adeptu darbība, pie tam ārzemju organizācijas vadībā, kam, savukārt, piemita “militāra nokrāsa”. Ņemot vērā Politpārvaldes ziņojumu un raksta identisko raksturu, acīmredzot avīzes redakcija rīkojās pēc Politpārvaldes sniegtās informācijas, tomēr raksta veidotāji gāja vēl tālāk, dēvējot RSPE sanāksmes par nelegālām, kas bija nepatiesi, jo organizācijas darbojās legāli un konferences, kā arī citas publiskās aktivitātes vienmēr tika reģistrētas saskaņā ar noteikumiem.⁷⁶

Nobeigumā jāatzīmē, ka Politpārvaldes statūtu formulējumā kā “krievu monarhisti”, tā arī komunisti bija iedalāmi Latvijas valstiskumu apdraudošo kustību kategorijā,⁷⁷ tomēr, neņemot vērā minētās izpausmes, uzmanība, kas tika veltīta “krievu monarhistiem”, un it īpaši darbība to aktivitāšu apkarošanai, bija nesalīdzināmi mazāka nekā attiecībā uz komunistiem un ar tiem saistītajiem grupējumiem. Veicot elementāru aritmētiski salīdzinošo analīzi, Latvijas Komunistiskajai partijai veltīto dokumentu skaits ir desmitiem reižu lielāks par materiālu apjomu, kas tika veltīts “krievu monarhistu” darbības apkarošanai. Uzmanības vērtas ir arī regulārās Politpārvaldes vadības atskaites iekšlietu ministram, kurās “vienotās un nedalāmās piekritējiem” veltītās informācijas apjoms aizņem mazāk par 5% no kopējā informācijas klāsta.⁷⁸ Balstoties uz minēto, var secināt, ka Politpārvaldes faktiskā nostāja “krievu monarhistu” jautājumos bija krietni tālāka no to ieskaitīšanas “valstij bīstamo” organizāciju kohortā salīdzinājumā ar komunistu kustību darbību. Savukārt, ņemot vērā aģentūras augstu informētību par “krievu monarhistu” darbības būtību, Politpārvalde perfekti apzinājās to reālās spējas, līdz ar to rīkojās kardināli un strikti tikai akūtas nepieciešamības gadījumā. Analizējot Politpārvaldes dokumentāciju, var secināt, ka par tādiem gadījumiem lielākoties kļuva nevis reāli draudi valsts drošībai, bet gan rīkojumi no Iekšlietu ministrijas, lai risinātu konkrētas iekšējās vai ārējās politiskās situācijas.

Secinājumi

Analizējot monarhisma uztveres vēsturi un tā attīstību, var secināt, ka tā pirmās iezīmes Latvijas vēsturē rodamas jaunlatviešu kustības priekšstatos. Jaunlatviešu kustība izvēlējās Krievijas impērijas

orientāciju, pretstatā baltvācu varas domināncei pozitīvi vērtējot Aleksandra II reformas. Uztvere mainījās Aleksandra III konservatīvo reformu laikmetā, kas Latvijā atspoguļojās rusifikācijas izpausmēs un kā ierēdņu patvaļa. Negatīvā varas, tās atbalstošās labējās konservatīvās kustības un monarhisma uztvere pieauga pēc 1905. gada revolūcijas, kā arī Pirmā pasaules kara laikā, kad tūkstošiem latviešu strēlnieku gāja bojā neprasmīgu militārās vadības rīkojumu dēļ. P. Bermonta oficiālā monarhijas restaurācijas programma iespiecās kolektīvajā atmiņā kā reāls monarhisma apdraudējums Latvijas suverenitātei. Starptautiskās pretboļševiku kustības organizācijas Latvijā, kuras pēc būtības bija Baltās kustības turpinātājas un kuru mērķis bija gāzt padomju valsts iekārtu un veicināt Krievijas atdzimšanu, tika asociētas ar P. Bermonta monarhiskajiem mērķiem, piešķirot organizācijām negatīvu nokrāsu un tieksmi apdraudēt Latvijas suverenitāti, kas bija aplami.

Apkopojot kopējo sabiedrības, Politpārvaldes un citu starpkaru Latvijas valsts orgānu nostāju, “monarhistu” kategorijā tika ieskaitītas ne tikai pretboļševiku organizācijas, bet arī lielākā krievu emigrantu daļa, kas pilsoņu kara rezultātā bija spiesta pamest Krieviju un nespēja atgriezties dzimtenē dzīvības apdraudējuma dēļ. “Monarhistu” kategorijā bez īpašas šķirošanas iekļāva jebkurus pretboļševiku ideoloģijas piekritējus neatkarīgi no viņu politiskās vīzijas par Krievijas nākotni. Balstoties uz minēto, pretboļševiku organizācijas un to mērķi tika traktēti kā “vienotās un nedalāmās”, “matuškas” atjaunošanas centieni un līdz ar to kā draudīgi Latvijas suverenitātei. Šāda sabiedrības un valsts institūciju uztvere bija kļūdaina, jo no visām ievērojamām pretboļševiku organizācijām, kas darbojās starpkaru Latvijā, tikai viena oficiāli pauda monarhisku un Latvijas valstij naidīgu noskaņojumu.

Balstoties uz Politpārvaldes dokumentācijas analīzi un salīdzinot materiālus tās darbības jomā, kas veltīti monarhisma un komunisma apkarošanai (pēc Politpārvaldes statūtiem, abu virzienu darbība bija naidīga Latvijas valstij), var konstatēt nesamērīgi plašu pret darbību, vērstu pret komunistu aktivitātēm. Tas liecina, ka Politpārvalde bija informēta par zemo “krievu monarhistu” potenciālu salīdzinājumā ar komunistu valstij naidīgu darbību, kuru atbalstīja PSRS. Savukārt, tā kā Politpārvalde īstenoja pret “krievu monarhistiem” vērstas apkarošanas akcijas, kas uzplauka atsevišķu politisku notikumu gaitā, var secināt, ka tā bija mākslīga darbība politisko saspīlējumu novēršanai.

Monarhisma mīts Latvijas kontekstā radies, attīstījies un tika kultivēts teju 80 gadus līdz ar Latvijas nācijas un valsts veidošanos, savdabīgi atkārtotot tās likteņa likločus. Padomju okupācijai iesākoties, vieni no pirmajiem tika represēti krievu “kontrrevolucionāri” “baltgvardi” un citi pretpadomju elementi, kas traģiskas likteņa ironijas pēc arī NKVD dokumentācijā tika apzīmēti kā “monarhisti”.⁷⁹ Padomju okupācijas laikā monarhisma apzīmējums pretpadomju kustības kontekstā nav zudis, taču mainījās tā receptija un interpretācija, vairs neakcentējot pretvalstiskās darbības draudus pret Latvijas Republiku.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksts sagatavots LU Bāzes un snieguma finansējuma projekta “Letonika, diaspora un starpkultūru komunikācija” apakšprojekta “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros. Projekta Nr. AAP2016/B060.
- ² AIVARS STRANGA. Ievadvārdi. In: KASPARS ZELLIS (sast.). Mīti Latvijas vēsturē. Rīga 2006, 9.–11. lpp., šeit 9.–10. lpp.
- ³ Definition of the myth. Pieejams: <http://www.dictionary.com/browse/myth> (skatīts 17.04.2018.).
- ⁴ STRANGA, Ievadvārdi, 10.–11. lpp.
- ⁵ Ibidem, 9.–10. lpp.
- ⁶ Definition of the myth.
- ⁷ Sk. ZELLIS, Mīti Latvijas vēsturē.
- ⁸ Starpkaru laikā šajā jomā eksistēja vairāki mīti. Piemēram: ebreji – komunisma atbalstītāji; vācieši – Vācijas politikas adepti; Latvijas Pareizticīgā baznīca – Maskavas ārpolitikas īstenošanas rīks; krievi (it īpaši tie, kas nepiederēja pie vecticībnieku kopienas) – “vienotās un nedalāmās”, kā arī monarhijas atjaunošanas piekritēji.
- ⁹ VILNIS SĪPOLS. Slepēnā diplomātija: buržuāziskās Latvijas ārpolitika: 1919.–1932. g. Rīga 1965.
- ¹⁰ AIVARS STRANGA. Krievu labējās monarhistiskās organizācijas Latvijā. In: Latvijas Jaunatne, 30.08., 31.08., 03.09., 04.09., 05.09.1991., 2. lpp.
- ¹¹ AIVARS STRANGA. Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga 2000, 138.–141. lpp. et al.
- ¹² AIVARS STRANGA. Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti). Rīga 2015.
- ¹³ Ibidem, 296. lpp.
- ¹⁴ ALDIS BERGMANIS. Monarhisti un čekas provokācijas Latvijā. In: Lauku Avize, 06.11.1999., 5. lpp.

- ¹⁵ ULDIS KRĒSLIŅŠ. Krievu emigrācija un monarhistu kustība Latvijā: 20. gs. 20. gadi un 30. gadu sākums. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2004, Nr. 2, 70.–97. lpp., šeit 71.–93. lpp.
- ¹⁶ Sk. DENISS HANOVŠ. Pilsonības nācija: Baltijas Vēstnesis, 1868–1906. Rīga 2003.
- ¹⁷ VITALIJ SHALDA. K voprosu o prorossijskoj orientacii mladolatyshskogo dvizhenija (vtoraja polovina XIX veka). In: Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli Nr. 4, II daļa. Daugavpils 2003, 62.–63. lpp.
- ¹⁸ RICHARD PAJPS. Rossija pri starom rezhime. Moskva 2004, s. 226.
- ¹⁹ Sk. ANDREJS PLAKANS. Rusifikācijas politika: Latvieši. 19. gs. 90. gadi. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 1997, Nr. 1, 70.–89. lpp., šeit 71.–73., 80.–81. lpp.
- ²⁰ ALEXANDER GAVRILIN. Ocherki istorii Rizhskoj eparhii. 19 vek. Rīga 1999, s. 318.
- ²¹ GUNDEGA GAILĪTE. Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā kā nacionālās identitātes veidošanās un attīstības faktors. In: Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls 2012, Nr. 2 (23), 25.–51. lpp., šeit 42.–43. lpp.
- ²² PLAKANS, Rusifikācijas politika, 86. lpp.
- ²³ GAILĪTE, Latviešu karikatūra XIX gs. beigās – XX gs. sākumā.
- ²⁴ ĒRIKS JĒKABSONS. Krievijas Ziemeļrietumu (Nikolaja Judeņiča) armijas pārstāvniecība Rīgā 1919. gada augustā – decembrī: Bermonta akcijas konteksts. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata 2015, Nr. 16, 80.–85. lpp.
- ²⁵ ĀDOLFS ŠILDE. Latvijas vēsture 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts. Stokholma 1976, 322., 328. lpp.
- ²⁶ Krievu balss par Kurzemes avantūru. In: Jaunākās Ziņas, 05.11.1919., 5. lpp.
- ²⁷ PĀVELS BERMONTŠ-AVALOVŠ. Cīņā pret boļševismu. Rīga 2015, 126., 176., 182., 241., 249. lpp.
- ²⁸ Kara baumu lieta. In: Sociāldemokrāts, 13.01.1921., 1. lpp.
- ²⁹ Nacionālā kluba virsaitis. In: Sociāldemokrāts, 12.05.1923., 1. lpp.
- ³⁰ Iz kāda ģenerāļa dzīves. In: Svairi, 13.05.1921., 8. lpp.
- ³¹ Sk. MARK RAYEV. Rossija za rubezhem: Istorija kul'tury ruskoj jemigracii. 1919–1939. Moskva 1994; WILLIAM CHAPIN HUNTINGTON. The Homesick Million. Russia out of Russia. Boston 1930; MYROSLAV JOVANOVIČ. Russkaja jemigracija na Balkanah: 1920–1940. Moskva 2006 u. c.
- ³² ZOYA BOCHAROVA. Rossijskoe zarubezh'e 1920–1930-h gg. Kak fenomen otechestvennoj istorii. Uchebnoe posobie. Moskva 2011, s. 57.
- ³³ Nansenā pase – 1922. gadā Tautu Savienības ieviestais starptautiskais personu apliecinātais dokuments. Projektu izstrādāja Tautu Līgas komisārs Fritjofs Nansens. Dokuments sākotnēji bija paredzēts krievu emigrantiem, kuri zaudēja Krievijas pilsonību pēc 1921. gadā padomju Krievijā pieņemtās deklarācijas, kļūstot par cilvēkiem bez pilsonības – apatridiem –, bet vēlāk to varēja saņemt arī citi bēgļi, kas zaudēja pilsonību un nespēja ātri naturalizēties apņemšanās valstīs. Dokumenta īpašnieki spēja pretendēt uz legālu darbu, naturalizāciju un citām priekšrocībām salīdzinājumā ar beztiesiskajiem apatridiem. Nansenā pases īpašniekiem bija nepieciešams regulāri pagarināt pases derīguma termiņu par noteiktu, vēra ņemamu samaksu.
- ³⁴ VILMĀRS SALNĪTIS. Ceturtā tautas skaitīšana. Red. Marģers Skujnieks. Rīga 1936, 31. lpp.
- ³⁵ Politpārvaldes aģentūras ziņojums, 01.08.1927. Latvijas Valsts arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3235-1/22-687, 19. lp.
- ³⁶ SALNĪTIS, Ceturtā tautas skaitīšana, 31. lpp.
- ³⁷ Pjotrs Vrangelis (1878–1928) – krievu karavadonis. Krievu-japāņu kara un Pirmā pasaules kara dalībnieks. Viens no Baltās kustības līderiem Krievijas pilsoņu kara laikā. 1920. gadā Krievijas karaspēka virspavēlnieks Krimā un Polijā. Militārās emigrācijas līderis. 1924. gadā izveidojis ROVS organizāciju, kurā apvienojās lielākā daļa emigrācijā nonākušo Baltās kustības dalībnieku (100 tūkstoši).

- ³⁸ IVAN BASIK, VALERY AVDEYEV, ALEXANDER ZHADOBIN, ALEXANDER ZDANOVICH, VLADIMIR MARKOVCHIN. Russkaja voennaja jemigracija 20-40-h godov HH veka. Tom 4. U istokov "Russkogo obshhevoinskogo sojuza" 1924 g. Moskva 2007, s. 10.
- ³⁹ AIVARS STRANGA. Torgovlja, politika, otnoshenija Latvii s SSSR v 1932 godu i gazeta Segodnja. In: Stanford Slavic Studies 2012, Nr. 42–43, pp. 215–259, here p. 231.
- ⁴⁰ Sk. Bratstvo Russkoj Pravdi. LNA LVVA, 3235-1/1-411, 3235-1/22-687/1; Soyz Vernikh. Ibidem, 3235-2-1954, 3235-1/22-687/1; NTSNP. Ibidem.
- ⁴¹ Neviena no Latvijā esošajām pretboļševiku organizācijām nav deklarējusi kā mērķi cīņu pret krievu tautu, savu primāro ienaidnieku kategorijā ierindojojot padomju ierēdņus un funkcionārus. BRP izdevumā *Russkaja Pravda* regulāri tika publicēts uzsaukums: "*Komisāru vara pastiprina sodus, vēšot plašumā nošaušanu. Mūsu atbilde Sarkanajam teroram – tautas terors. Sit čūsku galvā, sit čūsku, taču nelaid ārā arī čūskulēnus!*" Sk. GLEB RAAR, VALERIAN OBOLENSKY. Rannie gody (1924–1948). Ocherki po istorii Nacional'no-Trudovogo Sojuza. Moskva 2003, s. 20 u. c.
- ⁴² Kontrrazvedovatel'nyj slovar' KGB. Moskva 1978, s. 283.
- ⁴³ Ibidem, s. 40.
- ⁴⁴ Dzelzs slotu pret krievu monarhistiem. In: Sociāldemokrāts, 18.10.1932., 1. lpp.
- ⁴⁵ Izteikti naidīgajai Latvijas sociāldemokrātu attieksmei pret jebkādam ar monarhismu saistītām izpausmēm ir vēsturisks pamatojums, kura aizsākumi meklējami 1905. gada revolūcijas apspiešanā. Ņemot vērā LSDSP lomu revolūcijas vadībā un to biedru aktīvo iesaisti nekārtībās, valdības represijas primāri un tieši skāra sociāldemokrātu politisko kustību. Sk. PLAKANS, Rusifikācijas politika, 86. lpp.
- Līdz ar to pretboļševiku izpausmes sociāldemokrātu kolektīvajā uztverē asociējās ar monarhijas (t. i., viņu nīsto apspiedēju) atjaunošanu.
- ⁴⁶ Sk. STRANGA, Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums, 140.–141. lpp.; STRANGA, Torgovlja, politika, otnoshenija Latvii s SSSR v 1932 godu i gazeta Segodnja.
- ⁴⁷ STRANGA, Latvijas – Padomju Krievijas miera līgums, 139. lpp.
- ⁴⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca. XIV sēj. Rīga 1936, 865. lpp.
- ⁴⁹ Ir vērts atzīmēt, ka nenoteiktu, uz Satversmes sapulces sasaukšanu balstītu politiku jau pilsoņu kara laikā atklāti puda lielāko Balto armiju virspavēlnieki – Aleksandrs Kolčaks un Antons Denikins. Līdzīgu nostāju puda arī citu armiju pavēlnieki, to starpā arī Nikolajs Judeņičs un P. Vrangelis, taču pēdējie pēc savas personiskās pārliecības neoficiāli sliecas monarhisma virzienā. Arī krievu emigrācijas redzamākā figūra un iespējamais troņa pretendents lielkņazs Nikolajs Nikolajevičs (1856–1929) puda izteiktu nenoteiktības pozīciju, uzsverot: "*Te, svešotnē, mums nav jālemj fundamentāli krievu tautas valstiskuma un pārvaldes jautājumi tautas vietā. Tie var tikt atrisināti tikai Krievijā saskaņā ar tautas vēlmēm.*"
- Sk. ANDREY ZUBOV. Istorija Rossii. XX vek. Kak Rossija shla k HH veku. Ot nachala carstvovanija Nikolaja II do konca Grazhdanskoj vojny (1894–1922). Tom I. Moskva 2016, s. 599, 672.; Sk. arī BASIK et al., Russkaja voennaja jemigracija 20-40-h godov HH veka., s. 42 u. c.
- ⁵⁰ Vispārējās ziņas par monarhistu kustību Latvijā un ārzemēs. Īss pārskats par Apvienotas nedalāmās Krievijas piekritējiem un viņu organizācijām, 04.08.1921. LNA LVVA, 3235-1/22-104, 14.–17. lp.
- ⁵¹ Ziņojums Politiskās apsardzības priekšniekam. Pārskats par politiskās apsardzības ārzemnieku nodaļas darbību laikā no 12.1921. līdz 11.07.1922. Datums: 15.02.1922., 21.04.1922., 11.07.1922. Ibidem, 41., 44., 47. lp.
- ⁵² PYOTR BAZANOV. Bratstvo Russkoj Pravdy – samaja zagadochnaja organizacija Russkogo Zarubezh'ja. Moskva 2013, s. 29.
- ⁵³ Russkaja pravda. In: Sluzhba svjazi Livencev i Severozapadnikov 1930, No. 2, s. 29.
- ⁵⁴ Kaut gan pats Baltās opozīcijas jēdziens ir cēlies Francijas revolūcijas laikā, kā monarhijas atjaunošanas piekritēju apzīmējums (izvēloties balto kā Burbonu karaļnama krāsu) tas pēc būtības

nebija precīzs un objektīvs Krievijas brīvprātīgo, pretboļševiku armiju raksturojums. Baltās armijas necinājās par monarhijas restaurāciju. Šo nostāju apliecināja arī to karogs (Krievijas nacionālais karogs Krievijas impērijas karoga vietā), ģerbonis (Krievijas divgalvu ērglis bez imperatora varas regālījām), kā arī himna ("Cik slavens mūsu Dievs Ciānā" vai Preobraženskas pulka maršs "Dievs, sargi Caru!" vietā).

⁵⁵ RAAR, OBOLENSKY, Rannie gody, s. 19, 56.

⁵⁶ HTC (Narodno-Trudovoj Sojuz rossijskih solidaristov). Pieejams: <http://possev.org/about/> (skatīts 16.09.2018.).

⁵⁷ Ibidem, s. 90.–93.

⁵⁸ NTS Mysl i delo 1930–2000. Moskva 2000, s. 5–7.

⁵⁹ Kronštate. In: Sociāldemokrāts, 18.03.1921., 1. lpp.

⁶⁰ Sk. Krievu emigranti un monarhisti. Aģentūras ziņojumi. LNA LVVA, 3235-1/22-689.

⁶¹ Piem., Anatols Līvens, Gerda Didorova, Leonīds un Sergejs fon Nolde, Valentīns fon Vrede u. c.

⁶² Sk. Politpārvaldes kartotēkā Nikolajs Ļišins, Boriss Zubarevs, Konstantīns Leimanis, Dmitrijs Zaharovs u. c.

⁶³ Daļa no viņiem bija arī Latvijas Brīvības cīņu dalībnieki, kas līdzās Latvijas armijai cīnījās pret lieliniekiem firsta Anatola Līvena vienības sastāvā.

⁶⁴ Vairāk par *Sokol* kustības organizācijām Latvijā sk. ANDREJS GUSAČENKO. "Sokol" organizāciju darbība Latvijā (1928.–1940. g.). Maģistra darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2017; ANDREJS GUSAČENKO. *Sokol* organizāciju darbība starpkaru perioda Latvijā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 3, 59.–77. lpp.

⁶⁵ Aģentūras lapa. Ziņojums par pretvalstiskajiem krievu monarhiskās kustības dalībniekiem, 10.01.1936. LNA LVVA, 3235-1/22-689, 300. lp.

⁶⁶ Ibidem, 301. lp.

⁶⁷ Velk uz "matušku". In: Pēdējā Brīdī, 18.08.1932., 3. lpp.

⁶⁸ Vladimirs Korti (02.03.1900.–13.03.1942.). Dzimis Rīgā krievu ģimnāzijas īpašnieka un skolotāja Aleksandra Korti ģimenē. 1915. gadā Korti ģimene tika evakuēta uz Veližu (Krievijā), 1918. gadā atgriezās Rīgā. 1919. gada 1. janvārī V. Korti brīvprātīgi iestājās Latvijā ienākošajā Sarkanajā armijā par automehāniķa palīgu un tehniķi. Landesvēra karaspēkam ieņemot Rīgu, nonāca Anatola Līvena vienības gūstā, vēlāk iestājās vienībā kā sakarnieks. Pēc Līvena karaspēka nonākšanas Krievijas Ziemeļrietumu armijā turpināja cīņas gaitas pie Pēterpils. Pēc Ziemeļrietumu armijas sakāves atgriezās Latvijā. 1920. gadā absolvēja skolotāju kursus un līdz 1922. gadam strādāja par skolotāju Daugavpilī, vēlāk par Daugavpils baltkrievu skolas inspektoru. 1924. gadā Politpārvalde viņu apcietināja kā baltkrievu nelegālās organizācijas *Batjkovšina* valdes locekli. 1925. gadā tika atbrīvots. 1925.–1926. gadā bez vēra ņemamiem panākumiem islaicīgi sadarbojās ar Polijas izlūkdienestu. 1926.–1927. gadā dienēja Latvijas armijā sakarnieka-telefonista amatā. 1927.–1930. gadā strādāja par skolotāju Inženiera Okolo-Kulaka krievu tehnikumā. 1930.–1931. gadā strādāja avizē *Segodnja* par korespondentu. 1930.–1932. gadā sadarbojās ar PSRS izlūkdienestu (lielākoties par Līvena vienības dalībnieku pretpadomju darbību), līdz sadarbība tika pārtraukta, jo sistemātiski tika sniegta nepatiesa informācija. 1933.–1940. gadā strādājis Politpārvaldē kā uzraugs, vecākais uzraugs, krievu preses referents, veicis arī mazākumtautību noskaņojumu analīzi un izsekojis noteiktas personas Politpārvaldes uzdevumā. 1935.–1940. gadā piegādājis viltotu informāciju vācu un citu valsts izlūkdienesta aģentiem. Apcietināts 1940. gada 7. septembrī, viņam piespriests nāves sods nošaujot. Nošauts 1941. gada 11. februārī Padomju Savienībā. Sk. Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1940–1985). Lieta Nr. 398. Korti Vladimirs Aleksandrovich. LNA LVVA, 1986-1-36628.

⁶⁹ Sk. Pārskats par Krievijas emigrācijas stāvokli 1938. gada vidū, 12.07.1938. Ibidem, 3235-1/22-689, 446.–450. lp.; Pārskats krievu kustībai Latvijā uz 1938. gada 1. jūliju, 12.07.1938.

- LNA LVVA, 3235-1/22-689, 451. lp.; Pārskats par "Liveniešu" darbību, 01.08.1938. Ibidem, 453. lp.; Pārskats par minoritāšu kustību Latvijā, 05.10.1938. Ibidem, 456.–460. lp. u. c.
- ⁷⁰ HUNTINGTON, *The Homesick Million*, pp. 146–147.
- ⁷¹ Ibidem, pp. 147–148.
- ⁷² Politiskās pārvaldes priekšnieka ziņojums Iekšlietu ministram. Noraksts, 09.08.1934. LNA LVVA, 3235-1/22-689, 327. lp.
- ⁷³ Ibidem.
- ⁷⁴ BORIS PLYUHANOV. *RSHD v Jestonii i Latvii*. Paris 1993, s. 202, 208.
- ⁷⁵ Alternatīvais starptautiskais krievu monarhistu apzīmējums, starpkaru laikā bieži sastopams presē un Politpārvaldes dokumentos.
- ⁷⁶ Slēgta kaitīga "Svētās Krievijas" atjaunošanas organizācija. In: *Jaunākās Ziņas*, 07.12.1934., 2. lpp.
- ⁷⁷ ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, ĒRIKS JĒKABSONS, INETA LIPŠA, AIVARS STRANGA, JĀNIS TAURĒNS, ANTONIJS ZUNDA. 15. maija Latvija. Rīga 2017, 236. lpp.
- ⁷⁸ Politiskās Policijas priekšnieka vietnieka Martinsona ziņojumi Iekšlietu Ministram, 1921.–1922. g. LNA LVVA, 3235-1/2-896, 22.–31., 31.–33., 41.–43., 127.–128. lp. u. c.
- ⁷⁹ Sk. Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1940–1985), piemēram: Mihails Mercalovs, Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga, 1986-1-32534; Vasilijš Telepņevs, ibidem, 1986-1-7555; Mihails Krivošapkins, ibidem, 1986-1-8538; Ivans Zavoloko, ibidem, 1986-1-29818; Arsenijs Formakovs, ibidem, 1986-1-1545; Daniels Frolovs, ibidem, 1986-1-6516; Boriss Golubevs, Nikolajs Indrušonoks, ibidem, 1986-1-25860 u. c.

SUMMARY

The first manifestations of the monarchism in Latvian history are indicated in the middle of the 19th century within the Movement of the New Latvians (*Jaunlatvieši*) during the era of the First Latvian National Awakening. Concerning intellectual, cultural and political stance of the New Latvians, they choose the orientation towards the Russian Empire (especially after the reforms staged by the Alexander II) as a political opposition to the prevailing order of the Baltic German nobility in the territory of Latvia.

The positive attitude altered at the end of the 19th century, as a result of Russification implemented by the Alexander III. The negativism escalated after the tragic events of the 1905 Revolution that brought punitive expeditions and repressions. The support of the monarchism and devotion to the Russian Imperial Government drastically decreased even further due to the faults of the Russian military commandment during the battles in the region of Riga in 1915–1917, when the first national military Latvian formations (Latvian riflemen battalions and regiments) suffered heavy casualties.

Next events related to the monarchism and its perception in Latvian social memory were linked to the military conflict of the Bermondts offensive (*Bermontiāde*) during the Latvian War of Independence. Concerning the official Russian monarchy restoration programme claimed by the Pavel Bermondts-Avalov, his formal political affiliation to the Russian White movement (as the enemies of the Bolsheviks during the Russian Civil War), and the following offensive of his army aimed to conquer the Latvian state, the White movement earned solid negative associations as restaurateurs of the Russian monarchy, which to the Republic of Latvia meant losing its independence. The same attitude

prevailed during the interwar period, concerning the activities of the Russian anti-Bolshevik organizations as the successors of the White movement. In fact, it was a false interpretation, as all of these organizations had a common aim: destruction of Bolshevik dictatorship and recovery of Russia. Their future political programmes differed, however, predominantly not oriented towards the restoration of the Russian monarchy. Such false perception of the anti-Bolsheviks was characteristic to the attitude of the Latvian social democrats, reflected in its periodicals, as well as to a part of Latvian democratic society and Latvian Political Police. Regarding the documentation of the Latvian Political Police archive, the groups or the categories of people who acted against (or even claimed a hostile attitude against) the Bolsheviks or USSR were termed 'Russian monarchist' or adept of 'The Great and Indivisible' Russia. Thus, an extensive monitoring was carried out with regard to the Russian emigrants, Russian organizations, and, certainly, the anti-Bolshevik organizations (who acted illegally with respect to the Peace Treaty between the Republic of Latvia and Soviet Russia).

Regarding the counteracting activities of the Political Police aimed against the activities of the Russian anti-Bolsheviks and the illegal Communist Party of Latvia (both movements were claimed as hostile to the Latvian State), there was a conclusion that the Political Police was perfectly informed about the actually low potential of harm held by the 'Russian monarchists' (caused by the financial aspects and other problems), and thus they were quite passive as to banning of the anti-Bolshevik organizations. In comparison, Political Police acted much more vigorously concerning the issues of the Latvian Communist Party, realizing their harmful potential and the support behind them.

After June 17, 1940, when the Red Army occupied Latvia, Russian emigrants, former officers of the Russian White armies and anti-Bolsheviks were among the first to be arrested by the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD). Interestingly, in the NKVD documentation (just like the documentation of the Latvian Political Police) the anti-Bolsheviks, along with their classical label of 'counterrevolutionaries' were also called 'monarchists'.

Latvijas preses korespondenti Spānijas pilsoņu karā: Oto Zeltiņa un Georga Timuškas piemērs¹

Latvian Press Correspondents in the Spanish Civil War: the Case of Oto Zeltiņš and Georgs Timuška

---

Ginta Ieva Bikše, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: ginta.ieva@hotmail.com

Rakstā izvērtēta divu laikraksta “Jaunākās Ziņas” preses korespondentu – Oto Zeltiņa un Georga Timuškas – sniegtā informācija un darbība Spānijas pilsoņu karā laika posmā no 1936. gada septembra līdz 1937. gada oktobrim. Aplūkoti faktori, kas ietekmēja iespēju sniegt objektīvas reportāžas par norisēm Spānijas pilsoņu karā, – propaganda, cenzūra un korespondentu ideoloģiskā pārliecība. Vienlaikus pievērsta uzmanība Latvijas preses korespondentu darba apstākļiem, raksturojot ikdienu un izaicinājumus Spānijas pilsoņu kara kontekstā.

Atslēgvārdi: Spānijas pilsoņu karš, preses korespondenti, cenzūra, “Jaunākās Ziņas”, Oto Zeltiņš, Georgs Timuška.

This article examines the activities and information provided by two Latvian press correspondents – Oto Zeltiņš and Georgs Timuška – who witnessed the Spanish Civil War one after another from September 1936 to October 1937. Propaganda, censorship and ideological beliefs of the correspondents are considered as factors that affected the objectivity of the reportages on the Spanish Civil War. Furthermore, the article reflects upon the Latvian correspondents' working conditions by describing their everyday life and challenges in the context of the Spanish Civil War.

Keywords: Spanish Civil War, correspondents, censorship, Latvian press, Oto Zeltiņš, Georgs Timuška.

Vairākiem Latvijas laikrakstiem² bija ārvalstu korespondenti – gan uz ārzemēm nosūtīti Latvijas pilsoņi, gan ārvalstu pilsoņi, kas rakstīja reportāžas no savām mītnes zemēm, tādējādi sniedzot iespēju iegūt un publicēt aktuālāko informāciju par norisēm ārvalstīs. Visvairāk ārvalstu korespondentu bija Latvijas lielākajam laikrakstam “Jaunākās Ziņas”, kura redakcija varēja nosūtīt savus korespondentus arī uz konfliktu norises vietām.³ Par notikumiem Spānijā laikraksts

“Jaunākās Ziņas” rakstija jau no neveiksmīgā apvērsuma mēģinājuma pirmajām dienām, atzīmējot tendenci, ka nereti no ārvalstu ziņu dienestiem saņemtā informācija esot ļoti pretrunīga.⁴ Spānijas pilsoņu karš piesaistīja ievērojamu ārvalstu preses interesi. Cenšoties noskaidrot un atainot apstākļus, uz Spāniju no dažādām pasaules valstīm devās gandrīz tūkstoš korespondentu.⁵ Daži no mūsdienās pazīstamākajiem korespondentiem Spānijas pilsoņu karā ir Ernests Hemingvejs (*Ernest Hemingway*), Artūrs Kestlers (*Arthur Koestler*), Marta Gelhorna (*Martha Gellhorn*), Antuāns de Sent-Ekziperī (*Antoine de Saint-Exupéry*).⁶ Laikraksta “Jaunākās Ziņas” korespondenti – gan Oto Zeltiņš (arī Goldfelds),⁷ kurš devās uz Spāniju no iepriekšējās reportāžu sniegšanas vietas Palestīnā, gan Georgs Timuška, kurš paralēli O. Zeltiņa pirmajām reportāžām no Spānijas sniedza informāciju par konfliktiem Ķīnā, – bija jau guvuši pieredzi kara atspoguļošanā.⁸ Latvijas sabiedrību interesēja abu preses korespondentu reportāžas un pieredze Spānijā – par to liecināja lekciju labā apmeklētība, kuras O. Zeltiņš un G. Timuška nolasīja pēc atgriešanās Latvijā.⁹

Vairāki autori¹⁰ pētījuši ārvalstu korespondentu darbību Spānijas pilsoņu karā, bet Latvijas preses korespondentu darbībai līdz šim nebija pievērsta padziļināta uzmanība. Raksta mērķis ir analizēt Latvijas preses korespondentu – O. Zeltiņa un G. Timuškas – darba specifiku un reportāžās sniegto informāciju par norisēm Spānijas pilsoņu karā. Pirmais uz Spāniju devās “Jaunāko Ziņu” korespondents O. Zeltiņš, Spānijā viņš nokļuva 1936. gada septembra sākumā un tur uzturējās, sniedzot reportāžas, līdz tā paša gada novembrim, kad viņu nomainīja G. Timuška.¹¹ Raksta hronoloģiskās robežas ietver 1936. gada septembri, kad O. Zeltiņš ieradās Spānijā, un 1937. gada oktobri, kad G. Timuška atgriezās Latvijā.¹²

Rakstā vispirms aplūkota propaganda gan nacionālistu, gan republikāņu pusē, skaidrojot tās ietekmi uz ārvalstu, it īpaši Latvijas, preses korespondentu darbību. Vienlaikus pievērsta uzmanība arī cenzūrai, ar kuru saskārās O. Zeltiņš un G. Timuška, ziņojot par norisēm Spānijā, kā arī korespondentu ideoloģiskajai pārlicībai, kas ietekmēja reportāžu saturu. Tāpat rakstā aplūkots Latvijas preses korespondentu darba apstākļu raksturojums, kas ļāva vairāk uzzināt par viņu ikdienu Spānijā.

Propaganda, cenzūra un korespondentu ideoloģiskā pārlicība

Spānijas pilsoņu karā gan nacionālisti, gan republikāņi izplatīja un sniedza nepatiesu informāciju, kā arī izmantoja dažādus propagandas līdzekļus. Kā norādījis spāņu vēsturnieks Luiss Ariass Gonsales (*Luis Arias González*), Spānijas pilsoņu karš sniedza iespēju ne tikai pārbaudīt vēlāk Otrajā pasaules karā izmantoto kara militāro tehniku un taktiku, bet arī informācijas manipulācijas metodes sabiedriskā viedokļa veidošanai.¹³ Pēc nacionālistu apvērsuma sākuma pirmās to ārvalstu korespondentu reportāžas, kuri visbiežāk uzturējās Madriidē un Barselonā, lielākoties informēja par masveida slepkavībām republikāņu pusē, tādējādi negatīvi ietekmējot Spānijas Republikas starptautisko tēlu. Turklāt daudzi reportāžu autori nerunāja spāņu valodā, un tas liedza iespēju iegūt informāciju no mazāk turīgajiem Spānijas iedzīvotājiem, kuri bēga no Āfrikas armijas. Ar laiku republikāņiem izdevās veidot sabiedrisko viedokli arī sev par labu. Tomēr angļu militārais vēsturnieks Antonijs Bivors (*Antony Beevor*) norādījis, ka nacionālisti uzvarēja cīņā par starptautisko viedokli, jo, izmantojot bailes no komunisma draudiem, spēja noskaņot sev par labu ietekmīgu Lielbritānijas un ASV auditoriju.¹⁴

Abi laikraksta "Jaunākās Ziņas" preses korespondenti reportāžas sniedza, uzturoties Spānijā un vērojot situāciju no Latvijas oficiāli neatzītās nacionālistu puses. O. Zeltiņš, lai saņemtu atļauju nokļūt Spānijā, bija devies uz spāņu Marokas galvaspilsētu Tetuānu – "*spāņu nacionālās revolūcijas šūpuli*".¹⁵ Savukārt G. Timuška Rīgā bija saņēmis Hesusu de Ensio i Kortesa (*Jesús de Ensio i Cortes*) ieteikuma vēstuli un vīzu – datētu 1936. gada 9. novembrī, kas ļāva iebraukt un rezidēt nacionālās valdības teritorijā.¹⁶ H. de Ensio i Kortess 1936. gada 1. augustā Latvijas ārlietu ministram Vilhelmam Munteram paziņoja par savu demisiju, jo nevēlējās pārstāvēt Madrides valdību.¹⁷ 1936. gada oktobrī, kad Rīgā ieradās jaunais Spānijas pilnvarotais lietvedis Seferino Palensija i Alvaress Tubavs (*Ceferino Palencia y Alvarez Tubau*), H. de Ensio i Kortess pie Spānijas sūtniecības telpu durvīm bija pielicis vizītkarti, ka viņš pārstāv Spānijas nacionālo (Burgosas) valdību.¹⁸ Tā kā 1936. gada novembrī Latvijā uzturējās gan nacionālistu, gan republikāņu pārstāvis, ir būtiski atzīmēt, ka bija iespēja interesēties par atļauju saņemšanu no Latvijas oficiāli atzītās Spānijas Republikas, lai sniegtu reportāžas no republikāņu puses. Iespējams, abu korespondentu došanās uz nacionālistu pusi skaidrojama ar Spānijas pilsoņu kara sākumā sākotnēji negatīvo Spānijas Republikas starptautisko tēlu. Vienlaikus jānorāda – arī ņemot vērā, ka Latvija oficiāli ievēroja neitralitātes politiku pret Spānijas pilsoņu karu, tomēr Latvijas oficiālajā presē nereti bija vērojami viedokļi, kas puda zināmas simpātijas pret nacionālistu pusi. S. Palensija i Alvaress Tubavs vēstulē Spānijas vēstniekam Francijā Luisam Arakistainam Kevedo (*Luis Araquistáin Quevedo*) minēja, ka Latvijā juties vientuļš un nevēlēties būt viens valstī, kurā bija jācinās pret visu "*absolūti fašistisku valdību*".¹⁹ Turklāt S. Palensija i Alvaress Tubavs bija centies preseī paust

savu viedokli un iebildumus pret publicēto informāciju par Spānijas Republiku, bet "*nekur nav laists pie vārda*".²⁰

Republikāņu pusē varēja darboties dažādu ideoloģisko pārliecību korespondenti, izņemot Vācijas, Portugāles un Itālijas oficiālo mediju pārstāvjus, bet nacionālistu puse atļaujas izsniedza tikai savu sabiedroto un konservatīvo mediju pārstāvjiem.²¹ Turklāt nacionālistu pusē stingrās kontroles apstākļu dēļ korespondentu darbība pārsvarā bija isāka un viņi biežāk tika izraidīti nekā no republikāņu puses.²² Steigā izceļot no Spānijas bija spiests arī O. Zeltiņš, tādēļ "Jaunākās Ziņas" veica korespondentu maiņu – laikraksta redakcija G. Timušku bija plānojusi iecelt pastāvīgā korespondenta amatā PSRS.²³ Latvijas Ārlietu ministrijas Preses nodaļas vadītājs Arnolds Skrēbers Latvijas ārkārtējam sūtnim un pilnvarotajam ministram Francijā Oļģerdam Grosvaldam, kurš bija akreditēts pārstāvēt Latvijas intereses pie Spānijas oficiālās valdības arī Spānijas pilsoņu kara laikā, skaidroja, ka "[...] O. Zeltiņš esot atkal sanācis konfliktā ar ģen. Franko iestādēm [...]".²⁴ A. Skrēbers puda viedokli, ka korespondentu maiņa Latvijai būs ieguvums.²⁵ Vēsturnieks Pols Prestons (*Paul Preston*) norādījis, ka vairāk nekā 30 korespondenti izraidīti no nacionālistu kontrolētajām teritorijām, bet tikai viens no republikāņu puses, turklāt vismaz vienu korespondentu nacionālisti nogalinājuši un vairākus turējuši apcietinājumā no dažām dienām līdz vairākiem mēnešiem.²⁶ Šāda pieredze bija arī *Paramount* operatoram latvietim Jānim Doredam, kurš bija ieradies Spānijā, lai filmētu cīņu ainas. Nacionālisti viņu apcietināja, bet atbrīvošanu panāca tikai cits *Paramount* reportieris.²⁷

Kā trīs galvenās nacionālistu propagandas tēmas iespējams norādīt vēršanos pret komunismu, reliģijas aizstāvēšanu un spāņu nacionālisma koncepcijas. Nacionālisti propagandā vērsās pret republikāņu nežēlību un "*sarkano teroru*".²⁸ Spāņu vēsturnieki

Karloss Hils Andress (*Carlos Gil Andrés*) un Hulians Kasanova (*Julián Casanova*) norādījuši, ka, izrēķinoties ar opozīciju ieņemtajās teritorijās, nacionālistu daļā tika nogalināts ap 100 tūkstošu cilvēku, bet republikāņu kontrolētajā daļā – aptuveni 55 tūkstoši cilvēku.²⁹ Atšķirībā no republikāņu puses, kur korespondentiem bija lielākas pārvietošanās brīvības, nacionālistu pusē preses dienesta pārstāvji kontrolēja to, ko korespondenti redzēja.³⁰ Jebkuram nozīmīgākam pābraucienam Spānijā bija nepieciešamas speciālas atļaujas, nosakot izbraukšanas vietu un galamērķi. Korespondenti bija atkarīgi no oficiālajiem preses dienestiem – Salamankā, Burgosā, Seviljā, Vitorijā, Saragosā. Doties uz fronti varēja tikai ar īpašu atļauju un pārsvarā oficiāla preses biroja pārstāvja klātbūtnē, pārvietojoties lielākās grupās.³¹ O. Zeltiņš telegrammā 1936. gada 5. septembrī informēja par grūtībām savā darbā:

“Jāsaka, ka uz žurnālistu šeit skatās kā uz diezgan nevēlamu elementu. Tam nākas pārvarēt tādas grūtības informācijas ievākšanā, tāpat arī tās nosūtīšanā, ka darbs kļūst gandrīz neiespējams.”³²

Dažas O. Zeltiņa reportāžas papildinātas ar attēliem, bet korespondents norādījis, ka ne visur atļauts fotografēt.³³ Citādu pieredzi paudis G. Timuška:

“Par sevi varu teikt, ka līdz šim esmu sastapis savā žurnālista darbā vislielāko pretimnākšanu. Esmu saņēmis speciālu atļauju rakstīt korespondences un sūtīt telegrammas latviski.”³⁴

Tomēr G. Timuška norādījis, ka informācijas ievākšana, it īpaši par militāro stāvokli, radija grūtības, jo korespondentu varēja noturēt par spiegu.³⁵ G. Timuška devies aplūkot frontes pirmās līnijas viena no visslavenākajiem preses dienesta

pārstāvjiem – Gonsalo de Agileras Munro (*Gonzalo de Aguilera Munro*) – pavadībā. Latvijas preses korespondents atzinīgi novērtējis spāņu darbu un vēlmi parādīt kauju norisi, pat ievēdot Bilbao pirms pirmajām nacionālistu vienībām.³⁶ Tomēr G. de Agilera Munro vairāk kļuvis slavens ar saviem konservatīvajiem un nežēlīgajiem uzskatiem par pretinieku,³⁷ kurus G. Timuška nepieminēja savās reportāžās.

Iespēja kontrolēt korespondentu pārvietošanos ļāva, piemēram, novērst, ka Toledo ieņemšanā ārvalstu preses pārstāvji redzētu nacionālistu nežēlastību – viņi nogalināja pretiniekus, neņemot gūstekņus.³⁸ O. Zeltiņš vēroja Toledo aplenkšanu un kaujas no attāluma, bet informāciju par pilsētas ieņemšanu saņēma Talaverā un arī vēlāk nerakstīja par nacionālistu īstenotajām masveida slepkavībām.³⁹ G. Timuška ne reizi vien savos rakstos iekļāva gan virsnieku, gan aculiecinieku viedokli, ka nacionālistu vardarbība pret civiliedzīvotājiem esot republikāņu mīts un iedzīvotāji patiesībā ar sajūsmu sagaidot nacionālistus kā atbrīvotājus.⁴⁰ Vienlaikus abi preses korespondenti bieži reportāžās iekļāva aculiecinieku liecības un no iedzīvotājiem dzirdētus stāstus par republikāņu nežēlīgajām represijām.⁴¹ Abu Latvijas preses korespondentu reportāžās atspoguļojās nacionālistu propagandas tendences. Vienlaikus jāuzsver, ka abās pusēs bija propaganda un daudz nepatiesas informācijas. Kā piemēru var aplūkot G. Timuškas piedzīvoto kādā bārā Toledo:

“Piepeši skaļās čalas apklust, jo kāds iesaucas: “Klausaities, ko stāsta sarkanā Barselona!” – Aizsmakuša spīkera balss ziņo: “Šodien mūsu varonīgās milicijas daļas pēc sīvām cīņām ieņēmušas Toledas un Talaveras pilsētas...” Tālāko vairs nedzird, jo telpu pāršalc skaļa smieklu un piezīmju vētra. Valda neizsakāma jautrība, kāda var pārņemt vienīgi “sarkano ieņemtajā Toledā” mierīgi sēdošos nacionālistu karavīrus.”⁴²

Ar nacionālistu propagandu bija cieši saistīta cenzūra. P. Prestons norādījis: cenzūras radītās problēmas korespondentiem republikāņu pusē bija apnicīgas, taču nacionālistu pusē tās jau varēja radīt draudus dzīvībai.⁴³ Gan propagandas, gan cenzūras ierobežojumu dēļ Latvijas preses korespondentu reportāžas kā avots Spānijas pilsoņu kara kauju un karojošo pušu apstākļu izpētē būtu izmantojamas ļoti piesardzīgi un tikai kontekstā ar rūpīgu historiogrāfijas pētījumu analīzi. Cenzūras jautājums izskanēja O. Zeltiņa lasītajās lekcijās par Spānijas pilsoņu karu pēc viņa atgriešanās Latvijā. Laikraksta "Jaunākās Ziņas" publicētajā lekcijas reklamā⁴⁴ minēts, ka tiks aplūkots jautājums "Kāpēc kara korespondenti nevar ziņot patiesību?". Jāņem arī vērā, ka reportāžu saturu ietekmēja korespondentu ideoloģiskā pārliecība, kas cenzūras apstākļos varēja tikt ierobežota. Vairākos laikrakstos⁴⁵ atrodama informācija par lekciju, ko O. Zeltiņš bija sniedzis 1936. gada 14. decembrī. Laikrakstā "Rīts" publicēts pārmetums, ka O. Zeltiņš reportāžās "slavēja ģen. Franko", bet lekcijā izteicis kritiku nacionālistiem.⁴⁶ Atbilstoši savai ideoloģiskajai pārliecībai vēl dzelīgāk korespondenta darbu un lekcijā paustos viedokļus kritizēja Latvijā izdots nelegālais komunistu laikraksts "Brīvā Jaunatne":

"Z. atvainošanās, ka viņš nav varējis rakstīt citādi, tāpēc, ka uz viņa kakla sēdējuši trīs cenzori, kas katru viņa rakstīto lapu izlasījuši un apzīmogojuši ar trīs zīmogiem, neatbilst godīga cilvēka morālei. Divi Spānijas korespondenti jau atmaskojušies: Krauze – kažokādu zaglis,⁴⁷ Zeltiņš – pērka miselis."⁴⁸

Nemot vērā, ka O. Zeltiņš bija spiests atstāt Spāniju, viņš neatbilda nacionālistu izvirzītajām prasībām korespondentiem. Vienlaikus arī Latvijā pastāvēja cenzūra – viens no laikraksta "Jaunākās Ziņas"

redaktoriem, Rolands Ozols, atmiņās pauž, ka par ārzemju ziņām atbildīgais redaktors Jānis Benjamiņš bieži saņēmis sabiedrisko lietu ministra Alfrēda Bērziņa norādījumus,⁴⁹ tomēr Kārļa Ulmaņa režīma preses cenzūra līdz šim padziļināti nav pētīta.⁵⁰

O. Zeltiņš atsevišķās reizēs centās sevi pozicionēt kā neitrālu žurnālistu.⁵¹ Tomēr korespondents izrādīja zināmas simpātijas pret vadoni, rakstot, ka spāņu tautai "jāatrod vadonis, kam tauta pilnīgi varētu uzticēties un kas visu darītu tikai tautas labā".⁵² Līdzīgas domas O. Zeltiņš pauda arī pēc atgriešanās Latvijā – Fransisko Franko personība radījusi iemeslu ticēt, ka pēc Madrides ieņemšanas viņš spētu atrisināt Spānijas grūtības – Katalonijas vēlmi pēc neatkarības, nacionālistu iekšējās ideoloģiskās pretrunas un kara radītās ekonomikas problēmas.⁵³ Turklāt korespondents norādījis: "[...] visi spāņu tautas draugi cer, karstās cīņās pie Madrides izšķirsies galīgi nacionālistiem par labu".⁵⁴ Vienlaikus O. Zeltiņš 1936. gada 14. decembra lekcijā kritizēja F. Franko par nokavēto izdevību ieņemt Madridi, kā arī par solīto sociālo reformu neīstenošanu, turklāt atzīmēja, ka grūti prognozēt kara iznākumu, bet F. Franko nebūšot iespējams uzvarēt bez lielāka ārvalstu atbalsta.⁵⁵

G. Timuška norādīja uz problemātiku būt objektīvam:

"[...] ilgāku laiku uzturēdamies vienā pusē, – sīki iepazīties ar visām tās dzīves nozarēm – par pretējo pusi žurnālists var spriest vienīgi no vērojumiem pāri nepāreja-mām frontes ierakumu līnijām un pēc gūstekņu un pārbēdzēju nostāstiem".⁵⁶

Izmantojot izdevību, ar pazīstama žurnālista palīdzību un kāda šofera dokumentiem G. Timuškam bija iespēja arī vienu dienu novērot pierobežas dzīvi republikāņu pusē. Preses korespondents izmantoja

šos apstākļus, lai vērotu un aprakstītu pierobežas dzīvi – pārtikas trūkumu, cilvēku drūmo garastāvokli, kā arī lai izjautātu anarhistu milici. Tomēr sniegt plašāku republikāņu puses apstākļu raksturojumu un tikt tālāk par pierobežu G. Timuškam neizdevās, jo viņam nebija piemērotu dokumentu.⁵⁷ Latvijas preses korespondenta reportāžās pārmaiņas vērojamas pēc izpostītās Gernikas apmeklēšanas. Arī ņemot vērā, ka reiz kāds aculiecinieks kā vainīgos basku pilsētas izpostīšanā norādījis abas puses, publicētajā liecībā pausti pārmetumi nacionālistu pusei, kuri gan mazināti, skaidrojot, ka aviācijas mestās bumbas patiesībā esot bijušas mestas uz tiltu.⁵⁸ Pēc Gernikas G. Timuška, rakstot par uzbrukumu Santanderai, skaidroja, ka nevis tikai republikāņu, bet abas puses nežēlīgi izrēķinājušās ar gūstekņiem, turklāt preses korespondents pauda arī vispārīgus vērtējumus par kara nežēlīgumu: “*Skaistā dienviņas daba it kā vienaldzīgi noraugās uz cilvēku bariem, kas, naida un atriebības kaislības pārņemti, nogalina viens otru.*”⁵⁹ Informācija, kas publicēta par G. Timuškas lekcijām pēc atgriešanās Latvijā, liecina, ka korespondents nepauda nacionālistiem labvēlīgu nostāju, bet stāstīja par naidu dažādu sabiedrības slāņu starpā, kara nežēlīgumu un ievērojamiem postījumiem, kas skāruši arī kultūrvēsturiskas ēkas.⁶⁰

Darba apstākļu raksturojums

Abu Latvijas preses korespondentu darbs bija saistīts ar risku. Gan O. Zeltiņš, gan G. Timuška nereti bijuši kauju norises vietās – Toledo O. Zeltiņam pāri lidojuši bumbvedēji, bet, par laimi, bumbas netrāpījušas viņiem tuvumā, savukārt G. Timuška vairākkārt bijis neitrālā joslā, lai redzētu, “[...] kas īstam kara korespondentam jāredz”,⁶¹ bet Lasarenasas pilsētā republikāņi šāvuši korespondentu virzienā.⁶²

Aprakstot nokļūšanu Spānijā, G. Timuška skaidrojis: “*“Mēģināts nav paspēlēts”, jo žurnālista darbs vienmēr prasa mazliet pārdrošības, drusku nekaunības un daudz uzņēmības, tikai tad var gaidīt izdošanos.*”⁶³ O. Zeltiņš bijis, piemēram, Gibraltārā, Tanžerā, Seviljā, Toledo, Talaverā, Burgosā, Avilā skatījis Madrides jumtus; G. Timuška bijis Madrides frontē, Malagā, Spānijas ziemeļos, arī Toledo, Salamankā, Burgosā. G. Timuška Spānijā uzturējās 11 mēnešus, mērojot tūkstošiem kilometru automašīnā, ko viņš raksturoja ar vārdiem: “[...] *mana auto priekšējam stiklam piestiprināts uzraksts: “Prensa estranjera” (ārzemju prese) “Jaunākās Ziņas”, Rīga, Letonia”, bet priekšā plīvo Latvijas karodziņš.*”⁶⁴ Preses korespondents bieži brauca no Madrides frontes uz Spānijas dienvidiem un ziemeļiem, lai vairākkārt atgrieztos frontēs, kurās apstākļus bija novērojis jau iepriekš.⁶⁵

Preses korespondentiem konfliktu zonās bija jārēķinās ar komforta trūkumu ikdienā – G. Timuška aukstu jumta istabiņu ar pārāk īsu gultu raksturojis kā vēl ļoti labus apstākļus, korespondents Spānijā nakšņojis arī frontes pirmajās līnijās zem krūmiem.⁶⁶ Par grūtajiem apstākļiem un to ietekmi uz veselību liecināja O. Zeltiņa lūgums, kas rakstīts pēc atgriešanās no Spānijas 1937. gada 2. februārī un adresēts tautas labklājības ministram Vladislavam Rubulim, lai piešķirtu viņam pensiju kā žurnālistam. O. Zeltiņš skaidro: “[...] *pēdējā laikā, pastāvīgo ceļojumu un nemierīgo žurnālista dzīves apstākļu dēļ, mans veselības stāvoklis ir pasliktinājies, kas ir arī mana kara laikā dabūtā ievainojuma sekas. Sakarā ar to esmu zaudējis savas darbaspējas.*”⁶⁷ Lūguma rakstīšanas brīdī viņš bija sasniedzis tikai 47 gadu vecumu.⁶⁸

Par notikumiem Spānijas pilsoņu karā Latvijas preses korespondenti ziņoja, nosūtot gan telegrammas, gan plašākus rakstus, tādējādi laikrakstā bieži telegrammas sniedza aktuālāko norišu izklāstu, bet paralēli

raksti vēstīja par korespondentu piedzīvoto pirms vairākām dienām un pat nedēļām.⁶⁹ Šajās reportāžās preses korespondenti aprakstīja ne tikai kara attīstību, bet arī iepazītās spāņu tradīcijas, kultūras vērtības, raksturoja pilsētas un apkārtni, kur norisinājās karadarbība.⁷⁰ Tomēr, ņemot vērā, ka ar laiku korespondentiem sāka pietrūkt jaunu aspektu, kā raksturot Spānijas pilsoņu karu, citu starptautisku konfliktu kontekstā un lielo izmaksu dēļ no 1937. gada vidus daudzi laikraksti un ziņu aģentūras sāka samazināt korespondentu skaitu Spānijā.⁷¹ Arī G. Timuška pievienojās tiem preses korespondentiem, kas 1937. gadā atstāja Spāniju.⁷² Pēc atgriešanās Latvijā 1937. gada oktobrī G. Timuška skaidroja, ka atstājis fronti nelabvēlīgo laika apstākļu dēļ, paredzot, ka tie “[...] Spānijas pilsoņu karu draud ievirzīt neinteresantā un samērā nenozīmīgā klusuma stadijā, un to ieildzināt līdz nākamā pavasara pirmajiem mēnešiem”.⁷³ O. Zeltiņš 1935.–1936. gadā par savu darbu mēnesī vidēji bija saņēmis 612 latu,⁷⁴ tādēļ arī korespondentu darba izmaksas un lasītāju intereses samazināšanās par Spānijas pilsoņu karu citu starptautisku notikumu un konfliktu kontekstā varēja būt iemesls lēmumam atstāt Spāniju pirms pilsoņu kara beigām.

***

Latvijas preses korespondenti – O. Zeltiņš un G. Timuška – sniedza reportāžas par Spānijas pilsoņu karu no Latvijas oficiāli neatzītās nacionālistu puses. Iespējams, šādu izvēli noteica Spānijas Republikas tēls kara sākumā, ko veidoja detalizēta informācija par teroru republikāņu pusē un informācijas trūkums par nacionālistu īstenotajām represijām. Ņemot vērā stingro ārvalstu preses pārstāvju kontroli nacionālistu pusē, Latvijas preses korespondentiem

nebija iespējams atainot norises pietuvināti objektivitātei, uz ko pēc atgriešanās Latvijā norādīja arī O. Zeltiņš, kurš, nonākot konfliktā ar nacionālistu puses varas iestādēm, bija spiests atstāt Spāniju. Minēto informācijas pasniegšanas apstākļu dēļ abu Latvijas preses korespondentu reportāžas Spānijas pilsoņu kara kauju un abu pušu apstākļu pētniecībā kā avots izmantojamas piesardzīgi, turklāt tikai kontekstā ar historiogrāfijas pētījumiem.

Gan O. Zeltiņa, gan G. Timuškas reportāžās iekļautā informācija raksturoja nacionālistu propagandas elementus, it īpaši uzsverot republikāņu īstenotās represijas. O. Zeltiņš sevi pozicionēja kā neitrālu žurnālistu, tomēr arī pēc atgriešanās Latvijā korespondenta rakstos atrodami viedokļi, kas simpatizēja nacionālistiem, lai gan O. Zeltiņš izteica arī kritiku. Savukārt G. Timuška pēc Gernikas apmeklējuma sāka paust neitrālu viedokli, raksturojot kara nežēlīgumu kopumā – šāds naratīvs dominēja arī G. Timuškas lekcijās pēc atgriešanās Latvijā.

Abu Latvijas preses korespondentu reportāžas atainoja darba specifiku nacionālistu pusē – nepieciešamību saņemt atļaujas, informācijas ievākšanas grūtības, ārvalstu preses pārstāvju kontroli. Uzturēšanās Spānijā sniedza iespēju arī vērot spāņu tradīcijas un aplūkot kultūrvēsturiskas vietas. Vienlaikus darbs bija saistīts ar zināmu risku, it īpaši apmeklējot frontes pirmās līnijas, turklāt G. Timuška bija vairākkārt nokļuvis neitrālajā joslā starp republikāņu un nacionālistu frontes līnijām. No 1937. gada vidus citu starptautisku konfliktu, finansiālu apstākļu un jaunu rakursu trūkuma dēļ informācijas pasniegšanā daudzi ārvalstu preses korespondenti atstāja Spāniju. Visticamāk, minēto savstarpēji saistīto apstākļu dēļ arī G. Timuška 1937. gada novembrī atgriezās Latvijā.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir gan autorei maģistra darbs “Latvijas un Spānijas attiecības 1921.–1940. gadā” (Latvijas Universitāte, 2018), darba zinātniskais vadītājs – profesors Ēriks Jēkabsons, gan autorei referāts “Žurnālisti Spānijas pilsoņu karā: Latvijas kara korespondentu piemērs”, kas nolasīts konferencē “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi IV” Valmierā 2018. gada 23. novembrī, tēzes publicētas tēžu krājumā ILZE BOLDĀNE-ZEĻENKOVA (sast.). Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi, IV: Konferences referātu tēzes. Rīga 2018, 12. lpp. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/45388> (skatīts 01.02.2019.).
- ² Spānijas pilsoņu kara laikā ārvalstu korespondenti bija, piemēram, laikrakstiem “Brīvā Zeme”, “Jaunākās Ziņas”, *Rigasche Rundschau*, “Rīts”, *Segodnja*. Tomēr Latvijas preses ārvalstu korespondentu tīkli un to specifika līdz šim ir maz pētīti. Fragmentāru informāciju iespējams iegūt tādos darbos kā RIHARDS TREIJS (red.). Latvijas Republikas prese, 1918–1940. Rīga 1996, 523 lpp.; ILGVARS BUTULIS. Prese. In: ILGVARS BUTULIS, INESIS FELDMANIS, ĒRIKS JĒKABSONS, INETA LIPŠA, AIVARS STRANGA, JĀNIS TAURĒNS, ANTONIJS ZUNDA. 15. maija Latvija. Rīga 2017, 175.–187. lpp.
- ³ TREIJS, Latvijas Republikas prese, 220., 227. lpp.; ROLANDS OZOLS. Pēdējā mohikāņa stāsts: redaktora atmiņas par pagājušām dienām un preses izdevumiem “Jaunākās Ziņas” un “Jaunās Ziņas”. Rīga 1992, 81.–82. lpp.
- ⁴ Brāļu karš pilnīgi noposta Spāniju. In: Jaunākās Ziņas, 24.07.1936., 13. lpp.
- ⁵ PAUL PRESTON. We Saw Spain Die: Foreign Correspondents in the Spanish Civil War. London 2008, [p. 23].
- ⁶ Ibidem.
- ⁷ O. Zeltiņš (dz. Goldfelds, 1889–1941) nereti raksturots kā piedzīvojumu meklētājs. Dzimis Hamburgā, Vācijas impērijā. Pirmajā pasaules karā piedalījies kaujās vācu armijas sastāvā. Iestājies Baltijas landesvērē, bet 1919. gada martā – 1. latviešu atsevišķajā bataljonā. Ieguvis Latvijas pavalstniecību un 1922. gadā mainīja savu uzvārdu uz latvisko “Zeltiņš”. Apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni (III šķira). 1924. gadā O. Zeltiņš devās ceļojumā uz Āfriku, par tur pieredzēto sarakstījis grāmatu “7000 kilometru caur vientuļo Āfriku”. Aktīvi darbojies žurnālistikā, tādēļ Marokas konflikta laikā nonācis Spānijas cietumā. Kā korespondents laikrakstam “Jaunākās Ziņas” rakstījis reportāžas no Palestīnas un Spānijas. Pēc Latvijas okupācijas arestēts un 1941. gada 28. jūlijā Maskavā nogalināts. Sk. biogrāfiju sikāk: ĒRIKS JĒKABSONS, VALTERS ŠČERBINSKIS (sast.). Latvijas armijas augstākie virsnieki, 1918–1940: biogrāfiska vārdnīca. Rīga 1998, 506. lpp.
- ⁸ Otto Zeltiņš ceļā uz Spāniju. In: Jaunākās Ziņas, 11.08.1936., 1. lpp.
- ⁹ Otto Zeltiņa piedzīvojumi Spānijā. In: Rīts, 15.12.1936., 11. lpp.; D. Jaunā apgaismojumā. In: Brīvā Jaunatne, 15.01.1937., 3. lpp.; Spānija – pilsoņu kara ugunis. In: Jaunākās Ziņas, 16.12.1937., 10. lpp.
- ¹⁰ Piemēram, PRESTON, We Saw Spain Die; DAVID DEACON. British news media and the Spanish Civil War: tomorrow may be too late. Edinburgh 2008. Pieejams: <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/handle/2134/15399> (skatīts 10.10.2018.); RAFAEL CORDERO AVILÉS. Periodismo y periodistas republicanos en el Madrid de la Guerra Civil (1936–1939). Ph. D. Universidad Complutense de Madrid. Madrid 2018. Pieejams: <https://eprints.ucm.es/46417/1/T39580.pdf> (skatīts 01.02.2019.).
- ¹¹ OTO ZELTIŅŠ. O. Zeltiņa telegramma no Spānijas. In: Jaunākās Ziņas, 02.09.1936., 1. lpp.
- ¹² Otto Zeltiņš ceļā uz Spāniju; GEORGS TIMUŠKA. Patiesība par brīvprātīgajiem Spānijā. In: Jaunākās Ziņas, 20.10.1937., 8. lpp.
- ¹³ LUIS ARIAS GONZÁLEZ. El papel del oficial de prensa en el Bando Nacional: Gonzalo de Aguilera Munro. In: Investigaciones históricas 33. Valladolid 2013, pp. 199–200. Pieejams: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4482207> (skatīts 10.10.2018.).
- ¹⁴ ANTHONY BEEVOR. The Spanish Civil War. London 1999, pp. 172–175.

- ¹⁵ ZELTIŅŠ. Mūsu līdzstrādnieka saruna ar spāņu Marokas ģenerālgubernatoru. In: Jaunākās Ziņas, 26.08.1936., 10. lpp.
- ¹⁶ Neoficiālā Spānijas nacionālistu valdības pārstāvja Latvijā Hesusa de Ensio i Kortesa (*Jesús de Ensio i Cortes*) izsniegtā vīza G. Timuškam Latvijas Republikas ārzemju pasē Nr. 001420, 09.11.1936. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 3234-33-71701, 11. lp.; TIMUŠKA. Nacionālo karapulku vadības galvenā mitnē. In: Jaunākās Ziņas, 05.12.1936., 6. lpp.
- ¹⁷ Atkāpies no amata Spānijas chargē d'affaire. In: Brīvā Zeme, 01.08.1936., 21. lpp.; Galvas pilsētas jaunākie notikumi. In: Brīvā Zeme, 19.10.1936., 15. lpp.; Spānijai Latvijā divi diplomātiskie pārstāvji. In: Jaunākās Ziņas, 19.10.1936., 6. lpp.
- ¹⁸ Galvas pilsētas jaunākie notikumi; Jaunais Spānijas pārstāvis Rīgā. In: Rīts, 18.10.1936., 15. lpp.
- ¹⁹ Spānijas pilnvarotā lietveža Latvijā Seferino Palensijas i Alvaresa Tubava (*Ceferino Palencia y Alvarez Tubau*) privāta vēstule Spānijas vēstniekam Francijā Luisam Arakistainam Kevedo (*Luis Araquistáin Quevedo*) [spāņu val.], 09.12.1936. Archivo Histórico Nacional, Madrid, Diversos-Araquistain, 35, N. 6.
- ²⁰ Spānijas sūtņa intervija. In: Cīņa, 09.1938., 4. lpp.
- ²¹ PRESTON, We Saw Spain Die, [pp. 22–23].
- ²² DEACON, British news media and the Spanish Civil War, p. 23.
- ²³ Latvijas Ārlietu ministrijas Preses nodaļas vadītāja Arnolda Skrēbera ziņojums Latvijas ārkārtējam sūtnim un pilnvarotajam ministram Francijā Oļģerdam Grosvaldam, 20.11.1936. LNA LVVA, 2575-7-1961, 1. lp.
- ²⁴ Ibidem.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ PRESTON, We Saw Spain Die, [pp. 24–25].
- ²⁷ Latviešu filmoperators spāņu gūstā. In: Brīvā Zeme, 28.12.1936., 7. lpp.; ELIZABETE DOREDA. Zeme man ir apaļa: filmu reportiera latvieša Jāņa Doreda dēkas un piedzīvojumi. Rīga 1993, 190. lpp.
- ²⁸ DEACON, British news media and the Spanish Civil War, pp. 15–16.
- ²⁹ CARLOS GIL ANDRÉS, JULIÁN CASANOVA. Historia de España en el siglo XX. Barcelona 2011, [pp. 216–217].
- ³⁰ PRESTON, We Saw Spain Die, [pp. 24–25]; DEACON, British news media and the Spanish Civil War, p. 27.
- ³¹ DEACON, British news media and the Spanish Civil War, p. 27.
- ³² ZELTIŅŠ. O. Zeltiņa iespāidi Seviljā. In: Jaunākās Ziņas, 05.09.1936., 14. lpp.
- ³³ Mūsu līdzstrādnieks Otto Zeltiņš Spānijas cīņu vietās. In: Jaunākās Ziņas, 03.10.1936., 16. lpp.; ZELTIŅŠ. Cīņa par Toledu. In: Jaunākās Ziņas, 08.10.1936., 10. lpp.; ZELTIŅŠ. Alžesirasā – pilsoņu kara joslā. In: Jaunākās Ziņas, 09.09.1936., 6. lpp.
- ³⁴ TIMUŠKA. Sācies izšķirošais uzbrukums Madrīdei. In: Jaunākās Ziņas, 01.12.1936., 1. lpp.
- ³⁵ TIMUŠKA. Pa anarchistu apdraudētu lielceļu uz Malagu. In: Jaunākās Ziņas, 27.02.1937., 6. lpp.
- ³⁶ TIMUŠKA. Mūsu līdzstrādnieka radiogramma no ieņemtās Bilbao pilsētas. In: Jaunākās Ziņas, 21.06.1937., 1. lpp.
- ³⁷ GONZÁLEZ, El papel del oficial de prensa en el Bando Nacional, pp. 203–224.
- ³⁸ PRESTON, We Saw Spain Die, [p. 29].
- ³⁹ ZELTIŅŠ. Kritusi Makeda. In: Jaunākās Ziņas, 23.09.1936., 1. lpp.; ZELTIŅŠ. Mūsu līdzstrādnieks vēro Toledas šturmešanu. In: Jaunākās Ziņas, 29.09.1936., 6. lpp.; ZELTIŅŠ. Ģen. Franko izsludinās par nacionālās Spānijas valsts galvu. In: Jaunākās Ziņas, 30.09.1936., 7. lpp.; ZELTIŅŠ. Cīņa par Toledu.

- ⁴⁰ TIMUŠKA. Ceļā uz Madrides fronti. In: Jaunākās Ziņas, 19.12.1936., 35. lpp.; TIMUŠKA. Atbrīvotā Malagā. In: Jaunākās Ziņas, 04.03.1937., 6. lpp.; TIMUŠKA. Santanderas kara rūpniecības centrā Reinosa. In: Jaunākās Ziņas, 24.08.1937., 4. lpp.
- ⁴¹ ZELTIŅŠ. Pilsoņu karš – uz dzīvību un nāvi. In: Jaunākās Ziņas, 15.09.1936., 5. lpp.; ZELTIŅŠ. Brāļu kaps Kazaljā de la Sjerra. In: Jaunākās Ziņas, 23.09.1936., 6. lpp.; TIMUŠKA. Pārbēdzēju stāsti. In: Jaunākās Ziņas, 31.12.1936., 6. lpp.; TIMUŠKA. Madrides ieņemšanas jaunais plāns sāk piepildīties. In: Jaunākās Ziņas, 05.01.1937., 6. lpp.; TIMUŠKA. Malagas kuģa-cietuma gūsteknes stāsts. In: Jaunākās Ziņas, 06.03.1937., 5. lpp.
- ⁴² TIMUŠKA. Dun pilsoņu kara lielgabali. In: Jaunākās Ziņas, 11.12.1936., 2. lpp.
- ⁴³ PRESTON, We Saw Spain Die, [pp. 24–25].
- ⁴⁴ Otto Zeltiņš noturēs lekciju latviešu valodā “Spānijas tautas traģēdija”. In: Jaunākās Ziņas, 15.01.1937., 15. lpp.
- ⁴⁵ Tragedija Ispanii. In: Segodnja, 15.12.1936., s. 6; Otto Zeltiņa piedzīvojumi Spānijā; D. Jaunā apgaismojumā.
- ⁴⁶ Otto Zeltiņa piedzīvojumi Spānijā.
- ⁴⁷ 1936. gada oktobri laikrakstā “Rīts” publicēti vairāki kāda Latvijas pilsoņa Kārļa Krauzes raksti par viņa pieredzi, cenšoties izkļūt no Spānijas. K. Krauze esot bijis ieslodzīts Valensijas “čekas” pagrabos, līdz no tiem izbēdzis, kā arī redzējis, ka Valensijā nežēlīgi nošauj ieslodzītos, kuru kopskaits sasniedzis vairāk nekā tūkstoti. Raksti neturpinājās, kad novembra sākumā tika publicēta informācija, ka par kažoka zādzību aizturēts kāds vīrietis, kuram bija viltota pase uz Alviza Bromana vārda. Aizturētais skaidrojis, ka patiesībā ir no Spānijas tikko atgriezies K. Krauze, bet vēlāk pratināšanā atzinies, ka ir odesietis Sergejs Gucaki. KĀRLIS KRAUZE. Valensijas čekas pagrabos. In: Rīts, 22.10.1936., 8. lpp.; KRAUZE. Skriešanās ar nāvi. In: Rīts, 25.10.1936., 3. lpp.; Bēglis no Spānijas, zagtais kažoks un cilvēks ar 3 vārdiem. In: Latgales Vēstnesis, 06.11.1936., 2. lpp.
- ⁴⁸ D. Jaunā apgaismojumā.
- ⁴⁹ OZOLS, Pēdējā mohikāņa stāsts, 84. lpp.
- ⁵⁰ Vispārīgu informāciju iespējams iegūt tādos darbos kā TREIJS, Latvijas Republikas prese, 523 lpp.; VALDIS BĒRZIŅŠ (red.). 20. gadsimta Latvijas vēsture. 2. sēj. Rīga 2003, 1022 lpp.
- ⁵¹ ZELTIŅŠ. Pilsoņu karš radiofonos. In: Jaunākās Ziņas, 08.09.1936., 2. lpp.; Otto Zeltiņa piedzīvojumi Spānijā; D. Jaunā apgaismojumā.
- ⁵² ZELTIŅŠ. Alžesirasā – pilsoņu kara joslā.
- ⁵³ ZELTIŅŠ. Spānijas traģēdija. In: Jaunākās Ziņas, 26.11.1936., 10. lpp.
- ⁵⁴ Ibidem.
- ⁵⁵ Tragedija Ispanii.
- ⁵⁶ TIMUŠKA. Viena diena sarkanajā Spānijā. In: Jaunākās Ziņas, 05.06.1937., 5. lpp.
- ⁵⁷ Ibidem.
- ⁵⁸ TIMUŠKA. Gernikas drupās. In: Jaunākās Ziņas, 06.08.1937., 4. lpp.
- ⁵⁹ TIMUŠKA. Ar leģionāriem uz Santanderu. In: Jaunākās Ziņas, 27.08.1937., 4. lpp.
- ⁶⁰ Spānija – pilsoņu kara ugunis; Lekcija par Spāniju. In: Zemgales Balss, 08.01.1938., 8. lpp.
- ⁶¹ TIMUŠKA. Mūsu līdzstrādnieka radiogramma no ieņemtās Bilbao pilsētas.
- ⁶² ZELTIŅŠ. Kā atbrīvoja Toledo. In: Jaunākās Ziņas, 13.10.1936., 4. lpp.; TIMUŠKA. Ložu krusā “nevienam nepiederošā zemē”. In: Jaunākās Ziņas, 08.07.1937., 4. lpp.; TIMUŠKA. Kur sagrauj gadu simtos sakrātas vērtības. In: Jaunākās Ziņas, 17.07.1937., 6. lpp.; TIMUŠKA. Starp divām ugunīm. In: Jaunākās Ziņas, 31.08.1937., 4. lpp.
- ⁶³ TIMUŠKA. Pa asinīm slacītu tiltu uz Irunu. In: Jaunākās Ziņas, 30.11.1936., 2. lpp.

- ⁶⁴ TIMUŠKA. Pilsoņu karš sniegotās kalnu grēdās. In: *Jaunākās Ziņas*, 16.01.1937., 4. lpp.; TIMUŠKA, Patiesība par brīvprātīgajiem Spānijā, 8. lpp.
- ⁶⁵ TIMUŠKA. G. Kā tagad izskatās Madrides frontē. In: *Jaunākās Ziņas*, 05.05.1937., 6. lpp.
- ⁶⁶ TIMUŠKA. Svētdiena nacionālās Spānijas galvaspilsētā. In: *Jaunākās Ziņas*, 02.12.1936., 2. lpp.; TIMUŠKA. Skats uz Bilbao. In: *Jaunākās Ziņas*, 07.07.1937., 4. lpp.
- ⁶⁷ O. Zeltiņa lūgums tautas labklājības ministram Vladislavam Rubulim, 02.02.1937. LNA LVVA, 5213-1-5377, 2. lp.
- ⁶⁸ Akta par pensijas piešķiršanu zinātniekiem, literātiem un māksliniekiem saskaņā ar likuma par pensijām III daļu noraksts, 15.04.1937. *Ibidem*, 1. lp.
- ⁶⁹ Piemēram, laikraksta “*Jaunākās Ziņas*” 1936. gada 12. oktobra numurā publicēta ar 12. oktobri datēta O. Zeltiņa telegramma un ar 2. oktobri datēts raksts, “*Jaunāko Ziņu*” 1937. gada 13. jūlija numurā publicēta gan G. Timuškas telegramma par notikumiem Madrides apkārtnē, gan ar jūniju datēts raksts par Bilbao fronti. ZELTIŅŠ. Nacionālās Spānijas un Marokas ieroču brālības demonstrācija Seviļā. In: *Jaunākās Ziņas*, 12.10.1936., 1. lpp.; ZELTIŅŠ. Pa pilsoņu kara postažām. In: *Jaunākās Ziņas*, 12.10.1936., 2. lpp.; TIMUŠKA. Sarkanie met vēl 40 000 vīru Madrides kaujā. In: *Jaunākās Ziņas*, 13.07.1937., 8. lpp.; TIMUŠKA. Bez maizes, ūdens un gaismas palikušajā Bilbao. In: *Jaunākās Ziņas*, 13.07.1937., 5. lpp.
- ⁷⁰ ZELTIŅŠ. Seviļa kara drudzī. In: *Jaunākās Ziņas*, 14.09.1936., 10. lpp.; TIMUŠKA. Arvien tuvāk fronteī. In: *Jaunākās Ziņas*, 08.12.1936., 2. lpp.
- ⁷¹ DEACON, *British news media and the Spanish Civil War*, p. 51.
- ⁷² TIMUŠKA. Astūriešu izmisuma ciņas. In: *Jaunākās Ziņas*, 02.10.1937., 4. lpp.
- ⁷³ TIMUŠKA. Patiesība par brīvprātīgajiem Spānijā.
- ⁷⁴ Laikraksta “*Jaunākās Ziņas*” ziņojums Sociālās apgādības departamenta Pensiju nodaļai par O. Zeltiņa nodarbinātību un atalgojumu, 05.03.1937. LNA LVVA, 5213-1-5377, 10. lp.

SUMMARY

Several Latvian newspapers had foreign correspondents abroad – some of them were Latvian citizens who resided out of the country, while others were foreigners who wrote articles from their home country. Among Latvian newspapers, *Jaunākās Ziņas* had the broadest correspondent network abroad – the newspaper could also send its correspondents to report from conflict zones. Almost one thousand correspondents from around the world went to Spain to witness the Spanish Civil War. Among them were Latvian citizens O. Zeltiņš and G. Timuška employed by newspaper *Jaunākās Ziņas*. The article analyses the specifics of their work and the information that O. Zeltiņš and G. Timuška provided in their reportages during their stay in Spain from September 1936 to October 1937.

At the beginning of the Spanish Civil War, there was more news about the terror on the Republican zone, as most of the foreign correspondents were located in Madrid or Barcelona and as not too many foreign press representatives spoke Spanish. Thus, they could not communicate with Spaniards fleeing from the African army. The dominant news about the Republican terror negatively influenced the image of the Spanish Republic. Both Latvian press correspondents were reporting from the Nationalist zone.

There were several major differences between the correspondents' working conditions on the Republican and the Nationalist zone that was more controlling and more frequently expelled foreign correspondents. The rebels deeply invested in propaganda and censorship, and by controlling the movement of foreign correspondents tried to hide their

massacres from the foreign press. Those who did not respect the rules would have to face consequences. This was also the case of O. Zeltiņš, who had arrived in Spain only in September 1936 and was forced to leave it in a hurry in November. G. Timuška as a replacement arrived in Spain in the same month – November 1936.

The reportages written in Spain by O. Zeltiņš and G. Timuška contain Nationalist propaganda elements – both correspondents used eyewitness accounts that described the Republican terror but there was no mention of the Nationalist terror. G. Timuška even had eyewitness accounts that described the ‘white terror’ as a myth fabricated by the Republicans. Nevertheless, propaganda was an important part of the war both on Nationalist and Republican zone – the reportages written by the Latvian press correspondents can also serve as an evidence of this truth.

After returning to Latvia, O. Zeltiņš stated that it was not possible to report objectively from the Nationalist zone. This statement and also the way how the rebels controlled foreign press representatives prove that the information provided by Latvian correspondents in the reportages can be used as a source to analyse the development and the battles of the Spanish Civil War only with a reserve and together with historical monographs. It is also important to note that the reportages could have been influenced by their author’s personal views which, in some cases, also might have been censored by the rebels or Latvian press censorship on which further in-depth research is needed.

O. Zeltiņš asserted that he was a neutral journalist, yet some statements can be found even after his return to Latvia that would suggest his sympathy with the rebels. Nevertheless, O. Zeltiņš did not avoid criticizing the rebels. The opinion of G. Timuška started to change after he visited the destroyed Guernica. The correspondent began to write more about the cruelty of both sides and it was his main narrative in the lectures he gave after returning to Latvia.

Both Latvian correspondents had to face risks and uncomfortable living conditions. In the company of the one of the most famous rebel press officers – Gonzalo de Aguilera Munro, G. Timuška had been in the neutral territory between the front lines, he also slept under the bushes in the front line. Meanwhile, O. Zeltiņš had lost the ability to work and at the age of 47 requested a pension. Due to other conflicts, financial aspects and the lack of new angles in the reportages by the middle of 1937 many newspapers and news agencies started to withdraw their correspondents from Spain – this was also the case of G. Timuška, who returned to Latvia in November 1937.

Kādas nozares mantojuma un nācijas identitātes sardzē: latviešu jūrlietu vēstures izpēte un saglabāšana trimdā

Protecting of National Identity and Heritage of a Certain Economical Sector: Research and Maintenance on Latvian Maritime History in Exile

---

Dāvis Beitlers, *Mg. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants

Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vēsturnieks

Palasta iela 4, Rīga, LV-1050

E-pasts: davis.beitlers@tvnet.lv

Rakstā sniegts neliels ieskats svarīgākajos vienas konkrētas Latvijas tautsaimniecības un kultūras vēstures jomas – jūrniecības – izpētes aspektos latviešu trimdā Rietumos pēc Otrā pasaules kara, iezīmējot arī to, kā ar šīs izpētes un ar to saistīto pasākumu palīdzību noteikta trimdas sabiedrības grupa tiecās sniegt specifisku artavu nacionālās pašapziņas uzturēšanā trimdas sabiedrībā kopumā.

Atslēgvārdi: latviešu trimda, kuģniecība, sabiedriskās organizācijas, historiogrāfija, nacionālā pašapziņa.

The article provides a brief insight into the most important aspects of research in a distinctive field of Latvian economic and cultural history – maritime history, studied by Latvian exiles in the West after the Second World War. The text also highlights how, through this research and related measures, a certain group of exiled societies tended to contribute specifically to the preservation of national self-confidence in the exile society as a whole.

Keywords: Latvian exile, shipping, public organizations, historiography, national self-confidence.

Latviešu draudžu, mākslinieciskās pašdarbības kopu un citu organizāciju darbība, iesaistīšanās mītnes valstu sabiedriski politiskajā dzīvē, atgādinot par Latvijas valstiskuma smago likteni Otrā pasaules kara un pēckara gados, Latvijas un latviešu pagātnes vēsturiski zīmīgāko pagātnes lappušu izgaismošana gan pašu latviešu, gan mītnes zemju pamatiedzīvotāju vidū tiklab ar akadēmiskas izpētes, kā arī publicistikas palīdzību – tādas, šķiet, ir redzamākās ierosmes un darbošanās veidi, kas vērsti uz latviešu nacionālās apziņas vai pašapziņas saglabāšanu un izkopšanu trimdā. Tomēr šo ierosmju un

darbošanās veidu ēnā nereti palicis tāds trimdinieku devums latviskās identitātes vārdā, kas, būdams ar vispār nacionālu nozīmi, pirmām kārtām bijis saistīts ar noteiktām trimdinieku grupām, kuras definē nevis dzīves telpas ģeogrāfiskais novietojums vai gluži ideoloģiski raksturlielumi, bet, piemēram, profesionālās darbības lauks vai šaura interešu sfēra, kas ar kultūras nozari saistās vien netieši, pastarpināti, ja saistās vispār.

Viens no šādiem gadījumiem ir latviešu trimdas jūrnieceības darbinieku centieni uzturēt svešumā latvisko garu un apziņas telpu, kopjot un daudzīnot tieši savas profesionālās nozares garīgo (intelektuālo) un idejisko mantojumu, un te talkā nāca arī citu jomu speciālisti – jūrnieceības¹ jomas entuziasti. Šos centienus rosināja un sekmeja vairāki motīvi un apsvērumi.

No vienas puses, trimdas jūrlietu² pārstāvju centienos kopt savas nozares nemateriālo mantojumu redzami pūliņi, pirmkārt, radīt un saglabāt Latvijas jūrnieceības vēstures naratīvu jeb stāstu kā tādu, viņuprāt, vienīgā pareizā pagātnes traktējuma gaismā (iepretim padomju Latvijā pastāvošajam uzskatam; šeit, protams, velkamas paralēles ar trimdas historiogrāfiju un vēstures publicistiku kopumā), otrkārt – netieši³ pierādīt, ka vēl vairākus desmitus gadu pēc Latvijas Republikas aneksijas un Latvijas jūrnieceības nozares saskaldīšanas divās – padomju un “brīvās pasaules” – nošķirtās daļās latviešu jūrnieceība turpinās ne tikai okupētajā Latvijā vien un ka tikai Rietumvalstīs šis turpinājums uzskatāms par nacionālās jūrnieceības nozares atvasi.⁴ Šim argumentam rodams dzelzains pamatojums, jo padomju Latvijā atjaunoto jūrnieceības nozari grūti nosaukt par nacionālu: visas nozares struktūras, protams, izskaužot privāto kuģniecību darbību, bija padotas vissavienības resorciem, un latviešu jūrnieceikus, apšaubot viņu politisko lojalitāti, tāljūras braucienos teju pilnībā aizstāja

iebraucēji no plašās padomju Dzimtenes. Toties Rietumos arī pēc Otrā pasaules kara vēl aizvien darbojās latviešu rēderejas,⁵ gandrīz visas pasaules ūdeņos kuģoja latviešu jūrnieceiki – pat ja daudzkārt zem svešu valstu karogiem⁶ – un, galu galā, bija iespējams ideoloģiski brīvi pētīt vai vismaz apzināt Latvijas jūrnieceības vēstures liecības. Un, tā kā svešumā izklidinātie latviešu jūrnieceiki un kuģipašnieki pirmām kārtām tomēr bija mītnes valstu tautsaimniecības daļa un Latvijas jūrlietu vēstures entuzias-tu trimdā bija ārkārtīgi maz, tad šis nacionālās jūrnieceības turpinājums bija ārkārtīgi trausla parādība, kas tādēļ vēl jo vairāk likās sargājama un uzturama vismaz vienotas idejas veidolā, apliecinot, ka latviešu jūrlietu darbinieki un struktūras patiesi veido zināmu veselumu, uzturot kopīgu pašapziņu (par kaut kādu kopīgu tautsaimniecisko devumu trimdas saimei latviešu gadījumā – atšķirībā no igauņiem – runāt gandrīz nav iespējams galvenokārt profesionālās kooperācijas problēmu dēļ).⁷

No otras puses, visa šī rosme bija mēģinājums ikviena “brīvās pasaules” latvieša acīs apliecināt šādas caurcaurēm pragmatiskas tautsaimniecības nozares ideoloģisko nozīmi visplašākajā nacionālajā kontekstā un caur jūrlietu lauka kopšanu uzturēt arī kopējās latviskās pašapziņas druvu. Latvijas un latviešu jūrnieceībai, pateicoties tās augstajiem sasniegumiem un savulaik populārajiem saukļiem par Latviju – jūras lielvalsti, jau kopš Krišjāņa Valdemāra laikiem piemītusi nacionālo pašapziņu uzturoša un kāpinoša idejiskā slodze, kuru varēja izmantot arī trimdā. Turklāt, pateicoties Latvijas sūtņa Vašingtonā Alfrēda Bilmaņa (1887–1948) un netiešā veidā arī populārā vēsturnieka profesora Edgara Andersona darbībai (1920–1989), daļa Rietumos nonākušās latviskās jūrnieceības iemantoja Latvijas valstiskuma iespējamās atjaunotnes tautsaimnieciskā stūrakmens – vismaz viena no stūrakmeņiem – slavu. A. Bilmanis

un viņa domubiedri trimdā ASV un Lielbritānijas ūdeņos pēc 1940. gada palikušos Latvijas Republikas pilsoņu kuģus uzskatīja par bāzi neatkarīgās Latvijas jūrniecības nozares atdzimšanai – jūrniecība bija viena no svarīgākajām valsts tautsaimniecības jomām –, *de facto* atjaunojot neatkarīgo Latviju.⁸ Savukārt E. Andersons šos pašus kuģus līdzās Rietumu bankās noguldītajam Latvijas zeltam min⁹ kā raksturīgu un spilgtu piemēru tiklab Rietumos nonākušās Latvijas tautsaimniecības daļas nozīmībai, kā padomju varas pārstāvju centieniem iegūt ārpus viņu jurisdikcijas esošās Latvijas un tās pavalstnieku materiālās vērtības, kuras, nomaļus atstājot latviešu intereses, vienlaikus centās naski izmantot vai pat izsūknēt arī pašu Rietumvalstu varas galotnes.

Tiesa gan, minētie E. Andersona pieminējumi ir tikai epizode – kaut arī spilgta – uz kopējā fona, bet A. Bilmaņa centieni un to atbalsis publiskajā telpā caurauž tikai noteiktu trimdas perioda nogriezni. Pirmajos trimdas gados, šķiet, retais atklāti šaubījās par Rietumos esošās latviešu jūrniecības daļas potenciālo nozīmi Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas gadījumā – tā domāja ne vien A. Bilmanis un viņa tuvākie domubiedri, bet arī citi Latvijas diplomātiskie pārstāvji,¹⁰ jūrniecības sabiedriskie darbinieki¹¹ un aktīvi kuģojošie jūrnieki;¹² to sludināja publicisti trimdas mediju telpā.¹³ Tomēr, laikam ritot, šīs cerības, kā labi zinām, pakāpeniski noplaka un to vietā stājās agrāk, iespējams, otršķirīgā vēlme uzturēt starpkaru Latvijas jūrniecības paliekas trimdā kā apziņas un zināmu pašapziņas telpu, uzsverot katra latviešu cilmes jūrnieka, kuģīpašnieka un Latvijas kuģa saikni ar Latviju un latviskajām idejām. Šajā brīdī, ko varam ievērot jau 50. gadu vidū, par atslēgas jēdzienu kļuva Latvijas jūrniecības slavenā pagātne – ne vairs nākotne saiknē ar ilgām atjaunot zudušo tēvzemi. Vēlāk, aukstajam karam norietot, trimdas jūrnieki līdzēja

veidot tiltu starp jūrniecības jomām pirmajā un otrajā Latvijas Republikas valstiskās neatkarības posmā.¹⁴

Latvijas jūrniecības vēstures faktu un liecību saglabāšana un izpēte, kā arī jūrnieku piemiņas saglabāšana, reizēm sabiedriskajā telpā izceļot arī atsevišķu aktīvu latviešu jūrnieku devumu¹⁵ un lielākoties samērā īsi apskatot ar latviešu jūrniecību Rietumos saistītās aktualitātes,¹⁶ kļuva par latviešu jūrniecības pārstāvju un jomas interesentu sabiedriskās darbības galveno virzienu trimdā, viņu artavu trimdas kopienas nacionālās pašapziņas sardzē. Tas bija tiešs starpkaru laika Latvijas tradīciju turpinājums, kas šādā tematiskajā izvērsumā, kā jau ieskicēts, varēja atraisīties tikai trimdā, ne padomju okupētajā Latvijā, kur ideoloģiskie žņaugi, protams, traucēja kā pētīt, tā oficiāli pieminēt gan starpkaru posma kuģniecību kopumā, gan daudzu izcilu jūrniecības personību likteņus un devumu.

Individuālā jūrlietu vēstures pētniecība un daudzinašana

Jau 50.–60. gados trimdā parādījās plašākā publiskajā telpā pamanāma interese par Latvijas jūrniecības vēstures izpēti, un tai trimdā pievērsās gan paši jūrnieki,¹⁷ gan profesionāli vēsturnieki un citu humanitāro zinātņu pārstāvji. Izsmēļošus reģistrus¹⁸ par Kurzemes un Vidzemes piekrastē ūdenī nolaistajiem buriniekiem sastādījis tāljūras kapteinis Voldemārs Štāls (1908–1995; Lielbritānija), par jūrlietu vēsturi interesējies tāljūras kapteinis Alvars Mastiņš (1905–1992; Lielbritānija) un citi.¹⁹ Savu dzimtu vēsturi pētīja un grāmatās publicēja jūrnieku Zēbergu un Dambekalnu dzimtas pārstāvji – kuģīpašnieka Kārļa Zēberga mazdēls jurists Manfrēds Zihmanis (1911–2005; Kanāda) un tāljūras kapteiņa Friča Dambekalna dēls tautsaimnieks Paulis

Dambekalns (1917–2006; ASV); viņu veikumā ierakstās trimdā vienīgās gluži vai monogrāfiskās pētījumu publikācijas²⁰ par latviešu jūrniecību, kuras iznāca tiklab latviešu, kā svešās mēlēs un popularizēja latviešu jūrniecības mantojumu arī ārpus tautiešu vidus – tās atzinīgi novērtēja arī pati trimdas jūrniece sabiedrība, netieši, tomēr nepārprotami uzteicot abu autoru – īpaši M. Zihmaņa – nopelnus latviskās pašapziņas stiprināšanā: viņi bija atgādinājuši par to, kā 19. gadsimta latviešu kuģpašnieki Plūdoņa atraitnes dēla centībā kļuvuši turīgi, parādot latviešiem raksturīgo atjautību, mērķtiecību, spītu un uzņēmību.²¹ Savukārt tautas traģēdiju, Latviju un tās mantu saplosot totalitāro lielvaru ugunīm, visspilgtāk apcerējis jurists un tiesību vēsturnieks Kārlis Kļaviņš (1911–2002; Meksika): viņš savā pamatīgajā apcerē “Latvijas kuģu likteņi”²² rakstu krājumā “Archīvs” ar akadēmisku rūpību izstaigājis ceļus, pa kādiem pasaulē izkļīduši Latvijas kuģi un to komandas, atgādinot par abās dzelzs priekš kara pusēs palikušajiem kuģiem un kuģiniekiem, par tiem dažiem uzņēmīgajiem latviešiem un Latvijas Republikas diplomātikajiem darbiniekiem (īpaši Latvijas sūtni Vašingtonā A. Bilmani), kas aizvien centās saglabāt kaut simbolisku – parasti arī politisku un ekonomisku – Latvijas kuģu saikni ar mūsu valstiskumu. Rietumvalstīs nonākušo Latvijas kuģu problēmas ieņēmušas redzamu vietu profesora E. Andersona interešu lokā līdztekus pazīstamajiem pētījumiem par Kurzemes hercogistes vēsturi:²³ tie vistiešāk skar arī kuģniecības vēsturi – gan Otrā pasaules kara nodarītos zaudējumus Latvijai, gan Latvijas Republikas vietu starptautiskās politikas diplomātikajā arēnā kara laikā un pēc kara. Šeit jāizceļ gan nepublicētā profesora apcere²⁴ par Latvijas kuģiem Rietumvalstu dienestā, gan rakstu virkne,²⁵ kas veltīta Lielbritānijas politiskajai attieksmei pret Latviju, kā arī galvenokārt ASV un Latvijas attiecībām

veltītās publikācijas;²⁶ tiesa, šajos rakstos spilgti izpaužas arī ASV dzīvojošā un šis valsts varas iestāžu pakļautībā savulaik strādājušā²⁷ vēsturnieka politiskās simpātijas un antipātijas, pat zināma angažētība, atstājot visai tendenciozu iespaidu (izteikti negatīva ir viņa attieksme pret Lielbritānijas politiku).

Ar latviešiem trimdā cieši sadarbojās arī vācbaltiešu kultūrvēsturnieks, Baltijas jūrniecības pagātnes pētnieks un aprakstnieks Heincs fon Basi (*Heinz von Bassi*, 1919–2003) Vācijā – viņa spalvai pieder ne viena vien publikācija²⁸ dažādos izdevumos vācu valodā, no kurām daļa veltīta arī citu cittautu pētnieku²⁹ dažbrīd apskatītajai Latvijas kara flotes vēsturei.

Tomēr par spīti šai rosmei līdz galam neīstenojās domas par visaptverošu un monumentālu Latvijas jūrniecības vēsturi, kas nodarbināja ne viena vien latviešu jūrniecības darbinieka prātu; šāda nodoma vadīti, kopā sanāca Latvijas jūrniecības vēstures arhīva dibinātāji (par to tuvāk nākamajās rindkopās), šis nodoms ieskanējās latviešu publicistu rakstos presē³⁰ un trimdas jūrniecības darbinieku savstarpējā sarakstē.

Pavisam konkrētas šāda apcerējuma saturiskās līnijas savās vēstulēs amatbrālim Jānim Birzem (1915–2002; Kanāda) 60. gadu nogalē skicējis latviešu vidējās paaudzes jūrnieks Voldemārs Plosis (1905–2000; ASV), atzīstot, ka vienu pilnīgi visaptverošu darbu par laiku no pašiem pirmsākumiem tomēr neesot iespējams uzrakstīt un ka tādēļ vajadzētu rūpīgāk apskatīt tikai noteiktu laikposmu. Kādā vēstulē J. Birzem V. Plosis pasvītro vajadzību detalizēti apcerēt dažus īpašus latviešu jūrniecības laikmetus, kuri, kā redzams, skar latviešu nacionālo jūrniecību un tālab ir arī ideoloģiski zīmīgi:

“Pamatīgāki būtu jāapskata tas sākums ar Kr. Valdemāru, tām pirmām jūrskolām, tad zēģelnieku [burinieku – D. B.] laikmetu

līdz 1919. gadam un pēc tam lielais uzplaukums līdz 1939. gadam. Tad kara laiks un [laikposms] pēc kara līdz mūsu dienām.”

Tāpat V. Plošis piemin arī Latvijas seno kuģniecību, īpaši izceļot Kurzemes hercogistes laikmetu un seno kuršu varonību, uzbrūkot Rīgai un jūrā sakaujot bīskapa kuģus, kā piesaukts “Indriķa hronikā”, tomēr, pēc V. Ploša domām, šie senie slavas mirkļi tomēr nebūtu jāiztirzā tik plaši kā, piemēram, burinieku un Latvijas neatkarības laikmets – kaut vai tā iemesla dēļ, ka, piemēram, par Kurzemes hercogisti jau padziļināti rakstījis E. Andersons, kurpretī jaunākie laikmeti palikuši otrajā plānā un tajos vēl daudz pētāmā. Tālāk seko pārdomas par materiāla izkārtošanas principiem un to, kādus aspektus izcelt, bet kādus apskatīt garāmejojot. V. Plošis šai problēmai pieskaras samērā konstruktīvi, bez lieka patosa un tendenciozitātes, norādot, ka materiāli šajā aprakstā organizējami un traktējami pirmām kārtām no saimnieciskā un kopējo tautsaimniecisko tendenču viedokļa, līdzīgi kā esot darīts Arnolda Aizsilnieka “Latvijas saimniecības vēsturē 1914–1945”; tiesa, vēstules autors tomēr atzīmē, ka tekstā, apskatot kopējās tautsaimnieciskās tendences, nedrīkstētu apiet noteiktu latviešu kuģinieku un kuģīpašnieku dzimtu³¹ nopelnus, līdztekus tirdzniecības flotes vēsturei starpkaru laikā pieminot arī valsts karafloti un tās vadoņus.³²

Jau pats V. Plošis atzina, ka apkopojošas latviešu jūrniecības vēstures sacere trimdā esot gandrīz utopisks uzdevums un ka daudz reālāk esot “*sastādīt tādu atmiņu grāmatu par tiešiem piedzīvojumiem un notikumiem kā mūsu patstāvības, tā kara laikā*”.³³ Šķiet, ka tam ir vismaz divi objektīvi iemesli, kurus V. Plošis gan tieši neatzīmē. Pirmkārt, izvērstu un vairāk vai mazāk analītisku pagātnes pētniecību, izmantojot plašu un uzticamu pirmavotu bāzi, trimdā, protams, apgrūtināja vai pat

darīja neiespējamu Latvijā palikušo vēstures avotu trūkums; otrkārt, trūka pašu pētītāju, kuriem noteikti bija jābūt tiklab gana profesionāliem kādā akadēmiskā (vēlams, humanitārā) zinātnē, kā gana neno-slogotiem laika ziņā un vienlaikus kaislīgi ieinteresētiem tieši jūrniecības vēsturē.³⁴ Akadēmiski izskoloto pulkā šādi reāli censoņi neatradās pat trimdas perioda vidus posmā, kad ne viens vien graduēts latviešu cilmes vēsturnieks un kultūrvēsturnieks (tāpat kā jūrnieki) savos karjeras ceļos jau bija tiktāl nostabilizējies vai pat tos, algotā amatā strādājot, pilnībā izbeidzis, ka vismaz teorētiski varēja sākt pievērsties arī tādai šaurai un īpatnai tēmai kā jūrniecības vēsture... Daži, kas uzdrīkstējās šo utopiju – domu par apkopojošu Latvijas jūrlietu vēsturi – vismaz daļēji īstenot, gan atradās, tomēr viņu sekmes nebija galvu reibinošas, jo acīmredzami trūka kādas no minētajām “ideālā pētnieka” pazīmēm. Noteiktā laikposmā vistuvāk šim mērķim tika tāljūras kapteinis Arvīds Kārklīšs (1912–1981; ASV) ar savu plašo apceri “Latvijas Republikas tirdzniecības flote 1918–1948”, kas galvenokārt tapusi 70. gados un tā arī palikusi manuskriptā;³⁵ dienasgaismu plašākā telpā ieraudzīja vien dažas A. Kārklīša publikācijas³⁶ trimdas periodikā.

Kolektīvā jūrlietu vēstures pētniecība un daudzinašana: biedrība “Latvijas Jūrniecības vēstures arhīvs”

Pats apjomīgākais trimdinieku ieguldījums Latvijas jūrniecības vēstures izpētē ir sabiedriskās organizācijas “Latvijas Jūrniecības vēstures arhīvs” (LJVA) devums, kas arī saistīts ar panorāmiskas Latvijas jūrlietu vēstures iecerēm. LJVA 1966. gada 27. novembrī Kārdifā (Lielbritānija) dibināja seši latviešu tāljūras kapteiņi,³⁷ un atbilstoši statūtiem šī biedrība bija bezpeļņas organizācija, kuras

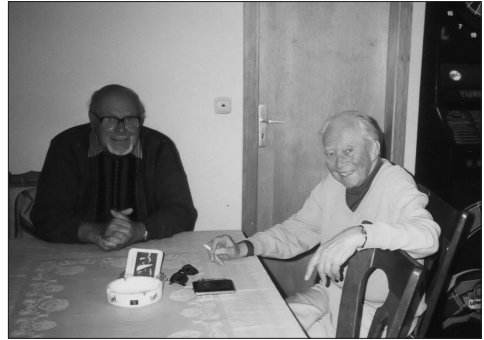
galvenais uzdevums bija, pulcējot "brīvajā pasaulē" esošos jūrnieceības vēstures entuziastus un sadarbojoties ar mītnes valstu jūrnieceības vēsturniekiem, izveidot Kārdifā īpašu Centrālo krātuvi³⁸ ar savāktajiem materiāliem,³⁹ uz kuru bāzes nākotnē būtu iespējams "radīt [apkopojošu] Latvijas jūrnieceības vēsturi, starplaikā aizpildot dažus sāpīgus robus".⁴⁰ LJVA dibinātāji ar ilggadējo un aizrautīgo organizācijas vadoni Arvaldu Kalniņu (1917–2006) priekšgalā sevi neapšaubāmi uzskatīja par starpkaru Latvijā aizsāktās jūrnieceības vēstures izpētes darba turpinātājiem,⁴¹ un galvenais impulss biedrības izveidei bija savulaik neauglīgi apspriestā ideja par Latvijas jūrnieceības muzeju,⁴² kas – gan bez tālāka turpinājuma – sabiedriskajā domā sāka ieviesties līdz ar 1934. gada janvārī žurnālā "Jūrniece" publicēto iecerētās Latvijas Jūrnieceības muzeja biedrības statūtu projektu.⁴³ Tiesa, LJVA statūtu 7. punkts lielā mērā un vismaz zināmā laika nogrieznī izslēdza šīs struktūras funkcionēšanu līdzīgi arhīvam vai muzejam mūsdienā izpratnē, kad ar šiem jēdzieniem saprotam mūžīgas glabātavas: minētais punkts noteica, ka organizācijas "biedri ir neapstrīdami savu materiālu īpašnieki un tiem ir tiesības tos atprasīt, ja tos nodevuši Centrālā Krātuve".⁴⁴

LJVA pulcēja gandrīz visus Rietumos mītošos latviešu un Latvijas jūrlietu vēstures pētniekus, ieskaitot profesoru E. Andersonu. Organizācijā līdz tās likvidēšanai 2006. gadā darbojušies 69 cilvēki, no kuriem gandrīz 40% bija trimdā praktizējošie jūrniecei (pārsvārā virsniecei), bet pārējie – latviešu jūrnieceības vēsturniecei gan trimdā, gan Latvijā (pēc 1989. gada), latviešu kuģīpašnieku pārstāvji, ārvalstu jūrnieceības vēstures pētniecei, rakstnieki (Gunars Janovskis), latviešu trimdas garīdznieki un citi interesenti no dažādām valstīm – Lielbritānijas (51%), ASV (13,5%), Vācijas (10,5%), Kanādas, Zviedrijas, Beļģijas un Latvijas.⁴⁵ Var piekrist savulaik presē

rakstītajam, ka organizācijas paspārnē bija izveidojies vesels zinātnisko līdzstrādnieku tīkls teju visās pasaules malās,⁴⁶ un organizācijas darbības sākumposmā tieši biedru izkļiedētība un tās sekmētās grūtības savstarpēji sazināties bija galvenais traucējošais faktors LJVA darbībā, kas ar laiku tika daļēji pārvarēts, piesaistot jaunus līdzstrādniekus un sadarbojoties ar starptautiskajām organizācijām.⁴⁷ LJVA iekšienē tās darbību koordinēja atbildīgie sekretāri Kanādā, Vācijas Federatīvajā Republikā, Skandināvijas valstīs, ASV, tā dēvētie sakaru padomnieki, kā arī administrācija – organizācijas prezidents un viceprezidents jeb ģenerāls sekretārs (faktiski – galvenais darbiniecei). Pētnieceisko darbu savukārt pārraudzīja zinātniecei pētnieceiskais padomnieks,⁴⁸ un šo posteni ilgstoši ieņēma profesors E. Andersons, kura pārraudzībā gan tapa minētās LJVA biedru A. Kārklīņa un H. fon Basi publikācijas pasaules latviešu un vietējos mītnes valstu laikrakstos, gan tika atspoguļots organizācijas darbs 3. Baltijas studiju konferencē Stokholmā 1975. gada jūnijā.⁴⁹ Skicējot sabiedrisko ieguvumus no LJVA darbības, jāpiemin fakts, ka šīs organizācijas savāktie vēstures materiāli ne reizi vien lietoti noderēja arī trimdā mītošajiem latviešu kuģīpašniekiem un viņu mantīniekiem cīņā par to, lai Rietumu lielvalstu valdības, īpaši Lielbritānijas varasvīri, neaizmirstu latviešu īpašumtiesības un Otrā pasaules kara laikā pārņemtos Latvijas Republikas pavalstnieku kuģus atdotu to likumīgajiem īpašniekiem, vismaz izmaksājot pienācīgas kompensācijas par pārņemtajiem peldlīdzekļiem.

Tomēr par spīti šai rosībai un tam, ka pirmo desmit darbības gadu laikā ar lielu entuziasmu⁵⁰ bija izdevies apkopot ziņas par aptuveni 1000 kuģiem, simtiem dokumentu par Latvijas jūrskolām, ostām, jūrniecei, atmiņas, dokumentus un fotogrāfijas no latviešiem teju visā pasaulē,⁵¹ nav iespējams runāt par LJVA darbības

vainagojumu nedz apkopojošas Latvijas jūrniecības vēstures konceptuālā izstrādē, nedz arī Centrālās krātuves pilnīgā izveidē, ko neļāva īstenot organizācijas darbības apsākums Trešās atmodas gados, – pārāk daudz vēl bija veicams materiālu sistematizācijā un balto laukumu aizpildīšanā. Nelaime arī tā, ka gan informatīvi, gan arhivistiski un muzejiski⁵² šis visnotaļ cienījamais krājums veidojās ārkārtīgi neviendabīgs: līdzās fotogrāfiju oriģināliem, rokrakstiem un dokumentiem tajā kārtojās mūsdienās samērā viegli pieejamu laikrakstu izgriezumi un dažādas kvalitātes kopijas – tādas, kas gūtas gan no unikāliem oriģinālmateriāliem un tādēļ var dot pētniekam vērtīgas ziņas (iespējams pat, ka oriģināls vairs nav saglabājies), gan no plaši tiražētiem izdevumiem. Blakus nogūlusies unikāla oriģinālfotogrāfija un kserokopija neciešamā kvalitātē – teju vai nav iespējams nojaust, kur nu vēl sazīmēt attēlā redzamo objektu (uzlūkojot šādu kopiju, mēdz rasties pārdomas par to, cik pārdomāts bijis šī vākuma veidotāju darbs). Tomēr, lai gan atšķirīgo autentiskuma pakāpju un kvalitātes dēļ nevar sacīt, ka viss savāktais būtu kultūrvēsturiski augstvērtīgs un neaizstājams, jau pats fakts, ka tas viss ticis savākts vienkopus, ir atzīstams panākums, gluži tāpat kā biedrības pamatideja. Augstu vērtējama ir arī tolaik, arhīva veidošanas brīdī, vēl dzīvo vecākās paaudzes jūrnieku liecību fiksācija,⁵³ kas citādi droši vien nebūtu notikusi, pat ja šķiet, ka vēl lielāku vērti šīs organizācijas darbības virziens – laikabiedru liecību ievākšana – būtu iemantojis tad, ja lielāka vērība būtu pievērsta aktuālajām norisēm – latviskās jūrniecības procesu dokumentācijai pašā trimdā – pēckara Rietumu pasaulē, kaut vai apzinot iespējami vairāk tādu latviskas cilmes jūrniecības darbinieku, kas jau piederēja drīzāk jaunajām trimdnieku paaudzēm un ar Latvijas tirdzniecības flotes likteni vairs nebija saistīti.

1. att. Latvijas jūrniecības vēstures arhīva ģenerāļsekretārs Arvalds Kalniņš (pa kreisi) un vācbaltu jūrniecības vēsturnieks Heincs fon Basi Šlēsvīgā, Vācijā 1998. gadā. Foto no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma.

Fig. 1. General Secretary of the Latvian Maritime History Archives Arvalds Kalniņš (on the left) and Baltic German maritime historian Heinz von Bassi in Schleswig, Germany in 1998. Photo from collection of Museum of the History of Riga and Navigation.

2. att. Latvijas jūrniecības vēstures arhīva ģenerāļsekretārs Arvalds Kalniņš savā mājās kabinetā Kārdifā 2002. gadā. Foto no Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja krājuma.

Fig. 2. General Secretary of the Latvian Maritime History Archives Arvalds Kalniņš at the office in his home, Cardiff, in 2002. Photo from collection of Museum of the History of Riga and Navigation.

LJVA, kaut gan allaž itin kā nīcis trimdas lielo norišu arēnas nomalē, pelnījis zīmīgu vietu ne vien Latvijas jūrlietu vēstures mantojuma saglabāšanas un izpētes vēsturē, bet arī visas trimdas kultūras zvaigznājā – līdzās, piemēram, Latviešu mūzikas krātuvei Austrālijā tā bija viena no nedaudzajām latviešu trimdas organizācijām, kas uzkrāja un arhivēja tematiski noteiktu Latvijas un latviešu kultūras mantojuma daļu, kamēr daudzo trimdas latviešu centru un centrālo struktūru bibliotēkās un arhīvos pamatā saplūda plaša spektra kultūras norišu un kopējās trimdas dzīves laikmeta dokumenti. Tāpat LJVA, pēc tautsaimnieka A. Aizsilnieka iedalījuma, neapšaubāmi uzskatāms par tā saucamo specializēto organizāciju, kas trimdā pulcēja aizrautīgus savas jomas vai tēmas entuziastus, atstājot tematiski šauru, bet konkrētu un paliekamu intelektuālo devumu trimdas un visas nācijas kontekstā. Tādu organizāciju trimdas milzīgajā biedrību un apvienību svītā bija absolūts mazākums iepretim tā dēvētajām universālajām biedrībām, kuru uzmanības centrā bieži bija latviešu saviesīgā dzīve un kuru darbība bieži rādījās daudzaptveroša, taču vienlaikus arī pārlietu vispārīga un sekla.⁵⁴

Jūrlietu vēstures daudzīnāšana ārpus nozares profesionāļu un pētnieku loka

Latviešu jūrniecības vēstures izgaismošanā un saglabāšanā, kā arī visas trimdā aizrautās latviešu nācijas daļas pašapziņas sekmēšanā ar jūrlietu vēstures spožāko piemēru palīdzību piedalījās ne tikai paši jūrniecības darbinieki un daži akadēmisko jomu pētnieki vai literāti, kas cieši sadarbojās ar jūrlietu darboņiem, bet arī entuziasti no pārējām latviešu trimdas aprindām un sabiedriskajām organizācijām. Viņi jūrlietu vēstures izpētei ļāva ieaukt tautiešu

sabiedriskajā dzīvē, galvenokārt uzturot latviešu jūrnieku piemiņu – dažbrīd visai plaši un vērienīgi.

Tā, piemēram, 1986. gadā, jau trimdas perioda nogalē, plaši pasaules latviešu sabiedrībā izskanēja ziņas par 15 latviešu jūrnieku piemiņas saglabāšanas pasākumiem, kurus Lielbritānijā iniciēja latviešu trimdas jaunatnes sabiedriskās organizācijas; šie jūrnieki bija gājuši bojā Latvijas tvaikoņa “Helena Faulbaums” katastrofā 1936. gadā Skotijā, un 11⁵⁵ no tiem bija apbedīti turpat Kilčatanas (*Kilchattan*) kapšētā Luinga (*Luing*) salā. 1983. gada maijā salu apmeklēja Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības (ELJA) jauniešu grupa, bet rudenī – ievērojamais grāmattirgotājs, skautu kustības vecskauts un viens no latviešu skautu vadītājiem Lielbritānijā,⁵⁶ Nikolajs Doičevs (1918–2005).⁵⁷ Par to, ka latviešu jūrnieku piemiņu kopj jaunā latviešu paaudze trimdā, īpaši gandarīts bija sirmais tālējūras kapteinis un LJVA ģenerāls sekretārs A. M. Kalniņš, vēstulē ELJA Anglijas nodaļas valdes priekšsēdim Rolandam Blezūram norādot, ka jaunažiem šādās aktivitātēs laiks “pārņemt stafeti”: “*Priecājos ļoti, ka jaunā audze šo braucienu velta [...] Latvijas jūrnieku piemiņai, no vecās tas gandrīz neiedomājami.*”⁵⁸ Abos apmeklējumos tika konstatēts, ka veco, 1938. gadā uzstādīto pieminekli bojāgājušajiem jūrniekiem smagi sabojājis jūras klimats: akmens apsūbējis, iekaltie jūrnieku vārdi kļuvuši nesalasāmi.⁵⁹ Un, lai to novērstu, 1985. gadā, kad tuvojās kuģa bojāejas piecdesmitā gadskārta, N. Doičevs uzsāka plašu ziedojumu vākšanas kampaņu pieminekļa atjaunošanai, kas kopumā izmaksāja 850 mārciņu.⁶⁰ Teju apbrīnojama ir aizrautība, ar kādu N. Doičevs nodevās šim uzdevumam: aicinājumi līdzdarboties – gan ar līdzekļiem, gan vēsturisko informāciju par kritušajiem jūrniekiem⁶¹ – tika adresēti vairākiem desmitiem latviešu sabiedrisko organizāciju un privātpersonu kā Lielbritānijā, tā citur “brīvajā

pasaulē”, un atsaucību izrādīja gan vairākas Daugavas Vanagu apvienības nodaļas, gan vietējās latviešu draudzes, gan Latviešu nacionālā padome Lielbritānijā, gan citi labvēļi.⁶² Vienlaikus ar domu par pieminekļa atjaunošanu radās arī ideja svinīgi atzīmēt pusgadsimta bojāejas gadskārtu, un jau 1983. gadā šo domu, vēlāk vadību uzņēmoties N. Doičevam, uzsāka virzīt ELJA Anglijas nodaļa.⁶³ Sarīkojums ar garīgo aktu, kura norisi nodrošināja arī vietējā (salā esošā) skotu draudze un tā sauktā Salas komiteja,⁶⁴ notika 1986. gada 13. septembrī, piedaloties Lielbritānijas latviešu, skotu un angļu organizāciju pārstāvjiem, kā arī vairākiem luterāņu garīdzniekiem. Sarīkojums, saukts par Svētceļojumu, tika plaši atainots gan “brīvās pasaules” latviešu, gan britu presē, uzsverot notikuma lielo simbolisko lomu divu tautu – latviešu un britu – draudzības stiprināšanā.⁶⁵ Jāatzīmē, ka tradīcija rīkot šādus svētceļojumus uz Luinga salu turpinājās arī vēlāk: tā, piemēram, 1989. gada 3. jūnijā⁶⁶ un 13. septembrī⁶⁷ nu jau Trešās atmodas noskaņās kapsētā un vietējā baznīcā atkal norisa plaši svētbrīži, pieminot dzelmē aizrautos latviešu jūrniekus.

Latvijas un latviešu jūrniecības piemiņas sabiedriskajā uzturēšanā neapšaubāmi iekļaujas arī vēsturnieka E. Andersona iniciētā un organizētā Kurzemes hercogistes jūrniecības vēstures izpēte un atcere, kas izpaudās ne tikai publikācijās, bet arī sarīkojumu organizēšanā – tika rīkotas, piemēram, starptautiskas zinātniskas konferences, veltītas Kurzemes hercogistes jūrniecības un koloniju vēsturei, organizēti Tobāgo salas kolektīvi apmeklējumi.⁶⁸ Interesanti, ka izcilo vēsturnieku, kuru pazīstam arī kā zinīgu jaunāko laiku un Latvijas Republikas politiski militārās vēstures speciālistu, pievērsties jauno laiku un Kurzemes hercogistes tematikai pamudinājusi attieksme pret jaunāko laiku Baltijas politisko vēsturi kā ideoloģiski pārlieku jūtīgu

un neērtu tematu, no kura labāk izvairīties, pievērsties senāku un līdz ar to politiski neitrālāku laikmetu izpētei Latvijas vēsturē, – tāda nostāja E. Andersona darbības sākumā 20. gadsimta 60. gados valdīja ASV.⁶⁹ Ja tā nebūtu bijis, vai E. Andersons būtu vairāk devis arī Latvijas jaunāko laiku jūrniecības vēstures izgaismošanā?

Trīmdas jūrlietu vēstures pētnieku veikums atjaunotajā Latvijas Republikā

Gluži jaunu nozīmi un skanējumu iepriekšminētajiem centieniem piešķīra trīmdas posma norieta gadu procesi. Sabrūkot dzelzs priekškarām, trīmdā uzturētā latviskā jūrniecības vēsturiskā atmiņa iekļāvās atjaunojamās Latvijas Republikas intelektuālajā un arī sabiedriski politiskajā dzīvē.

Vēstures izpētes un apzināšanas laukā Latvijas pētnieku sadarbība ar Rietumu pētniekiem sākās vēl aukstā kara laikā. Jau 80. gadu vidū Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja (RVKM) Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas (LKVN) darbinieki sāka sadarboties ar H. fon Basi ideoloģiski samērā neitrāla Latvijas jūrniecības vēstures perioda – 19. gadsimta – kuģu un jūrnieku likteņu apzināšanā, muzejniekiem precizējot ziņas un papildinot muzeja krājumu,⁷⁰ bet Trešās atmodas gados aizsākās arī sadarbība ar citiem pētniekiem un sabiedriskajiem darbiniekiem – LJVA biedriem un amatpersonām, īpaši ar tās ģenerālsekretāru A. Kalniņu. No 1989. līdz 1996. gadam organizācijas biedru pulkā tika uzņemti pieci Latvijas pētnieki: Arvis Pope (1933–2007) (Latvijas Kultūras fonda (LKF) Jūrniecības vēstures kopas (JVK) vadītājs), Jānis Hartmanis (jūrniecības vēstures pētnieks), Erna Zubova (jūrniecības vēstures pētniece), Ilze Bernsone (RVKM LKVN vadītāja) un Inta Kārklīņa (RVKM LKVN darbiniece).⁷¹ A. Popes pārstāvētā LKF JVK, kas darbību

pārtrauca 1994. gadā, šajā laikā līdztekus RVKM LKVN kļuva par otro institūciju Latvijā, kas nodrošināja trimdas jūrnieceības pētnieku saikni ar Latviju: A. Pope aicināja latviešu jūrniekus trimdā iesaistīties pētniecības darbā Latvijā,⁷² ziņoja viņiem par jau paveikto un vēl iecerēto jūrnieceības vēstures izpētē,⁷³ 1991. gada aprīlī un maijā apmeklēja tautiešus svešumā ASV, apgaismojot interesentus par LKF un JVK darbību.⁷⁴ Vizīti (ne vienu vien) nepalika parādā arī trimdinieki: gan LJVA biedri (Arvalds un Rūta Kalniņi, LJVA biedrs tālējūras kapteinis, rosmīgais sabiedriskais darbinieks Imants Balodis (1924–2001) Kanādā u. c.), gan citi trimdas jūrnieceības sabiedrības pārstāvji ne reizi vien viesojušies Rīgā, par galveno tikšanās vietu izraugoties RVKM LKVN telpas.⁷⁵

Sākotnēji trimdas un Latvijas pētnieku sadarbība notika, abām pusēm – LJVA un RVKM LKVN kopā ar JVK – sastrādājoties kā līdzīgam ar līdzīgu, taču jau pavisam drīz pēc Latvijas neatkarības pilnīgas atjaunošanas – 90. gadu vidū – A. Kalniņam kļuva skaidrs, ka, LJVA biedriem novecojot un pamazām aizejot mūžībā, arhīvam vairs nav gaidāms ilgš mūžs un ka vajadzētu apsvērt vākuma nodošanu kādai struktūrai Latvijā. *“Arhīva liktenis ir visā drīzumā jāizšķir, jo vairums biedru, arī vadība, ir saņieguši cienījamu vecuma pakāpi, kura gan nenozīmē cienījamu darba spēju pakāpi,”*⁷⁶ ar skumju ironiju 1993. gadā I. Bernsonei rakstīja A. Kalniņš. Jau 1991. gada 20. novembrī no Kārdifas uz Latviju ar Latvijas kuģniecības motorkuģi “Inženieris Kreilis”⁷⁷ tika izsūtītas 13 uzskaitītas materiālu kopas ar vairākiem tūkstošiem materiālu, par kuru formālo glabātāju tika nozīmēta LKF JVK ar A. Popi kā atbildīgo glabātāju;⁷⁸ viņš savukārt drīz nodeva materiālus faktiskā glabāšanā RVKM LKVN.⁷⁹ Tomēr vēl dažus turpmākos gadus šis krājums aizvien nebija pārgājis RVKM īpašumā, un sarakstē ar LKVN vadītāju I. Bernsoni A. Kalniņš

vēl dēvē muzeju par materiālu pagaidu mājvietu, ieceļot I. Bernsoni par tābrīža atbildīgo materiālu glabātāju, bet pieļaujot, ka teorētiski šos materiālus varētu glabāt arī citviet Latvijā – piemēram, Ainažos, Engurē vai kādā citā vietā, kas vēsturiski saistīta ar jūrnieceību.⁸⁰ Arhīva liktenis izšķīrās 1994. gadā, kad beidza pastāvēt LKF JVK, un vēl pēc nepilna gada, 1995. gada 20. jūnijā, tika parakstīts oficiāls pieņemšanas-nodošanas akts par materiālu nodošanu RVKM LKVN un to iekļaušanu nodaļas zinātniskajā arhīvā.⁸¹ 2006. gada oktobrī, aizejot mūžībā A. Kalniņam, LJVA kā organizācija Kārdifā oficiāli izbeidza savu darbību, un turpmāko gadu laikā ar A. Kalniņa atraitnes R. Kalniņas gādību uz Latviju atceļoja un līdz 2012. gadam RVKM LKVN krājumā un nodaļas arhīvā iegūla vēl vairāk nekā 300 vēstures liecību.⁸² Daļa 1991. gadā Latvijai nodotajā fondā neiekļauto materiālu no Kārdifas vēl LJVA darbības laikā sasniedza RVKM LKVN I. Bernsones un A. Kalniņa ilgstošas sarakstes gaitā, sākot ar 1989. gadu.⁸³

***

Kaut arī veikums Latvijas un latviešu jūrnieceības vēstures pētniecībā un piemiņas saglabāšanā nekad nav ilgstoši gozējies trimdas sabiedrisko norišu un intelektuālā devuma priekšplānā, arī šīs ierosmes padara nozīmīgas vai vismaz simboliskas un emblemātiskas tiklab to idejiskie un ideoloģiskie izejas punkti, kā arī galveno virzītājpersonu apsveicamais entuziasms un augstas raudzes humanitāro zinātņu pārstāvju (vēstures profesora E. Andersona un jurista K. Kļaviņa) iesaistišanās šajā darbā.

20. gadsimta 90. gadu ieskaņā atdzimstot Latvijas Republikai, trimdā piekoptās Latvijas jūrlietu atmiņas kopšanas rezultāti, kā jau minēts, ieplūda un iekļāvās atjaunotās valsts jūrnieceības pagātnes

izgaismošanā, kā arī Latvijas vēstures un kultūrvēstures pētniecības aprītē kopumā. Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā daļēji uz pakāpeniski saņemto LJVA un trimdas privātpersonu piedāvāto ziņu un materiālu bāzes jau 90. gadu vidū – 21. gadsimta sākumā tapa fundamentāls uzzīņu izdevums – enciklopēdija “Latvijas jūrniecības vēsture”⁸⁴ divos sējumos (īpaši

svarīgi trimdā gūtie materiāli bija pirmā sējuma izstrādē). Ievērojamais trimdas tālējūras kapteinis I. Balodis – arī Latvijas jūrniecības vēstures entuziasts – ar visām savām zināšanām un rietumniecisko pasaules uzskatu aktīvi iesaistījās Latvijas Republikas jūrniecības jomas atdzimšanā – gan intelektuālā, gan gluži praktiskā nozīmē.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Absolūtais vairākums Latvijas un latviešu jūrniecības vēstures pētniecisko ierosmju un rezultātu skar Latvijas un tās teritorijas tirdzniecības floti un tās darbiniekus dažādos laikos – proti, jūrniecību kā tautsaimniecības jomu. Kara flotes un jūrnieku vēsture zināmā mērā ir savrupa joma, kas, pētot Latvijas un latviešu jūrniecības vēsturi, allaž – ne tikai trimdā – skarta tikai nedaudz, garāmejojot.
- ² Jēdziens “jūrlietas” rakstā lietots kā vārda “jūrniecība” sinonīms.
- ³ Paši trimdnieki šo aspektu tādā veidā nekad nav atklāti formulējuši, tomēr tas jūtams zināmā kontekstā, analizējot plašu avotu klāstu.
- ⁴ Atcerēsimies, ka padomju Latvijā pēckara gados atjaunoto jūrniecības nozari vismaz pirmajās pēckara desmitgadēs grūti nosaukt par nacionālu. Tuvāk sk.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu kuģi un jūrnieki Rietumvalstīs varu krustpunktos: latviešu jūrniecības trimdā 1940.–1948. gadā. In: VALDA PĒTERSONE (galv. red.). Vēstures lūzumpunkti un robežšķirtnes arhīvu dokumentos: Latvijas Valsts vēstures arhīva zinātniskie lasījumi IV. [Rakstu krājums.] Rīga 2018, 178.–179. lpp.
- ⁵ Tuvāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Ieskats Graudu ģimenes rēderejas darbībā trimdā. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 4, 112.–125. lpp.
- ⁶ Plašāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu jūrnieks tālos ceļos. In: ANITA FREIBERGA (red.). Latvijas Jūrniecības Gadagrāmata 2017. Rīga 2018, 422.–433. lpp.
- ⁷ Tuvāk sk.: DĀVIS BEITLERS. Latviešu profesionālās apvienības trimdā: jūrniecības nozares piemērs. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 5, 81.–99. lpp.
- ⁸ Plašāk sk., piem.: DĀVIS BEITLERS. Latvijas kuģi otrpus “diķim” un doma par brīvu Latviju. In: ANITA FREIBERGA (red.). Latvijas Jūrniecības Gadagrāmata 2018. Rīga 2019, 388.–398. lpp.
- ⁹ Sk., piem.: EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika. II sēj. Stokholma 1984, 504. lpp.
- ¹⁰ Sk. Alfrēda Bilmaņa saraksti ar jūrniecības un diplomātiskajiem darbiniekiem. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 293-1-1931, 293-1-1946, 293-4-225 u. c.
- ¹¹ Sk., piem.: Kuģīpašnieka Jāņa Zalcmaņa vēstule A. Bilmanim. Stokholma, 08.01.1945. Ibidem, 293-1-1931, 5. lp.; Latvijas Saimniecisko Darbinieku Apvienības (LSDA) Kuģniecības sekcijas uzaicinājuma paraugs, 1951. Ibidem, 293-1-1454, 9. lp.; LSDA priekšsēdētāja J. Zalcmaņa vēstule Latvijas sūtnim Vašingtonā Jūlijam Feldmanam. Ņujorka, 23.05.1951. Ibidem, 12. lp.
- ¹² Sk., piem., latviešu jūrnieku saraksti ar Latvijas sūtniecību Vašingtonā. Ibidem, 293-1-1945, 293-1-1946.
- ¹³ Sk., piem.: A. S. [iespējams, AUGUSTS ŠMITS]. Latvijas kuģniecība agrāk un tagad. In: Latvju Vārds, 07.04.1948., 4. lpp.

- ¹⁴ Šajās norisēs centrālā figūra neapšaubāmi ir tāljūras kapteinis Imants Balodis (1924–2001), kurš 1988. gadā nodēvēts par Rietumvalstis pēdējo aktīvo latviešu jūrnīku – biežs viesis Latvijā, daudzu ceremoniju un sarīkojumu dalībnieks un goda viesis kā Rīgā, tā citviet Latvijā, uzturējis jo sirsnīgas attiecības arī ar savu dzimto pusi un pirmo skolu Kalnciemā. Pateicoties savām zināšanām un ilggadējai pieredzei Rietumvalstu jūrnīcības nozarē, Trešās atmodas gados I. Balodis Latvijā kļuva par nenoliedzamu autoritāti jūrnīcības lietās, uzsākdams aktīvu sadarbību gan ar Latvijas, gan Igaunijas jūrnīcības valsts un privātajām struktūrām: 1994. gadā, piemēram, līdzējis nodibināt sakarus ar Rietumiem kādam jaunam igauņu rēderim Pērnavā, pēc tam sešas nedēļas strādājis Latvijas Republikas Satiksmes ministrijas Jūrnīcības administrācijā, pētot Latvijas ostu problēmas, līdztekus tam piedalījies Latvijas Jūras akadēmijas pirmā izlaiduma Valsts eksaminācijas komisijas darbā... Un tā – gandrīz katru gadu 90. gadu pirmajā pusē un vidū.
- ¹⁵ Visbiežāk gan tas, saprotams, darīts vai nu pēc šo darbinieku aktīvās profesionālās darbības posma beigām, kad daudzzināmā persona atzīmēja kādu lielāku un apaļāku dzīves gadskārtu, vai arī cildināmajam darbiniekam aizejot aizsaulē.
- ¹⁶ Galvenokārt tie bija nelieli, publicistiski raksti par bijušās Latvijas Republikas tirdzniecības flotes kuģu, kā arī Latvijas Republikas pilsoņu īpašumā vēlāk nonākušu peldlīdzekļu nogrimšanu pasaules jūrās dažādu valstu dienestā (šādi raksti trimdā atkal un atkal parādījās vismaz līdz 70. gadu beigām), retāk – publikācijas par latviešu jūrnīku nodarbinātības problēmām Rietumvalstīs (raksturīgas trimdas sākumposmam līdz apmēram 50. gadu sākumam, kad aizvien vairāk latviešu jūrnīku uzsāka vai jau bija uzsākuši sekmīgu kāpienu pa karjeras kāpnēm mītnes valstu kuģniecības uzņēmumos vai dienestos un tālab šīs problēmas vairs nešķīta tik aktuālas – vismaz gana būtiskas, lai tām veltītu plašu uzmanību trimdas plašsaziņas jeb mediju vidē).
- ¹⁷ Aktīvie jūrnīki sabiedriskajai dzīvei līdz pat 60. gadu vidum varēja pievērsties reti, jo vairākumā gadījumu piederēja pie paaudzes, kas tobrīd vēl aktīvi brauca jūrā, bet braukšana jūrā nozīmēja ilgstošu prombūtni no mītnes zemes, tautiešu sabiedrības un krasta vispār, un tas liedza jūrnīkam nodarboties ar aktīvu sabiedrisko vai pētniecisko darbību.
- ¹⁸ Tie glabājas LJVA materiālu kopā Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas zinātniskajā arhīvā (turpmāk – RVKM LKVN ZA).
- ¹⁹ Trimdas presē, piemēram, vairākus visai saturīgus rakstus par jūrnīcības vēstures tēmām, īpaši pievērstoties Otrā pasaules kara un trimdas posmam, publicējis kāds K. Arkliņš (sk., piem.: K. ARKLIŅŠ. Zemūdenes gremdē Latvijas kuģus: Latvijas kuģu gaitas Rietumu okeānos [I–III daļa]. In: Laiks, 19.07.1972., 8. lpp.; 22.07.1972., 26.07.1972., 8. lpp.), par šo autoru neko vairāk pagaidām nav izdevies noskaidrot. Vai tas ir kāda no mums zināmajiem trimdas jūrnīcības vēstures pētniekiem, isto vārdu maskējot aiz pseidonīma? Tāpat rodas jautājums, kas ir “S”, kurš “Laikā” 16 (!) rakstos (sākumraksts un 15 tā turpinājumi) publicējis izvērstu pētījumu (raksts noteikti nav tikai liecība vai atmiņstāsts) par motorkuģa “Hercogs Jēkabs” gaitām? (Sk.: S. Starp divām pasaulēm: Hercoga Jēkaba gaitas mūsu tirdzniecības flotē [I–XI daļa]. In: Laiks, 09.02.1972., 8. lpp.; 12.02.1972., 8. lpp.; 16.02.1972., 8. lpp.; 19.02.1972., 8. lpp.; 23.02.1972., 8. lpp.; 26.02.1972., 8. lpp.; 01.03.1972., 8. lpp.; 04.03.1972., 8. lpp.; 08.03.1972., 8. lpp.; 11.03.1972., 8. lpp.; 15.03.1972., 8. lpp.; 18.03.1972., 8. lpp.; 22.03.1972., 8. lpp.; 25.03.1972., 8. lpp.; 29.03.1972., 8. lpp.; 01.04.1972., 8. lpp.) Zināms vien tas, ka viņš dramatisko 1940. gada notikumu laikā bijis “Hercoga Jēkaba” apkalpes loceklis.
- ²⁰ Sk.: PAUL F. DAMBEKALN. Beyond the Horizons: the Story of our Family. Madison 1974; MANFRED ZICHMANIS. Brāļi Žebergi: personības, burinieki, tvaikoņi. Toronto 1986. Tas pats vācu valodā: MANFRED ZICHMANIS. Seeberg. Nachtrag zum Buch “Gebrüder Seeberg”. Toronto 1985.
- ²¹ Piem.: E. T. Dižens latviešu jūrnīcības sniegums. In: Brīvā Latvija, 16.03.1987., 2. lpp.
- ²² KĀRLIS KĻAVIŅŠ. Latvijas kuģu likteņi. In: EDGARS DUNSDORFS (galv. red.). Arhivs: raksti par latviskām problēmām. XI sējums: Zelts, tiesības. Melburna 1971, 127.–156. lpp.

- ²³ EDGARS ANDERSONS. Senie Kurzemieki Amerikā un Tobāgo kolonizācija. Stokholma 1970; EDGARS ANDERSONS. Tur plīvoja Kurzemes karogi. Ņujorka 1970.
- ²⁴ Tuvāk sk. bezautora rakstā "Latviešu jūrniekus pieminot" (2015) Rietumos mītošo latviešu veidotā portālā "kancele.lv". Pieejams: <http://www.kancele.net/jurnieki.html> (skatīts 20.04.2017.). Iespējams, šis E. Andersona manuskripts glabājas Hūvera institūta arhīva Baltijas valstu kolekcijā Stenfordā (*Baltic States Collections at the Hoover Institution Archives*), kur nonākusi vismaz daļa vēsturnieka arhīva.
- ²⁵ EDGARS ANDERSONS. Divkosība draudzības maskā [II daļa]. In: Laiks, 30.08.1980., 8. lpp.; EDGARS ANDERSONS. Divkosība draudzības maskā [IV daļa]. In: Laiks, 06.09.1980., 8. lpp.; EDGARS ANDERSONS. Divkosība draudzības maskā [V daļa]. In: Laiks, 10.09.1980., 8. lpp.
- ²⁶ Piem.: EDGARS ANDERSONS. Baltijas valstu liktenis vēstures svaru kausos. In: Laiks, 01.06.1983., 3. lpp.
- ²⁷ No 1957. gada līdz savai nāvei 1989. gadā E. Andersons aktīvi sadarbojies gan ar ASV federālo valdību, gan Kalifornijas štata valdību kā konsultants vēstures jautājumos.
- ²⁸ Sk., piem.: HEINZ VON BASSI. Die Auswirkungen der deutschen Seeüberwachung auf den Seehandel Lettlands nach Ausbruch des Zweiten Weltkrieges. In: Marine-Rundschau 1977, No. 5, S. 242–245.
- ²⁹ Minēsim kaut vai pazīstamo šveiciešu militārvēsturnieku Jirgu Meisteru (sk., piem.: JÜRIG MEISTER. Was kostet die Freiheit? Die Schicksal der baltischen Staaten als Warnung. In: Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift 137, (December, 1971), No. 12, pp. 872–873; JÜRIG MEISTER. Den Lettiska flottan 1918–1941. In: Tidskrift i sjöväsendet (June 1974), No. 137, pp. 295–307 etc.).
- ³⁰ Sk.: A. Vai taps latviešu kuģniecības vēsture? In: Laiks, 24.09.1975., 3. lpp.
- ³¹ Pūliņi, Veides, Graudi u. c.
- ³² Voldemāra Ploša vēstule J. Bīrzem, Ņujorka, [ap 1968–1969]. RVKM LKVN arhīvs.
- ³³ Ibidem.
- ³⁴ Protams, atskaitot intereses trūkumu konkrēti par jūrniecības vēsturi, šīs problēmas, īpaši avotu jautājums, bija gaužām raksturīgas visai trimdas historiogrāfiskajai videi un tās pētnieku pulkam.
- ³⁵ Trīs sējumi LJVA materiālu kopā bez uzskaites apzīmējuma.
- ³⁶ Piem.: ARVĪDS KĀRKLIŅŠ, HEINCS FON BASSI. Pirmais un pēdējais... Maiga un Ķegums. In: Laiks, 27.05.1981., 6. lpp.; ARVĪDS KĀRKLIŅŠ, HEINCS FON BASSI. Rekvīems Sarātovam. In: Laiks, 12.04.1980., 8. lpp.; ARVĪDS KĀRKLIŅŠ, HEINCS FON BASSI. Latviešu jūrnieku drāmas pasaules jūrās. In: Laiks, 07.01.1981., 4. lpp.
- ³⁷ Henrihs Liberts (1894–1969) un Arvalds Mārtiņš Kalniņš (1917–2006) Anglijā, Alvars Mastiņš (1905–1992) Vācijā, Kārlis Kalacis (1894–1971), Voldemārs Orle (1889–1970) un V. Štāls.
- ³⁸ Pagaidām trūkst ziņu, vai gaisā virmojuši jēlkādi nodomi līdzīgu – Latvijas jūrniecības vai vismaz tautsaimniecības vēstures materiāliem paredzētu – krātuvi izveidot citviet, piemēram, kādas lielākas organizācijas paspārnē, līdzīgi kā tas bija ar Biezaišu ģimenes veidoto Latviešu mūzikas krātuvi, kas kādu laiku darbojās kā Amerikas Latviešu apvienības struktūrvienība.
- ³⁹ LJVA Noteikumi (Statūti), pieņemti 27.11.1966. Kārdifā. RVKM LKVN ZA.
- ⁴⁰ A. Vai taps latviešu kuģniecības vēsture?
- ⁴¹ A[RVALDS] M[ĀRTIŅŠ] K[ALNIŅŠ]. Latvijas jūrniecības vēstures arhīva 10 gadi. In: Londonas Avīze, 17.12.1976., 3. lpp.
- ⁴² Sk., piem.: Jūrniecības muzejs. In: Jūrnies 1930, Nr. 12, 388.–389. lpp.
- ⁴³ Sk.: Jūrniecības muzeja biedrības draugiem un labvēļiem. In: Jūrnies 1934, Nr. 1, 36.–38. lpp.
- ⁴⁴ LJVA Noteikumi (Statūti). RVKM LKVN arhīvs.
- ⁴⁵ LJVA oficiālo biedru saraksts, sastādīts pēc 2001. gada, 1.–7. lpp. RVKM LKVN arhīvs.

- ⁴⁶ K. ARKLIŅŠ. Plāno Latvijas jūrniecības vēsturi: līdzstrādnieki visās pasaules malās. In: Laiks, 30.09.1978., 6. lpp.
- ⁴⁷ K[ALNIŅŠ], Latvijas jūrniecības vēstures archīva 10 gadi, 3. lpp.
- ⁴⁸ RVKM LKVN arhivs. Nolikums par LJVA struktūru, sastādīts 1966.27.XI Kārdifā (vēlāk papildināts), 1.–3. lp.
- ⁴⁹ KALNIŅŠ, Latvijas jūrniecības vēstures archīva 10 gadi. Saistībā ar šo konferenci sk. arī H. fon Basi nolasītā referāta tekstu par Latvijas kara un tirdzniecības flotes likteni Otrā pasaules kara laikā: HEINZ VON BASSI. Das Schicksal der lettischen Kriegs- und Handelsflotte im Zweiten Weltkrieg. In: The Third Conference on Baltic Studies in Scandinavia. Vol. 1: History Section. Stockholm 1977, S. 212–219.
- ⁵⁰ Par to, ar kādu aizrautību un entuziasmu LJVA līdzstrādnieki gādāja par materiālu krājuma papildināšanu, liecina organizācijas darbinieku sarakste ar materiālu sniedzējiem (sk. LJVA materiālus RVKM LKVN ZA un arhīvā). Tā, piemēram, kādā vēstulē Lielbritānijas latviešu mācītājam, kurš ziņojis Arvaldam Kalniņam par nodomu apmeklēt kādu vecu latviešu jūrnieku, LJVA ģenerālsekretārs viņu stingri noinstruējis, kas ir tās ziņas un lietas, kas no vecā jūrnieka būtu visnoderīgākās Latvijas jūrniecības vēsturei: “*Jūs domājiet, ka viņa rīcībā ir Lloyds reģistri. Tas ir interesanti, bet esam tos jau izsījājuši [...]. Daudz interesantāk un lietderīgāk būtu, ja kungs Skapens varētu dot kādas personīgas atmiņas no saviem jūrnieka laikiem uz Latvijas kuģiem – to gaitas u.t.t.*” (Arvalda Kalniņa vēstule prāvestam R. Muzikam Londonā, Kārdifa, 06.09.1977. RVKM LKVN ZA, Ja 11, 136. lp.)
- ⁵¹ KALNIŅŠ, Latvijas jūrniecības vēstures archīva 10 gadi.
- ⁵² Respektīvi, kā arhīva vai muzeja materiāls – muzeālija.
- ⁵³ Kā ārkārtīgi stridīgas un tādēļ pētnieciski pašas interesantākās jāatzīmē LJVA pierakstītās kapteiņa Sergeja Bola atmiņas, kas sniedz Latvijas diplomātisko pārstāvniecību dokumentos atrodamajām ziņām pretēju versiju par daudzu notikumu gaitu un niansēm. Sk.: RVKM LKVN ZA, Ja 2 (materiāli par Friča Grauda rēdereju).
- ⁵⁴ Tuvāk sk.: ARNOLDS AIZSILNIEKS. Vai mums ir par daudz organizāciju? In: Latvju Ziņas, 25.08.1949.
- ⁵⁵ Četru bojāgājušo jūrnieku liķi netika atrasti.
- ⁵⁶ “Staburaga” vecskautu grupas vecākais.
- ⁵⁷ IMANTS BĒRZIŅŠ. Latviešu svētceļnieki Luingas salā. In: Brīvā Latvija, 26.06.1989., 4. lpp.
- ⁵⁸ A. Kalniņa vēstule Rolandam Blezūram, Kārdifa, 23.05.1983. RVKM LKVN ZA, Ja 11, 117. lp.
- ⁵⁹ IMANTS BĒRZIŅŠ. Skotijā lielā sirsnībā piemin latviešus. In: Laiks, 10.01.1987., 6. lpp.
- ⁶⁰ G. G. ARĀJS. Svētceļojums uz Luinga salu. In: Latvija Amerikā, 11.10.1986., 14. lpp.
- ⁶¹ Sk. Nikolaja Doičeva vēstuli LJVA vadītājam A. Kalniņam, Kroulija, 23.03.1985. RVKM LKVN ZA, Ja 11, 107. lp.
- ⁶² Sk. N. Doičeva saraksti ar ziedotājiem un sabiedriskajiem darbiniekiem un ziedotāju sarakstus. Ibidem, 16.–95., 107. lp.
- ⁶³ Lēmumi Straumēnos: ELJA Anglijas nodaļas 29. sapulcē pieņemtās rezolūcijas. In: Londonas Avīze, 02.12.1983., 3. lpp.; Latvijas likteņu izgaismošana. In: Londonas Avīze, 04.02.1984., [1.] lpp.; Luing's care impresses Latvians. In: The Oban Times, 14.07.1983., p. [1].
- ⁶⁴ Kuģa avārijas atcere. In: Laiks, 10.09.1986., 7. lpp.
- ⁶⁵ Sk., piem.: Divu tautu saderība. In: Brīvā Latvija, 13.10.1986., 4. lpp.; Moving ceremony on Luing as Latvians remember lost crewmen. In: The Oban Times, 18.09.1986., p. [1]; Moving ceremony in the Kirk at Kilchattan. In: The Sunday Post, 28.09.1986., p. 22; ARĀJS, Svētceļojums uz Luinga salu; BĒRZIŅŠ, Skotijā lielā sirsnībā piemin latviešus u. c.
- ⁶⁶ Latviešu apmeklējuma programma Luingas salā 3. jūnijā 1989. g. RVKM LKVN arhivs; Latvia's Debt To The Island Of Luing. In: The Sunday Post, 18.06.1989., p. [1].

- ⁶⁷ 1998. gada 13. septembra Luinga salas apmeklējuma un piemiņbrīža programiņa. RVKM LKVN arhivs.
- ⁶⁸ Par šo profesora E. Andersona darbības līniju galvenokārt sk.: ANDERSONS, Senie Kurzemieņi Amerikā un Tobāgo kolonizācija, 341.–348. lpp.
- ⁶⁹ *Ibidem*, 341.–342. lpp.
- ⁷⁰ ILZE BERNSONE. No Kārdifas uz Rīgu. In: ANITA FREIBERGA (red.). Latvijas Jūrnieceības Gadagrāmata 2012. Rīga 2013, 376. lpp.
- ⁷¹ LJVA oficiālo biedru saraksts, 6.–7. lpp. RVKM LKVN arhivs.
- ⁷² Sk., piem.: ARVIS POPE. Jūrnieceki, atsaucieties! In: Laiks, 15.03.1989., 8. lpp.
- ⁷³ Sk.: ARVIS POPE. Kā es nonācu pie jūrnieceības vēstures. In: Laiks, 25.05.1991., 6. lpp.
- ⁷⁴ M. B. Arvis Pope, LKF priekšsēža vietnieks, ASV. In: Laiks, 17.04.1991., 3. lpp.; M. B. Pitsburga (PA). In: Laiks, 22.05.1991., 2. lpp.
- ⁷⁵ Dāvja Beitlera intervija ar bijušo RVKM LKVN vadītāju Ilzi Bernsoni un Intu Kārklīņu Rīgā 30.03.2017.
- ⁷⁶ A. Kalniņa vēstule I. Bernsoni, Kārdifa, 12.1993. RVKM LKVN arhivs.
- ⁷⁷ BERNSONE, No Kārdifas uz Rīgu, 375. lpp.
- ⁷⁸ A. Kalniņa pavadvēstule sūtījumam, Kārdifa, 20.11.1991.; kā Latvijas institūciju puses pārstāvis un sūtījuma pieņēmējs parakstījis arī A. Pope. RVKM LKVN arhivs.
- ⁷⁹ I. Bernsones vēstule A. Kalniņam, Rīga, 17.12.1991.17.XII. RVKM LKVN arhivs.
- ⁸⁰ A. Kalniņa vēstule I. Bernsoni, Kārdifa, 27.12.1993. RVKM LKVN arhivs.
- ⁸¹ Akts par LJVA materiālu nodošanu RVKM LKVN un ieskaitīšanu nodaļas ZA ar šifru “Ja”; 20.06.1995., parakstījuši A. Kalniņš un I. Bernsone, vizējusi Klāra Radziņa. RVKM LKVN arhivs.
- ⁸² BERNSONE, No Kārdifas uz Rīgu, 378. lpp.
- ⁸³ Dāvja Beitlera intervija ar I. Bernsoni un I. Kārklīņu Rīgā 30.03.2017.
- ⁸⁴ ILZE BERNSONE (galv. red.). Latvijas jūrnieceības vēsture 1850–1950: enciklopēdija. Rīga 1998; ILZE BERNSONE (galv. red.). Latvijas jūrnieceības vēsture 1950–2000: enciklopēdija. Rīga 2003.

SUMMARY

The Latvian exile after the Second World War to the West in 1939–1945 brought there many Latvians of maritime professions and the history of this economical sector of Latvian state and people. These Latvians quite actively participated in the work of maintaining Latvian self-confidence in the exile, simultaneously safeguarding the historical memory of their profession and interests.

The Latvian historical maritime heritage was researched and popularized, first of all, by Latvian seamen – mainly the active and retired captains (Arvalds Kalniņš, Voldemārs Štāls, Alvars Mastiņš, Voldemārs Plošis, Imants Balodis and others); secondly, by the descendants of the Latvian seamen – they wrote books about family history (the main examples – “Beyond the Horizons: the Story of Our Family” (1974) by Paul F. Dambekaln, “Seeberg Brothers: Personalities, Sailing ships, Steamers” (1985) by Manfred Zichmanis and others); thirdly, by the professional historians and other academically trained and graduated humanities researchers (historian, Professor Edgar Andersons (articles about Latvian ships in the context of policy perpetuated by the Western powers – the United States of America and United Kingdom), lawyer Karlos (Kārlis) Kļaviņš (articles about

Latvian ships after the Second World War) and others. Baltic-German historian Heinz von Bassi and public activists of Latvian exile also contributed to this work.

Particularly notable is the organization “Latvian Maritime History Archives” (founded in 1966 in Cardiff, Wales) and its enthusiastic leader – General Secretary Arvalds Kalniņš. The statutes of the society determined that the society “is a voluntary association founded to further the interests of persons concerned in the subject of ships, seamen and history or shipping of the Latvian Nation within or without the State of Latvia. The purpose of the Society is to assemble in a group amateurs and professional historians who are interested in the study of Latvian maritime subjects.” In the active period (until about 1991), “Latvian Maritime History Archives” collected thousands of historical documents from various countries and continents. From 1990–1991 (when the exile-period in the Latvian history ended) to about 2012, all of the materials from “Latvian Maritime History Archives” and many private materials pertaining to the history of Latvian navigation gradually became a part of the Department of Latvian Navigation collections at the Museum of History of Riga and Navigation. At this time – the beginning of the 1990s – intellectual achievements of the aforementioned activities in exile became a part of the culture and economy in the renewed Republic of Latvia.

Portretējot ienaidnieku: Rīgas kinostudijas spēlfilmas par Rietumu sabiedrību¹

Portraying the Enemy: Feature Films of Riga Film Studio on Western Society

---

Toms Zariņš, *Mg. hist.*

Frīdriha Eberta fonda (Friedrich–Ebert–Stiftung) Latvijas biroja projektu vadītājs

Dzirnavu iela 37–64, Rīga, LV-1010

E-pasts: tomszarins2@gmail.com

Desmit gadu laikā – no 20. gadsimta 70. gadu vidus līdz 80. gadu vidum – Rīgas kinostudijā tika uzņemtas vairākas specifiskas spēlfilmas – “televīzijas mākslas filmas”, kuru darbība pilnībā norisinās “kapitālistiskajos Rietumos” un kuras vieno kopīgas pazīmes, kas nebija raksturīgas citām padomju kinofilmām. Raksta mērķis ir norādīt uz šai filmu grupai raksturīgajām pazīmēm un izskaidrot šo filmu tapšanas īpatnības. Tēmas izpētē secināts, ka spēlfilmas par Rietumu sabiedrību bija vienota, īpatnēja aukstā kara parādība, kas sevī iemiesoja starptautiskās politikas, padomju ideoloģisko nostādņu un kinematogrāfijas tendenču sajaukumu.

Atslēgvārdi: Padomju Savienība, Latvijas PSR, aukstais karš, kinematogrāfija, televīzija, propaganda, Rīgas kinostudija.

Within a decade – from the mid-1970s to the mid-1980s – Riga Film Studio produced a series of specific films, i.e., several television film series set entirely in ‘capitalist West’. No other Soviet film had the characteristics present in the abovementioned category. The aim of the article is to illuminate the common features inherent to this particular group of films and to examine the specifics of their production. During the preliminary research, it was concluded that the films about the Western society was a rather peculiar Cold War phenomenon that embodied a mixture of international politics, fundamental soviet ideological principles and tendencies of cinematography.

Keywords: Soviet Union, Latvian SSR, Cold War, cinematography, television, propaganda, Riga Film Studio.

20. gadsimta 70. un 80. gados Rīgas kinostudijā (RKS) tika uzņemtas specifiskas spēlfilmas – tās bija vairākas “televīzijas mākslas filmas”, kuru sižeta darbība pilnībā norisinās “kapitālistiskajos Rietumos”. Tām piemita savrupi nodalāmas pazīmes, kuras nebija

raksturīgas citām šī perioda padomju spēlfilmām – uz ārvalstu autoru literāriem pirmavotiem balstīti scenāriji, sižeta darbība Rietumos un Rietumu sabiedrības pārstāvju tēli visu darbojošos personu lomās. Būtiska atšķirība pastāvēja arī šo filmu uzdevumos, kur līdzās izklaidēšanai šīm filmām bija jāpilda arī ideoloģiska “kontrpropagandas” jeb Rietumu dzīvesveidu diskreditējošas padomju propagandas funkcija. Vairākos gadījumos šādas filmas tika uzņemtas arī citās Padomju Savienības kinostudijās, taču vienīgi RKS gadījumā šīs filmas veido daudzskaitlīgu grupu.

Minētās spēlfilmās, kuru sižeta darbība pilnībā norisinās Rietumos, ir maz pētītas. Populārākās no tām – “Mirāža” (1983) un “Nepabeigtās vakariņas” (1979) – galvenokārt aplūkotas kino vēstures pētījumos Latvijas nacionālās kinematogrāfijas un autoru daiļrades kontekstā. Dažās publikācijās, kā, piemēram, žurnālistes Kristīnes Matīsas grāmatā “Vecās labās... 50 latviešu kinoklasikas spožākās pērles”² un kinozinātnieces Ingas Pērkones sarakstītajās nodaļās grāmatā “Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture”³ ir aplūkota arī šo filmu tapšanas gaita vai noteikti filmu satura elementi, tomēr nav sīkāk pētīta filmu “kontrpropagandas” funkcija. Mazāk zināmās šīs grupas filmas – “Nāve zem buras” (1976), “Pēdējā vizīte” (1984) un “Pēdējā reportāža” (1986) – nav aplūkotas nevienā no minētajiem pētniecības virzieniem.

Autora veiktā izpēte iekļaujas pēdējo gadu pētnieciskajā tendencē – saskaņā ar to aukstā kara pētniecībā būtiska ir ne tikai līdz šim dominējošā augstākā līmeņa politikas un starptautisko attiecību analīze, bet arī zemāku darbības līmeņu un aktoru pētniecība.⁴ Aukstais karš daļēji tika realizēts ar vārdu un tēlu palīdzību: četrdesmit gadus ilgajā cīņā starp Rietumiem un padomju bloku pašā uzmanības centrā bija propaganda dažādos līmeņos un daudzveidīgās izpausmēs – abpusēja informācijas kara

ieroci bija mūzika, dejas māksla, kinematogrāfija, dizains, vārdu un tēlu radīšana un izplatīšana.⁵ Rietumu pētnieki uzskata, ka kultūras aktivitātēm bija centrālā loma ideoloģiskajā sacensībā un tās noteikušas aukstā kara uztveri daudziem cilvēkiem.⁶

Rakstā ir lietoti jēdzieni, kuriem nepieciešams skaidrojums. Galvenais no tiem – “kontrpropaganda” – ir specifisks padomju apzīmējums. Literatūrzinātniece Eva Eglāja-Kristone savā pētījumā par t. s. “kultūras sakariem” konstatējusi, ka “*padomju propagandu, kas [bija] vēsta pret emigrāciju, padomju varas un drošības iestādes dēvēja par kontrpropagandu*”.⁷ Šajā rakstā jēdziens “kontrpropaganda” pilnībā lietots tā padomju perioda nozīmes kontekstā, kad ar to saprata “*buržuāziskās ideoloģijas atmaskošanu kā vienu no svarīgākajiem komunistiskās propagandas uzdevumiem*”.⁸ Savukārt ar jēdzienu “mākslas filma” rakstā saprasta tāda filma, kuras pamatā ir inscenēts sižets; šis pētāmajā periodā pieņemtais spēlfilmu apzīmējums tekstā lietots paralēli atbilstošajiem mūsdienu jēdzieniem “spēlfilma”, “aktierfilma” un “aktierkino”.⁹ Atsevišķi nodalāms arī jēdziens “televīzijas mākslas filma” – 70. gados tika aktivizēts un ar ekonomiskās plānošanas instrumentu palīdzību laika gaitā institucionalizēts jauns kinofilmu ražošanas veids. Tās bija pēc PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas radošās apvienības *Ekran* pasūtījuma kinostudijās uzņemtas spēlfilmās, kurās īpaša uzmanība pievērsta scenāriju un vizualitātes risinājumam atbilstoši perioda “televizioniskuma” estētiskajiem principiem (lakoniska vizualitāte, vidējo plānu un tuvplānu pārsvars), piemērojot tās primārai izrādīšanai Maskavas Centrālajā televīzijā. Pēdējā apsvēruma dēļ RKS iekšējā saziņā filmu formālais pasūtītājs – r/a *Ekran* – tika apzīmēts kā Centrālā televīzija (CT), un šāda kārtība saglabāta arī turpmāk tekstā.

Turpmākajās trīs raksta apakšnodaļās izklāstīts starptautiskās politikas, padomju

ideoloģisko nostādņu un padomju kultūras procesu konteksts, kas ļāva rasties šāda specifiska veida spēlfilmām, kurās atveidoti Rietumi, bet pēdējā apakšnodaļā aprakstītas šādu filmu tapšanas īpatnības Rīgas kinostudijā.

Starptautiskā politika – padomju “kontrpropagandas” augsne

20. gadsimta 60. gadu beigās Kremļis izrādīja zināmu gatavību turpināt normalizēt attiecības ar Rietumiem un starptautiskā politika pārliciecināši virzījās uz “atslābuma politiku”, kas vēlāk kļuva pazīstama ar apzīmējumu *détente* jeb *detante*.

“Brežņeva detante no agrākā atkušņa [ietekmes uz starptautiskajām attiecībām] atšķirās divos veidos. Pirmkārt, tā bija visaptverošāka un ar plašākiem mērķiem. Divas lielvaras parakstīja vairāk nekā divus dučus lūgumu, tai skaitā par bruņojuma ierobežošanu, križu novēršanu un risināšanu, Austrumu–Rietumu tirdzniecību, Eiropas drošību un pat cilvēktiesībām. Otrkārt, Brežņeva detante bija balstīta abu lielvaru militārā paritātē.”¹⁰

Kā norāda krievu vēsturnieks un literatūrkritiķis Boriss Sokolovs (*Boris Sokolov*), 60. gadu otrajā pusē daudzi faktori objektīvi spieda Maskavu normalizēt attiecības ar Rietumiem. To noteica gan izpratne par to, ka Eiropā vairs nav iespējama tālāka padomju ekspansija, kas nenovestu pie pilna apmēra kodolkara, gan konflikts ar Ķīnu, tāpat arī PSRS ekonomiskie apstākļi, kur sadarbība ar Rietumiem ļautu noregulēt preču importu no Rietumeiropas un ASV.¹¹ Britu politologs Maiks Boukers (*Mike Bowker*) savukārt atzīmē, ka Leonīds Brežņevs (*Leonid Brezhnev*) “*detanti redzēja kā līdzekli PSRS kā lielvaras statusa formalizēšanai*”, un norāda arī uz PSRS vēlmi nostiprināt savu

lomu Austrumeiropā, vairs neorientējoties uz staļiniska stila vadību blokā, tomēr “rezervējot tiesības pielietot spēku, ja tas tiktu uzskatīts par nepieciešamu” (proti, realizēt t. s. “Brežņeva doktrīnu”).¹²

“Atslābuma” politikas un padomju ideoloģijas kontekstā nozīmīgākā bija 1975. gada 1. augustā Eiropas drošības un sadarbības konferencē noslēgtā Helsinku vienošanās jeb Noslēguma akts (*Helsinki Final Act of 1975*), kas, britu vēsturnieka Tonija Džada (*Tony Judt*) vārdiem runājot, “*iesaiņoja pastāvošo starptautisko kārtību dažānu iesaiņojumā*”.¹³ Ar tās palīdzību PSRS ieguva iespēju realizēt tās seno vēlmi juridiski nostiprināt “status quo” stāvokli Eiropā, proti, pēckara politisko un ideoloģisko dalījumu. Arī ievērojamais amerikāņu diplomāts Henrijs Kisindžers (*Henry Kissinger*) norādījis, ka “*šis gigantiskais diplomātiskais process izauga no Maskavas dziļās nedrošības sajūtas un neapslāpējamās kāres pēc leģitimitātes*”.¹⁴

Padomju Savienībai neērtākais bija vienošanās “trešais grozs” (*Basket 3*), kas aplūkoja informācijas brīvas aprites un cilvēktiesību problēmas – to izstrādāja jau no 70. gadu sākuma, un uz tā iekļaušanu Noslēguma aktā uzstāja Rietumi.¹⁵

“Padomju Savienība izrādīja mazu interesi par šo tēmu, bet beigu beigās pārtrauca sarunu apdraudēšanu. Mēģinājumi pārtraukt Rietumu raidstaciju raidīšanu [uz PSRS] neizdevās. 1973. gada decembrī “Voice of America”, “Deutsche Welle” un BBC raidītāju slāpēšana tika pārtraukta.”¹⁶

1974. gadā tika pārtrauktas 1956. gadā sāktās regulārās Igaunijas TV “kontrpropagandas” pārraides somu valodā, baidoties no apsūdzībām, ka PSRS raida citu valstu pilsoņiem adresētas pārraides.¹⁷ Lai arī šāds solis acīmredzami norāda uz Padomju Savienības gatavību darīt visu, lai noslēgtu vienošanos, šādiem pasākumiem bija tikai

taktisks raksturs – PSRS nebija gatava principiāli mainīt tās informācijas plūsmu kontroles politiku.¹⁸ Panākusi sev izdevīgus nosacījumus citās Helsinku vienošanās daļās, komunistu režīma varas spice bija izbrīnīta par Rietumu konsekvenci, arī pēc tās noslēgšanas pieprasot sociālistiskajām valstīm ievērot “trešā groza” nosacījumus, proti, “samazināt barjeras informācijas plūsmām”.¹⁹ Šādu izbrīnu, visticamāk, noteica kļūdainā interpretācija, kas vadīja padomju politiķus, sagatavojot un noslēdzot Helsinku vienošanos: padomju vadība, šķiet, bija rēķinājusies, ka pēc “ietekmes sfēru” formalizēšanas Rietumi vairs nebūs ieinteresēti tās virzienā raidīt radioviļņus, vai arī uzskatīja, ka vienošanās “pirmais grozs” (kas noteica valstu suverenitāti) ir svarīgāks par pārējiem. Otrais uzskats zināmā mērā bijis novērojams sarunu gaitā – padomju puse uzskatījusi, ka atzītā padomju suverenitāte neļaus Rietumiem iejaukties tās iekšpolitikā, respektīvi, ļaus ignorēt “trešajā grozā” noteikto informācijas aprites brīvību un cilvēktiesību ievērošanu.²⁰

Līdz ar PSRS nespēju ietekmēt Rietumu rīcību informācijas aprites jautājumā vairojās režīma vadības neapmierinātība ar propagandas darbu: socioloģisko pētījumu dati jau no 70. gadu vidus liecināja, ka padomju iekšējam patēriņam paredzētā propaganda nesniedz vēlamos rezultātus. 1978. gada 27. novembrī Padomju Savienības Komunistiskās partijas (PSKP) Centrālās komitejas (CK) ģenerālsekretārs L. Brežņevs runā PSKP CK plēnumā kritizēja partijas propagandas un informācijas daļas darbu, bet 1979. gada 6. maijā, kad starptautiskā politika bija nonākusi jauna saspīlējuma perioda sākumposmā, tika publicēts CK lēmuma teksts par turpmāko ideoloģiskā darba veikšanu Padomju Savienībā.²¹ Lēmumā “Par tālāku ideoloģiskā un politiskās audzināšanas darba uzlabošanu” tika konstatēts, ka galvenais trūkums idejiski audzinošajā darbā ir

*“ši darba kvalitātes bieža neatbilstība pieaugušajam padomju cilvēka izglītības un kultūras līmenim, padomju cilvēku prasībām, nepietiekami vērtēta sociālekonomisko procesu un mūsdienu padomju sabiedrības dzīves dinamika. Ne vienmēr pienācīgā mērā ņemts vērā tas, ka ideoloģiskās cīņas raksturs starptautiskajā arēnā ir strauji saasinājies”.*²²

Tāpat lēmumā norādīts, ka “presei, televīzijai, radio, mutiskajai propagandai un aģitācijai vēl lielākā pakāpē jāpalīdz padomju cilvēkam labi orientēties gan iekšējā dzīvē, gan starptautiskajos notikumos [...] jāattīsta uzbrūkošs [oriģ. nastupatel'nyj] propagandas un aģitācijas raksturs”.²³ Zīmīgi, ka šajā uzskaitījumā nav iekļauts kinematogrāfs. Visticamāk, šāda situācija apstiprina uzskatu, ka 70. gados padomju kino ideoloģiskā funkcija lielā mērā pārgāja televīzijas ziņā. Kā vērtēja aukstā kara pētnieks, amerikānis Rodžers Kanets (*Roger Kanet*), “šajā situācijā [...] funkcionāri domāja, ka būtu atbalstāmi iniciēt “kontrpropagandas pasākumus”, lai vājinātu [Helsinku] konferences un tās noslēguma vienošanās radītos draudus”.²⁴

Realitātē ar šo lēmumu tika aizsākta pret Rietumiem vērsta propagandas kampaņa. Dažādos formātos un izpausmēs tā tika turpināta līdz pat Mihaila Gorbačova (*Mikhail Gorbachev*) nonākšanai PSKP CK ģenerālsekretāra amatā 1985. gadā. Pieļaujams, ka pastarpinātā veidā daļa no šīs kampaņas bija pētījumā aplūkotās Rīgas kinostudijas televīzijas mākslas filmas par Rietumu sabiedrību. Tomēr labvēlīgus apstākļus šādu filmu tapšanai noteica ne vien režīma ideoloģiskā un politiskā attīstība, bet arī kultūras un mākslas procesu attīstības loģika un to ietekmējošie faktori.

Padomju kino kontroles mehānismi

Atšķirībā no citām padomju kultūras nozarēm vai plašsaziņas līdzekļiem

kinematogrāfijas gadījumā nav iespējams runāt par cenzūru kā par “dokumentos fiksētu un skaidri redzamu kontroles struktūru”.²⁵ Iekšēji Rīgas kinostudijas radošo darbību mākslas filmu jautājumos pētāmajā periodā organizēja ar t. s. “koleģiālo institūciju” starpniecību – tās bija Mākslas padome (no 1954. gada²⁶) un Scenāriju redakcijas kolēģija (no 1962. gada²⁷). Taču kinematogrāfijas radošo procesu lielā mērā ietekmēja arī mākslinieku pašcenzūra un dažkārt – uzraudzība “no malas”, t. i., ārpus kino jomas, ko kino zinātniece I. Pērkone, sekojot tās nosacītajam strukturālajam veidolam un darbības metodēm, precīzi apzīmējusi kā “izkaisīto cenzūru”.²⁸

Tematisko un estētisko uzraudzību pār kinomākslu pārsvarā nodrošināja kinematogrāfisti paši, un tas notika ar jau minēto institūciju starpniecību:

*“Kolektīva apspriešana visos filmas tapšanas posmos daudz efektīvāk ierobežoja indivīda izteiksmes brīvību un novērsa dažādus zemtekstus, nekā to spēja oficiālie kontroles orgāni, kuriem bija jāsteno normatīvos noteikta uzraudzība pār tekstu vai attēlu; ar normatīviem bija sarežģītāk novērst netiešus, vien intuitīvi sajūtamus “pārķāpumus”. Kolektīvā apspriešana, kā vēlāk atzina Latvijas PSR Valsts Kinematogrāfijas komitejas priekšsēdētājs Nikolajs Kārklīšs, bija izvirtusi sistēma, tā ļāva izvairīties no personiskās atbildības, deva iespēju vainu vienmēr novelt uz kādu citu.”*²⁹

*“Bez trīskārtējās pārbaudes neiztika ne scenārijs, ne filma. Shēma: redkolēģijas atzinums – kinostudijas Mākslas padomes ieteikums – Goskino vai Centrālās televīzijas gala slēdziens no Maskavas – bija obligāts jebkuram ekrāna darbam.”*³⁰

Šis “trijādības” “smadzenes”³¹ bija Scenāriju redakcijas kolēģija (neformālā saziņā arī redkolēģija) – struktūra, kas “kļuva

*par svarīgāko institūciju padomju kinomākslas saturisko un stilistisko dominānšu noteikšanā no 60. gadiem līdz pat padomju perioda beigām”.*³² Tieši tā kļuva par kinomākslas ideoloģisko centru, caur kuru Komunistiskā partija īstenoja savu vadošo lomu.³³ “Stagnācijas gados ne cenzūra kā tāda, bet gan tieši redaktūra īstenoja visiem redzamu oficiālo kontroli par mākslinieciskās domas virzību.”³⁴ Kā skaidro I. Pērkone, uz Scenāriju redakcijas kolēģijas vadītāja (galvenā redaktora) “nozīmību filmu ražošanas hierārijā norāda arī amata atalgojums – lielākais kinostudijā. Piemēram, 70.–80. gados Rīgas kinostudijas direktors saņēma 250 rubļu pamatalgu un 30 rubļu piemaksu, bet galvenajam redaktoram pamatalga bija 300 rubļi”.³⁵ RKS Scenāriju redakcijas kolēģiju pirmais vadīja Latvijas Komunistiskās partijas CK ieceltais Arvids Grigulis (1962–1967),³⁶ pēc viņa – Jāzepts Osmanis (1967–1972), Uldis Norietis (1973–1976), Osvalds Kublanovs (1976–1981), Leo Rage (1981–1982), Lija Bridaka (1982–1987) un Tāivaldis Margēvičs (1987–1990).³⁷

Padomju aktierkino pievēršanās izklaidējošam saturam

Kā norādījis krievu kino pētnieks Valērijs Golovskojis (Valerij Golovskoj), atkusnis “izmainīja padomju kino tik radikāli, ka nekādas [vēlākās] 70. gadu salnas to [vairs] nespēja atgriezt atpakaļ pie Staļina laikiem. Talantīgu režisoru, scenāristu, operatoru, aktieru parādīšanās 60. gados, pievēršanās jaunām tēmām un žanriem palīdzēja piesaistīt kinozālēm skatītājus un noteica to kino vadošo lomu, kāda kino bija 50.–60. gadu kultūrā”.³⁸ Tas apvienojumā ar alternatīvu trūkumu brīvā laika pavadīšanai un izklaidei (īpaši ārpus pilsētām) nodrošināja daudzskaitlīgus un pieaugošus kino apmeklētības rādītājus un iespēju visai viegli nodarboties ar iedzīvotāju indoktrināciju:

“Apmeklētība palielinājās līdz pat 1968. gadam, sasniedzot 19 apmeklējumus gadā per capita [salīdzinājumam: Rietumeiropā kinoteātru apmeklētība 60. gados bija 5–9 apmeklējumi gadā per capita³⁹], bet pēc [1975. gada] sākās kritums – 16 apmeklējumi 1978. gadā, 14,6 – 80. gadu sākumā [...]”⁴⁰

Pirmo auditorijas kritumu 60. gadu beigās iezīmēja šķietami pastarpināti procesi, piemēram, tādi kā 1967. gada maijā ieviestā piecu dienu darba nedēļa,⁴¹ kas radīja brīvā laika daudzuma palielināšanos un pirmoreiz faktiski pieļāva iedzīvotāju mobilitāti – uz karstām pēdām sāka attīstīties tūrisms un nostiprinājās mazdārziņu kultūra.⁴² Vienlaikus strauji palielinājās televīzijas pieejamība – tieši šis process tika uzskatīts par vienu no būtiskākajiem kinoauditorijas samazinājuma iemesliem.⁴³ Kino pētniece Marina Kosinova (*Marina Kosinova*) savukārt norādījusi, ka noteicošais cēlonis apmeklētāju skaita kritumā tomēr bija “garlaicīgais, vienveidīgais padomju filmu repertuārs”.⁴⁴

Iepriekš aprakstītā tendence radīja galveno 70. gadu padomju kinematogrāfijas iezīmi – visai krasu pavērsienu (t. i., pārorientāciju) uz žanru daudzveidību un izklaidējošu kino.

“PSRS Goskino administrācija, vairāku radošo darbinieku atbalstīta, piedāvāja pievērst uzmanību komēdijām, melodrāmām, piedzīvojumu un zinātniskās fantastikas lentēm, un pat katastrofu un šausmu filmām. No 70. gadu vidus par šī virziena teorētiski kļuva [režisors un scenārists] Andrejs Mihalkovs-Končalovskis. Viņš piedāvāja reorganizēt padomju kinoindustriju kā ražošanas, tā sižetiski tematiskā ziņā, tuvinot to amerikāņu modelim.”⁴⁵

Pret to iebilda “daudzi kinematogrāfisti un daļa ideoloģiskā aparāta”, uzskatot, ka

padomju kino “ir vērtīgs ar savām tradīcijām” un ka padomju kinoindustrijai “nav ne Holiwoodas ražošanas iespēju, ne profesionālisma”.⁴⁶ Joprojām visai izteikts bijis arī agrāko gadu uzskats, ka komerciāli panākumi ir filmas “bezdvēseliskuma apliecinājums” un “Rietumu slimība”.⁴⁷ 70. gadi un 80. gadu sākums, kā norādījis V. Golovskojs, no organizatoriskā viedokļa padomju kino veidotājiem “pagāja divu savstarpēji izslēdzošu kino attīstības koncepciju zīmē”:

“Varas iestādes nevarēja pat domās pieļaut kinokluba kustības attīstību, veicināt “elitāras” auditorijas veidošanos vai atļaut kaut nedaudziem māksliniekiem veidot filmas izglītotai publikai. Bet, no otras puses, ideoloģiskās važas neļāva arī “komersantiem” darboties ar pilnu jaudu. Cenzūras šķēres un strauji kūstošās finanses asi ierobežoja “masinieku” radošās un ražošanas ieceres. Atsevišķas veiksmes, kā filma “Maskava asarām netic”, nenoteica tendenci, kamēr televīzija turpināja strauji pārņemt iedzīvotāju brīvo laiku.”⁴⁸

Centienus pārorientēt kinomākslu uz izklaidi noteica arī divi citi būtiski apsvērumi. Pirmkārt, ekonomiskie:

“Ik gadu tika pārdoti 4,2 miljardi biļešu, kas pie vidējās biļetes cenas – 35 kapeikām par biļeti – ienesa ne mazums ieņēmumu. Termins “komerciālais kino” no lamuvārda, kas tika attiecināts tikai uz buržuāzisko kino, pēkšņi kļuva par pievilcīgu un respektablu jēdzienu. Par komerciālām filmām sāka saukt masās populārās filmas iepretī elitāriem darbiem [...]”⁴⁹

Otrkārt, pārorientēšanos stimulēja arī televīzijas formāta pieaugošā pieejamība un popularitāte, jo varas acīs “televīzijas attīstība zināmā mērā atbrīvoja kino no tā tīri propagandiskās funkcijas un palielināja mazāk ideoloģizētu, uz izklaidi un atpūtu vērstu

filmu parādīšanās iespēju”.⁵⁰ Turklāt, kā uzsvēris V. Golovskojs, 1980. gadā iespēja skatīties centrālās programmas bija jau 89% PSRS iedzīvotāju.⁵¹

I. Pērkone skaidro:

*“[...] padomju sabiedrības attīstībai no atkušņa izejot stagnācijas fāzē, vērtību sistēma ļoti izteikti mainījās. [...] vērtību maiņas brīdī ekrāna realitāte, kas tika piedāvāta kā apkārt esošo realitāti apsteidzoša, kā solījums, pēkšņi kļuva par paralēlu realitāti, kas, gluži kā visur pasaulē, projicēja auditorijas neīstenotos sapņus, vēlmes, kompleksus”.*⁵²

Līdz 70. gadu vidum reti sastopamās kriminālfilmas ieņēma īpašu vietu 70.–80. gadu kino žanriskās daudzveidības ainā, jo “kļuva par pateicīgāko ekrānu reālajai, nevis vēlamajai padomju dzīvei, [turklāt] tieši šis žanrs spēja piedāvāt visplašāko raksturu un psiholoģisko tipu galeriju”.⁵³ Padomju kinematogrāfijā kriminālfilmas nospiedošā vairākumā tika izpēlētas kā detektīvs. Kaut gan kriminālfilmas šajā periodā aktīvi ražoja visās PSRS kinostudijās, tieši Rīgas kinostudija bieži tika identificēta ar detektīviem (80. gados RKS izpelnījās pat neformālu studijas “detektīvfilēm”⁵⁴ apzīmējumu).

Kriminālfilmu žanra īpašo lomu noteica arī fakts, ka tas bija ne vien specifisks formāts padomju realitātes atainošanā, bet arī praktiski vienīgais spēlfilmu žanrs, kurā bija iespējams atveidot sava laika Rietumu sabiedrību (visas piecas Rīgas kinostudijas filmas par dzīvi aiz dzelzs priekškara ir tāda vai citāda veida kriminālfilmas). I. Pērkone skaidro, ka mākslas teorijas kontekstā nozieguma tēmas aktīva pārņemšana uz Rietumiem izrietēja no žanra sadursmes ar sociālistiskā reālisma “centieniem rādīt uz ekrāna vēlamo, nevis esošo. Noziegums vēlamībā neiederējās”.⁵⁵ Vienlaikus “uzskatāmā kapitālistiskās sistēmas sasaiste ar noziedzību kontrpropagandas filmās nevis notuēja, bet

vēl vairāk aktualizēja jautājumu par noziedzības cēloņiem sociālismā”.⁵⁶

Žanriskā daudzveidība tās konkrētajā veidolā bija visai precīzs padomju sabiedrības psiholoģiskā stāvokļa atspoguļojums, jo tās vienojošā pazīme bija neapzinātais aicinājums skatītājiem, tāpat kā filmu autoriem, no padomju realitātes vienkārši “aiziet”. To pašu apstiprināja dati par filmu apmeklētību: kā norāda I. Pērkone, tajos “visai skaidri redzams – jo mazāk kādai filmai saskares ar realitāti, jo mazāk tajā klajas ideoloģijas un didaktikas, jo tā populārāka”.⁵⁷ Apmeklējuma līderpozīcijās bija ārzemju filmas, tām sekoja padomju komēdijas un pseidovēsturiskas piedzīvojumu filmas.⁵⁸ Pēdējais žanrs 70. gados bija īpaši izplatīts arī Latvijā: tapa filmas “Vella kalpi” (1970) un “Vella kalpi Vella dzirnavās” (1972), “Melnā vēža spilēs” (1975), “Robina Huda bultas” (1975) un “Zobena ēnā” (1976). Šo filmu popularitātes fenomens ir uzskatāms apliecinājums garīgajai krīzei, kādu pārdzīvoja padomju sabiedrība pēc atkušņa perioda – “auditorija izvēlas eskeipismu, aiziešanu, atteikšanos”.⁵⁹ Līdzīgi procesi bija vērojami arī attieksmē pret filmu varoņiem – I. Pērkone spriež, ka padomju auditorija “bija nogurusi no sociālistiskā reālisma melni baltajiem, šķiru cīņā balstītajiem varoņstāstiem un īpaši neinteresējās arī par eksistenciālu dilemmu mocītajiem, modernisma inspirētajiem reflektējošajiem varoņiem, kādi, par spīti visam, laiku pa laikam izlauzās uz padomju ekrāniem, piemēram, Andreja Tarkovska filmās”.⁶⁰ Šī problēma mazinājās, kad kinematogrāfa tematiskās transformēšanās rezultātā radās jauna tipa varoņi un personāži, piemēram, komēdijas žanrā agrāko gadu “mazais smieklīgais cilvēks [...] deva vietu vidusmēra cilvēkam”.⁶¹

70. un 80. gados būtiska padomju kinematogrāfijas iezīme bija arī literāro darbu ekranizēšana. Kino pētniece Jūlija Homjakova (Jūlija Homjakova) konstatējusi, ka 17 gadu laikā (t. i., no 1968. līdz

1985. gadam) literārie darbi ekranizēti aptuveni 300 reizi. Viņa norāda, ka “ne pirms, ne pēc šī perioda nevienā pasaules kinematogrāfijā (tai skaitā padomju) autori nevērsās pie nopietniem literārajiem pirmavotiem tik bieži”.⁶² Dažādu veidu ekranizāciju pārpilnība iezīmējusi pēcatkušņa kinematogrāfā “pasvītrotu pietāti pret intelektuālām sākotnēm mākslā”.⁶³ Lielo literāro darbu ekranizāciju skaitu noteica gan sabiedrība, kurā lasīšanai bija ļoti nozīmīga loma, gan situācija, ka klasika bija daudzkārt vieglāk izlaižama cauri sazarotajai kontroles sistēmai nekā jebkurš cits literārs darbs.

Skatītāju nepatika izpaudās ne vien pret apnikušajiem padomju filmu varoņiem, bet arī pret darbības vidi. Kā uzskata J. Homjakova, “svarīgs iemesls, lai pievērstos literatūrai, bija tas, ka mūsu filmas salīdzinājumā ar ārzemju [filmām] zaudēja skatāmības ziņā. Holivudas un Eiropas, indiešu un arābu filmas palīdzēja izpildīt plānu arī tāpēc, ka padomju skatītājam bija neizturami apnicis uz ekrāna redzēt ceļu, partijas komiteju, virtuvi, ciema padomi, strādnieku ciematus, kūpošus dūmeņus”.⁶⁴ Ekranizāciju skaita pieaugumu veicināja arī sociālistiskā reālisma kā mākslinieciskās metodes krīze:

“Sabiedrībā pakāpeniski dzīsa ticība “jaunās morāles” uzvarai [...] savukārt izveidot uz ekrāna situāciju, kurā [varētu] pilnvērtīgi atainot cilvēciskās kaislības un [vienlaikus] izbēgt no nopietnām problēmām ar cenzūru, kļuva aizvien grūtāk. Sociālistiskā reālisma nosacījumi prasīja, lai uz ekrāna katrs negatīvais personāžs būtu kaut kādā veidā “līdzsvarots” ar atbilstošu pozitīvo varoni. No šejienes arī visi daudzskaitlīgie gudro partkoma biedru vai Lielā Tēvijas kara veterānu tēli, kuri kā “Deus ex machina” iejaucās padomju kino varoņu konfliktos.”⁶⁵

Šis apstāklis noteica negatīvo varoņu vai vismaz negatīvu iezīmju īpašu koncentrāciju filmās par dzīvi Rietumos, lai gan

arī to specifika paredzēja galvenos varoņus bieži iztēlot par savu dzīves apstākļu (proti, kapitālisma) upuriem.

Arī padomju mākslas filmas par Rietumiem tika veidotas kā literāro pirmavotu ekranizācijas. Kā norāda J. Homjakova, aprakstītā padomju filmu (ne)skatāmības problēma mudināja režisorus bēgt no vienveidības, “ķeroties pie katras iespējas Rīgu pārgērbt par Londonu, Ļeņingradu – par Pēterburgu, aktierus – mundieros un krinolīnos, nomainīt “biedrs” un “pilsonīte” uz “sers” un “madam””.⁶⁶ Tādu ārzemju un padomju klasikas darbu ekranizēšana, kuru darbība notiek laikos, kad “vēl nebija ne partijas biroja, ne arodbiedrību komitejas, [...] ļāva “likumības robežās” atkāpties no sagrabējušā sociālistiskā reālisma dogmām”.⁶⁷ Tomēr arī šis filmu “žanrs” uzlika “pienākumus”, kuri būtībā attiecās uz jebkuras padomju spēlfilmu veidošanu:

“Bija kategoriski aizliegts rādīt cilvēka bioloģisko dabu atrauti no sociālās. [...] Tika uzskatīts, ka pat kapitālistiskajā sabiedrībā, kuru kritizēt varēja un vajadzēja, cilvēks nevar būt “vienkārši slikts”; šāds uzstādījums esot izplatīts tikai buržuāziskajā mākslā tieši tāpēc, lai novērstu uzmanību no sociālajām problēmām. Tāpēc arī ekranizācijās, tāpat kā citās padomju gadu filmās, nekad nav tādu personāžu kā maniaki (un vispār garīgi slimie) vai arī kādu kaislību apsēstu cilvēku.”⁶⁸

J. Homjakova uzskata, ka visas šīs filmas apvieno vēl viena būtiska iezīme, ko “pietiekami slimīgi pārdzīvoja tā laika kinematogrāfisti”, proti, nespēja pilnvērtīgi atveidot uz ekrāna “ārzemes”:

“[Vis]grūtāk bija atrisināt problēmu ar aktieru pārveidošanos varoņos, kuri tiem ir nepazīstami tēla detaļu dinamiskā un mīmiskā konturējuma līmenī. Mūsu režisori un aktieri tik reti brauca uz kapitālistiskām valstīm, ka ne par kādām materiālās vides un tās

vai citas sociālās grupas uzvedības standartu zināšanām nevarēja būt ne runas. [...] Tomēr ar laiku – pēc aizrobežu filmu masu uzplūda un palielinoties iespējām izbraukt uz ārzemēm – kļuva īpaši pamanāma mūsu “filmu par ārzemēm” darbības vides neatbilstība tam, kā tās pašas “ārzemes” reāli izskatās tuvumā.”⁶⁹

Rīgas kinostudijas spēlfilmas par Rietumu sabiedrību

No 1964. gada, kad ar pilnu jaudu darbu sāka Rīgas kinostudijas jaunā ēka (Rīgā, Šmerļa ielā 3), sākās Latvijas kino “industriālais posms”⁷⁰ – uzņemto mākslas filmu jeb aktierfilmu skaits pieauga no 2–3 filmām ik gadu 60. gadu sākumā līdz 6–7 filmām gadā 70. gadu sākumā.⁷¹ Kā norāda I. Pērkone, šis jaunais darbības posms saistās arī ar studijas direktoru maiņu: vispirms 1964. gadā Pāvelu Jankovski nomainīja Frīdents Koroļķēvičs, bet 1968. gadā par “*negaidītu brīvdomību*” F. Koroļķēviču nomainīja Heinrihs Lepeško.⁷² Tieši pēdējā vadības laiks ir “*Latvijas kino industrijas stabilākais un ražīgākais posms*”: “*Šajā laikā Rīgas kinostudijā par galveno tika uzskatīta rentabilitāte, protams, ņemot vērā visus centralizētās plānveida ekonomikas uzspiestos kropļojumus.*”⁷³ Studijas darba “industrializēšanas” veicināja arī tas, ka H. Lepeško drīz pēc stāšanās amatā panāca RKS kategorijas jeb apmaksas grupas paaugstināšanu: tika pieņemts lēmums no 1970. gada 1. aprīļa RKS un tās darbiniekus ieskaitīt II apmaksas grupā, tas praksē nozīmēja, ka Rīgas studija “*bija tikai kategoriju zemāk nekā PSRS lielās studijas – “Mosfilm”, “Lenfilm” u. c.*”. Apmaksas grupas paaugstinājums nozīmēja gan lielāku amata vietu skaitu, gan lielākas algas – bet arī nepieciešamību regulāri nodrošināt lielāku skaitu filmu.⁷⁴

Filmas, kuras 70. gados Rīgas kinostudijā ražoja pēc Centrālās televīzijas pasūtījuma,

bija neērts kompromiss starp CT un republikas “nacionālās” kinomākslas interesēm. Izņēmums nebija par 70. un 80. gadu RKS “standartprecī”⁷⁵ sauktie, tostarp arī CT vajadzībām bieži uzņemtie detektīvi (1. att.) – piecas televīzijas mākslas filmas, kas balstītas uz ārzemju (britu, zviedru, amerikāņu un austrumvācu) literārajiem pirmavotiem un ietvēra nozieguma tēmu.

1. att. Filmas “Nepabeigtās vakariņas” (režisors Jānis Streičs) epizode. 1979.

Avots: Rīgas Kino muzejs, RKM 14240. Foto: Guntis Grunte.

Fig. 1. A scene from the film *Nepabeigtās vakariņas* (director Jānis Streičs). 1979.

Source: Riga Film Museum Collection, RKM 14240. Photographer Guntis Grunte.

Pirmā no tām bija 1976. gadā uzņemta divsēriju filma “Nāve zem buras” (rež. Ada Neretniece, scen. aut. Viktors Lorencs) – Čārlza Persija Snova (*Charles Percy Snow*) romāna “Nāve zem buras” (*Death Under Sail*, 1932) ekranizācija, tapusi pēc V. Lorenca ierosinājuma. 1979. gadā pēc CT pasūtījuma tika uzņemta divsēriju filma “Nepabeigtās vakariņas” (rež. Jānis Streičs, scen. aut. Alvis Lapiņš) – Pēra Valē (*Per Wahlöö*) un Maijas Šēvales (*Maj Sjöwall*) detektīvomāna “Policija, policija, kartupeļu biezputra!” (*Polis, polis, potatismos!*, 1970) ekranizācija. 1983. gadā pēc režisora Aloiza Brenča ierosinājuma tapa trissēriju filma “Mirāža” (rež. A. Brenčs, scen. aut. A. Lapiņš) – uzņemta

pēc Džeimsa Hedlija Čeiza (*James Hadley Chase*) romāna “Visa pasaule kabatā” (*The World in My Pocket*, 1959) motīviem. Šī filma ir gan vislabāk pazīstamais, gan par veiksmīgāko uzskatītais RKS “kontrpropagandas” darbs. 1984. gadā tika uzņemta filma “Pēdējā vizīte” (rež. A. Neretniece, scen. aut. Irina Čerevičņika) – darbs pēc Alberta Karra (*Albert H. Zolotkoff Carr*) garstāsta “Slepkavība Vašingtonā” (*The Washington Party Murder*, 1964) motīviem. Filmu grupu noslēdza 1986. gadā uzņemtā divsēriju filma “Pēdējā reportāža” (rež. Dzidra Ritenberga, scen. aut. Jurijs Kaļeščuks) – tapusi pēc Gerta Prokopa (*Gert Prokop*) romāna “Reportiera nāve” (*Der Tod des Reporters*, 1973) motīviem.

Šo filmu scenāriju darbība pilnībā norisinājās “kapitālistiskajos Rietumos”, tādēļ līdzās skatītāju izklaidēšanai ļoti būtisks šo filmu uzdevums bija arī “kontrpropagandas” funkcijas realizēšana.⁷⁶ Lai gan bieži nosacīti sauktas tieši par detektīviem, žanriski šīs filmas ietver sevī dažādus noziedzības aspektus, ne tikai nozieguma izmeklēšanu un atklāšanu. Šajā kontekstā īpaša ir filma “Mirāža”, kurā galvenie varoņi ir noziedznieki un centrā ir nozieguma plānošana un īstenošana, nevis tā atklāšana. Šo filmu atšķirīgā ievirze ir īpaši jūtama, pretostatot tās “klasiskām” padomju detektīvfilmām ar sižeta darbību PSRS iekšienē, kur milicija un prokuratūra vienmēr “uzvar”.⁷⁷

Kamēr ir zināmi vien daži līdzīgi “kontrpropagandas” filmu piemēri citās PSRS kinostudijās (divas *Mosfilm* studijā, viena *Talinnfilm*, viena *Moldova-film* studijā u. tml.), RKS nepilnu desmit gadu laikā tika uzņemtas pavisam piecas šādas ievirzes televīzijas mākslas filmas. Visticamāk, to noteica RKS sasniegumi televīzijas mākslas filmu žanrā kopumā – vissavienības mērogā grandiozus panākumus guva J. Streiča televīzijas mākslas filma “Teātris” (1978) un A. Brenča daudzsēriju televīzijas mākslas filma “Ilgais ceļš kāpās” (1981) –, kā arī studijas augstā

ražošanas kategorija un direktora H. Lepeško izteiktā interese par studijas prestiža uzturēšanu. Būtiska loma varēja būt arī fakts, ka RKS ražotā produkcija ar 17,5 miljoniem skatītāju bija otra visvairāk skatītā visā PSRS (1976) un tikai nedaudz atpalika no “studiju studijas” *Mosfilm*, kuras rādītājs bija 17,7 miljoni.⁷⁸ Iepriekš izklāstītie iemesli veidoja apstākļus, lai CT vai vietējo kinematogrāfistu individuālas iniciatīvas veidā RKS varētu tapt uz ārzemju autoru literāriem darbiem balstītas filmas par dzīvi “kapitālistiskajos Rietumos”.

“Kontrpropagandas” integrēšana pētāmo filmu saturā tika īstenota ar zināmām grūtībām, jo filmu tapšanā tomēr dominēja pret jebkuru filmu vienādi attiecinātie studijas mākslinieciski estētiskie kritēriji. Ideoloģiskās funkcijas patstāvīgā īstenošanā RKS spējas bija zemas; studiju vairāk interesēja tās kā mākslas organizācijas prestiža – t. s. “studijas markas” – uzturēšana, par to liecina strīdi par aktierspēles izteiksmību vai sižeta attīstības loģiku. Šādas pieejas nostiprināšanos tikai sekmēja fakts, ka RKS darbinieku viedoklim filmu ideoloģiskās ievirzes kontekstā patiesībā nebija izšķirošas nozīmes: kā filmu pasūtītājs CT literārajos scenārijos vienmēr vēlējās “sasasināt sociālo konfliktu”, “padziļināt tēlu sociālos raksturojumus” un “pastiprināt kontrpropagandisko ievirzi” – neatkarīgi no tā, vai RKS iekšienē pret scenāriju bija iebildumi, vai tas tika uztverts kā gatavs darbs, kurā nav nekā “labojama”. Turklāt dažkārt CT sev vēlamu risinājumu uzspieda konkrētu norādījumu un montāžas labojumu veidā darba pēdējās stadijās.

RKS arī pat nemēģināja pārbaudīt savstarpējās sadarbības “elastību”. Lai gan pēc savas subjektīvās izpratnes, tomēr formāli šo filmu tapšanā vārds vārdā tika izpildīti praktiski visi CT slēdzienos paustie norādījumi, neizpildot tos vienīgi tādos gadījumos, kad tas vairs fiziski nav iespējams. Divos gadījumos, kad konkrēti CT ieteikumi

netika izpildīti izņēmuma kārtā (tos bija iespējams ievērot), nesekoja pasūtītāja kritiska reakcija. Tas norāda, ka, uzskatot sevi par darba izpildītāju, nevis pilnvērtīgu tā autoru, RKS neizmantoja visas iespējas ietekmēt pētāmo filmu saturu. Ir iespējams izteikt visai ticamu pieņēmumu, ka priekšstatu un zināšanu trūkuma dēļ RKS patiesībā nebija intereses strīdēties par šādu filmu saturu – “centra” zināšanas, visticamāk, bija tikpat ierobežotas, taču to dominanci noteica pasūtītāja un hierarhijā augstāk stāvošā privileģētais stāvoklis. Tā vietā RKS visai pamatoti varēja būt ieinteresēta “cinīties” par tādu filmu “patiesīgumu”, kas skāra latviešus un Latvijas vēstures interpretācijas jautājumus. Noprotams, ka CT savukārt pieļāva zināmas atkāpes no savu slēdzienu realizācijas, jo apzinājās, ka līdz pat filmas iznākšanai uz ekrāniem var ietekmēt un novērst sev nepatīkamas detaļas ar slēdzienu, pavēļu, montāžas labojumu plānu un filmas ieskaņošanas palīdzību.

Ņemot vērā, ka aktieru pielāgošana specifiskām pasūtītāja vēlmēm filmēšanas laikā bija ārkārtīgi ierobežota, to “atbilstību” tēliem, ņemot vērā arī filmu specifisko ievirzi, īpaši rūpīgi vērtēja kā RKS, tā Centrālajā televīzijā. Šajā kontekstā spilgti ilustratīvs ir RKS direktora H. Lepeško izteikums 1985. gada 20. novembrī, Mākslas padomes sēdē vērtējot filmas “Pēdējā reportāža” aktieru kinomēģinājumus: “*Lai die's jums stāv klāt CT padomē, kur apstiprinās proves!*”⁷⁹ Daiļrunīgs ir arī filmas redaktora Vladlena Dozorceva (*Vladlen Dozorcev*) komentārs tās pašas filmas skatē 1986. gada 1. augustā: “*Ir palikušas dažas neizpildītas CT prasības. Tās arī nav izpildāmas, jo nāca pārāk vēlu. Viņi grib, piemēram, lai [komunistu] avīzes “Der Arbeiter” redaktors būtu simpātisks.*”⁸⁰

Konkrēto filmu veidošanā neizbēgams bija padomju kinematogrāfijas nerakstītais likums neskatīt cilvēka bioloģisko dabu atrauti no sociālās. Tas noteica to, ka visas

piecas RKS filmas par Rietumu sabiedrību neatkarīgi no literārā pirmavota ievirzes tika izveidotas pēc vienas shēmas: cilvēku līdz noziedzīgai rīcībai noved dzīve buržuāziskajā sabiedrībā; galvenie varoņi tādā vai citādā veidā ir “sistēmas upuri”. Šo shēmu savos slēdzienos uzstājīgi un nepārprotami pieprasīja filmu pasūtītājs – Centrālā televīzija:

*“Svarīgi vēl vairāk pastiprināt scenārija sociālo saasinātību, padziļināt motīvu, ka tieši buržuāziskā sabiedrība ar tās iedzīvošanās kultu, kad nauda ir cilvēka dzīves augstākā jēga, padarījusi varoņus par noziedzniekiem un sagatavojusi viņu bojāeju.”*⁸¹

Sākotnēji šī formula vēl nebija pašsaprotama – piemēram, apspriežot filmas “Nāve zem buras” režisora scenāriju, mūzikas redaktors Nikolajs Zolotonoss (*Nikolaj Zolotonos*) kolēģiem uzdeva jautājumu par ekrānizējamā romāna “socializēšanas” leģitimitāti: “*Ar kādām acīm mēs skatāmies uz šo sabiedrību – ar Snova vai savām?*”⁸² Pēc dažiem gadiem, vērtējot filmas “Nepabeigtās vakariņas” scenāriju, redaktors T. Margēvičs sacīja: “*Žēl, ka slepkava izrādās nabags, nevis kāds no bagātīniekiem. Bet tur nekā nevar darīt, jo tā ir romānā.*”⁸³ Viņa viedoklim publiski pievienojās arī redaktore Austrā Zile. Taču laika gaitā studijas darbinieki šo loģiku spēja apgūt bez īpašas piepūles: RKS direktors H. Lepeško 1982. gada 7. decembrī, skatot pirmo filmas “Mirāža” uzņemto materiālu, aicināja kolēģus piedomāt, “*lai filma vairāk tiktu veidota ar kontrpropagandisku ievirzi. Tieši tās dēļ CT ielaida šo filmu ražošanā. Jāparāda pretrunas dotajā sabiedrībā, kas šos cilvēkus noveda līdz tādai rīcībai.*”⁸⁴ Režisore Dz. Ritenberga tajā pašā reizē apliecināja: “*Katrā cilvēkā jūtu traģēdiju, jūtu, kas licis dzīties pēc naudas.*”⁸⁵ Bet 1983. gada 7. jūnijā, vērtējot filmas “Pēdējā vizīte” scenāriju, redaktors V. Dozorcevs shēmas būtību konkrētās filmas kontekstā

rezumēja jau pavisam kodolīgi: “*Slepkavība ir sistēmas, nevis ģimenes lieta.*”⁸⁶

Tajā pašā laikā katra filma tika veidota un vērtēta kā individuāls mākslas fakts un atkarībā no scenārista un režisora talanta filmas fabula varēja iegūt spēcīgu autoru individuālā rokraksta skanējumu, kā gadījumā ar J. Streiča filmu “Nepabeigtās vakariņas” (2. att.). Taču no pasūtītāja skatpunkta šāds iznākums tika uzskatīts par blakni, jo sarežģīja “kontrpropagandas” “ziņojumu” nolasāmību, tādēļ J. Streiča filma bija vienīgā, kura Maskavā tika novērtēta zemāk nekā Rīgā.⁸⁷

2. att. Filmas “Nepabeigtās vakariņas” (režisors Jānis Streičs) epizode. 1979.

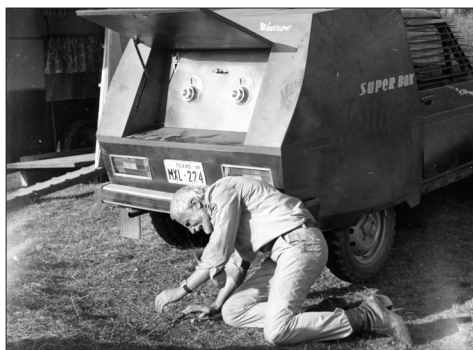
Avots: Rīgas Kino muzejs, RKM 14492. Foto: Guntis Grunte.

Fig. 2. A scene from the film *Nepabeigtās vakariņas* (director Jānis Streičs). 1979.

Source: Riga Film Museum Collection, RKM 14492. Photographer Guntis Grunte.

To pašu apliecina arī balansēšana uz žanra un ideoloģiskās funkcijas robežas – CT skatījumā konkrētās filmas nekādā gadījumā nedrīkstēja būt vienīgi detektīvs bez “kontrpropagandiskas” ievirzes, taču vienlaikus “kontrpropagandas” funkcijas integrēšana nedrīkstēja traucēt vispārējai sižeta intrigai un detektīvlīnijas dinamiskai attīstībai. Tas lielā mērā sakrita arī ar RKS darbinieku viedokli – filma

“Mirāža” (3. att.) viņu skatījumā bija labāks “kontrpropagandas” darbs tieši tāpēc, ka ideoloģiskā funkcija ar detektīvlīniju tajā tika sasaistīta “organiski” un “iepotēta bez didaktikas” – filma bija aizraujoša un vienlaikus realizēja ideoloģisko funkciju.

3. att. Filmas “Mirāža” (režisors Aloizs Brenčs) epizode. Vjetnamas kara veterāna Bleika lomā – aktieris Ints Burāns. 1983.

Avots: Rīgas Kino muzejs, RKM 162. Foto: Uldis Ofkants.

Fig. 3. A scene from the film *Mirāža* (director Aloizs Brenčs). Vietnam War veteran Blake played by Ints Burāns. 1983.

Source: Riga Film Museum Collection, RKM 162. Photographer Uldis Ofkants.

Kā sava veida pretmetu iespējams minēt situāciju filmas “Nāve zem buras” veidošanas laikā, kad kā “*pārāk tieša*”⁸⁸ no scenārija tika izmesta kāda varoņa replika: “*Ar prātu es daudz ko saprotu. Es pat piekriktu, ka sociālisms ir labāks par kapitālismu.*”⁸⁹

Taču kopumā neskaidrie kritēriji skatītājus “audzinošās” “kontrpropagandas” funkcijas integrēšanā un izpratnes trūkums par to, kāds optimālais rezultāts iegūstams no šāda veida filmām, noteica to būtiskākos trūkumus. Visas pētāmās filmas objektīvu iemeslu dēļ raksturo nespēja ticami atveidot Rietumu darbības vidi – pasūtītāja dotais uzdevums nekad neparedzēja iespēju filmēt ārzemēs, un tas laika gaitā grāva filmu ticamību auditorijas acīs.⁹⁰

Galvenais filmu trūkums pašu kinematogrāfistu skatījumā bija aktieru nespēja iejusties Rietumu sabiedrības tēlos: reālu priekšstatu neesamības dēļ aktierspēle bieži bija samākslota un intuitīva, tā nesakrita ar tikpat intuitīviem un subjektīviem vērtējošo institūciju spriedumiem par to, kādiem jābūt Rietumu cilvēkiem. Tieši aktierprovju un uzņemtā materiāla vērtēšanā visspilgtāk izpaudās filmu veidošanā un vērtēšanā iesaistīto RKS darbinieku privātie un kvaziideoloģiskie priekšstati par Rietumiem un Rietumu sabiedrību:

*"[Brenčs] ir redzējis tādus cilvēkus Liverpoolē... Šeit visiem ir jāslēpj savi skatieni..."*⁹¹ (Režisors Oļģerts Dunkers 1976. gada 12. martā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Nāve zem buras" aktieru kinomēģinājumus.)

*"Bet kur lai viņš uzzina, kā jāuzvedas bagātniekam? Viņa spēlei nebūs tāda smalkuma un nianšu, ko gribējās redzēt, tāpēc režisorei jāpasvītro viņa intelektuālā aprobežotība, nevis aristokrātiskums."*⁹² (Redaktors Arnolds Serdants 1976. gada 28. maijā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Nāve zem buras" uzņemto materiālu.)

*"Viņš ir bagāts. Nav beidzis pat Oksfordas universitāti. Ģirts Jakovļevs gan to ir beidzis, kas ir redzams arī viņa sejā."*⁹³ (Scenārists V. Lorencs 1976. gada 28. maijā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Nāve zem buras" uzņemto materiālu.)

*"Angļi nerunā ar krievu valodas gājieniem. Angļu valodā nav kategorisku atbilžu. Viņi lieto "man šķiet", "man liekas" un tamlīdzīgi."*⁹⁴ (Studijas direktors H. Lepeško 1976. gada 28. maijā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Nāve zem buras" uzņemto materiālu.)

"Adomaitis un Burāns spēlē tajā stilā, kā visi padomju aktieri filmās par ārzemēm

*[...] šī tišā nevērība ir bistams stils, tā var aizvest aktierus sāņus."*⁹⁵ (Režisors Pēteris Krilovs 1982. gada 17. jūnijā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Mirāža" aktieru kinomēģinājumus.)

*"Par nacionālo tipu nav ko runāt, Amerikā ir visi eiropeīšu tipi. Amerikāņi atšķiras ar pārākuma sajūtu uzskatos un uzvedībā. Tas rada brīvu kustību, ko mēs aktieriem liekam atdarināt un no kā nekas neiznāk."*⁹⁶ (Studijas direktors H. Lepeško 1982. gada 17. jūnijā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Mirāža" aktieru kinomēģinājumus.)

*"Kapitālistisko valstu cilvēki tomēr ļoti atšķiras no sociālistisko valstu cilvēkiem pēc izturēšanās un tā tālāk. "Mirāža" to neizdevās panākt. Nezinu, vai Vasiļjevs spēlē labi vai slikti, taču par senatoru tādu cilvēku neievēlētu. Viņš nav arī amerikānis – pārāk tumšādains. Skorohodova neatgādina meiteni no augstākās sabiedrības. [...] Grupa var strādāt ar izvēlētajiem aktieriem, taču jāpatur prātā, ka videi un cilvēkiem jābūt organiskiem."*⁹⁷ (Studijas direktors H. Lepeško 1984. gada 29. martā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Pēdējā vizīte" aktieru kinomēģinājumus.)

*"Skorohodovas kandidatūra ir izteikti krieviska, bet Amerikā taču dzīvo dažādi cilvēki."*⁹⁸ (Režisore Dz. Ritenberga 1984. gada 29. martā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Pēdējā vizīte" aktieru kinomēģinājumus.)

*"Vasiļjevs vēl neizskatās pēc tipiska amerikāņa. Iekšējai pasaulei jāatbilst ārējam izskatam."*⁹⁹ (Uldis Šteins 1984. gada 29. martā Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas "Pēdējā vizīte" aktieru kinomēģinājumus.)

"Visi pārējie aktieri sāk spēlēt ārzemniekus un ārzemju dzīvi. Līdz ar to viss izskatās nereāli. Režisorei vajag aktieriem ieskaidrot,

lai viņi aizmirst, ka ir ārzemnieki.”¹⁰⁰ (Redaktore I. Čerevičņika 1985. gada 20. novembrī Mākslas padomes sēdē, vērtējot filmas “Pēdējā reportāža” aktieru kinomēģinājumus.)

Filmu ideoloģiskās funkcijas integrēšanas kontekstāniecīga loma tika atvēlēta mūzikai, dekorācijām un kostīmiem – noteicošā loma bija varoņiem, to “sociālajam raksturojumam”, tos atveidojošiem aktieriem un scenārija tekstam.

Laika gaitā nostiprinājās vēl daži svarīgākie šo filmu veidošanas principi – tuvojoties 80. gadu vidum, RKS darbinieki atklāti runāja par darba veidošanu pēc pirmavota motīviem, nevis “tiešu” ekranizēšanu, ja jūta nepieciešamību brīvāk rīkoties ar darba kontrpropagandas ievirzi. Tādēļ likumsakarīgi, ka asāk izteikta ideoloģiskā funkcija jūtama filmās, kuras balstītas tikai uz literārā pirmavota motīviem. Tā 1983. gada 7. jūnijā, vērtējot filmas “Pēdējā vizīte” (4. att.) scenāriju, redaktors Antons Broks ieteica scenārija autorei I. Čerevičņikai rīkoties ar darba materiālu brīvāk: “*Var taču veidot filmu pēc motīviem. Vajadzīga spēcīgāka sociālā bāze.*”¹⁰¹

Būtiska loma filmu veidošanas procesā bija noteiktām vērtēšanas praksēm kā tādām. Tā, piemēram, lai arī uz “kontrpropagandas” filmām attiecās televīzijas mākslas filmu standarta vērtēšanas kārtība, izstrādājās noteikts profesionālās saziņas kods. 70. gados tapušo filmu (“Nāve zem buras” un “Nepabeigtās vakariņas”) apspriešanu iezīmē plašs tādu jēdzienu lietojums, kuri būtībā apzīmē “kontrpropagandas” funkcijas veidošanu, taču nenosauc to vārdā: “sociālais skanējums”, “personāžu sociālais raksturojums”, “sociālās raksturiezīmes”, “sociālais satvars”, “sociālais kontrasts”, “sociālie momentī”, “sociālie motīvi” u. tml. 80. gados šādu eifēmismu lietojuma biežums samazinās, tos aizstāj jēdzieni “kontrpropaganda”, “kontrpropagandisks”,

dažos gadījumos arī “propaganda”, kas liecina par ideoloģiskās gaisotnes saasināšanos, starptautiskās politikas atslābumam pārejot jaunā saspilējumā, kā arī par iepriekš aprakstītā PSKP CK 1979. gada lēmuma “Par tālāku ideoloģiskā un politiskās audzināšanas darba uzlabošanu” ietekmi uz kultūras procesiem.

4. att. Filmā “Pēdējā vizīte” (režisore Ada Neretniece) epizode. Galvenās varones – žurnālistes Sāras Bertones lomā – aktrise Alla Baltere. 1984.

Avots: Rīgas Kino muzejs, RKM 172.

Fig. 4. A scene from the film *Pēdējā vizīte* (director Ada Neretniece). The main character, journalist Sarah Burton, played by Alla Baltere. 1984.

Source: Riga Film Museum Collection, RKM 172.

Būtiska loma filmu tapšanas procesā bija starptautiskajai politikai – kā vietējā, tā Maskavas redakūra uzskatīja par nepieciešamu pēc iespējas izvairīties no oficiāliem Rietumvalstu simboliem un nosaukumiem. Piemēram, 1979. gada 12. aprīlī, apspriežot filmas “Nepabeigtās vakariņas” – zviedru romāna ekranizācijas – režisora scenāriju, RKS redaktore I. Čerevičņika ierosināja “*neminēt konkrētu valsti, konkrētas vietas, kur notiek darbība*”.¹⁰² Lidzīga situācija atkārtojās 1984. gada 29. augustā, kad CT aicināja filmai “Pēdējā vizīte” izdarīt vairākus montāžas labojumus, tostarp “*izgriezt [oriģ. isključit] karogu tuvplānus (aina uz*

jahtas)".¹⁰³ Šis darbības norāde uz nepieciešamību kinematogrāfistiem tikai radīt Rietumu šķietamību, kas nekādā veidā nevar traucēt norisēm starptautiskajā politikā. Turpreti tās ietekme uz kinematogrāfiju bija pretēja – 80. gados notikumi starptautiskajā arēnā kļuva par iemeslu, ar ko varēja pamatot tādu vai citādu sižeta risinājumu Rīgas kinostudijas veidotā filmā. Tā, piemēram, filmas “Pēdējā reportāža” (5. att.) veidošanas laikā, 1986. gada 18. martā, CT aicināja kinostudiju “*atgriezties pie literārā scenārija varianta, kur Lobenšteins kļūst par neofašistu upuri. Šāds nobeigums ir pārlicecinošāks, ņemot vērā nesenos notikumus pasaulē*”.¹⁰⁴

5. att. Filmas “Pēdējā reportāža” (režisore Dzidra Ritenberga) epizode. Birgita (Regīna Razuma) un galvenais varonis – žurnālists Lobenšteins (Georgijs Taratorkins). 1986.

Avots: Rīgas Kino muzejs, RKM 187.

Fig. 5. A scene from the film *Pēdējā reportāža* (director Dzidra Ritenberga). From Left: Birgita, played by Regīna Razuma and the main character, journalist Lobenstein, played by Georgij Taratorkin. 1986.

Source: Riga Film Museum collection, RKM 187.

Tiešu ietekmi uz filmu veidošanu atstāja arī PSKP CK ģenerālsekretāra M. Gorbačova 1985. gada 16. maijā sākta “pretalkohola kampaņa”. Tā paša gada 1. oktobrī, filmas “Pēdējā reportāža” tapšanas laikā, RKS

Scenāriju redkolēģijas galvenā redaktore L. Brīdaka saņēma CT vēstuli, kura nosūtīta, lai “*izvairītos no nesaprašanās nākotnē*”:

*“Mēs gribam skaidrāk paskaidrot savu pozīciju par galda liksmības ainu Lobenšteina mājā. Šeit, pēc mūsu domām, jāatrod citāds risinājums un citi pamudinājumi, kas liek Lobenšteina izplāpāties kolēģiem par savu atradumu (nogurums, pārslodze, kuru varonis mēģina noņemt ar zālēm, utt.), pilnībā izslēdzot piedzeršanās motīvu un pudeļu klātbūtni kadrā. Lūdzam noteikti ievērot šo mūsu vēlmi un darīt to zināmu režisoram un uzņemšanas grupai.”*¹⁰⁵

Izvērstā norāde par iedzeršanas ainu skaidri liecina par veidu, kādā PSKP CK direktīvais lēmums “Par žūpības un alkohola novēršanas pasākumiem” ietekmēja kinematogrāfiju. Lēmums paredzēja “*nepieļaut, lai teātros, kino, televīzijas un radio pārraidēs, kā arī mākslas darbos iekļūtu motīvi, kas propagandē iedzeršanas un dzīres*”.¹⁰⁶

Kinokritikas vērtējumos par kontrpropagandas filmām sākotnēji bija vērojamas “žanra” attīstības iezīmes, proti, tika akcentēta pirmo ekrānizāciju literārā ievirze, mākslinieciskais nozīmīgums, pasvītota “kontrpropagandas” funkcija (lai gan arī šeit līdz 80. gadiem nesaukta tādā vārdā) un cildināta filmu politiskā nozīmība. Daudzi kritikas apgalvojumi pat vārds vārdā atkārtoja RKS iekšējās diskusijās izteiktos vērtējumus. Vēlāk, 80. gadu pirmajā pusē, filmu veidotāju un kritikas ceļi šķīrās: padomju Latvijas kinokritika filmas sāka vērtēt vienīgi “nacionālās” kinomākslas kontekstā, attiecinot uz filmām stingrus mākslinieciski estētiskos kritērijus. Kritika nerespektēja CT kā pasūtītāja būtisko ietekmi uz filmu sniegumu un nereti vērtēja šīs grupas filmas ar labāko studijas filmu mērauklu. To apliecina pieaugošā “kontrpropagandas” filmu kritika, kas bija ne tik daudz atkarīga no šo filmu shematiskuma vai “žanriskās”

bejēdzības, cik no kvalitatīvu mākslas filmu trūkuma “nacionālajā” kinomākslā kopumā. Šāda vienota konteksta apstākļos bija viegli skatīt “kontrpropagandas” filmas kā darbus, kuriem tiek “lieki” tērēti

kinostudijas intelektuālie resursi. Vienlaikus, sagaidāma daudz augstāka līmeņa “kontrpropagandu”, kritika neapzinājās vai ignorēja reālos apstākļus, kādos bija jāstrādā RKS, veidojot šāda veida filmas.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autora maģistra darbs “Kontrpropaganda PSRS kinomākslā 1970. un 1980. gados: Rīgas kinostudijas mākslas filmas par Rietumu sabiedrību” (Latvijas Universitāte, 2016), darba zinātniskais vadītājs: docents Jānis Ķeruss.
- ² KRISTĪNE MATĪSA. Vecās labās... 50 latviešu kinoklasikas spožākās pērles. Rīga 2005.
- ³ INGA PĒRKONE (zin. red.). Inscenējumu realitāte. Latvijas aktierkino vēsture. Rīga 2011.
- ⁴ SARI AUTIO-SARASMO, KATALIN MIKLÓSSY (ed.). Reassessing Cold War Europe. Abingdon, New York 2011, p. 2.
- ⁵ TONY SHAW. The Politics of Cold War Culture. In: Journal of Cold War Studies 3, Fall 2001, No. 3, p. 59.
- ⁶ Ibidem, p. 75.
- ⁷ EVA EGLĀJA-KRISTSONE. Dzelzsgriežēji. Latvijas un trimdas rakstnieku kontakti. Rīga 2013, 90. lpp.
- ⁸ PĒTERIS JĒRĀNS (red.). Politiskā enciklopēdija. Rīga 1987, 562. lpp.
- ⁹ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 410. lpp.
- ¹⁰ MIKE BOWKER. Brezhnev and Superpower Relations. In: EDWIN BACON, MARK SANDLE (eds.). Brezhnev Reconsidered. Hampshire, New York 2002, p. 90.
- ¹¹ BORISS SOKOLOVS. Leonīds Brežņevs. Zelta laikmets. Rīga 2008, 122. lpp.
- ¹² BOWKER, Brezhnev and Superpower Relations, pp. 91–92.
- ¹³ TONIJS DŽADS. Pēc kara. Rīga 2007, 561. lpp.
- ¹⁴ HENRIJS KISINDŽERS. Diplomātija. Rīga 2001, 794. lpp.
- ¹⁵ RODGER KANET (ed.). The Soviet Union, Eastern Europe and the Third World. Cambridge [et al.]: Cambridge University Press, 1987. p. 75.
- ¹⁶ Ibidem, p. 75.
- ¹⁷ MAREK MIŁ. The Communist Party's Fight against “Bourgeois Television” 1968–1988. In: TŌNU TANNBERG (ed.). Behind the Iron Curtain. Soviet Estonia in the Era of the Cold War. Frankfurt am Main [et al.] 2015, p. 326.
- ¹⁸ KANET, The Soviet Union, Eastern Europe and the Third World, p. 75.
- ¹⁹ Ibidem, p. 76.
- ²⁰ BOWKER, Brezhnev and Superpower Relation, p. 97.
- ²¹ KANET, The Soviet Union, Eastern Europe and the Third World, p. 76.
- ²² V Central'nom Komitete KPSS. In: Pravda, 06.05.1979. s. 1.
- ²³ Ibidem.
- ²⁴ KANET, The Soviet Union, Eastern Europe and the Third World, p. 76.
- ²⁵ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 84. lpp.
- ²⁶ Ibidem, 96. lpp.
- ²⁷ Ibidem, 97. lpp.
- ²⁸ Ibidem, 100. lpp.

- ²⁹ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 90. lpp.
- ³⁰ AUSTRA ZĪLE. Sarunas aiz kadra. Stāsti par desmitās mūzas kalpiem. Rīga 2005, 41.–42. lpp.
- ³¹ PĒTERIS ZEILE. No ieceres līdz filmai. In: Cīņa, 16.07.1986., 4. lpp.
- ³² PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 98. lpp.
- ³³ Ibidem.
- ³⁴ KONSTANTIN SOKOLOV. Hudozhestvennaja kul'tura i vlast' v poststalinskoj Rossii: sojuz i bor'ba (1953–1985 gg.). Sankt-Peterburg 2007, s. 34.
- ³⁵ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 98. lpp.
- ³⁶ ELMĀRS RIEKSTIŅŠ (red.). Padomju Latvijas kinomāksla. Rīga 1989, 271. lpp.
- ³⁷ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 97. lpp.
- ³⁸ VALERIJ GOLOVSKOJ. Mezhdū ottepel'ju i glasnost'ju. Kinematograf 70-h. Moskva 2004, s. 99.
- ³⁹ IGOR' KOKAREV. Rossijskij kinematogaf: mezhdū proshlym i budushhim. Moskva 2001, s. 30.
- ⁴⁰ GOLOVSKOJ, Mezhdū ottepel'ju i glasnost'ju, s. 100.
- ⁴¹ A. JURĒVIČS. Piecu dienu darba nedēļa un mēs. In: Padomju Jaunatne, 26.05.1967., 2. lpp.
- ⁴² KOKAREV, Rossijskij kinematogaf, s. 30.
- ⁴³ MARINA KOSINOVA. Parametry krizisa organizacionno–jekonomicheskoj sistemy sovetskogo kinematografa. In: ANDREJ SHEMJAKIN, JULIJA MIHEEVA (red.). Posle Ottepeli. Kinematograf 70-h. Moskva 2008, s. 66.
- ⁴⁴ Ibidem.
- ⁴⁵ KOSINOVA, Parametry krizisa organizacionno–jekonomicheskoj sistemy sovetskogo kinematografa, s. 66.
- ⁴⁶ Ibidem, s. 67.
- ⁴⁷ Ibidem.
- ⁴⁸ Ibidem, s. 68.
- ⁴⁹ GOLOVSKOJ, Mezhdū ottepel'ju i glasnost'ju, s. 100.
- ⁵⁰ Ibidem.
- ⁵¹ Ibidem.
- ⁵² PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 216. lpp.
- ⁵³ Ibidem, 220. lpp.
- ⁵⁴ ZEILE, No ieceres līdz filmai, 4. lpp.
- ⁵⁵ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 224. lpp.
- ⁵⁶ Ibidem.
- ⁵⁷ Ibidem, 216. lpp.
- ⁵⁸ Ibidem, 217. lpp.
- ⁵⁹ Ibidem, 218. lpp.
- ⁶⁰ Ibidem, 219. lpp.
- ⁶¹ JULIJA MIHEEVA. Neser'eznoe kino. In: SHEMJAKIN, MIHEEVA, Posle Ottepeli, s. 287.
- ⁶² Ibidem, s. 74.
- ⁶³ Ibidem, s. 75.
- ⁶⁴ JULIJA HOMJAKOVA. Knizhnoe kino. In: SHEMJAKIN, MIHEEVA, Posle Ottepeli, s. 79.
- ⁶⁵ Ibidem, s. 80.
- ⁶⁶ Ibidem, s. 79.
- ⁶⁷ Ibidem, s. 80.
- ⁶⁸ Ibidem.

- ⁶⁹ JULJA HOMJAKOVA. Knizhnoe kino. In: SHEMJAKIN, MIHEEVA, Posle Otpepli, s. 109.
- ⁷⁰ Jēdzieni "industriāls" un "filmu ražošana" padomju kinematogrāfijas kontekstā izriet no kinostudiju iekļaušanas padomju plānveida komandekonomikā, kur studijas, līdzīgi rūpniecības uzņēmumiem, pildīja tām uzliktus filmu ražošanas plānus.
- ⁷¹ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 83. lpp.
- ⁷² Ibidem, 84.–85. lpp.
- ⁷³ Ibidem, 86. lpp.
- ⁷⁴ Ibidem, 87. lpp.
- ⁷⁵ MIKS ZVIRBULIS. Ievadvārdi bez virsraksta. In: SARMĪTE ĒLERTE (sast.). Kino pasaule. Rīga 1987, 4. lpp.
- ⁷⁶ PĒRKONE, Inscenējumu realitāte, 224. lpp.
- ⁷⁷ ZEILE, No ieceres līdz filmai, 4. lpp. Viens no raksturīga "klasiska" padomju detektīva piemēriem Rīgas kinostudijā ir Aloiza Brenča filma "Šahs briljantu karalienei" (1973).
- ⁷⁸ KELLY CATRIONA. Period zapoya: Film-Making in Brezhnev-Era Leningrad. Pieejams: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/152/article/20023/ (skatīts 11.05.2019.).
- ⁷⁹ Rīgas kinostudijas Mākslas padomes (turpmāk – RKS MP) 20.11.1985 sēdes protokols. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVA), 416-4-342, 52. lp.
- ⁸⁰ RKS MP 01.08.1986 sēdes protokols. Ibidem, 76. lp.
- ⁸¹ PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas radošās apvienības "Ekran" 01.03.1982. slēdziens par televīzijas filmas "Mirāža" literāro scenāriju. Ibidem, 416-4-242, 242. lp.
- ⁸² RKS MP 09.01.1976. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-98, 81. lp.
- ⁸³ Rīgas kinostudijas Scenāriju redakcijas kolēģijas (turpmāk – RKS SRK) 07.12.1978. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-122, 105. lp.
- ⁸⁴ RKS MP 07.12.1982. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-242, 270. lp.
- ⁸⁵ RKS MP 07.12.1982. sēdes protokols. Ibidem, 269. lp.
- ⁸⁶ RKS MP 07.06.1983. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-312, 8. lp.
- ⁸⁷ PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas priekšsēdētāja Sergeja Lapina (*Sergey Georgiyevich Lapin*) 16.05.1980. vēstule. Ibidem, 416-4-122, 248. lp.
- ⁸⁸ RKS MP 09.01.1976. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-98, 81. lp.
- ⁸⁹ RKS MP 09.01.1976. sēdes protokols. Ibidem, 100. lp.
- ⁹⁰ VIESTURS AVOTS. Gribētos uzzināt vairāk par cilvēkiem. In: Literatūra un Māksla, 19.07.1984., 6. lpp.
- ⁹¹ RKS MP 12.03.1976. sēdes protokols. LNA LVA, 416-4-98, 65. lp.
- ⁹² RKS MP 28.05.1976. sēdes protokols. Ibidem, 45. lp.
- ⁹³ RKS MP 28.05.1976. sēdes protokols. Ibidem, 46. lp.
- ⁹⁴ Ibidem.
- ⁹⁵ RKS MP 17.06.1982. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-242, 263. lp.
- ⁹⁶ RKS MP 17.06.1982. sēdes protokols. Ibidem, 264. lp.
- ⁹⁷ RKS MP 29.03.1984. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-312, 198. lp.
- ⁹⁸ RKS MP 29.03.1984. sēdes protokols. Ibidem.
- ⁹⁹ Ibidem.
- ¹⁰⁰ RKS MP 20.11.1985. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-342, 51. lp.
- ¹⁰¹ RKS SRK 07.06.1983. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-312, 8. lp.
- ¹⁰² RKS SRK 12.04.1979. sēdes protokols. Ibidem, 416-4-122, 221. lp.
- ¹⁰³ PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas radošās apvienības "Ekran" 29.08.1984. slēdziens par filmu "Pēdējā vizīte" (filmas pieņemšanas akta pielikums). Ibidem, 416-4-312, 213. lp.

¹⁰⁴ PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas radošās apvienības “Ekran” 18.03.1986. slēdziens par filmu “Pēdējā reportāža”. Ibidem, 416-4-342, 69. lp.

¹⁰⁵ PSRS Valsts televīzijas un radioraidījumu komitejas radošās apvienības “Ekran” 01.10.1985. vēstule. Ibidem, 47. lp.

¹⁰⁶ Par žūpiņas un alkoholisma novēršanas pasākumiem. In: Cīņa, 17.05.1985., 1. lpp.

SUMMARY

The Cold War was partly represented by using certain words and imagery. During the 40-year-long conflict between the West and the Soviet bloc, at the very centre of attention was the multi-faceted propaganda on various levels – mutually employed weapons of information warfare were music, art of dance, cinematography, design, creation and dissemination of words and characters. Western scholars argue that cultural activities had a pivotal role in the ideological competition and they have shaped the understanding about the Cold War for many.

During the 1970s and 1980s, Riga Film Studio produced a series of specific films, i.e. several television film series set entirely in ‘capitalist West’. They had distinct features that were not present in other Soviet films of the same period, e.g., scenarios based on literary works by foreign authors, action that takes place in the ‘Western countries’ and ‘Western’ characters. An important difference prevailed regarding the aim of the films – along with the entertainment they had to serve a purpose of counter-propaganda – to discredit the Western way of life according to the Soviet ideological principles. Despite the fact that such pieces were also produced by other Soviet studios, only Riga Film Studio made a significant amount of such films.

The first was a two-episode film *Nāve zem buras* produced in 1976 (directed by Ada Neretniece, written by Viktors Lorencs). It was based on the novel “Death Under Sail” (1932) by Charles Percy Snow and its cinematographic adaption was commended by Lorencs. In 1979, after a commission by the Central Television, the two-episode film *Nepabeigtās vakariņas* (directed by Jānis Streičs, written by – Alvis Lapiņš) was made. The film was based on the crime novel *Polis, polis, potatismos!* (1970) by Per Wahlöö and Maj Sjöwall. After a proposal by Aloizis Brenčs, the three-episode film *Mīrāža* (directed by Aloizis Brenčs, written by Alvis Lapiņš) was produced. The film was an adaption of the novel “The World in My Pocket” (1959) by James Hadley Chase. The film is widely regarded as the most popular and successful counter-propaganda piece produced by the RFS. A screen adaptation of the novelette “The Washington Party Murder” (1964) – one-episode *Pēdējā vizīte* – was shot in 1984 (directed by Ada Neretniece, written by Irina Čerevičņika). The last film in the category was the two-episode film *Pēdējā reportāža* (directed by Dzidra Ritenberga, written by Jurijs Kaļeščuks) based on Gert Prokop’s novel *Der Tod des Reporters* (1973).

The Riga Film Studio’s television film series about Western society was a rather peculiar Cold War phenomenon that embodied a mixture of international politics, fundamental soviet ideological principles and tendencies of cinematography. Although the films were often isolated initiatives proposed by particular authors and later on developed as an individual (yet collectively modified and censored) cultural fact, the conditions allowing such films to see daylight were influenced by a variety of multi-layered factors – from individual beliefs to the processes in international politics.

Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: mītu pārnese uz 20. gadsimta vēstures procesiem¹

Applying Historical Myths About the Violent Conquest of ‘Ancient Latvia’ during the Crusades to the Historical Processes of the 20th Century

---

Marija Šumilo, *Mg. hist.*

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Uzskaites nodaļas krājuma glabātāja

Lāčplēša iela 106, Rīga, LV-1003

E-pasts: marija.sumilo@lnvm.lv

Gan nacionālisms, gan marksisms-ļeņinisms 20. gadsimtā Latvijas vēsturi traktēja kā spirālveida procesu. Tā saucamā “Senlatvija” tika uzlūkota kā zelta laikmets, kuram sekoja vēsturiskā netaisnība – krusta kari. Rakstā, balstoties uz 20. gadsimta akadēmiskajiem, periodiskajiem un mācību izdevumiem, aplūkoti mitoloģizētie priekšstati par Latvijas teritorijā dzīvojušo baltu un somugru etnokulturālo grupu vienotību aizvēstures beigu posmā un apzinātu pretošanos krustnešiem, lai krusta karu laikmetā saglabātu valstiskumu, kultūru un reliģiju. Raksta mērķis ir analizēt šo priekšstatu pārnese uz 20. gadsimta Latvijas vēstures procesiem.

Atslēgvārdi: vēstures mitoloģizācija, “Senlatvija”, krusta karu laikmets, nacionālisms, marksisms-ļeņinisms.

During the 20th century, both Nationalist and Marxist-Leninist ideologies interpreted the history of Latvia as a spiral. The so-called ‘ancient Latvia’ was seen as a golden age interrupted by a historical injustice – the Crusades. The article is based on the 20th century academic literature, educational literature and periodical publications, as well as analyses, exploring how the mythological views about unity of Baltic and Finno-Ugric ethnocultural groups during the Crusades and their deliberate resistance against violent crusaders in order to preserve statehood, culture and religion were applied to the historical processes of the 20th century.

Keywords: historical myths, ‘ancient Latvia’, crusades, nationalism, Marxism-Leninism.

Ievads

Vēstures mīts ir definējams kā stipri vienkāršota kolektīvā izpratne par vēstures procesiem – tās gaitā rodas neizbēgami procesa

būtības izkropļojumi. Pēc Rolāna Barta (*Roland Barthes*) viedokļa, mīti veidojas, lietām zaudējot to vēsturiskās īpašības.² Mītiska domāšana šajā gadījumā piemīt nevis vienam atsevišķam individam, bet gan plašai indivīdu kopienai. No tā izriet mīta ciešā saistība ar vēsturisko atmiņu un identitāti. Vēstures notikumu mitoloģizācija ir plaši izplatīts identitātes konstruēšanas paņēmieni. Pamatodamies uz kultūras atmiņu, tas veido nācijas identitāti, kas savukārt nav atdalāma no politiskā konteksta. Par nacionālās identitātes politikas instrumentiem noder oficiāli atzīta un viena valoda, nacionālā simbolika un kopīgi vēstures mīti. Vēsturiskās tiesības uz konkrētas teritorijas pārvaldīšanu kopš tālas pagātnes veido mītu, uz kura tiek balstīta valstiskuma ideja.³ Arī Latvija kā nacionāla valsts pilnībā iekļaujas šādā koncepcijā. Vēstures mītus bieži vien rada skaitliski vai arī politiski dominējošā etniskā grupa.

Ar aizvēsturi un viduslaikiem saistīto vēstures procesu mitoloģizācija ir plaša pasaules mēroga parādība, tai skaitā Rietumeiropā, Baltijā un Krievijā. Šajās teritorijās mitoloģizācijas procesā ir saskatāmas četras vienojošas koncepcijas – antagonisms, varonība, izpratne par vēsturisko taisnīgumu un īpašo ceļu vai misiju. Neņemot vērā nacionālisma un marksisma-ļeņinisma ideoloģiju fundamentālās atšķirības, veidā, kā tajās tiek konstruēti vēstures mīti, ir vairāk kopīga nekā atšķirīga. Papildus jāatzīmē, ka vienus un tos pašus vēsturiskos tēlus ir iespējams izmantot ideoloģiski pretēju režīmu leģitimācijai.

Klasificējot vēstures mītus par “Senlatviju”, autore pieturas pie Jāņa Krēšlīņa un Evas Eihmanes jau izmantotās pieejas. Abi, runājot par Latvijas teritorijas aizvēsturi un krusta karu laikmetu, piedāvā sapludināt visus attiecīgos mītus un stereotipus vienā. J. Krēšlīņš to definē šādi: “*Latvieši 13. gs. zaudēja savu neatkarību, tie tika kristīti ar uguni un zobenu, un tam sekoja 700 vergu*

gadu.”⁴ Savukārt E. Eihmane, skatot kristianizācijas perioda mitoloģizēšanas problemātiku, no J. Krēšlīņa dotās definīcijas izceļ četrus atsevišķus komponentus:

“1. *Baltijas kristianizācija pārtrauca sabiedrības veidošanās procesu, neļaujot izveidoties neatkarīgai valstij; 2. Pārlicība par apzinātu un pat vienotu Baltijas cilšu cīņu par savu brīvību; 3. Baltijas iekarošana kā viennozīmīgi alkatības virzīts pasākums; 4. 700 gadu ilgā verdzība kristianizācijas dēļ.*”⁵

Balstoties uz šo pieeju, raksta autore rosina “Senlatviju” primāri aplūkot kā mītu par Latvijas “zelta laikmetu” aizvēstures beigu posmā. No tā izriet priekšstati par “Senlatvijas” politisko, tiesisko, sociālo organizāciju, varu, etniskumu, kā arī reliģiju un kultūru. Krievu pētniece Svetlana Rižakova (*Svetlana Ryzhakova*) ir izvirzījusi tēzi, ka latviešu kolektīvā atmiņā 13. gadsimtā drīzāk nav uzlūkojams kā noteikts hronoloģisks periods, bet ir pielīdzināms pašam jēdzienam “Senlatvija” un manifestē sevī ideju par “*varonīgo senlatviešu cīņu pret iebrucējiem*”.⁶ Domājams, “Senlatvijai” būtu iespējams piemērot Pjēra Norā (*Pierre Nora*) koncepciju par t. s. atceres vietām (*les lieux de mémoire*),⁷ tādējādi iekļaujot to latviešu kolektīvajā atmiņā.

Laiku pirms Baltijas kristianizācijas kā zelta laikmetu postulēja vēl Garlibs Merķelis (*Garlieb Merkel*),⁸ tomēr “Senlatvija” gan kā jēdziens, gan kā latviešu nacionālā ideja parādās 19. gadsimta otrajā pusē līdz ar jaunlatviešu kustību. Pēc Latvijas Republikas neatkarības proklamēšanas “Senlatvija” iegūst arī izteiktu politisku raksturu, kļūstot par sabiedrībai nozīmīgu valsts radīšanas mītu, kurš pastāvēja arī trimdā 20. gadsimta 40.–90. gados. Kaut arī priekšstati par “Senlatviju” ir attīstījušies nacionālisma ideoloģijas ietekmē, tomēr arī marksisms-ļeņinisms līdz galam neatteicās no šīs idejas, izmantojot to savos nolūkos.

Vēstures mītu par “Senlatviju” vispārīgs raksturojums 20. gadsimta akadēmiskajā un publiskajā vidē

Parlamentārisma periodā notika valsts politikai nozīmīgu “Senlatvijas” priekšstatu ģenēze, tomēr to ideologizācija politisku mērķu sasniegšanai pastiprinājās tieši pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma un tobrīd arī sasniedza savu kulmināciju. Vēstures naratīvs kalpoja autoritārā režīma leģitīmācijai, tādējādi pamatojot galvenos Kārļa Ulmaņa varas postulātus, kas bija latviska Latvija, vienība un vadonība.⁹ Rakstītajos avotos vārdā pieminētie varoņi, piemēram, Namejs, Viestards, Lamekins un Visvaldis, tika cildināti kopā ar 1918.–1920. gada Neatkarības kara varoņiem.¹⁰ Izpratne par krusta karu laikmetu kā “brīvības cīņām” viņus idejiski padarīja par varoņiem un cīnītājiem par Latviju. Ar šiem tēliem tika saistīta Latvijas neatkarības ideja.¹¹ Jāatzīmē, ka autoritārisma posmā īpaši tika uzsvērti zemgaļu vadoņi – Viestards un Namejs, saistot viņus konkrēti ar K. Ulmaņa personību un daļēji iekļaujoties paša valstsvīra mitoloģizācijas procesā.¹² Starpkaru posmā par galvenajiem antagonistiem priekšplānā tika izvirzīti krustneši. Tobrīd šis tēls personificēja vācbaltiešus, tādējādi atspoguļojot starpkaru Latvijas sabiedrībā dominējošo antivācisko noskaņojumu un latviešu vērānos pret kultūrtrēģerisma idejām. Kā vienīgais protagonistis tika izvirzīts “senlatvietis” – kareivja, zemkopja un valdnieka ideāls, kā arī varonības, vīrišķības un latviskuma paraugs. Līdz ar iepriekš minētajiem zemgaļu vadoņiem svarīga loma “Senlatvijas” naratīvā visu starpkaru posmu bija latgalim Visvaldim – viņš tika postulēts kā pirmais “latviešu” kristīgais “karalis”, kurš šeit bija vēl pirms kristianizācijas.¹³

1941.–1945. gadā vācu okupācijas laikā Latvijā nevar runāt par “Senlatvijas” mitoloģizētā naratīva attīstību. Lai gan vēstures mācīšana skolās tika ģermanizēta,¹⁴

tas neatstāja paliekošu iespaidu. Savukārt trimdas latviešu skatījums uz “Senlatviju” bija identisks autoritārisma posmam, tomēr tā nozīme uz Otrā pasaules kara notikumu fona mazinājās, jo priekšā izvirzījās tobrīd aktuālāki notikumi. Trimdas autoru darbos ir izteikta tendence izcelt krievus kā otru antagonistu, personificējot tos ar slāviem un to aktivitātēm reģionā aizvēstures beigu posmā. Līdz ar Trešo atmodu 20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē Latvijas PSR iesākās latviešu vēstures pārskatīšana un attīrīšana no marksisma-ļeņinisma ietekmes, kas kulmināciju sasniedza līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu un latviešu nacionālisma atgriešanos. 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē priekšplānā izvirzījās vēl starpkaru posmā aktuālās pamatnostādnes, taču diezgan ātri notika šo ideju pārveidošana un iekļaušana mūsdienu vēstures naratīvā.

Marksisma-ļeņinisma teorijas ietekmē mīts par “Senlatviju” tika saglabāts, tomēr tieši politisku un ideoloģisku apsvērumu dēļ tas vēstures naratīvā bija otršķirīgs. Padomju okupācijas laikā kā galvenais antagonists mitoloģiskajā naratīvā par Latvijas teritoriju aizvēstures beigu posmā un krusta karu laikmetā saglabājās krustneši, kas personificēja ne vien vācbaltiešus, bet arī jebkādas rietumnieciskās vai kapitālistiskās izpausmes. Lai gan marksisms-ļeņinisms nemeklēja valsts radišanas mītu aizvēsturē, jo tas būtu pretrunā ar šķiru cīņas koncepciju, ideoloģiski tas tomēr atsaucās uz aizvēstures beigu posmu kā periodu, kas daļēji leģitīmē Latvijas atrašanos PSRS sastāvā un norāda uz vēsturisko taisnīgumu padomju režīma izpratnē. Baltu un somugru etnokulturālajām grupām kā galvenajam protagonistam tika pievienots slāvīskais elements, kas bija nepieciešams padomju internacionālisma ideju uzturēšanai PSRS, kā arī krievu tautas dominances uzsvēršanai. Polockas un Pleskavas kņaziste tika aplūkotas kā valstiski veidojumi, kas gan kulturāli, gan politiski ietekmējuši baltu un somugru etnokulturālās

grupas jau kopš 10. gadsimta, kā arī atbalstījuši “senos latviešus” militāri. Tika postulēta ideja par valstiskuma pārmantošanu no Krievzemes, balstot šo faktu uz rakstītajos avotos minēto latgaļu sabiedrību meslu atkarību. Baltu un somugru etnokulturālo grupu elites pārstāvji marksisma-ļeņinisma tradīcijas ietekmē īpaši uzsvērti netika. Lai arī to vārdi ir sastopami gan historiogrāfijā, gan mācību literatūrā, tomēr tie nebija izcili varonības paraugi. To galvenā funkcija bija norādīt uz baltu un somugru etnokulturālo grupu pretestību krustnešiem, personificējot tās ar latviešiem.

Nemot vērā zināmu līdzību Latvijas un Igaunijas vēsturiskās attīstības procesā, ir interesanti aplūkot, kā krusta karu laikmets tiek skatīts Igaunijā. Saskaņā ar mitoloģizētiem priekšstatiem Latvijas teritorijā bija sākušies “700 verdzības gadi”, kuru beigās iezīmēja valstiskās neatkarības pasludināšana. Pretēji tam igauņu tradīcijā krusta karu laikmets ir uzlūkots tikai kā “brīvības cīņu” pirmais posms, kas beidzās līdz ar Indriķa hronikā aprakstītajiem notikumiem. Tam sekoja Sv. Jurģa nakts sacelšanās 14. gadsimtā un jauno laiku zemnieku nemieri, kas saskaņā ar sabiedrības priekšstatiem par vēsturi beigās sekmēja Igaunijas valstisko neatkarību 1918. gada 24. februārī. Atšķirībā no Latvijas vēstures naratīva krusta kari Igaunijā netika uzlūkoti kā zaudētais karš, kas sekmēja “verdzības gadus”, bet igauņu tautas vēsturiskajā atmiņā tie asociējās ar varonīgo pretošanos un kļuva par daļu no igauņu nacionālā mīta starpkaru posmā.¹⁵

Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: agrīnais valstiskums, “brīvības cīņas” un okupācija

Vēstures mītos par “Senlatviju” centrālā ideja ir agrīnais valstiskums aizvēstures

beigās. Nacionālisma ideoloģijai atbilstošie priekšstati par valstiskumu aizvēstures beigās ne tikai iekļāvās vēsturiskā taisnīguma koncepcijā, bet arī radīja izpratni par Latvijas valstiskuma kontinuitāti kopš aizvēstures.¹⁶ Starpkaru posmā galvenais valsts dibināšanas mīts sakņojas 1918.–1920. gada Neatkarības karā. Karstens Brigemanis (*Karsten Brüggemann*) norāda: tā pamatideja ir pārliecība, ka līdz ar šo uzvaru nācija uz visiem laikiem pierādījusi savu noturību un savas eksistences tiesības.¹⁷ Tieši šādā kontekstā tika būvēts priekšstats par valstiskumu aizvēstures beigu posmā un tika projicēts uz neatkarīgo Latviju 20. gadsimta 20.–30. gados. Caur “Senlatvijas bojāejas” prizmu tika skatīti visi notikumi latviešu vēsturē līdz pat neatkarības pasludināšanai. Beidzoties padomju okupācijai, “Senlatvijas” vietu latviešu vēstures naratīvā un kolektīvajā atmiņā ieņēma mīts par t. s. ulmaņlaikiem kā Latvijas zelta laikmetu.¹⁸

Viens no elementiem vēstures mītā par “Senlatviju” ir izpratne par agrīno valstiskumu, kas cieši saistās ar tā saucamo valsts radišanas mītu. Gan latviešu nacionālā, gan padomju historiogrāfija dažādu ideoloģisku apsvērumu dēļ izteicās par labu varas centralizācijas procesiem, kurus pārtrauca krusta kari. Starpkaru posmā nodibinātā Latvijas Republika bieži vien tika skatīta kā mantiniece mītā ietvertajai “Senlatvijas” politiskajai patstāvībai. Šāds skatījums saglabājās arī latviešu trimdas historiogrāfijā. Padomju okupācijas gados agrīnā valstiskuma jautājums noderēja kā propagandas ierocis, tomēr tajā netika likts uzsvars uz politisko neatkarību. Primāri tika uzsvērts Austrumlatvijas valstiskums, interpretējot to kā tradīciju, kas nākusi no Krievzemes,¹⁹ lai tādējādi norādītu uz seniem un draudzīgiem sakariem ar slāviem un leģitimētu Latvijas atrašanos PSRS sastāvā. Kopumā jāatzīmē, ka marksisms-ļeņinisms, konstruējot kopējo PSRS radišanas mītu, nemeklēja leģitimāciju aizvēsturē.²⁰

Priekšstati par Latvijas teritorijā dzīvojošo baltu un somugru etnokulturālo grupu apzinātu pretošanos krustnešiem, lai saglabātu valstiskumu, kultūru un reliģiju, kontekstā ar “Senlatvijas” mitoloģizāciju iekļaujas izpratnē par “brīvības cīņām” vai “neatkarības cīņām”. Aprakstot gadsimtu ilgu zemgaļu pretestību ordenim, mēdz lietot arī apzīmējumu “zemgaļu simtgadu cīņas”.²¹

Viens no jēdzieniem, kas tiek lietots, aprakstot izpratni par agrinā valstiskuma zaudēšanu, ir “okupācija”. Tas ir plaši izplatīts starpkaru akadēmiskajā un mācību literatūrā, vēlāk trimdā, kā arī padomju okupācijas sākumposmā. No klasiskās šī jēdziena definīcijas izriet, ka okupācija ir citas valsts teritorijas vai tās daļas vardarbīga ieņemšana savas augstākās valsts varas īstenošanai.²² Pirmkārt, šāda jēdziena izvēle attiecībā uz 12.–13. gadsimta norisēm norāda uz izpratni par agrīno valstiskumu, jo vardarbīgi okupēta var būt tikai politiski patstāvīga teritorija. Otrkārt, tam ir sakars ar tendenci projicēt nesenas vēstures traumatisko pieredzi uz pagātņi, veidojot sabiedrības vēstures izpratni. Tādējādi tas drīzāk saistāms ar sabiedrības izpratni par tagadni, nevis pagātņi. Skatījums uz Rietumu katoļu baznīcu un ordeni kā uz okupācijas varu ir raksturīgs nacionālajai historiogrāfijai gan pirms, gan pēc Otrā pasaules kara. Arveds Švābe vairākos 20. gadsimta 20. gadu izdevumos strikti definē krusta karotāju ienākšanu šajā teritorijā 13. gadsimtā kā okupāciju, salīdzinot, piemēram, ar 1915. gada vācu karaspēka okupācijas varu Kurzemē. Krusta karotāju okupācija, viņaprāt, noslēdzās 1561. gadā, kas tiek uzskatīts par Livonijas konfederācijas pastāvēšanas beigām.²³ Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas šis skaidrojums atgriežas līdz ar nacionālo tradīciju 90. gadu pirmajā pusē, būtiski papildinot jau radīto negatīvo vērtējumu ar jaunu pieredzi – 50 padomju okupācijas gadiem. 1992. gadā iznāca Latvijas Republikas Izglītības ministrijas apstiprinātais Teodora

Zeida sastādītais mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem,²⁴ kurā 13. gadsimts tiek skatīts kā Baltijas tautu brīvības cīņu posms. Šī trīs tautu – latviešu, igauņu un lietuviešu – apvienošana ir jauna, nacionālai historiogrāfijai neraksturīga tendence, kas radusies kā padomju okupācijas radītās pieredzes rezultāts. Baltijas krusta karus par okupāciju dēvē arī padomju historiogrāfija, bet šajā gadījumā obligāti uzsverot krievu un latviešu tautu seno draudzību un kopīgo cīņu. Formāli tiek norādīts uz paralēlēm – vācu okupācijām Pirmā un Otrā pasaules kara laikā. Visagresīvāk šāda retorika izpaužas staļinisma laikā, piemēram, spilgts propagandas piemērs ir Jāņa Krastiņa raksts 1944. gadā avīzē “Cīņa”. Tajā autors uzsver abu tautu cīņu par savu neatkarību un brīvību, atzīmējot, ka 13. gadsimtā “*krievi kopā ar latviešiem varonīgi cīnījās pret vācu suņiem – bruņiniekiem, kas bija ielauzušies Baltijā, lai iegrūstu verdzībā tās tautas un lai virzītos tālāk krievu zemes iekšienē*”.²⁵ 1951. gadā T. Zeids norāda, ka krustneši 13. gadsimtā izmantoja ne vien to, ka Latvijas teritorijā “*vēl nebija noorganizēta spēcīga valsts*”, bet arī to, ka “*Krievzeme pārdzīvoja savas sadrumstalotības periodu*”, respektīvi, norādot, ka Krievzemes kņazi noteikti būtu aktīvi iesaistījušies cīņā pret krustnešiem, lai palīdzētu kaimiņu tautām, ja vien varētu.²⁶

Aprakstot krustnešus, tika uzsvērta pagānu kristīšana “ar uguni un zobenu”, bet viņu motivācija tika skaidrota kā viennozīmīgi alkatības vadīta. Vēsturniece E. Eihmane norāda, ka šis priekšstats sakņojas vēsturiskajā anahronismā, atsakoties pieņemt attiecīgā laikmeta cilvēku motivāciju un projicējot tās vietā savu. Šis stereotips izriet arī no materiālistiskā pasaules uzskata un tendences skatīt Baltijas kristianizāciju izolēti no tendencēm Eiropā.²⁷ Starpkaru posmā Francis Balodis un Augusts Tentelis raksturoja krustnešus kā “*apšaubāmus kultūras nesējus*”.²⁸ Trimdā šis viedoklis daļēji saglabājās, piemēram, Uldis Ģermanis

zobenbrāļus raksturo kā “*varaskārus*” un “*neuzticamus*”, uzsverot kristietības sludināšanu “*ar ieroču palīdzību*”.²⁹ Arī padomju tradīcijā krusta kari bija strikti nosodāmi. Skatījums uz vāciešiem kā agresoriem tika izmantots kā svarīga ideoloģijas sastāvdaļa gan starpkaru Latvijā, gan Latvijas PSR. Tomēr ar laiku klāt nākusi arī cita interpretācija, raksturojot krustnešus un misionārus kā Rietumu kultūras nesējus. Guntis Zemītis norāda, ka krusta karu sekas bija tālejošākas nekā brīvības zaudēšana. 13.–14. gadsimtā formējās robeža Rietumu un pareizticības civilizācijām, kam bija paliekoša nozīme latviešu tautu vēsturiskajos likteņos. Latvijas zemju piederība Rietumu civilizācijai veidoja tās vērtības, uz kurām Latvija balstās mūsdienās.³⁰ Pēc PSRS sabrukuma Latvijas pētniekiem pavērās iespēja iepazīties ar Rietumu kolēģu atziņām. Starp tām lielu popularitāti ieguva amerikāņu politologa Semjuela Hantingtona (*Samuel Huntington*) plaši pazīstamā koncepcija par civilizāciju sadursmēm,³¹ saskaņā ar to Latvija iekļaujas pētnieka koncepcijā kā viena no robežām starp Rietumu un Austrumu civilizācijām. Tādējādi traumatiskās Otrā pasaules kara pieredzes un totalitārās padomju pagātnes iespaidā priekšplānā izvirzījās krusta karu apoloģijas tendences.

Atgriežoties pie apzīmējuma “brīvības cīņas”, attiecībā uz 13. gadsimtu jāpiebilst, ka vēsturiskās paralēles šādam apzīmējumam ir saistāmas ar 1918.–1920. gada norisēm, un to rašanās notika starpkaru posmā, bet vēlāk saglabājās trimdas un atjaunotās Latvijas Republikas literatūrā.³² Sevišķi plaši tās tika izmantotas politiskās propagandas nolūkos autoritārisma posmā. Šajā kontekstā īpaši tika izceltas atsevišķas personas un notikumi, piemēram, 1212. gadā Autīnes sacelšanās, 1236. gadā Saules kauja, 1260. gadā Durbes kauja vai arī 1290. gadā zemgaļu aiziešana uz žemaišu apdzīvotajām teritorijām. Padomju tradīcija papildus mākslīgi mēģināja

uzsvērt 1242. gada Ledus kauju kā faktoru, kas sekmēja “*Baltijas tautu atbrīvošanas cīņu pret vācu feodāļiem*”.³³ Tajā Aleksandra Ņevska (*Aleksandr Nevskij*) vadītais karaspēks sakāva Vācu ordeņa Livonijas atzaru un atguva kontroli par ordeņa iekarotajām teritorijām Pleskavā, tādējādi pieliekot punktu tālākai ordeņa ekspansijai Novgorodas un Pleskavas virzienā.³⁴ Ledus kauja padomju un arī mūsdienu Krievijā plaši izplatītajā “uzvaras kultā” tiek saistīta ar priekšstatiem par krievu tautas uzvaru Otrajā pasaules karā un ar nacisma sagrāvi.³⁵ Šāds skatījums ir pārspīlēts un drīzāk uzlūkojams kā nodeva valsts ideoloģijai. Ledus kauja ir būtiska krievu tautas kolektīvās atmiņas sastāvdaļa, kuru tika mēģināts mākslīgi iekļaut arī latviešu kolektīvās atmiņas kontekstā.

Nacionālā historiogrāfija ir izteikti orientēta uz savas nācijas, šajā gadījumā – latviešu, vēsturi, līdz ar to, runājot par 13. gadsimta militārajām aktivitātēm, protagonistu ir tikai Latvijas teritorijā dzīvojošās baltu un somugru etnokulturālās grupas. Savukārt marksisma-ļeņinisma historiogrāfija pievieno šim skatījumam sev raksturīgo tautu draudzības elementu, piemēram, T. Zeids runā par krievu, latviešu un igauņu kopīgām cīņām.³⁶ Šāds viedoklis pastāv visu padomju okupācijas posmu un ir drīzāk uzskatāms par nodevu valdošai ideoloģijai, jo orientācija uz vietējo iedzīvotāju lomu palika nemainīga. Jāatzīmē arī tas, ka nacionālisma kontekstā tika uzsvērts pretestības elements kā tāds, bet marksisma-ļeņinisma galvenais akcents bija uz pretestību tieši Rietumu ietekmēm, piemēram, Harijs Moora (*Harri Moora*) min, ka atkarība no krievu kņaziem nebija smags slogs salīdzinājumā ar krustnešu uzlikto slogu.³⁷ Nacionālajā historiogrāfijā mīts par “brīvības cīņām” tiek izmantots kā latviešu tautu vienojošs varonības paraugs, taču padomju tradīcijā baltu un somugru pretestības izpausmes ir arguments par labu šķiru

cīņas un sociālās nevienlīdzības pastāvēšanai, saglabājot krustnešus kā antagonista tēlu. Marksisma-ļeņinisma historiogrāfija par 13. gadsimta notikumiem kā cīņām par brīvību runā kontekstā ar teoriju par zemnieku šķiras ekspluatāciju, piemēram, T. Zeids 1951. gadā, aprakstot feodālismu Livonijā, kā trešo iemeslu krustnešu iebrukumam pēc tirdzniecības ceļu un jaunu teritoriju ieguvumiem min “zemnieku nodevas” un “zemnieku ekspluatāciju”.³⁸ “Nodevu un kļaušu jūgs”, viņaprāt, bija iemesls tā saucamās zemnieku šķiras “brīvības cīņām” pret “vācu feodāļiem” un “protests pret iesaistīšanu smagajā dzimtbūšanas jūgā”.³⁹ Uzsvars uz zemnieku stāvokli ir viens no marksisma-ļeņinisma vēstures naratīva pamatiem. T. Zeids izšķir divas pretestības metodes – kristietības “nomazgāšanu” un bruņotu cīņu. Brīvības cīņas zemniekiem beidzās ar sakāvi, tomēr tās “ļāva aizkavēt pārāk straujo zemnieku ekspluatācijas pieaugumu”. Zemgaļu izceļošanu 1290. gadā T. Zeids nosauc par “lielāko zemnieku izceļošanas kustību senākā Latvijas vēsturē, kas ieveda plašo zemnieku kustību turpmākajos gadsimtos”.⁴⁰

Vēstures mīti par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā: zemgaļu etnokulturālās grupas piemērs

Visplašāk mitoloģizēto naratīvu par vardarbīgu pakļaušanu un 13. gadsimta “brīvības cīņām” parāda zemgaļu etnokulturālās grupas piemērs. 1925. gadā A. Švābe laikposmu no 1187. gada līdz 1290. gadam definēja kā “Zemgales cīņas par patstāvību”, jau norādot nevis uz zemgaļiem kā kopienai, bet Zemgali kā patstāvīgu teritoriju. “Zemgaļi kā varoņi cīnījās simts gadus no vietas”, raksta A. Švābe, tomēr viņa tekstā nekur neparādās tiešu analogiju meklējumi ar 1918.–1920. gada Neatkarības karu. Vēlākos autora darbos

ir sastopams apzīmējums “zemgaļu brīvības cīņas”.⁴¹ Antona Birkerta sastādītajā mācību grāmatā minēts: “*Simts gadu no vietas nepagāja gandrīz neviens gads, kad nenotika karš starp zemgaliešiem un bruņiniekiem.*”⁴² Šādu viedokli par zemgaļu “brīvības” jeb “neatkarības cīņām” plaši pauda Pēteris Dreimanis⁴³ un Kārlis Lejnieks,⁴⁴ tas tika atspoguļots skolu mācību literatūrā. Arī trimdā tās tika īpaši atzīmētas, piemēram, Edgara Dunsdorfa darbos,⁴⁵ tomēr citu vēsturnieku publikācijās vārdu salikums “brīvības cīņas” nefigurē, tātad kopumā šāda izpratne bija ļoti izteikta publiskajā, bet ne akadēmiskajā vidē. Jāatzīmē, ka mītam par zemgaļu “brīvības cīņām” ir arī noteikta didaktiskā nozīme: “*Latvju tautai vienmēr jāpatur piemiņā Zemgales varonīgās cīņas par savu patstāvību,*” rakstīja A. Švābe.⁴⁶

Gan nacionālisma, gan marksisma-ļeņinisma izpratnē punkts brīvības cīņām tika pielikts 1290. gadā, kad notika zemgaļu aiziešana uz Lietuvu, nodedzinot Sidrabeni.⁴⁷ Līdz ar šiem notikumiem tiek norādīts uz zemgaļu teritoriju pilnīgu pakļaušanu.⁴⁸ Šī epizode ir pieminēta Atskaņu hronikā⁴⁹ saistībā ar 1289.–1290. gada notikumiem, kad ordeņbrāļi divas reizes neveiksmīgi mēģināja ieņemt Sidrabeni. Nespēdami atvairīt uzbrukumus, zemgaļi devās uz žemaišu apdzīvotajām teritorijām un Sidrabeni nodedzināja. Šādam naratīvam bija politiska un didaktiska nozīme, zemgaļu nepakļaušanos projicējot uz latviešiem kā modernu nāciju. Daži pētnieki apgalvo, ka pēc 1290. gada šī vieta apdzīvota netika, taču lietuviešu arheologs Ernests Vasiļausks (*Ernestas Vasiliauskas*), atsaucoties uz savrupatradumiem, norāda, ka daļa iedzīvotāju palika Kalneles apkārtnē. Ņemot vērā Sidrabenes stratēģiski izdevīgo stāvokli, tur 14. gadsimtā, iespējams, bijusi lietuviešu nocietināta apdzīvota vieta. E. Vasiļausks, balstoties uz arheoloģijas, vēstures un valodniecības materiāliem, uzskata, ka Sidrabene ir bijusi atsevišķa zemgaļu “zeme”.⁵⁰

Mītā par Baltijas etnokulturālo grupu kopīgām “brīvības cīņām” iekļaujas priekšstatī par baltu etnokulturālo grupu vienotību. Tika norādīts, ka pretestību krustnešiem motivēja nacionālās kopības izjūta, piemēram, Valdemārs Ģinters raksta, ka “*vācu bruņinieki senā Latvijā sastapa ieroču un kara tehnikā augstvērtīgu pretinieku, kura cīņas sabiedrotie ir kvēla dzimtenes un brīvības mīlestība*”.⁵¹ Daļēji izsekojama tendence neuzsvērt baltu un somugru etnokulturālo grupu savstarpējos konfliktus, jo tie neiekļāvās nedz ideoloģijā, nedz arī latviešu kolektīvajā atmiņā. Arī jēdziens “senlatvieši” vai “senie latvieši” kā visu baltu etnokulturālo grupu kopīgais apzīmētājs iederas šajā izpratnē. Padomju okupācijas laikā dažādu etnokulturālo grupu konflikti tika traktēti saskaņā ar ideoloģiju – no ekonomiskā un sociālā viedokļa. Tajā pašā laikā pastāvēja plaši izplatīts viedoklis par to, ka Latvijas teritorijas un latviešu tautas traģiskā vēsture, ar ko saprotami t. s. “700 verdzības gadi” un vēlāk 20. gadsimta notikumi, būtu novērsta, ja aizvēstures beigu posmā baltu un Baltijas somu etnokulturālās grupas nebūtu sadrumstalotas. Autoritārisma laikā vietējo etnokulturālo grupu pakļaušana tika izmantota kā uzskatāms piemērs tam, ka bez stipra vadoņa un tautas vienības nav gūstami panākumi,⁵² piemēram, Aleksandrs Grīns tieši norādīja uz vienotu vadoņu trūkumu kā faktoru, kas lielā mērā noveda pie “Senlatvijas” pakļaušanas.⁵³ Arī šī koncepcija tika pārmantota trimdas tradīcijā, ko, piemēram, labi ilustrē 1988. gadā presē publicētais viedoklis: ja baltu un somugru etnokulturālās grupas “*būtu apvienojušās, nevis dzīvojušās savstarpējās ķildās un naidā*”, tās nebūtu iekarojuši krustneši.⁵⁴ Tādējādi latvieši trimdā ar šo piemēru tika mudināti mācīties no vēstures, nešķelties un vienoties, dzīvot satīcīgi.

Spilgts piemērs mītam par etnokulturālo grupu vienotību un kopības izjūtu 13. gadsimtā ir izpratne par Saules kaujas

notikumiem un tās mitoloģizācija. Mītiskie priekšstati ir definējami šādi: 1236. gadā Saules kauja kā etnisku motīvu vadīts pasākums – lietuviešu un latviešu kopīgā cīņa pret iebrucējiem un par savu brīvību. Par kaujas notikumiem pamatā vēsta Atskaņu hronika⁵⁵ un Vartbergas Hermaņa hronika.⁵⁶ Tajās minēts, ka 1236. gada rudenī Zobenbrāļu ordenis ar mestru Folkvīnu (*Volkewin*) priekšgalā, papildināts ar krustnešiem no Rietumeiropas un ar sabiedroto karaspēku – krievu karadraudzi no Pleskavas, pakļautajiem libiešiem, igauņiem un latgaļiem –, iebruka žemaišu apdzīvotajā teritorijā. To pamatīgi izpostot un izlaupot, karaspēks devās atpakaļ uz Rīgu caur Sauli, kur tiem ceļu nogriezta žemaišu karaspēks. Zobenbrāļi neuzsāka kauju pirmie un iekārtojās uz nakšņošanu, bet žemaiši izmantoja izdevību uzbrukt. Vartbergas Hermaņa hronikā Saules kauja ir datēta visai konkrēti ar 1236. gada Maurīcija dienu, tātad 22. septembri. Kaujas iznākums Zobenbrāļu ordenim bija graujošs, un rezultātā tas tika likvidēts. Kā galvenais faktors, kas ietekmēja kaujas iznākumu, hronikās norādīti dabas apstākļi – purvainas apvidus. Tie krustneši, kas palika dzīvi kaujā, atkāpās Rīgas virzienā, bet pa ceļam tos sakāva zemgaļi. Hronikas vēsta par 48 kritušajiem ordeņbrāļiem, kuru starpā bija arī ordeņmestrs Folkvīns, tomēr šis ziņās ir vērtējamas kritiski un vēsturniekiem nav vienota viedokļa par aptuveno kaujas dalībnieku skaitu.

Latvijā mīts par Saules kauju pamatā tika būvēts uz trim atziņām. Pirmkārt, mītā uzsvērts zemgaļu fundamentālais ieguldījums. Avotos trūkst ziņu ne tikai par zemgaļu skaitu, bet arī par to lomu kaujā. Atskaņu hronikā ir teikts, ka zemgaļi sakāva to krustnešu karaspēka daļu, kas atkāpās caur viņu zemēm,⁵⁷ bet nekur nav teikts, ka zemgaļi ņemtu tiešu dalību pašā kaujā. Jāatzīmē, ka epizode ar Saules kauju ir tikai viens no piemēriem argumentācijai, kas tiek izmantota, lai atbalstītu

konceptiju par apzinātu kopīgu Baltijas etnokulturālu grupu cīņu pret krustnešiem. Otrkārt, mītu stipri ir ietekmējusi etnisko kategoriju piemērošana aplūkotajam laikposmam. 13. gadsimtā latviešu etnoss vēl nebija konsolidējies. Ignorējot šo faktu, jau kopš starpkaru posma tika norādīts uz Saules kaujas nozīmi un runāts par latviešu, lietuviešu un igauņu kopību. Igaunī kaujā piedalījušies kopā ar zobenbrāļiem, bet zemgaļi, kuri, kā izriet no mīta, piedalījās Saules kaujā kopā ar žemaišiem, ir uzskatāmi tikai par vienu no vairākām etnokulturālām grupām, kas tikai Livonijas laikā saplūda latviešu etnosā. Savukārt žemaiši ir tikai daļa no etnokulturālām grupām, uz kuru pamata izveidojās lietuviešu tauta. Turklāt rakstītie avoti vēsta, ka kopā ar Zobenbrāļu ordeni kaujā piedalījās arī citi balti – latgaļi, līdz ar to šeit nevar runāt par baltu vienotību un, jo vairāk, par vienotu militāru, etnisku, politisku vai pat ekonomisku mērķu sasniegšanu. Jāatzīmē, ka, veidojot naratīvu par Saules kaujas norisi, Pleskavas krievu dalība kaujā bieži vien tiek ignorēta. Saules kauja ir tikai viens no visiem krusta kara laikmeta militāriem konfliktiem Baltijā, kur cīnijās nevis vācieši pret latviešiem, igauņiem vai lietuviešiem, bet gan vietējās baltu un somugru etnokulturālās grupas savā starpā. Pieturoties pie izteikta antagonisma koncepta, par to bieži aizmirst. Treškārt, visa 20. gadsimta garumā arī politisku un ideoloģisku motīvu ietekmē mainījās izpratne par kaujas norises vietu. Ir pastāvējušas divas vadošās hipotēzes. Pirmā kā Saules kaujas vietu norāda Jauņūnu (*Jauņūnai*) ciema apkārtni pie Mūsas upes Lietuvā netālu no Šauļiem. Otrā hipotēze Saules kaujas vietu lokalizē Latvijas teritorijā – Bauskas novada Vecsaules pagasta Čapānu māju robežās. Kopš Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas eksistē vairāk vai mazāk vienots priekšstats par kaujas vietas lokalizāciju Lietuvā. Vairākās starpkaru mācību

grāmatās, pieņemot to kā vienīgo pareizo variantu, norādīts uz Bauskas apkārtni kā kaujas vietu, piemēram, A. Birkerta mācību grāmatā,⁵⁸ līdz ar to šāds viedoklis saglabājās arī trimdā.⁵⁹ 1987. gadā varbūtējo kaujas vietu Jauņūnu apkārtne pat iekļāva Lietuvas PSR republikas nozīmes pieminekļu sarakstā, bet 1996.–1997. gada arheoloģisko izrakumu gaitā tur tika atklāti arī apbedījumi, kuri potenciāli var būt saistīti ar kaujas vietu.⁶⁰ Lietuvā kopš 1996. gada līdz pat mūsdienām noris Saules kaujas memoriāla celtniecība, kurā finansiāli iesaistījās arī Latvija. Memoriāls ir ne tikai piemiņas vieta par godu kaujai, bet arī centrālā vieta jaunu svētku – Baltu vienības dienas – svinībām.

Līdz ar Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu mīts par latviešu un lietuviešu cīņām par brīvību un pret krustnešiem Saules kaujā tika pacelts jaunā līmenī, iedibinot ikgadēju svētku tradīciju. Ideja par tādu nepieciešamību radās, domājams, 20. gadsimta 90. gadu pirmajā pusē⁶¹ līdz ar Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu, bet jau 2000. gada 18. maijā Latvijas un Lietuvas parlaments pieņēma lēmumu par 22. septembra kā Baltu vienības dienas iekļaušanu oficiālo svinamo dienu skaitā, lai veicinātu etniskās brālības sajūtas un abu valstu politiskās vienības stiprināšanu.⁶² Saeimas plenārsēdes stenogrammā ir ļoti precīzi atspoguļots, ka nav nozīmes, kur lokalizējama vēsturiskā Saules kaujas vieta – Latvijas vai Lietuvas teritorijā, bet svarīga ir apziņa par abu tautu vienību un izsenu draudzību, kurai tiek meklēts apstiprinājums vēsturē. Izteikti politiski nepieciešamu svētku vēsturiskais fons ir balstīts uz mītiskajiem priekšstatiem par baltu un somugru etnokulturālo grupu kopīgām “brīvības cīņām” 13. gadsimtā un neatspoguļo 1236. gada vēstures procesus.⁶³

Saules kauju starpkaru tradīcijā definē kā vislielāko krustnešu militāro neveiksmi Livonijā 13. gadsimtā, un tās lielā nozīme

tiek uzsvērtā joprojām. Tā ir arī būtiska lietuviešu kolektīvās atmiņas sastāvdaļa. 1936. gadā Lietuvā norisinājās plašas kaujas 700 gadu jubilejas svinības, kurās prezidents Antans Smetona (*Antanas Smetona*) savā oficiālajā uzrunā par godu atcerei izteicās: “*Ja Lietuva senatnē nebūtu bijusi stipra valsts un nebūtu atsitusi ordeņa un tā talcinieku uzbrukumus, tad diezin vai Baltijas tautas būtu līdz šim palikušas un diezin vai tās tagad būtu nodibinājušas patstāvīgas valstis.*”⁶⁴ Šāds viedoklis par kaujas nozīmi bija arī Latvijā, piemēram:

“*Saules kauja uzskatāma kā zemgaļu un leišu varonības spilgtākais izpaudums, kā pierādījums tam, ka tikai vienoti spēki zem vienas gribas vadības spēj veikt lielus darbus, gūt lielas uzvaras, neskatoties uz pretinieka tehnisku pārkāpumu un lielāku kara mākslas prasmi. Ja Baltijas jūras austrumu piekrastes tautās vienmēr valdīs šāds vienprātības gars, kādu parādīja zemgaļi un leiši kaujā pie Saules pirms 700 gadiem, tad varam būt droši par savu nākotni.*”⁶⁵

Saules kauja labi iederējās kontekstā ar K. Ulmaņa īstenoto vadonības ideoloģiju. “*Mūsu Vadonis kopā ar leišu un igauņu tautu vadoņiem nes tālāk Saules kaujas uzvaras karogu*” teikts vienā no “Zemgales Balss” rakstiem.⁶⁶ Saules kaujas mitoloģizācija ir kā piemērs selektīvai faktu atlasei un politizētai interpretācijai. Avotu ziņu interpretācija kopā ar politisku nepieciešamību radīja paliekošu mītu. Baltu vienības diena, kas varētu noderēt par jaunradītas tradīcijas paraugu, diez vai ieņems svarīgu vietu sabiedrības apziņā. Par to liecina gan pretrunas pašā Saules kaujas vēsturē, gan mūsdienu lietuviešu kolektīvās atmiņas īpatnības. Tomēr jāatzīst, ka krietni lielāks potenciāls kļūt par latviešus vienojošu mītu būtu 1260. gada Durbes kaujai, kurā, pēc rakstīto avotu ziņām, Baltijas etnokulturālās grupas, uz kuru pamata vēlāk izveidojās

latviešu, lietuviešu un igauņu tauta, stājās preti Vācu ordeņa Livonijas atzaram.

Secinājumi

Kopumā 20. gadsimtā akadēmiskajā un publiskajā vidē izpratni par “Senlatvijas” vardarbīgu pakļaušanu krusta karu laikmetā raksturo daudzi anahronismi, izteikts antagonisms, kā arī vēsturiskā taisnīguma un tautas īpašā ceļa idejas. Priekšstatiem par 13. gadsimtā Latvijas teritorijā dzīvojošo etnokulturālo grupu vienotu un apzinātu pretošanos krustnešiem, lai saglabātu valstiskumu, kultūru un reliģiju, ir bijusi politiska un didaktiska nozīme. Nacionālisms glorificēja 13. gadsimta militārās sadursmes, piemēram, 1236. gada Saules kauju, radot priekšstatus par baltu un somugru etnokulturālo grupu konsolidāciju kopīgu etnisko vai nacionālo mērķu sasniegšanai. Šis skatījums, kaut arī vēsturiski nekorekts, tomēr ir uzlūkojams kā 20. gadsimta latviešu sabiedrības projekcija uz nozīmīgiem nesenās pagātnes notikumiem – 1918.–1920. gada Neatkarības karu. Šādā veidā tika meklēts izskaidrojums tagadnei, ar aizvēstures interpretācijas starpniecību leģitimējot Latvijas valstiskumu, piemēram, zemgaļu konfliktus ar vācu ordeni 13. gadsimtā saucot par “brīvības cīņām”. Kaut arī Baltijas kristianizācija un ar to saistītie notikumi pamatā tika definēti kā “krustnešu agresija”, tomēr trimdas latviešu skatījumā slāvu aktivitātes Austrumlatvijā un latgaļu meslu atkarība tika traktēta kā izsenas krievu agresijas izpausmes, kas kulminēja 20. gadsimta 40. gados. Tādējādi uz 13. gadsimta norisēm tika attiecināta jaunāko laiku traumatiskā pieredze. Savukārt padomju okupācijas gados agrīnā valstiskuma jautājums noderēja kā propagandas ierocis, neliekot uzsvāru uz Latvijas teritorijas politisku neatkarību. Primāri tika uzsvērts Austrumlatvijas valstiskums, interpretējot to kā

tradīciju, kas nākusi no Krievzemes, lai tādējādi norādītu uz seniem un draudzīgiem sakariem ar slāviem un leģitimētu Latvijas atrašanos PSRS sastāvā. Padomju tradīcijā

tika paustas idejas, ka tad, ja Krievzeme neatrastos sadrumstalotības stāvoklī un ja nebūtu mongoļu iebrukuma, slāvi noteikti būtu palīdzējuši atsist “krustnešu agresiju”.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs “Vēstures mītu par “Senlatviju” veidošanās un attīstība 20. gadsimtā” (Latvijas Universitāte, 2018), darba zinātniskais vadītājs: asociētais profesors Andris Šnē.
- ² ROLĀNS BARTS. Mītoloģijas. Rīga 2010, 213. lpp.
- ³ GUNTIS ZEMĪTIS. Agrīnā valstiskuma veidošanās problemātika Latvijas teritorijā. In: TĀLAVS JUNDZIS, GUNTIS ZEMĪTIS (red.). Latvieši un Latvija. 2. sēj. Rīga 2013, 50. lpp.
- ⁴ JĀNIS KRĒSLIŅŠ. Mīti par latviešu un Latvijas vēsturi un piezīmes par tā dēvēto Latvijas tēla jautājumu. Pieejams: http://jaunagaita.net/jg213/JG213_Kreslins.html (skatīts 04.04.2019.).
- ⁵ EVA EIHMANE. Līvzemes kristianizācijas periods kā bāze paliekošiem mītiem. In: KASPARS ZELLIS (sast.). Mīti Latvijas vēsturē. Rīga 2006, 15. lpp.
- ⁶ SVETLANA RYZHAKOVA. Historica Lettica: Nacional'naja istorija i jetnicheskaja identichnost'. O nekotoryh osobennostjah konstruirovaniya i kul'turnogo referirovaniya proshlogo latyshej. Moskva 2010, s 169.
- ⁷ PIERRE NORA. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. In: Memory and History Representations 1989 (Spring), Nr. 26, pp. 7–24.
- ⁸ 1796. gadā iznākušais darbs “Latvieši” iekļauj nodaļu ar isu latviešu vēstures attēlojumu. G. Merķelis min, ka “divpadsmitā gadsimteņa sākumā latvieši un igauņi jau stāvējuši uz augstākas izglītības pakāpes nekā ģermāņi tai laikā, kad tie karoja ar Cēzaru”, tādējādi pretnostatot latviešus tālaika izpratnē barbariskajām ģermāņu ciltīm. Autors uzskata, ka latviešu un igauņu tautas “atradušās taisni uz robežas, no kuras tās varētu sākt ceļu uz augstāku kultūru, ja kāda cita tauta sniegtu tiem roku draudzīgā satiksmē”. Viņaprāt, ja nenotiktu piespiedu vardarbīgā kristianizācija un latvieši “būtu atstāti pašu ziņā”, tiem būtu svarīga loma politikā un zinātnē. Sk.: GARLĪBS MERĶELIS. Latvieši sevišķi Vidzemē. Filozofiskā gadsimteņa beigās. Rīga 1978, 21.–22. lpp.
- ⁹ Sikāk par autoritārā režīma ietekmi uz vēstures pētniecību sk.: ILGVARS BUTULIS. Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu. In: Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki 2001, Nr. 2, 59.–63. lpp.
- ¹⁰ Indriķa hronikā, Atskaņu hronikā, Vartbergas Hermana hronikā, kā arī 13. gadsimta dokumentos pieminētie vadonības sabiedrību elitēm piederošie indivīdi tika padarīti par vēstures mītu daļu, kļūstot par Latvijas un latviešu vēstures varoņiem. Šādi varoņi ir raksturīgi visām nacionālajām mītoloģijām, piemēram, Vercingetoriks Francijā vai Aleksandrs Ņevskis Krievijā. Latvijas gadījumā šāda tipa nacionālos varoņus bieži mēdz dēvēt par “senlatviešu vadoņiem”. Nacionālajā historiogrāfijā ir sastopami dažādi apzīmējumi – “karalis”, “ķēniņš”, “vecākais”, “virsaitis”, “vadonis”, “valdnieks”, “kungs”, “pilskungs” “lielkungs”. Visi šie apzīmējumi radās, pārtulkojot vai pielāgojot avotos minētos jēdzienus. Padomju historiogrāfija papildus lieto marksismam-ļēņinismam raksturīgu jēdzienu “feodāls”, aplūkojot vēlā dzelzs laikmeta Latvijas teritoriju kā vietu, kur Centrāleiropai raksturīgās feodālās attiecības parādās vēl pirms krustnešu ienākšanas.
- ¹¹ Piemēram, A. RUDZIS. 18. novembra diena. In: Bavārijas Latviešu Vēstnesis, 17.11.1945., 3. lpp.
- ¹² BUTULIS, Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu, 60. lpp.
- ¹³ Piemēram, 1940. gadā apkopojot rakstīto avotu ziņas par izrakumu rezultātiem Jersikas pilskalnā, Francis Balodis apraksta Jersiku 13. gadsimta sākumā, lielu daļu apcerējuma veltot tieši Visvalža personībai. Pirmkārt, grāmata ir veltīta “Latvijas karaļa, Jersikas kunga Visvalža piemiņai”. Otrkārt, Visvaldis aprakstīts kā “izcils patriots”, “tālredzīgs diplomāts”, “patstāvīgas latviešu valsts aizstāvis un līdz ar to vāciešu “impērijas” ienaidnieks”. Sikāk sk.: FRANCIS BALODIS. Jersika un tai 1939. gadā izdarītie izrakumi. Rīga 1940, 8.–10. lpp.

- ¹⁴ Piemēram, vācu okupācijas apstākļos skolas programma 5. klasei paredzēja vairākas stundas veltīt “senlatviešiem”, iekļaujot jautājumus par indoģermāņu etnoģenēzi, “senlatviešu” materiālo kultūru un sadzīvi, reliģiju, valstiskumu, sakariem ar skandināviem un, visbeidzot, vācu varas nostiprināšanos. Jāatzīmē, ka pēdējam jautājumam tika veltīts salīdzinoši lielāks stundu skaits. Jautājumam par “senlatviešu valdniekiem” un valstiskumam kopumā tika veltīta viena mācību stunda, taču krusta karu laikmets kopumā aizņēma sešas stundas. Sk.: MĀRTIŅŠ GAIDE. Mācības vielas sadalījums. In: Izglītības Mēnešraksts 1943, Nr. 10, 233.–245. lpp.
- ¹⁵ LINDA KALJUNDI, KASPARS KĻAVIŅŠ. The Chronicler and the Modern World: Henry of Livonia and the Baltic Crusades in the Enlightenment and National Traditions. In: CARSTEN JENSEN, LINDA KALJUNDI, MAREK TAMM (ed.). *Crusading and Chronicle Writing on the Medieval Baltic Frontier: A Companion to the Chronicle of Henry of Livonia*. Farnham, Burlington 2011, pp. 409–445, here p. 434; CARSTEN JENSEN. Remembering the Crusades in Latvia and Estonia. In: MEGAN CASSIDY-WELCH (ed.). *Remembering the Crusades and Crusading*. London, New York 2017, pp. 231–246.
- ¹⁶ Agrīnā valstiskuma jautājums vēlajā dzelzs laikmetā aizvēstures historiogrāfijā radīja virkni dažādu interpretāciju un jēdzienu. Gan akadēmiskajā, gan populārzinātniskajā literatūrā visbiežāk sastopami ir jēdzieni “valstis”, “valstiņas”, “senvalstis”, “pilsnovadu apvienības”, “zemes”, “valstiskie veidojumi”, “agrīnās valstis” un “protovalstis”. Ņemot vērā mūsdienās pieejamos avotus un teorijas, būtu aplami runāt par agrīno valstiskumu un varas centralizāciju baltu un somugru etnokulturālo grupu apdzīvotajās teritorijās. Ir kļūdaini uzlūkot valsti kā ikvienas sabiedrības obligāto attīstības mērķi. Situācija drīzāk ir bijusi pretēja – vadonība aplūkotajā laikposmā saglabājās kā alternatīva varas centralizācijai. Sīkāk sk.: ANDRIS ŠNĒ. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Rīga 2002, 364. lpp.
- ¹⁷ KARSTENS BRIGEMANIS. Vēstures zinātne un Baltijas “neatkarības kari”: meklējot jaunas pētniecības dienaskārtību. In: JĀNIS BĒRZIŅŠ (atb. red.). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*. Starptautiska konference 2008, 13.–14. novembris. Rīga 2010, 95.–101. lpp., šeit 95. lpp.
- ¹⁸ Sīkāk sk.: ILZE BOLDĀNE. “Labo Ulmaņlaiku” mīta vitalitāte Latvijas iedzīvotāju apziņā. In: ZELLIS, Mīti Latvijas vēsturē, 65.–72. lpp.
- ¹⁹ Piemēram, VERONIKA KANALE, MARGERS STEPERSMANIS. *Istorija Latvijā SSR*. Rīga 1974, s. 16–17.
- ²⁰ Atsevišķos gadījumos aizvēsturē tika meklētas etniskas saknes, spekulējot ar t. s. arheoloģiskajām kultūrām un jaunāko laiku tautu etnisko piederību, tomēr valsts rašanās mīts ir konkrēti saistāms ar 1917. gada Oktobra revolūcijas notikumiem un tiem sekojošo Krievijas pilsoņu karu. Padomju Latvijas gadījumā vēstures notikumi tika izkropļoti ideoloģisku apsvērumu dēļ, radot priekšstatus par Latvijas un latviešu brīvprātīgu pievienošanos PSRS 1940. gadā, kā arī atsevišķos gadījumos meklējot Latvijas PSR pirmsākumus 1919. gadā, kad uz isu laiku Latvijas teritorijā tika nodibināta padomju vara ar Pēteri Stučku priekšgalā.
- ²¹ Šāds jēdziens ir sastopams vēl pirms Pirmā pasaules kara, piemēram, Jānis Krodznieks-Krigers min “*Zemgaliešu simtgadu ciņas par patstāvību*”. Sk.: JĀNIS KRODZNIEKS. *Iz Baltijas vēstures*. Rīga 1912, 39.–98. lpp.
- ²² MIĶELIS AŠMANIS. *Politikas terminu vārdnīca*. Rīga 1999, 85. lpp.
- ²³ Piemēram, ARVEDS ŠVĀBE. *Latvijas vēsture*. 1. daļa. Rīga 1990, 98. lpp.
- ²⁴ TEODORS ZEIDS. Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam: mācību līdzeklis vēstures specialitātes studentiem. Rīga 1992, 42.–44. lpp.
- ²⁵ JĀNIS KRASIŅŠ. Latvju tautas draudzība ar lielo krievu tautu. In: *Ciņa*, 01.08.1944., 2. lpp.
- ²⁶ TEODORS ZEIDS. *Feodālisms Livonijā*. Rīga 1951, 79. lpp.
- ²⁷ EIHMANE, *Līvzemes kristianizācijas periods kā bāze paliekošiem mītiem*, 16.–17. lpp.
- ²⁸ FRANCIS BALODIS, AUGUSTS TENDELIS (red.). *Latviešu vēsture*. 1. sēj. Rīga 1938, 15. lpp.
- ²⁹ ULDIS ĢĒRMANIS. *Latviešu tautas piedzīvojumi*. 1. sēj. Rīga 1990, 67., 79. lpp.
- ³⁰ GUNTIS ZEMĪTIS. Valstiskuma attīstība Latvijas teritorijā no vissenākajiem laikiem līdz valsts dibināšanai 1918. gada 18. novembrī. In: *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 2014, Nr. 3, 170.–184. lpp., šeit 180.–181. lpp.

- ³¹ SAMUEL HUNTINGTON. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York 1996, 353 p.
- ³² Piemēram, ODISEJS KOSTANDA (red.). Latvijas vēsture. Rīga 1992, 24. lpp.
- ³³ ALEKSANDRS DRĪZULIS (red.). Latvijas PSR vēsture: no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām. 1. sēj. Rīga 1986, 42. lpp.
- ³⁴ DENIS HRUSTALEV. Severnye krestonoscy. Rus' v bor'be za sfery vlijanija v Vostočnoj Pribaltike XII-XIII vv, T. 2. Sankt-Peterburg 2009, s 197.
- ³⁵ Sikāk. sk.: FRIT'OF BEN'JAMIN SHENK. Aleksandr Nevskij v russkoj kul'turnoj pamjati: svjatoj, pravitel', nacional'nyj geroj (1263–2000). Moskva 2007, s. 592.
- ³⁶ ZEIDS, Feodālisms Livonijā, 76. lpp.
- ³⁷ HARIJS MOORA. Pirmatnējā kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. Rīga 1952, 123. lpp.
- ³⁸ ZEIDS, Feodālisms Livonijā, 74.–79. lpp.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Ibidem, 76., 78.–79. lpp.
- ⁴¹ Piemēram, ARVEDS ŠVĀBE. Straumes un avoti. 1. sēj. Rīga 1938, 408 lpp.; ARVEDS ŠVĀBE. Straumes un avoti. 2. sēj. Rīga 1940, 415 lpp.
- ⁴² ANTONS BIRKERTS. Latvijas vēsture. Pamatskolas kurss. Rīga 1926, 46. lpp.
- ⁴³ PĒTERIS DREIMANIS. Senlatvijas politiskā iekārta un zemgaļu simtgadu cīņas. Jelgava 1935, 24 lpp.
- ⁴⁴ KĀRLIS LEJINIEKS. Saules kaujas varoņi. Rīga 1936, 96 lpp.
- ⁴⁵ EDGARS DUNSDORFS. Mūžīgais latviešu karavīrs. Melburna 1967, 74. lpp.
- ⁴⁶ ŠVĀBE, Latvijas vēsture, 101. lpp.
- ⁴⁷ Rakstā lietots Latvijas historiogrāfijai raksturīgs no Atskaņu hronikas aizgūts latviskots apzīmējums “Sidrabene”. Vairākums pētnieku to lokalizē Ziemeļlietuvā, tagadējās Kalneles (*Kalnelis*) ciematā, 3 km no Joniškiem. Sikāk sk.: ERNESTS VASIĻAUSKS. Jaunākie pētījumi Sidrabenes (Kalnjeles) arheoloģiskajos pieminekļos. In: RITVARIS RITUMS (sast.). Pētījumi zemgaļu senatnē. Rīga 2004, 103.–126. lpp.
- ⁴⁸ Piemēram, DRĪZULIS, Latvijas PSR vēsture, 43. lpp.
- ⁴⁹ Atskaņu hronika (turpmāk – AH). No vidusaugšvācu val. atdzejojis V. Bisenieks, Ē. Mugurēviča priekšvārds, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. Rīga 1998, 11210.–11312. rinda.
- ⁵⁰ VASIĻAUSKS, Jaunākie pētījumi Sidrabenes (Kalnjeles) arheoloģiskajos pieminekļos, 115.–116. lpp.
- ⁵¹ VALDEMĀRS ĢINTERS. Senlatviešu pilis. Rīga 1937, 3. lpp.
- ⁵² BUTULIS, Kārļa Ulmaņa autoritārās ideoloģijas ietekme uz Latvijas vēstures pētīšanu, 61. lpp.
- ⁵³ ALEKSANDRS GRĪNS. Latvijas vēsture pamatskolām. Rīga 1939, 76.–77. lpp.
- ⁵⁴ KĀRLIS ZVEJNIEKS. Hanibal ad portas! In: Laiks, 27.07.1988., 8. lpp.
- ⁵⁵ AH, 1900.–1960. rinda.
- ⁵⁶ Vartberges Hermaņa Livonijas hronika. No latīņu valodas tulkoja, priekšvārdu un komentārus sarakstīja ĒVALDS MUGURĒVIČS. Rīga 2005, 334 lpp.
- ⁵⁷ AH, 1936.–1940. rinda.
- ⁵⁸ BIRKERTS, Latvijas vēsture, 48. lpp.
- ⁵⁹ Piemēram, EDGARS DUNSDORFS. Latvijas vēsture: skolām un pašmācībai. Rokvila 1980, 98. lpp.
- ⁶⁰ BIRUTĒ SALATKIENĒ. Žvalgomieji tyrinējamai spējamoje Saulēs mūšio vietoje. Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996/1997, 1998, pp. 468–469.
- ⁶¹ O. T. AUNS. 22. septembris – Baltu Vienības diena! In: Brīvā Latvija: apvienotā “Londonas avīze” un “Latvija” 2000, Nr. 37, 7. lpp.

- ⁶² Latvijas Republikas Saeimas 2000. gada 13. aprīļa sēdes stenogramma. In: Latvijas Vēstnesis 2002, Nr. 136/139. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/4723> (skatīts 15.12.2018.).
- ⁶³ Šis nav vienīgais mēģinājums mākslīgi tuvināt Baltijā dzīvojošās tautas uz kopīgas vēstures pamata, piemēram, vēsturnieks Jūlijs Bračs starpkaru posmā ir attīstījis ideju par Latvijas un Lietuvas teritoriju apvienošanu vienotā "Aistijā". Šis idejas viņš pamato tieši ar līdzībām abu tautu vēsturē, kā arī citādāk interpretējot etniskos jautājumus. Sīkāk sk.: JŪLIJS BRAČS. No federācijas nodibināšanas līdz mūsu laikiem. In: No Aistu vēstures. Aistu politiskās vēstures meti no valsts izcelšanās līdz mūsu laikiem. Rīga 1934, 145.–206. lpp.
- ⁶⁴ Saules kaujas svinības Lietuvā. In: Brīvā Zeme, 29.09.1936., 7. lpp.
- ⁶⁵ V. STRODS. Saules kauja. In: Straume, 01.10.1936., 13. lpp.
- ⁶⁶ Saules kauja 1236.22. IX. – 1936. In: Zemgales Balss, 21.09.1936., 3. lpp.

SUMMARY

Historical myths offer a simple and collective understanding of historical processes. Mythological thinking represents the ideas of masses and is deeply connected with historical memory and identity. Mythologization of history is a very common way in which identity is constructed. Based on cultural memory, it builds national identity and often becomes a political instrument.

A politicized view of 'ancient Latvia' was created after the proclamation of independence and later culminated during the authoritarian regime. The cultural trauma caused by the Second World War set new priorities, therefore, from the middle of the 20th century historical myths of 'ancient Latvia' took a less important place in Latvian historical narrative. The views of 'ancient Latvia's' violent conquest during the crusades are full of anachronisms and antagonism. Additionally, they reflect the concept of historical justice and a 'unique path' of Latvian people both in historical narrative and collective memory.

The ideology of nationalism glorified military clashes between different Baltic or Finno-Ugric ethnocultural groups and crusaders. For example, the Battle of Saule in 1236 was interpreted incorrectly as a battle between united 'Baltic tribes' against the Livonian Brothers of the Sword. Such views actually show us how the recent events of the 1918–1920 Latvian War of Independence were applied to the 13th and 14th centuries. Thus, the contemporary history was explained and Nationalism legitimized the independence of the state. Crusaders were mostly associated with Germans and so-called "German aggression", but after the Second World War Latvians in exile started to project events of 1941–1945 on the Russian activities in Eastern Latvia during the Late Iron Age and early Middle Ages.

Marxism-Leninism used the narrative about violent conquest of 'ancient Latvia' during the crusades as propaganda, leaving out the Nationalistic ideas about early statehood of the whole territory of Latvian SSR. Soviet historians and publishers emphasised the independence of the territory of Latgale in Eastern Latvia. It was explained as a tradition coming from the Eastern Slavs. Therefore, it was an additional method for the Soviet officials to legitimize the occupation and incorporation of Latvia. The historical narrative of Marxism-Leninism claimed that Eastern Slavs definitely would have helped their 'western neighbours' to fight against 'German invaders', if the Russian state was not fragmented and invaded by Tatars.

Alternatīvā vēsture: Eiropas un Amerikas Savienoto Valstu jauno laiku vēstures piemērs

Alternative History: Case of Modern History of Europe and the United States of America

---

Lilīta Zemīte, *Dr. hist.*

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes

Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētā profesore

Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050

E-pasts: lilita.zemite@lu.lv

Alternatīvā vēsture pastāv ilgāk nekā simts gadu. Pēdējo divdesmit gadu laikā tā ne tikai ir kļuvusi īpaši populāra vēsturnieku aprindās, bet var tikt uzskatīta par specifisku vēstures pētniecības nozari. Pamatā tiek analizēta alternatīvās vēstures attīstības gaita, alternatīvās vēstures dažādās izpratnes un paveidi, kā arī alternatīvās vēstures jēga, būtība un pielietojamība vēstures pētniecībā. Galvenā uzmanība rakstā veltīta virtuālajai (*counterfactual*) vēsturei kā vēstures pētniecības metodei un tās izmantošanas iespējām vēsturnieku darbā.

Atslēgvārdi: alternatīvā vēsture, virtuālā vēsture, faktiskā vēsture, cēlonība, vēstures fakts, jauno laiku vēsture.

Alternative history exists for a longer period than one hundred years. During the last twenty years, it has become very popular in cycles of historians, and, moreover, is considered as a particular branch of the historical research. The article touches upon development of alternative history, different approaches and forms of alternative history, as well as its sense and essence of alternative history and counterfactual history as a useful tool in scholarship of history. Counterfactual history as a method occupies an important role in the article.

Keywords: alternative history, virtual history, actual history, causation, historical fact, modern history.

Daļai akadēmisko aprindu vēsturnieku attieksme pret alternatīvo vēsturi ir visai skeptiska, jo nereti tā tiek izprasta kā izklaidējoša un viegla prāta rotaļa par nekad nebijušu pagātņi, ar ko nodarboties patiesībā ir bezjēdzīgi, tāpēc tā nevar būt profesionālu vēsturnieku uzmanības vērtā un tāpēc alternatīvās vēstures pētījumiem nav vietas akadēmiskos izdevumos. Savukārt publiskajā telpā laiku pa laikam izskan

apgalvojums, ka vēsturē nav pieņemts jautāt un tāpēc nedrīkst jautāt, “kas būtu bijis, ja būtu bijis?”. Abi minētie priekšstati ir maldīgi. Alternatīvā vēsture tieši šādu jautājumu uzdod, un ir nepārprotami jāuzsver, ka tai ir jēga un tās būtība un mērķis nav rakstīt par nekad nebijušu pagātņi. Alternatīvā vēsture, kas mūsdienās jau ir kļuvusi par stabilu vēstures disciplīnu, iespējamo citas vēstures attīstības gaitas iztirzāšanu izmanto tikai kā formu vai metodi, lai aktualizētu kādu vēstures faktu, notikumu vai procesu un piedāvātu, iespējams, atšķirīgu vai padziļinātu vēstures interpretāciju un izpratni vai lai apstiprinātu jau zināmo. Viens no redzamākajiem alternatīvās vēstures pētniekiem un aizstāvjiem, pazīstamais mūsdienu britu vēsturnieks Neils Fērgusons (*Niall Ferguson*), ir spiests atzīt, ka alternatīvā vēsture joprojām nereti tiek uztverta kā jokaina nodarbošanās tāpēc, ka to diskreditē daudzās zemas kvalitātes, smieklīgas publikācijas, kuras pretendē būt par alternatīvās vēstures pētījumiem¹ un kurām tik tiešām nav vietas akadēmiskos izdevumos. Tātad alternatīvajai vēsturei ir sava “iekšējā” kritika un analīze, tā arī balstās uz vēstures teoriju, pie tam alternatīvās vēstures darbos pārsvarā tiek izmantotas tās pašas pētniecības metodes, kuras lieto vēsturē kopumā, un, lai arī alternatīvās vēstures darbiem piemīt savas īpatnības, kopumā tomēr var apgalvot, ka alternatīvā vēsture visai maz atšķiras no “īstās” jeb faktiskās (*actual*) vēstures, kā to labpatīk dēvēt alternatīvās vēstures pārstāvjiem.² Var apgalvot pat vēl vairāk – visai izplatīts un argumentēts ir atzinums, ka jebkurš vēsturnieks, kurš savā darbā ne tikai fiksē faktus, bet arī tos skaidro un interpretē, pēc būtības raksta alternatīvo jeb virtuālo vēsturi, pat ja pats to neapzinās.³ Hārvarda Universitātes profesors Kāss Roberts Sansteins (*Cass Robert Sunstein*) norāda, ka vēstures interpretācijas ir alternatīvās vēstures formas⁴ tāpēc, ka vēstures un alternatīvās vēstures veidotās pagātnes ainas

kopīgā iezīme ir tās nepilnīgums.⁵ Viens no redzamākajiem mūsdienu igauņu vēsturniekiem, Mareks Tamms (*Marek Tamm*), intervijā žurnālam “Ir” atzīst, ka vēsturnieki tagadnē rada pagātņi un šādā veidā to nemitīgi pārveido,⁶ tāpēc “*akadēmiskas zināšanas ir nepilnīgas, tās nekad nav pabeigtas, tās ir, iespējams, nepareizas*”.⁷

Vēstures ainas nepilnīgumu alternatīvās vēstures interpreti uzskata par būtisku reālās vēstures un arī nereālās fikcijas pazīmi, jo abos naratīvos vēsturnieki pagātņi rekonstruē, vēstures faktu, detaļu, personu rīcības motīvu vai citu pagātņi veidojošu elementu trūkumu aizpildot ar interpretāciju, skaidrojumu vai pieņēmumu un tā patiesībā radot kontrolētu fikciju un maldīgu priekšstatu par pagātņi. Nevienam vēsturniekam nekad nespēj pārzināt un izzināt visus vēstures faktus kaut vai avotu trūkuma dēļ, lai spētu veidot pilnīgu un reālu vēstures ainu. Tāpēc vēsture un alternatīvā vēsture būtībā nodarbojas ar līdzīgām lietām: vēsturnieki raksta savu stāstu par to, kas, iespējams, notika, bet alternatīvā vēsture fokusējas ne tik daudz uz to, kas notika, bet uz to, kas varēja notikt, bet nenotika.⁸ Tātad iespējamība ir vēstures un alternatīvās vēstures kopīga iezīme. Kā norāda N. Fērgusons, iespējamības pakāpe ir gandrīz vai būtiskākais alternatīvās vēstures kvalitātes kritērijs, jo tikai augstas ticamības jautājums “kas būtu bijis, ja...” var nodrošināt tikpat iespējamu atbildi par to, kas varēja notikt, bet pretējā gadījumā alternatīvā vēsture pati sevi diskreditē.⁹ Nozīmīgākā abu vēstures naratīvu atšķirība ir tā, ka vēsture cenšas stāstīt un pretendēt uz “patiesu stāstu”, savukārt alternatīvās vēstures pārstāvji apgalvo, ka “patiesais stāsts” tikai tāpēc vien, ka tas realizējās, vēl nenozīmē, ka tā bija vienīgā un tāpēc ticamākā vēstures attīstības iespēja. Tāpēc alternatīvās vēstures pētnieki uzskata, ka ticamība, uz kuru kā savu pretendē vēsturnieki, ir ne tikai vēstures, bet arī alternatīvās vēstures pazīme.¹⁰

Par kopīgo un atšķirīgo vēstures un alternatīvās vēstures specifiku ir teoretizējuši daudzi pētnieki, tomēr jānorāda, ka akadēmiskie vēsturnieki lielāko uzmanību velta vienam alternatīvās vēstures virzienam, ko apzīmē ar visai grūti tulkojamu nosaukumu *counterfactual history*. To var dēvēt arī par virtuālo vēsturi, tā nošķirot to ne tikai no "īstās" jeb "aktuālās" vēstures, bet arī no vēstures fikcijas (daiļliteratūras) un zinātniskās fantastikas, kas arī ir alternatīvās vēstures paveidi. Lai gan virtuālā vēsture pēc savas būtības ir fikcija, tā tomēr, kā norāda jēdziens *counterfactual*, balstās uz reāliem vēstures faktiem, turklāt arī šķietami maznozīmīgiem, sekundāriem un tādiem, kas neietilpst vai arī ir pretēji vispārpieņemtam vēstures vēstījumam vai koncepcijai, pie tam *counterfactual* vēsturi raksta tikai par reālām vēstures personībām. Viena no svarīgākajām alternatīvās vēstures iezīmēm un vienlaicīgi arī tās nozīme un jēga ir vēstures procesa cēloņu identificēšana, kas ir cieši saistīta ar jau pieminēto alternatīvās vēstures pretenziju uz ticamību un ar faktu nozīmi vēstures pētniecībā. Ja faktiskās vēstures pētnieki pieņem un pierāda, ka notikums vai process B izriet no cēloņa A un ir tā sekas, tad faktiski reizē tiek apgalvots: ja nav cēloņa A, sekas B, iespējams, nesekotu. Tātad cēlonību var definēt kā divu vai vairāku faktu savstarpēju iespējamu atkarību, kas savukārt ir alternatīvās jeb *counterfactual* vēstures pamatā. Tāpēc cēloņsakarību ķēdes noskaidrošana pēc būtības ir alternatīvā vēsture, ja tiek atzīts, ka cēlonis ir atšķirības veidotājs un atrodas noteiktas vēstures attīstības gaitas pamatā. Ja faktiskās vēstures pētnieki apstājas pie konstatācijas, ka fakts A ietekmē sekas B, tad virtuālās vēstures pētnieki iet tikai soli tālāk pa to pašu ceļu, apgalvojot: ja nebūtu cēloņa A un tāpēc, iespējams, nebūtu arī seku B, tad to vietā, iespējams, realizētos cita ticama iespēja C. Iespējamo seku C identificēšana arī ir viena no

virtuālās vēstures atšķirībām cēloņsakarību ķēdes meklējumos, taču ne vienīgā.

Nereti vēsturnieki ir neizpratnē par alternatīvās vēstures jēgu un nozīmi, pamatoti jautājot, ko tā mums reāli dod un vai šī pētniecības virziena pārzināšanas vienīgais iemesls ir tikai tā pastāvēšana. Atbilde ir saistīta tieši ar cēloņsakarību ķēdes meklējumiem. Alternatīvās vēstures prāta eksperimenti, kā tos nodēvējis vēsturnieks Aleksandrs Mārs (*Alexander Maar*), pēc daudzu alternatīvās vēstures pētnieku domām, palīdz vēsturniekiem izsvērt un arī pārvērtēt vēstures notikumu cēloņu nozīmi, paskatīties uz vēsturi citā gaismā vai no cita skatpunkta. Vēstures notikumu cēloņu identificēšana ir viens no grūtākajiem vēsturnieka uzdevumiem, jo tieši šajā darba posmā visvieglāk ir iespējama alošanās, saskatot nepatiesos jeb neistos notikumu cēloņus, kam seko šķība analīze, kā rezultātā rodas virtuālā vēsture jeb tas, kā patiesībā nemaz nav bijis. Kā teicis britu vēsturnieks Normens Deiviss (*Norman Davies*), tieši lielie vēstures notikumi nereti ir pamats vēsturnieku maldiem, skaidrojot to izcelšanās iemeslus.¹¹ Viņš raksta:

"1914. gada kara izcelšanās izraisījusi tik daudz pārsapņemas par vēsturiskajām cēloņsakarībām kā neviens cits jaunāko laiku notikums. Daudziem ļaudīm šķita, ka tik titāniskai katastrofai jābūt tikpat titāniskiem iemesliem. Ļoti nedaudzi spēja iedomāties, ka pie visa vainojamas tikai konkrētas personas. Ir sarakstīti bieži sējumi par kara dziļākajiem iemesliem."¹²

Pirmā pasaules kara izcelšanās ir tikpat populāra izpētes tēma arī alternatīvās vēstures pētījumos, taču analīze šajos darbos ir veidota no cita skatpunkta. Alternatīvās vēstures pētnieki nevis mēģina rast atbildi uz jautājumu, kāpēc karš izcēlās, vai meklēt kara izcelšanās cēloņus, bet gan fokusējas uz iespējam un iemesliem, kas karu

varēja novērst, un cenšas izprast, kāpēc nerealizējās iespējas saglabāt mieru? Ja vēsturnieki interpretē kara izcelšanās cēloņus, balstoties uz zināšanām, ka tiešām karš izcēlās, tad viņi lielākā vai mazākā mērā virzās jau zināmā rezultāta virzienā un, iespējams, neapzināti dažādus pirmskara situāciju veidojošos elementus nereti maldīgi definē kā kara iemeslus.

Turpretī virtuālās vēstures pētniekiem, piedāvājot alternatīvu notikumu norisi, šādu priekšrocību – uzzināt to, kā vēsture attīstīties viņu piedāvātajā variantā, – nav. Itāļu vēsturnieks Franko Kardīni (*Franco Cardini*) norāda, ka tāpēc alternatīvās vēstures analītikim ir jāspēj skaidrot ne tikai reālo notikumu ķēdi,¹³ bet arī to, kas tieši neļāva vēsturei iet citu ceļu. Tāpēc šādi alternatīvās vēstures piedāvātie domu eksperimenti liek vēsturniekam iedziļināties pētāmajā laikmetā, domāt tālaika personu vietā, un tas nereti sagādā vēsturniekam informāciju, ko viņš, iespējams, neatklātu citā veidā ar citiem paņēmieniem. Alternatīvās vēstures sniegtās zināšanas ļauj pētniekam pārvērtēt notikumu cēloņu nozīmi un svaru. Var apgalvot, ka alternatīvās vēstures pētniekam ir jābūt īpaši profesionālam un zinošam pētāmā laikmeta detaļās, kā arī to, ka alternatīvās vēstures paņēmieni ir nozīmīgs rīks jebkura vēsturnieka rokās. Vairāki alternatīvās vēstures pētnieki norāda, ka tieši cēloņu izvēršana ir visbūtiskākais alternatīvās vēstures ieguldījums vēstures pētniecībā.¹⁴

Atgriežoties pie Pirmā pasaules kara daudzajām alternatīvām, būtu nepieciešams aplūkot tikai dažas no tām. Ģentes Universitātes emeritētais profesors Rauls Šarls van Kanegems (*Raoul Charles van Caenegam*, 1927–2018) esejā “Alternatīvā vēsture un Pirmais pasaules karš”, izskatot iespējas, kas varēja kara izcelšanos novērst, fokusējas gan uz karā iesaistīto valstu zināmajiem, nevis interpretētajiem mērķiem, gan arī analizē augstāko

amatpersonu pieņemtos lēmumus un to, kā šie lēmumi iespaidoja pirmskara situācijas attīstību. Autors secina, ka pirmskara politiskie mērķi nebija nepārvarami šķēršļi sarunās – izņemot, iespējams, visai bezkaunīgo, bet ne bīstamo Lielbritānijas vēlmi turpmāk dominēt Eiropas kontinentā, taču arī tās realizāciju varēja ievirzīt citā gultnē bez kara izraisīšanas, ja Eiropas mieru mīlošie lideri, tādi kā Ungārijas premjerministrs grāfs Ištivāns Tisa (*István Tisza de Borosjenő et Szeged*, 1861–1918) Budapeštā, lords Morlejs (*John Morley*, 1st *Viscount Morley of Blackburn*; 1838–1923) Londonā, Vācijas kanclers Teobalds fon Betmans-Holvegs (*Theobald von Bethmann-Hollweg*, 1856–1921) Berlinē, Francijas premjerministrs Renē Vivjēni (*René Viviani*, 1863–1925) Parīzē un citi, kas Eiropā bija vairākumā, būtu iznākuši politiskās skatuves priekšplānā un ar enerģisku rīcību būtu nomākuši kareivīgo un aktīvo mazākumu un tā pārstāvjus Vinstonu Čērčilu (*Winston Churchill*, 1874–1965) Londonā un grāfu Leopoldu fon Bertoldu (*Leopold von Berthold*, 1863–1942) Vīnē.¹⁵ Piemēram, analizējot grāfa I. Tisas politiskos uzskatus un viņa darbību pirmskara mēnešos, skaidri iezīmējas viņa centieni un arī potenciālās spējas novērst kara izcelšanos starp Austroungāriju un Serbiju – ļoti iespējams, tas apstādinātu notikumu ķēdi, jau pašā sākumā abu valstu attiecību skaidrošanai sasaucot starptautisku konferenci, kurā I. Tisa būtu bijis piemērots vadītājs.¹⁶ Apgalvojot, ka bija iespējams karu novērst, ja aktīvi rīkotos citas reālas vēsturiskās personas, autors patiesībā, kā var secināt, vēlas pateikt, ka šī kara cēloņi vēsturniekiem ir jāpārvērtē vai vismaz uzmanīgi jāizsver, jo R. Š. van Kanegems uzskata, ka viņa piedāvātais vēstures virzības scenārijs būtu bijis gan ļoti iespējams, gan arī ticams. Arī britu vēsturnieks N. Deiviss, tāpat kā lielākā daļa prominentu Rietumu vēsturnieku, patiesībā ir pievērsies alternatīvajai vēsturei,

piedāvājot četras iespējas, kā varēja risināt pirmskara krīzi Eiropā pēc Austroungārijas erchercoģa Franča Ferdinanda (*Franz Ferdinand*) nogalināšanas atentātā. Trijās no N. Deivisa piedāvātajām un nerealizētajām iespējām karu varēja nepieļaut starpvalstu sarunu ceļā, vai arī karu lokalizēt Balkānos, ko vēlējās daudzi Eiropas pirmskara līderi, vai vismaz karu ierobežot Eiropas kontinentā. Un tikai ceturrtā iespēja, kas arī realizējās, bija globāls karš, kuru par tādu pārvērtā Lielbritānijas iesaistišanās.¹⁷

Lielbritānijas iesaistišanos Pirmajā pasaules karā par kļūdu uzskata arī britu Pirmā pasaules kara vēstures speciālists N. Fērgusons, kurš šo atziņu pauž gan savā monogrāfijā “Nožēlojamais karš”,¹⁸ gan arī savā alternatīvās vēstures pētījumā – rakstā “Ķeizara Eiropas Savienība. Kas būtu, ja Lielbritānija “paliktu malā” 1914. gada augustā”.¹⁹ N. Fērgusons uzskata, ka Lielbritānijas kara pieteikums Vācijai, kas bija britu ārpolitikas un ārlietu ministra sera Edvarda Greja (*Edward Gray*) politikas rezultāts, izraisīja globālu karu kontinentāla Eiropas kara vietā, kas nesa pārāk lielu postu Britu salām un radīja smagas sekas visā Eiropā.²⁰ N. Fērgusons savā alternatīvās vēstures pētījumā interpretē situāciju, kur Lielbritānijas neitralitātes rezultāts ir Vācijas ātra uzvara Pirmajā pasaules karā. Savā alternatīvās pēckara Eiropas analizē N. Fērgusons balstās uz pirms kara, nevis kara laikā Vācijas formulēto mērķu interpretāciju (ko kļūdaini mēdz darīt daļa vēsturnieku), secinot, ka Vācijas uzvara būtu Eiropas Savienības 1914. gada variants ar Vācijas impērijas dominanci kontinentā. Karā uzvarējusi ķeizariškā Vācija būtu alternatīva vajājam demokrātījam Vācijā un Eiropā un to radītajam varas vakuumam, kas pieļāva fašisma, nacisma un komunisma ideoloģiju un režīmu uzvaras gājienu Eiropā. Eiropa uzplauktu, Lielbritānija paliktu impērija, un būtu izglābtas dzīvības miljoniem eiropiešu.²¹ Monogrāfijā

“Nožēlojamais karš” alternatīvās vēstures attīstības gaitas apraksts aizņem tikai mazāko daļu, bet lielākā daļa monogrāfijas teksta nav alternatīvā vēsture vai vismaz tāda nešķiet. Tomēr uz N. Fērgusona darbu var paskatīties arī citādāk. Ideja, ka autors kā labāku alternatīvu Eiropai saskata Vācijas, nevis sabiedroto valstu uzvaru karā, pēc būtības ir revizionistiska attiecībā pret ilgstoši vispārpieņemto Pirmā pasaules kara vēstures konceptuālo traktējumu jeb t. s. sabiedroto vēstures versiju, kas Pirmo pasaules karu interpretē kā Labā (*Good*) un Ļaunā (*Evil*) cīņu, kur ar Ļauno ir jāsaprot Vācija un tās pusē karojošās valstis.²² N. Fērgusons ķeizariško Vāciju neuzskata par Ļauno, jo iespējamo tās uzvaru neuztver kā Eiropas civilizācijas bojāeju. Vācija viņa pētījumā nav ne labāka, ne sliktāka par sabiedrotajām valstīm.

Nereti par alternatīvo jeb citu vēsturi ir pieņemts arī uzskatīt asi revizionistiskus vēstures pētījumus, kuros ir atšķirīgi vērtētas nevis detaļas vai pārvietoti akcenti, bet piedāvāta diametrāli pretēja koncepcija vispār zināmajai. N. Fērgusona darbs pilnībā atbilst šai revizionistiskajai alternatīvās vēstures izpratnei. Revizionistiskajam alternatīvās vēstures virzienam piederīgi arī Amerikas Savienotajās Valstīs 20. gadsimta 70.–80. gados ļoti populārā tā saucamās Jaunās ekonomiskās vēstures (*New Economic History*) skolas pētnieki jeb kliometristi. Tās pārstāvji – vēlākais Nobela prēmijas laureāts ekonomikā (1993) Roberts Fogels (*Robert Fogel*, 1926–2013) un Stenlijs Engermans (*Stanley Engerman*) savā kopdarbā “Laiks uz krusta”, izmantojot matemātiskās metodes, precīzā dažādu faktu un skaitļu uzskaitē, kas raksturoja 19. gadsimta vidus Amerikas Savienotās Valstīs, secināja, ka plantāciju verdzība ASV Dienvidu štatos ir bijusi ekonomiski izdevīga un produktīva.²³ Protams, šāda konstatācija nepavisam neatbilda ASV dominējošiem liberālajiem politiskajiem

uzskatiem grāmatas izdošanas laikā. Šo kvantitatīvo alternatīvās vēstures argumētāciju R. Fogels izmantoja arī savos vēlākajos pētījumos, kas bija veltīti 19. gadsimta ASV dzelzceļu celtniecības un to nozīmes izvērtēšanai valsts ekonomikā. Līdz tam ASV vēstures zinātnē dominēja uzskats, ka dzelzceļš bija vitāli nepieciešams un ASV industrializāciju veicinošs faktors. R. Fogels savā darbā bez jau minētās kvantitatīvās metodes izmantoja arī citu alternatīvās vēstures paņēmieni: lai pamatotu viedokli par kāda elementa nozīmi vēsturē, šī elementa eksistence pētījumā apzināti tiek ignorēta. R. Fogels savu alternatīvo ekonomiskās attīstības vēsturi par 19. gadsimta otro pusi rakstīja bez dzelzceļa komponenta un nonāca pie secinājuma, ka arī šādā situācijā, t. i., bez dzelzceļa, ASV iekšzemes kopprodukts būtu bijis tikai nedaudz mazāks, nekā tas reāli bija 1890. gadā.²⁴ Autora uzskatu, ka dzelzceļa loma ASV ekonomiskajā vēsturē ir pārspīlēta, ar citām pētniecības metodēm būtu grūti izvērt.

Cits amerikāņu vēsturnieks Džeimss Akstels (*James Axtell*) šo alternatīvās vēstures pētniecības metodi ir izmantojis, lai panāktu pretējo, t. i., lai pierādītu nepamatoti vienkāršoti un vienpusēji novērtēta faktora – ASV pamatiedzīvotāju jeb indiāņu – vietu un lomu ASV vēsturē. Pēc Dž. Akstela domām, ASV historiogrāfijā pamatiedzīvotāji ilgstoši ir tikuši pētīti vai nu kā pašpietiekams fenomens, ar to saprotot indiāņu kultūru un etnogrāfiju, vai arī tiem ir tikusi ierādīta upuru loma, kuri neko nedarija, vai arī varoņu loma, kuri nemitīgi pretojās. Lai mainītu šo pieeju, autors ir veicis alternatīvās vēstures pētījumu, rakstot ASV koloniālā perioda vēsturi bez indiāņu klātbūtnes. Tas, ka amerikāņu angļu valodā nebūtu neviena no pamatiedzīvotāju valodām aizgūta vārda, iespējams, arī internacionālisma “O. K.”, ir saprotams, taču autors par būtiskākajiem sava darba secinājumiem uzskata iespējami atšķirīgās kontinenta

kolonizācijas procesa iezīmes. Eiropieši, nezinot par zeltu Dienvidamerikā, ko viņi redzēja pie indiāņiem, iespējams, turp tā netiekotos, savukārt franču kolonistus, iespējams, mazāk interesētu Kanāda, ja tur nebūtu kažokādu zvēru mednieku un ādu pārdevēju, jo tieši šīs tirdzniecības saites bija franču kolonizācijas dzinulis šajā teritorijā. Angļi un citi Eiropas disidenti Amerikā ierastos neatkarīgi no pamatiedzīvotāju klātbūtnes, taču, iespējams, nedzīvotu kompakti, lai aizsargātos, un arī ASV vēsturē nozīmīgākās koloniālā perioda “robežas”, kas saistās tieši ar indiāņu klātbūtni, proti, Aleganu kalnu, nebūtu, tāpēc kolonisti ātrāk izklistu pa kontinentu, un, iespējams, lielo ASV Austrumu krasta pilsētu, kuras veidojās kā pret indiāņiem nocietināti forti, nebūtu. Kolonistiem ilgi nebūtu zināmas Amerikas pamatiedzīvotāju izmantotās lauksaimniecības kultūras, un tā ne tikai aizkavētos ASV lauksaimniecības attīstība, bet arī Eiropa ilgi neiepazītu Amerikas ražīgās kultūras, kuru patēriņš kvalitatīvi mainīja eiropiešu ēšanas paradumus, kas bija pamatā straujam jauno laiku Eiropas iedzīvotāju skaita pieaugumam.²⁵ Dž. Akstels min vēl daudzus piemērus, tomēr lietderīgi akcentēt būtu tikai vienu. ASV historiogrāfija visai vienprātīgi atzīst, ka viens no iemesliem, kādēļ Amerikas kolonisti uzvarēja Neatkarības karā, bija kolonistu izmantotā partizānu kara taktika. To kolonisti bija apguvuši cīņās ar indiāņiem, tie bija arī pārņēmuši viņu cīņas metodes, kas bija teicami piemērotas Amerikas dabas un klimatiskajām īpatnībām. Bez šīm iemaņām un kara taktikas Amerikas kolonistu uzvaru ASV Neatkarības karā ir pamats apšaubīt.²⁶ Daudzi Dž. Akstela apgalvojumi ir diskutabli, taču svarīgi ir tas, ka autors piedāvā izvērtēt un mainīt gan attieksmi, gan pētniecību par pamatiedzīvotāju vēsturi. Viņš uzskata, ka indiāņu vēsturi nepieciešams uztvert ne tikai kā pašpietiekamu etnogrāfisku fenomenu, bet arī kā ASV vēstures

integrālu daļu, kas caurvij un ietekmē ASV vēsturi kopumā. N. Fērgusons gan visai kritiski vērtē šāda veida paņēmieni izmantošanu alternatīvās vēstures darbos, jo tā pamatā nav alternatīvās vēstures pētniecības pamatnosacījuma – ticamas iespējamības, taču, ja iztēle kalpo tikai kā palīglīdzeklis, tad, viņaprāt, tā ir pieļaujama.²⁷

Ticama iespējamība kā alternatīvās vēstures nosacījums visbiežāk ir konstatējama, un tāpēc alternatīvās vēstures modeļi tiek piedāvāti tajās pagātnes situācijās, kas bija indivīda vai cilvēku grupas lēmuma ietekmētas, kad jautājumus izlēma valstu līderi, militārpersonas vai parlamenta balsojumi ar vienas balss pārsvaru, vai arī vēstures negadījumi, kuri bija pilnīgi nejauši un tāpēc neparedzami, varēja būt cēlonis neprognozējamu notikumu ķēdei. Modelējot iespējamo vēstures attīstības gaitu šāda tipa situācijās, alternatīvās vēstures pētījumi bīstami viegli var ieslidēt triviālu, nepamatotu prognožu gultnē, tāpēc nopietni pētnieki balstās uz vēstures teoriju, kas ilgstoši ar šādiem jautājumiem nodarbojas. Georgs M. Reišs (*George M. Reisch*) savā darbā “Haoss, vēsture un naratīvs” postulē ideju, ko labprāt pieņem alternatīvās vēstures pētnieki: vēstures notikumi ir ļoti sensitīvi to variācijās, tāpēc nereti maznozīmīgas izmaiņas, ko dēvē par nejaušībām, vēsturē it kā prognozējamā notikumu virknē var ģenerēt dažādas variācijas, kuras izmaina visu finālu. G. M. Reišs norāda, ka pārmērīga vēstures strukturēšana un neprognozējamības noliegšana noved pie vēstures faktu ignorēšanas un lineāras vēstures uztveres, kaut gan vēstures gaita, pēc autora domām, ir ne tikai sociālu un ekonomisku spēku noteikta, bet gan multiplificētu faktoru rezultāts.²⁸ Tātad determinētas vēstures gaitas neietekmējamās virzības apšaubīšana, uz ko atsaucas alternatīvā vēsture, nebūt nenozīmē cēloņsakarību noliegšanu, bet gan cēlonības komplicētības aizstāvēšanu tās vienkāršošanas vietā.

Alternatīvā vēsture neļauj vēsturniekam pazaudēt intimitāti ar vēstures faktu, ko, pēc N. Fērgusona redzējuma, patiesībā piedāvā vēstures deterministi.²⁹

Analizējot personību ietekmi vēsturē, gandrīz visi alternatīvās vēstures pētnieki balstās uz klasiķa Jesajas Berlina atzinumiem par cilvēkam piemēroto “brīvo gribu” – saskaņā ar to indivīdi izvēles izdara brīvās gribas, nevis nolemtības rezultātā, tā veidojot vēsturi.³⁰ Tāpēc alternatīvās vēstures pārstāvji apšaubā deterministu postulēto apziņu, ka tā vēsture, kas ir īstenojusies, bija vienīgais ceļš, kurš varēja realizēties un bija iespējams. Pat vēl vairāk, daži autori uzskata, ka ir gadījumi, kad virtuālā vēsture bija drīzāk iespējama un tāpēc tuvāka vēsturiskajai patiesībai, nevis tā, kas realizējās, jo scenārijs, kas īstenojās, ne vienmēr ir bijis tas iespējamākais.³¹ Tāpēc jautājumam “kas varēja notikt, ja ..?” ir tiesības pastāvēt. Vēsturniekam, izskatot alternatīvās iespējas, ir jāpārzina ne tikai viens sava pētījuma segments, bet jāredz alternatīva plašā kontekstā, ja nepieciešams, jānovērtē arī starptautiskās situācijas ietekme. Alternatīvās vēstures jautājumu nav jēgas izvirzīt tikai tāpēc vien, ka tas šķiet interesants, ne arī aizvietot vienu vēstures personu ar citu tikai tāpat vien. N. Fērgusons, kurš ir ļoti norūpējies par alternatīvās vēstures pētījumu augstajiem standartiem, šādu pārāk brīvu alternatīvu veidošanu nodēvējis par vēlmju domāšanu, kad alternatīvo modeļu autori abstrahējas no vēsturiskās realitātes un veido scenāriju, kādu to labprāt redzētu un vēlētos iztēloties.

Piemēram, ja Vācijas ķeizara Vilhelma II (*Wilhelm II*) tēvs Fridrihs III (*Frederick III*) būtu nodzīvojis ilgāk, tad karš nebūtu izcēlies,³² vai ja Kolumbs, avarējot kuģim, nebūtu atklājis Ameriku, tad Eiropas attīstība būtu citāda; vai ja Džons F. Kenedijs (*John Kennedy*, 1917–1963) nebūtu nogalināts, ASV neiesaistītos Vjetnamas kara eskalācijā, taču Fridrihs III nomira, Lielo

ģeogrāfisko atklājumu laikmetā Amerika jebkurā gadījumā būtu atklāta, bet Dž. Kenedija iespējamā ārpolitika, kā norāda Jeilas Universitātes pētniece Diāna Kunca (*Diana Kunz*), ir jāmodelē saskaņā ne tikai ar viņa politiskajiem uzskatiem un agrāko darbību, bet arī ar reālo starptautisko situāciju, kurā viņš neizdzīvoja, bet, kurā nonākot, viņš, pēc D. Kuncas domām, visticamāk, rīkotos tāpat, kā to darīja nākamais prezidents Lindons Džonsons (*Lyndon Johnson*, 1908–1973).³³ Šie piemēri rāda gan to, ka personību, lai arī tai piemīt brīvā griba, var ierobežot vēsturiskā realitāte, gan arī to, ka vēstures virzība, ejot pa citu ceļu, var nonākt pie jau zināma rezultāta.

Uzdot labu alternatīvās vēstures jautājumu, manuprāt, ir izdevies amerikāņu vēsturniekam Arturam Šlēzingeram (*Arthur Schlesinger*, 1917–2007). Viņš aktualizē reālu vēstures notikumu, kad 1931. gadā Ņujorkā V. Čērčilu notrieca mašīna, bet viņš, par brīnumu, maz cieta. Tāpēc A. Šlēzingers pamatoti pieļauj iespēju, ka 1940. gadā Lielbritānijas valdība, visticamāk, Edvarda Halifaksa (*Edward Wood, Viscount Halifax*, 1881–1959) vadībā, nebūtu mobilizējusi nāciju pretestībai Vācijai.³⁴ Autors tā var apgalvot, jo E. Halifakss bija ārlietu ministrs V. Čērčila valdībā un savus samiernieciskos uzskatus pauda atklāti un nepārprotami, tātad viņš konkrētajā vēstures situācijā nav jāiztēlojas, balstoties uz varbūtību. Šis piemērs savukārt ilustrē situāciju, kā personība vēsturisko realitāti spēj ietekmēt.

Šķiet, ka Latvijā visbiežāk uzdots alternatīvās vēstures jautājums ir par Kārļa Ulmaņa rīcību 1940. gadā. Gan vēsturnieki, gan sabiedrība ir visai vienprātīga atbildē, ka nekāda cita rīcība okupāciju nenovērstu, jo to liek secināt situācijas patiesa izpratne, taču varbūt būtu vēlams K. Ulmaņa vietā saskatīt citu alternatīvu personību Latvijas 1940. gada politikajā vidē vai arī paanalizēt iespējamo Saeimas sastāvu, lai pamatotu cita rīcības modeļa iespējamību.

Šis Latvijas vēstures piemērs parāda vēl vienu alternatīvās vēstures iezīmi, proti, kad citu vēstures attīstības gaitu pagēr sabiedrībai traģiski vēstures notikumi un ir stipra vēlme, lai viss būtu bijis citādi, meklējot iespējamās kļūdas vai liktenīgos lēmumus pagātnē. Šādu vēlmi spilgti izgaismo un uzrāda, šķiet, ASV vēsturē vislielākais alternatīvās vēstures modeļu daudzums, kas liek secināt, ka liela daļa amerikāņu sabiedrības, vismaz dienvidos, būtu vēlējusies Dienvidu uzvaru ASV pilsoņu karā. Amerikāņu vēsturnieki un sabiedrības pārstāvji – vēstures entuziasti – ir sarakstījuši nepārskatāma apjoma darbus gan par Dienvidu uzvaru karā, gan par tai sekojošās Amerikas Valstu Konfederācijas vēsturi, un rodas iespaids, ka ir visai vienprātīgi par lūzuma punktu un liktenīgo kļūdu pilsoņu karā uzskatīt Getisbergas kauju, kas padarīja neiespējamu atsevišķas valsts izveidi. Getisbergas kauja ir identificēta un eleganti pamatota, jo pirms tās, novērtējot Ziemeļu smagās neveiksmes karā, prezidents Ābrahams Linkolns (*Abraham Lincoln*) un Konfederācijas pārstāvji jau bija vienojušies par miera sarunām, kas pēc iespējamās uzvaras pie Getisbergas būtu vēl uzlabojušas Dienvidu pozīcijas sarunās, taču pēc Dienvidu zaudējuma Ā. Linkolns no miera sarunām atteicās vispār. Pie tam leģendāro kauju izšķīra nevis Ziemeļu armijas pārsvars, bet gan tikai Konfederācijas armijas ģenerāļa Roberta Lī (*Robert Lee*) kļūdainā pavēle, kā to ir novērtējuši gan ASV militārie vēsturnieki, gan arī atzinis R. Lī pats.³⁵ Getisbergas kaujas alternatīvs iznākums ir ļoti ticams, un tāpēc lielais tam veltīto darbu skaits ir loģisks. Iespējams, tieši tāpēc V. Čērčils dažādības pēc uzrakstīja alternatīvas alternatīvu “Kas būtu bijis, ja Lī pie Getisbergas nebūtu uzvarējis?”, tā piedāvājot redzējumu it kā no alternatīvās pasaules.³⁶ Militārpersonu lēmumi, karavadoņu kļūdas un alternatīvi kauju iznākumi ir īpaši populārs temats, par kuru ir izdota

virkne rakstu krājumu,³⁷ tā apliecinot personību nozīmīgumu vēstures griežos.

Noslēgumā jāpiemin arī alternatīvās vēstures joma: zinātniskā fantastika ar vēsturiskas daiļliteratūras iezīmēm, kas laika posmā no 1870. gada līdz 1914. gadam bija ārkārtīgi populāra Britu salās, jo tur tika izdoti apmēram 60 darbi, kas ieguva nosaukumu: iebrukumu jeb invāziju literatūra. To autori apskatīja tuvākajā nākotnē it kā iespējamus iebrukumus Britu salās, kurus veiktu pārsvarā kontinentālās Eiropas valstis dažādās koalīcijās. Šo iespējamo koalīciju sastāvs mulsinoši veidojās tieši no tām valstīm, ar kurām darbu rakstīšanas laikā Lielbritānijai bija sliktas attiecības. Analizējot šos fantastikas darbus, Vācija Britu salās iebruka 19. gadsimta 80. gados pēc tikko notikušā Franču-prūšu kara un Vācijas un Austroungārijas militārā līguma noslēgšanas. Savukārt Francija kopā ar Krieviju un dažkārt arī Vācija tika aprakstītas kā iebrucējas Britu salās 19. gadsimta 90. gados, kad tika noslēgts Francijas un Krievijas līgums un Lielbritānijā bija bažas par iespējamo Vācijas pievienošanos koalīcijai, kas varētu tikt vērsta pret britiem. Arī studentiem bieži vien ir grūti izprast, ka Antanti, tas ir, Krievijas un Francijas līgumu, bailpilni un kā pret sevi vērstu uztvēra Britu salās, un līdz ar to nav viegli pamatot Lielbritānijas neskaidro ārpolitiku pirmskara Eiropā un parādīt, ka sabiedroto

koalīcija nebija nolemta neizbēgamībai, bet gan bija komplicētu peripetiju rezultāts.

Tieši iebrukuma literatūra reāli palīdz to izprast, it kā iejūtoties tālaika cilvēku domāšanā un Eiropas politiskajā situācijā, tā radot izpratni par nelineāru vēstures attīstību. Pie tam arī pirmskara Lielbritānijā invāziju literatūras gaisotnē politiķi sāka nopietnāk nodarboties ar Britu salu aizsardzības spēju stiprināšanu.³⁸ Mūsdienās ASV skolās alternatīvo vēsturi nereti izmanto mācību procesā un ir pat publicēti dažādi mācību līdzekļi ar norādēm, kā tieši praktiski alternatīvo vēsturi piemērot vēstures procesu skaidrošanā.³⁹

Tāpat var secināt, ka alternatīvā vēsture var tikt izmantota kā vēstures pētniecības rīks jeb metode, kas dod iespēju dziļāk vai atšķirīgi interpretēt vēstures procesus, izprast un izvērtēt to cēloņu nozīmību. Tā palīdz aktualizēt vēsturē nenovērtētu faktu, vēstures subjektu nozīmi, bagātina teorijas par personību lomu vēsturē, vienlaicīgi veicinot personu atbildību par pieņemtajiem lēmumiem. Tā uzrāda nozīmīgākās tēmas un nācīgas svarīgākos un izšķirošākos vēstures posmus un jautājumus; savukārt revizionistiskās alternatīvās virziens veicina vēstures zinātnes attīstību, bet zinātniskā fantastika un vēstures daiļliteratūra palīdz ne tikai iedziļināties laikmetā, bet arī var sabiedrību brīdināt par notikumu attīstības iespējām nākotnē.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ NIAL FERGUSON. Introduction. In: NIAL FERGUSON (ed.). *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. New York 1999, pp. 1–90, here pp. 17–19.

² ONDREJ SLADEK. *Between History and Fiction: On the Possibilities Alternative History*, 2007, p. 3. Pieejams: <http://saf.flu.cas.cz/fictionality2/sladek.pdf> (skatīts 01.06.2019.). Šo resursu uztur Čehijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas institūta Analītiskās filozofijas nodaļa (*Department of Analytic Philosophy, Institute of Philosophy, CAS*).

³ ALEXANDER MAAR. Possible uses of counterfactual thought in history. In: *Principia: an International Journal of Epistemology* 18, 2014, No. 1, pp. 88–113, here p. 88.

⁴ CASS ROBERT SUNSTEIN. Historical Explanations Always Involve Counterfactual History. In: *Journal of Philosophy of History* 2015, No. 15, p. 1.

⁵ *Ibidem*.

- ⁶ PAULS RAUDSEPS, MAREK TAMM. Senās ciņas nebeidzas. In: *Ir* 2018, Nr. 4, 27.–30. lpp., šeit 27. lpp.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ SLADEK, *Between History and Fiction*, p. 3.
- ⁹ FERGUSON, Introduction, p. 19.
- ¹⁰ MAAR, Possible uses of counterfactual thought in history, p. 88.
- ¹¹ NORMANS DEVISS. Eiropas vēsture. Rīga 2009, 908. lpp.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ MAAR, Possible uses of counterfactual thought in history, p. 91.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 108.
- ¹⁵ RAOUL CHARLES VAN CAENEGEM. Counterfactual History and the First World War. In: *European Review* 25, 2017, issue 3, pp. 494–501, here pp. 494–495.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ DEVISS, Eiropas vēsture, 899.–900. lpp.
- ¹⁸ NIALL FERGUSON. *The Pity of War. Explaining World War One*. New York 1999.
- ¹⁹ NIALL FERGUSON. The Kaiser's European Union: What had stood asside in August 1914. In: FERGUSON, *Virtual History*, pp. 228–280.
- ²⁰ LILITA ZEMĪTE. Rietumu pasaule modernajos laikos: vēstures problēmas. Rīga 2019, 57. lpp.
- ²¹ FERGUSON, *The Pity of War*; FERGUSON, *The Kaiser's European Union*.
- ²² DEVISS, Eiropas vēsture, 64.–66. lpp.
- ²³ ROBERT WILLIAM FOGEL, STANLEY LEWIS ENGERMAN. *Time on the Cross: The Economics of the American Negro Slavery*. Boston 1971. Sk. arī ROBERTS SAULĪTIS. Plantāciju verdzības pētniecības pirmsākumi ASV historiogrāfijā. In: *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture* 2017, Nr. 3, 136.–150. lpp., šeit 145.–146. lpp.
- ²⁴ FERGUSON, Introduction, pp. 17–18.
- ²⁵ JAMES AXTELL. Colonial America without the Indians: Counterfactual Reflections. In: *The Journal of American History* 73, 1987, No. 4, pp. 981–996.
- ²⁶ *Ibidem*.
- ²⁷ FERGUSON, Introduction, p. 18.
- ²⁸ GEORG A. REISCH. Chaos, History and Narrative. In: *History and Theory* 30, February 1991, No. 1, pp. 1–20.
- ²⁹ FERGUSON, Introduction, p. 5.
- ³⁰ MAAR, Possible uses of counterfactual thought in history, p. 93. Vēsturisko determinismu Berlins kritizē esejā “Vēsturiskā neizbēgamība”: JESAIJA BERLINS. Četras esejas par brīvību. Rīga 2000, 99.–147. lpp.
- ³¹ RICHARD B. BERNSTEIN. Review of Niall Ferguson, ed. *Virtual History: Alternatives and Counterfactuals*. Pieejams: <https://networks.h-net.org/node/16794/reviews/16921/bernstein-ferguson-virtual-history-alternatives-and-counterfactuals> (skatīts 01.06.2019.).
- ³² FERGUSON, Introduction, p. 13.
- ³³ DIANA KUNZ. Camelot Continued: What if John F. Kennedy had lived. In: FERGUSON, *Virtual History*, pp. 368–390.
- ³⁴ ARTHUR MEIER SCHLESINGER. *The Cycles of American History*. Boston, New York 1999, p. 421.
- ³⁵ JOHN FREDERIC FULLER. *Grant and Lee. A Study in Personality and Generalship*. Bloomington 1982, pp. 193–201.
- ³⁶ WINSTON SPENCER CHURCHILL. If Lee Had Not Won the Battle of Gettysburg. Pieejams: <https://winstonchurchill.org/publications/finest-hour-extras/qif-lee-had-not-won-the-battle-of-gettysburg/> (skatīts 29.05.2019.).

³⁷ Sk., piem.: ROBERT COWLEY (ed.). *What If? The world foremost military historians imagine what might have been.* New York 1999.

³⁸ Sk., piem.: CECIL DEGROTE EBY. *Road to Armageddon: the Martial Spirit in English Popular Literature, 1870–1914.* Durham 1987, pp. 10–22.

³⁹ SCOTT L. ROBERTS. *Using Counterfactual History to Enhance Students Historical Understanding.* In: *The Social Studies* 102, 2011, Issue 3, pp. 117–123.

SUMMARY

This article is dedicated to alternative history, which today enjoys a particular popularity both in public space and within the circles of academic historians. The article analyses the theory and directions of alternative history, as well as the methods of research and the more frequently used concepts. It also examines different opportunities of using alternative history in research of European and Northern American modern history. The article attempts to substantiate the sense and meaning of alternative history in historical research. Counterfactual history as a form of alternative history has been accepted among academic historians is based in true facts, real historical situations, with participation of real historical personalities. Thus, the representatives of the counterfactual history suggest plausibility as a quality measure of their research. The representatives of the counterfactual history see a sense of their research in more profound evaluation and weighing the causes of historical events and processes. Thereby they offer a more comprehensive understanding of history. The counterfactual history is based upon theoretical standpoints on free will and it tends to confront historical determinism of inevitability with contingency in history. The article analyses the way how weighing of causes manifests itself in the research of origins of the First World War. According to the ideas of counterfactual history representatives, the outbreak of the First World War was not inevitable, consequently, examination of pre-war situation and the involved personalities offers several plausible alternatives to preventing or limiting the First World War. Such analysis, in its turn, dictates a re-examination of reasons behind war origins and accentuates the role of personalities – politicians and diplomats. Personalities and their role in history is one more object of research for alternative historians, because it is based on the idea about sensitivity of historical fact. A fact can be influenced by decisions of political and military leaders. The article turns to the cases of alternative history approach regarding US Civil War, Vietnam War and the role of politicians and generals in the aforementioned conflicts. For example, the battle of Gettysburg had been identified as a significant breaking point that led to Northern victory in the American Civil War, but there were several ways for North to lose it. The death of John F. Kennedy had been considered as a potential reason for Vietnam War, however, it was plausible that the outbreak of the war was actually inevitable. The article also explores the revisionist wing of alternative history, represented by adherents to New Economic History and their research devoted to industrialisation issues of the USA and Southern slavery problems. The current article also mentions science fiction as a particular direction of alternative history. For example, it describes the potential European war long before the First World War.

The author suggests that alternative history is a possible tool in historical research.

Vēstures avoti

Historical Sources

Bermonta karaspēka uzbrukuma pirmās dienas Rīgā 1919. gada 8.–11. oktobrī: Britu misijas redzējums

First Days of Expansion of Bermontd Army towards Riga, October 8–11, 1919: Viewpoint of British Mission

---

Dokumentus publicēšanai sagatavojis, no angļu valodas tulkojis un komentējis
Translation and commentaries by

Ēriks Jēkabsons, Dr. hist.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes
Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: eriks.jekabsons@lu.lv

1919. gada 8. oktobrī agri no rīta sākās Bermonta komandētās Rietumkrievijas Brīvprātīgo armijas uzbrukums Rīgas virzienā. 9. oktobra vakarā pāri tiltiem uz labo krastu diezgan lielā steigā atkāpās lielākā daļa Latvijas armijas vienību, mazāku vienību atkāpšanās turpinājās naktī, un, parādoties ienaidnieka avangarda vienībām, pāri tiltiem 10. oktobra rītā pēc īsas apšaudes uz labo krastu atgāja pēdējās Latvijas armijas vienības, un tilti tika izgriezti vai pacelti. Sekoja mēnesi ilgas cīņas galvaspilsētā, kas noslēdzās tikai 11. novembrī, Latvijas armijai to pilnībā atbrīvojot. Taču 9. oktobrī pilsētā laiku pa laikam sprāga ienaidnieka artilērijas lādiņi un pārlidoja ienaidnieka lidmašīnas, valdības un pašvaldības iestādēs valdīja pilnīgs juceklis un pat panika. Vakarā uz Cēsīm devās valdība un tās iestāžu darbinieki, arī daļa Tautas padomes locekļu (turpmākajās dienās Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un daži citi ministri periodiski ieradās Rīgā, bet pastāvīgi pilsētā atgriezās 12. oktobrī). Sajukums bija arī Apsardzības ministrijā un Armijas virspavēlnieka štābā, karaspēkam tika dota neapdomāta pavēle atkāpties uz Juglas upes pozīcijām aiz pilsētas, un, vienīgi pateicoties dažiem zemākiem komandieriem un armijas virspavēlnieka Dāvida Simansona braucienam pār tiltu un apspriedei ar 1. Studentu bataljona komandieri, izdevās izgriezt tiltus un ieņemt aizsardzību gar Daugavu labajā krastā.¹

Visu šo laiku Rīgā aktīvi darbojās sabiedroto misijas, turklāt vislielākā pārstāvniecība tajās bija Lielbritānijai, kuru pārstāvēja Militārā misija ģenerāļa Alfrēda Bērtā vadībā un Politiskā misija pulkvežleitnanta Stīvena Talentsā vadībā. Pēdējais bija aktīvi iesaistījies politiskajās un militārajās norisēs Latvijā kopš savas darbības

sākuma, turklāt viens no britu un sabiedroto misiju galvenajiem uzdevumiem kopumā bija atrisināt vācu karaspēka problēmu. Latvijas valdība ar sabiedrotajiem, un īpaši britiem, saistīja cerības par atbalstu jaunajai valstij, tādējādi britu misijas pastāvīgi bija ļoti labi informētas par situāciju.²

8. oktobrī S. Talentss ziņoja uz Londonu, ka no rīta ģenerāli A. Bērtu un viņu apmeklētājs Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics, informējot, ka sācies Bermonta spēku uzbrukums. K. Ulmanis īpaši uzsvēra, ka Latvijas armija cīnās ar “*vāciešiem*”, bet “*ne pret krieviem kā tādām*”.³ Vēlāk rakstītajās atmiņās S. Talentss atcerējās, ka naktī uz 9. oktobri trijos no rīta viņu uzmodinājušas jaunformētās latviešu vienības no 1. Studentu bataljona, kuras ar dziesmām soļoja gar Bruņniecības namu.⁴

Turpmāk publicēts Lielbritānijas Politiskās misijas vadītāja S. Talentsa ziņojums par notiekošo Rīgā Bermonta spēku uzbrukuma pirmajās dienās 9., 10. un 11. oktobrī, ziņojums atrodas Lielbritānijas Nacionālajā arhīvā Londonā, Ārlietu ministrijas dokumentu kolekcijā. Tajā sniegtā informācija būtiski paplašina Latvijas historiogrāfijā pastāvošo viedokli par norisēm šajā laikā. Būtībā ziņojums atspoguļo paniku un jucekli, kas valdīja pilsētā un brūkošajā frontē, turklāt parāda, ka Latvijas valdība un armijas virspavēlniecība 9. un 10. oktobrī bija gatavas lūgt Bermontam noslēgt pamieru, lai glābtu šķietami bezcerīgo situāciju. Faktiski vienīgi britu nespēja vai nevēlēšanās uzreiz nogādāt līdz radiotelegrāfam virspavēlnieka Dāvida Simansona uz karakuģa sagatavoto lūguma tekstu novērsa tā nosūtīšanu. Minētais spilgti apliecina smago situāciju, ne velti valdība un virspavēlniecība gatavojās spert šādu izmisuma soli. S. Talentss atspoguļo arī savas misijas darbību un noskaņojumu (briti, līdzīgi Latvijas valdībai, nopietni rēķinājās ar Bermonta karaspēka drīzu ienākšanu Latvijas galvaspilsētā), tāpat viņa paša un misijas locekļu redzēto frontē un Rīgā, sarunu gaitu ar Latvijas valdības pārstāvjiem, pilsētā esošo vācu zemessargu vadību, Vācbaltiešu nacionālās komitejas vadību u. c.

Publikācijā sākotnēji sniegts dokumenta oriģinālteksts angļu valodā, pēc tam – tulkojums latviešu valodā ar komentāriem un skaidrojumiem.

Report [of Steven Tallents] on events in Riga, October 9th to 11th 1919. Riga, 9 Oct. 1919

1. About 3–15 p.m. Capt. Bentley of the Military Mission, who had been employed in the training of the Lettish Army, Mr Copping, the correspondent of the “Daily Chronicle”, who had lived with the Mission since his arrival in Riga from Reval on October 8th, and a Lettish officer, Captain Crum, went out in motorcar towards the front. They crossed the main town bridge over the Dwina and turned to the north towards the Lettish left flank. On reaching the sandhills, they met a number of Letts in retreat. An officer explained that the two companies had declined to advance because of the heavy machine gun fire opposing them. Capt. Bentley and Mr Copping encouraged these retiring soldiers to hold their ground, promising to go and ask for reinforcements, and the Letts complied. The English party, returning towards the town, found a battalion headquarters and reported what they had seen. Further on they met a detachment of schoolboy recruits, armed for the first time that morning, and were told that these were the only reinforcements available. As they come into the suburbs a few shells were falling among the houses, and

women and children were crouching under cover of the walls. As they drew near to the bridge, they met a party of more seasoned Latvian soldiers, who, however, explained that they were en route to reinforce the centre. They returned to the British Mission at the Ritterhaus about 5 p.m. Shortly before, an aeroplane had crossed the town several times, and had been met, as had already happened on several occasions, with indiscriminate rifle fire from the streets.

2. About 6–30 p.m. Capt. Dewhurst, Mr Hansen and I went for a walk. The light was then beginning to fail. As we came on the river front, an aeroplane again crossed the town and was again pursued by wild rifle fire. It may here be noted that one of the Riga evening papers published a statement that the Allied ships had that afternoon joined in the firing against an aeroplane. Capt. Curtis of H.M.S. *Abdiel* and a captain of the French destroyer *Aisne* both told me personally that this was quite untrue.

3. After calling at the ship we walked along the river side towards the main bridge for about 500 yards. There was apparently an attack proceeding on the Lettish left flank. Occasionally lights were going up in that direction and we could see a fire on the same side. As we turned in from the quay, Mr Ulmanis came by in a car and stopped to speak to us. He was cheerful, and I arranged to send over a case of port for the encouragement of himself and his Cabinet. On returning to dinner, I was handed the following optimistic communique:

“Evening, October 9th.

Front hold strong. Certain places changed hands during hot fighting, until they came at last into our possession. Conditions are changing in our favour by every hour.

Spirit of our troops wonderful
(sgd) Chief of the Staff”.

4. At 8–30 p.m. Capt. Dewhurst and Mr Student, a Lettish officer attached for liaison and interpreting duties to my Mission, walked down the Jacobstrasse. They first met five transport carts, loaded with men and ammunition, trotting away from the direction of the enemy. They stopped the last cart and were told that the line was “in panic” and that the convoy did not know where they were going. Further on they met small parties of armed men moving in the same direction, and were again told that “the line was broken and in panic”. Capt. Dewhurst returned and reported at the Ritterhaus. He then went out again, with Mr Copping and Mr Student, and was told by an officer at the bridge-head that the Lettish left flank had been broken by a strong force of armoured cars, but that some cavalry had gone out to protect the further bridge-head. He was also told that the Lettish right flank was believed to have advanced some eight versts.

5. In the evening I collected all the members of my Mission at the Ritterhaus except Capt. Farrow, whom I judged it best to leave in hospital. Four of the servants went to a neighbouring flat for the night and two of them were left in their flat by the garage. Capt. Dewhurst, who went in the Ford car to fetch Mr Ellis and Mr Collas, reported some twenty carts halted by the roadside in the Alexander Boulevard, knots of men retreating and a complete absence of any guards for the streets.

6. Shortly before deciding to call all members of the Mission to the Ritterhaus, I went up to the quarters of the Military Mission and had some conversation with General Burt and Capt. Kayserling, formerly A.D.C. to Colonel Alexander in his command of the Landeswehr and then in charge of the Landeswehr headquarters in Riga. A proposal had been made that his men, who would not take part in the fighting against the

German-Russian forces, should relieve the Lettish guard over the Ritterhaus. I thought it well to make it clear to Capt. Kayserling, having regard to the possibly far-reaching effects of the action of the Landeswehr in this crisis, that we could take no responsibility for advising him. Knowing him personally, I expressed the view that the state of affairs created by Bermond's attack could hardly be allowed to stand in the long run, and that the ultimate relations between Balts and Letts might be permanently affected by the *Landeswehr's* attitude at this juncture. Capt. Kayserling said that he understood that he had his own orders "from the Landeswehr" to remain quietly in Riga. He also suggested that this step had been tacitly agreed between himself and Colonel Kalnin of the Lettish Staff, in frequent conversations bearing on the point.

7. Another case which had to be settled the same evening was that of our Lettish liaison officer. Mr Student. Upon his raising the point with me I said that, if he proposed to stay with us, we would take him away with us, if we went. But I said we could not be responsible for his future, and I pointed out that his leaving Riga at this point might prevent his ever returning. He elected to take his chance with us, and I asked him to go and put on plain clothes and join us in the Ritterhaus for the night.

October 10th

8. About 8 o'clock on October 10th, Mr Ulmanis, Mr Meierovics, General Simonsen and Colonel Kalnin drove up to the Ritterhaus. I went down to meet them and brought them in to have some coffee, at which General Burt joined us. They handed us the copy of a wireless message from General Youdenich, of which the following is a translation: ---

"North-Western Front. To the Russian officers who have remained true to their duty. I command volunteers to place themselves immediately under the orders of their senior. The representative of the British Mission will join them. Take all measures for instant departure by sea to unite with the North-Western Army.

Original signed by General of Infantry YUODENICH.

Major-General VANDALY and KONDOUREV.

By order of the Chief of the North-Western Front I wish to bring to your notice that he has to-day issued the following command to troops under his charge:

Order by Chief in command of All Russian armed forces of North-Western Front.

No. 73, 9/X/19. Narva. As Colonel Belmont has not executed one of my commands to the time stated and has even started hostilities against the Lettish troops, I declare to all that he is a traitor to his country, and exclude him and those under his command from the Roll."

Mr Ulmanis also urged the importance to the Letts of an armistice. General Burt promised that he would give any help he could in getting a message transmitted to the attacking force (e.g. by ship's wireless). But we both held the view that the British representatives could not act officially in the matter, except on pure grounds of humanity. Mr Ulmanis asked if the Entente would help them. General Burt and I said we could not think that they would not take drastic action, but had no information from the west.

9. After Mr Ulmanis had left, I had some conversation with Cap. Orbeson, of the American Relief Administration, who said that he should remain in Riga if the Germans entered it, and engage in his purely humanitarian work. I mentioned to him that I was, among other things, representing the Supreme Economic Council and could, if necessary, leave an officer under that heading to keep him company. He was favourably disposed to this idea, and I said that I would consider it further.

10. During the morning the question of pourparlers for an armistice was brought up from various quarters. General Burt several times asked my opinion on points which arose in this connection, and I took the line that while firing was a hot and uncontrolled as it then was on the river front, it was little use trying to establish touch with the enemy. I also expressed to him the view that Colonel Bermondts could only agree to an armistice on condition of the town being evacuated by the Letts, and that unless the Lettish Command were prepared to give this order, which they said they were not, it was useless to try and open pourparlers on the front.

11. At one stage the following message from General Simonsen was actually brought to the Mission for transmission:---

“To avoid destroying the town and losses of civil inhabitants, I suggest to stop fighting and begin pourparlers about an armistice and to find out the reasons why the bloodshed has begun and to find the means to stop it/

(sgd) General Simonsen

Commander-in Chief of the Army of Latvia.”

During the morning also a messenger going down to the quay found that the two destroyers had left. Later Capt. Burgess came up from H.M.S. Abdiel and reported that she was moored in the stream about half-an-hour's walk from Ritterhaus. On this, I agreed with General Burt that we would send on board all officers not directly required, and I started all officers except Capt. Dewhurst, Sir Victor Warrender and myself. They came back, however, about an hour later with the news that the ships had both disappeared, and brought rumours from Lettish sources as to their having been fired on by the attacking forces.

I discussed at the same time with Capt. Kayserling how to send a message to Colonel Alexander, instructing him to leave the Landeswehr and make for the nearest British Mission. But on attempting to send this message, Capt. Kayserling found he could not secure communication.

12. Directly after lunch Baron Fircks, the President of the Baltic National Committee, came to have a talk with me. He had just seen on the Nicolai strasse the body of a young boy lying with his school books beside him, and was evidently glad to quiet his nerves by talking. He deplored Bermondts's adventure, as he had several times deplored its probability to me before the event. He had personally pleaded at Mitau for the avoidance of a march on Riga, but he thought that Bermondts, believing Dvinsk to have fallen to the Poles, desired to open his escapade by some dramatic capture, for the sake of attracting volunteers from Germany. He saw little hope for the Baltic population in the provinces. If the Letts and Estonians swept back over Riga, they had no hope for the future.

13. At 5-45 p.m. Colonel Luters of the General Staff came and told us what he knew of the position. The Letts were holding the right bank of the Dwina firmly and had orders in no circumstances to withdraw. The Latvian and Estonian Governments were consulting by telephone, and Estonian help was expected. Mr Ulmanis had also stated that help from Poland was likely. They had extricated all their forces from the further side of the Dwina the night before, including guns and cavalry. Shells were coming down to them from Estonia.

Colonel Luters raised a question about the number of the Landeswehr guard in the Ritterhaus, and their presence in their usual headquarters opposite. He said they mistrusted the presence of the Landeswehr so near to the bridge, and wanted to concentrate them

in the barracks at 37 Alexander Strasse. We left him to discuss the position with Capt. Kayserling, who afterwards expressed to me his uneasiness about the intentions of Colonel Luters, whom he mistrusted.

14. During the whole day rifle fire was continuous on the river front. A considerable number of light shells fell from fifty to a hundred yards from the Mission, one bursting close to Paymaster Lt-Commander Stoddart on his return from search for H.M.S. Abdiel. I went for a walk through the town after dinner and visited some of the places where most shells fell. Outside the War Office, at which several were successfully directed, the body of a young man was still lying on the pavement where a shell had caught him. Further on, the top storey of a building close by the Wireless Station was blazing like an open fire. The Town Fire Brigade, however, arrived while I was watching it. In general, the streets were empty, except for patrols of students and others who were acting as police. The town was quiet and orderly.

15. Finally, about 11 p.m. Major Keenan rung us from Neu Myulgraben, down by the mouth of the river, where he had landed in a motor launch, and Capt. Dewhurst took a car down to bring him in. About 1 a.m. in the morning Major Keenan arrived, and General Burt provisionally arranged with him for all the officers whom we had attempted to evacuate that morning, to go down on foot to the mouth of the river. After hearing, however, from captain Dewhurst an account of the difficulties of the road, I obtained General Burt's agreement to a postponement of the plan for that night.

October 11th.

16. About 9 a.m. a copy of a message, of which the following is a translation, was brought in to me with a request that Colonel Kalnins might come and discuss it with General Burt and myself:--

"To the Commander of the Lettish Army. The threat to my flank from the side of the Letts and Estonians has been victoriously resolved by my troops. My base has been completely secured. To avoid further brotherly bloodshed, I offer you an armistice and pourparlers in Mitau, and call you to combined operations against the Bolsheviks. I await your reply by radio.

The Commander of the Western Army
Colonel Avaloff-Bermond.

General Burt arranged that he and I should go down to the War Office instead of bringing Colonel Kalnins to the Ritterhaus, and we met there General Simonsen, Colonel Kalnins, Colonel Luters, Colonel du Parquet and Capt. Orbeson. General Simonsen said that they thought of answering simply that they would have no dealings with a man who had been declared a traitor by General Youdenich. I suggested to General Burt that the answer, while it should be brief should, for the sake of propaganda among his own troops, dispose of Bermond's claim to victorious action. I understand, however, that at the time of closing this dispatch (the evening of October 12th) no answer has been sent to Bermond's message.

S. G. Tallents

[Stīvena Talentsa⁵] ziņojums par notikumiem Rīgā 9.–11. oktobri.
Rīga, 1919. gada 9. oktobris⁶

1. Apmēram 3.15 pēcpusdienā kapt.[einis] Bentlijs⁷ no Militārās misijas, kurš bija nodarbināts Latvijas armijas apmācīšanā, [laikraksta] *Daily Chronicle* korespondents Kopinga⁸ kungs, kurš dzīvoja kopā ar misiju, kopš ieradās Rīgā no Tallinas 8. oktobrī, un latviešu virsnieks kapteinis Krūms⁹ automašīnā devās uz fronti. Viņi šķērsoja galveno pilsētas tiltu pāri Daugavai un pagriezās uz ziemeļiem latviešu kreisā spārna virzienā. Sasnieguši smilšu kāpas, viņi sastapa grupu latviešu, kuri atkāpās. Virsnieks pastāstīja, ka divas rotas atteikušās doties uz priekšu, jo pret tām vērsta stipra ložmetēju uguns. Kapt. Bentlijs un Kopinga kungs aicināja šos karavīrus turēt savas pozīcijas, solot iet un prasīt, lai tiktu nosūtīti papildspēki, un latvieši paklausīja. Angļu grupa, atgriezoties pilsētas virzienā, atrada bataljona štābu un pastāstīja, ko bija redzējuši. Pēc tam viņi sastapa vienību no jauniesauktiem skolniekiem,¹⁰ kas tikko no rīta pirmo reizi bija saņēmuši šautenes, turklāt angļiem tika pateikts, ka tie ir vienīgie pieejamie papildspēki. Kad angļi ienāca priekšpilsētā, starp namiem sprāga vairāki lielgabala lādiņi, un sievietes un bērni sakņupuši slēpās sienu aizsegā. Tuvojoties tiltam, viņi sastapa pieredzējušāku latviešu karavīru grupu, kuri tomēr skaidroja, ka atrodas ceļā, lai pastiprinātu centru. Angļi atgriezās britu misijā Bruņniecības namā¹¹ apmēram 5 pēcpusdienā. Īsi pirms tam vairākas reizes pilsētai pāri pārlidoja lidmašīna, kura tika sagaidīta ar jucekliģu šauteņu uguni no ielām, kā jau iepriekš dažos gadījumos bija noticis.

2. Apmēram 6.30 pēcpusdienā kapt. Djūhērsts,¹² Hansena¹³ kungs un es devāmies pastaigā. Tajā laikā sāka krēslot. Kad mēs pienācām pie upes, pāri pilsētai atkal pārlidoja lidmašīna, un to atkal pavadīja intensīva šauteņu uguns. Šeit jāatzīmē, ka viena no Rīgas vakara avīzēm publicēja ziņojumu: saskaņā ar to sabiedroto kuģi tajā pēcpusdienā pievienojušies šaušanai pa lidmašīnu. V.[iņa] M.[ajestātes] K.[uģa] *Abdiel* kapt. Kērtiss¹⁴ un franču minū kuģa *Aisne* kapteinis abi man personiski teica, ka tā [informācija] ir pilnīgi nepatiesa.

3. Pēc kuģa apmeklējuma mēs apmēram 500 jardus¹⁵ pagājām pa upes krastu galvenā tilta virzienā. Tur acīmredzami notika uzbrukums latviešu kreisajam spārnam. Laiku pa laikam tajā virzienā bija redzamas augšupejošas gaismas un arī šāvieni tajā pašā pusē. Kad mēs nogriezāmies no piestātnes, parādījās Ulmaņa¹⁶ kungs automašīnā, viņš apstājās, lai ar mums aprunātos. Viņš bija mundrs, un es nokārtoju portvīna kastes nosūtīšanu, lai iedrošinātu viņu pašu un viņa [Ministru] kabinetu.¹⁷ Kad es atgriezos uz vakariņām, man pasniedza šādu optimistisku paziņojumu:

“9. oktobra vakars.

Frontē stāvoklis stingrs. Daži punkti karstā ciņā gāja no rokām rokās, bet beigu beigās palika mūsu rokās. Ar katru stundu mūsu stāvoklis uzlabojas.

Armijas garastāvoklis apbrīnojami teicams un sajūsma milzīga.

(paraksts) Štāba priekšnieks.”¹⁸

4. 8.30 vakarā kapt. Djūhērsts un Studenta¹⁹ kungs, latviešu virsnieks, kurš bija mums piesaistīts sakariem un tulkošanas pienākumiem manā misijā, nogāja lejup pa Jēkaba ielu. Vispirms viņi sastapa piecus kravas vezumus, pilnus ar vīriem un municiju, kas brauca ienaidniekam pretējā virzienā. Viņi apturēja pēdējos ratus, un [tajos sēdošie] pateica, ka frontes līnija “ir panikā” un ka konvojs pats nezināja, uz kuriem dodas. Tālāk viņi sastapa mazas bruņotu vīru grupas, kas devās tajā pašā virzienā, un viņiem atkal tika sacīts, ka “frontes līnija ir pārrauta un to pārņēmusi panika”. Kapt. Djūhērsts atgriezās Bruņniecības

namā un pastāstīja par redzēto. Pēc tam viņš atkal devās laukā kopā ar Kopinga kungu un Studenta kungu, turklāt virsnieks pie priekštilta viņam pastāstīja, ka latviešu kreiso spārnu satriekuši lieli spēki ar bruņotajiem automobiļiem, taču kāda kavalērija devusies uz priekšu, lai aizsargātu priekštiltu. Tāpat viņam pateica, ka latviešu labais spārns it kā pavirzījies uz priekšu astoņas verstis.²⁰

5. Vakarā es sapulcināju Bruņniecības namā visus savas misijas locekļus, izņemot kapt. Ferovu,²¹ kuram, es domāju, labāk bija palikt slimnīcā. Četri kalpotāji vakarā devās uz kaimiņos esošo dzīvokli, un divi no viņiem palika savā dzīvoklī pie garāžas. Kapt. Djūhērsts, kurš automašīnā *Ford* devās pakaļ Elisa²² kungam un Kolasa²³ kungam, ziņoja, ka Aleksandra bulvārī aptuveni divdesmit pajūgi bija apstādināti gar ceļa malu,²⁴ karavīru grupas atkāpās un trūka jebkādu sargu kārtības uzturēšanai ielās.

6. Īsi pirms izlemšanas visus misijas locekļus sapulcināt Bruņniecības namā es uzgāju augšā uz Militārās misijas telpām, un man bija saruna ar ģenerāli Bērtu²⁵ un kapt. Keizerlingu²⁶ – bijušo pulkveža Aleksandra²⁷ A.D.C.²⁸ landesvēra pavēlniecībā, tagadējo landesvēra mītnes priekšnieku Rīgā. Tika izteikts priekšlikums, lai viņa vīri, kuri nepiedalās cīņā ar vācu-krievu spēkiem, nomaina latviešu sargus Bruņniecības nama apsardzē. Es domāju, bija pareizi atklāti pateikt kapt. Keizerlingam, ka, ņemot vērā iespējamās tālejošās sekas, kādas varētu būt landesvēra rīcībai šajā krīzē, mēs nevaram uzņemties atbildību un ieteikt viņam kaut ko darīt. Pazīdams viņu personiski, es paudu viedokli, ka Bermonta²⁹ uzbrukuma radītais lietu stāvoklis nevar tikt pieļauts ilglaicīgi un ka landesvēra attieksme šajā konfliktā var pastāvīgi ietekmēt vācbaltiešu un latviešu galīgās attiecības. Kapt. Keizerlings sacīja, ka viņš saprot un viņam ir pašam savas pavēles “no landesvēra” kļuvis palikt Rīgā. Viņš arī sacīja, ka biežajās sarunās par šo tēmu starp viņu un latviešu štāba pulkvedi Kalniņu ir panākta klusa vienošanās spert šādu soli.³⁰

7. Otrs jautājums, kas bija jāatrisina tajā pašā vakarā, bija par mūsu latviešu sakaru virsnieku Studenta kungu. Kad viņš man ieminējās par šo, es sacīju, ka gadījumā, ja viņš izlems palikt ar mums, mēs paņemsim viņu sev līdzī, ja aiziesim no šejienes. Tomēr es uzsvēru, ka mēs nevaram uzņemties atbildību par viņa nākotni, un norādīju, ka gadījumā, ja viņš šajā brīdī aizbrauks no Rīgas, tāds solis vēlāk padarīs neiespējamu viņa atgriešanos. Viņš izvēlējās izmantot iespēju [palikt] kopā ar mums, un es lūdzu viņu iet un pārgērbties civilajās drēbēs un vakarā pievienoties mums Bruņniecības namā.³¹

10. oktobris.

8. 10. oktobrī apmēram plkst. 8 no rīta Ulmaņa kungs, Meierovica³² kungs, ģenerālis Sīmansons³³ un pulkvedis Kalniņš piebrauca pie Bruņniecības nama. Es nogāju lejā viņus sagaidīt un ieaicināju iekšā uz kafiju,³⁴ kur mums pievienojās ģenerālis Bērts. Viņi nodeva mums bezdrāts telegrammu no ģenerāļa Judeņiča,³⁵ kuras tulkojums ir šāds:

“Ziemeļrietumu fronte. Krievu virsniekiem, kuri palikuši uzticīgi savam pienākumam. Es pavēlu brīvprātīgajiem nekavējoties stāties sava vecākā komandiera rīcībā. Britu misijas pārstāvis viņiem pievienosies. Spert visus soļus, lai nekavējoties izbrauktu jūrā un pievienotos Ziemeļrietumu armijai.

Orīģinālu parakstījis infantērijas ģenerālis JUDEŅIČS.

Ģenerālmajors VANDAMS³⁶ un KONDIREVS.³⁷

Pēc Ziemeļrietumu frontes virspavēlnieka pavēles es vēlos vērst jūsu uzmanību, ka viņš šodien izdeva šādu pavēli sev pakļautajam karaspēkam:

Visu Krievijas Ziemeļrietumu frontes bruņoto spēku virspavēlnieka pavēle. Nr. 73, 9/X/19. Narva. Sakarā ar to, ka pulkvedis Bermonts³⁸ līdz šim nav izpildījis nevienu

no manām pavēlēm un ir pat uzsācis karadarbību pret Latvijas karaspēku, es pasludinu visiem, ka viņš ir savas valsts nodevējs, un izslēdzu viņu un zem viņa pavēlēm esošos no armijas sarakstiem.”

Ulmaņa kungs tāpat uzsvēra, cik svarīgs latviešiem ir pamiers. Ģenerālis Bērts apsolīja sniegt visu iespējamo palīdzību, lai organizētu ziņas nosūtīšanu uzbrūkošajiem spēkiem (t. i., ar kuģa bezdrāts telegrāfu). Taču mēs abi uzskatījām, ka britu pārstāvji šajā lietā nevar darboties oficiāli, izņemot situāciju, kad runa ir par tīri humanitāriem jautājumiem. Ulmaņa kungs jautāja, vai Anatnte varētu sniegt viņiem palīdzību. Ģenerālis Bērts un es sacījām – mēs nedomājam, ka Antante varētu nespert enerģiskus soļus, taču mums nav informācijas no Rietumiem.³⁹

9. Pēc tam, kad Ulmaņa kungs bija aizgājis, man bija saruna ar kapt. Orbisonu⁴⁰ no Amerikas Palīdzības administrācijas,⁴¹ viņš teica, ka viņam jāpaliek Rīgā, ja tajā ienāks vācieši, un jāturpina humanitārais darbs. Es pieminēju viņam, ka, cita starpā, pārstāvu Augstāko saimniecisko padomi un varu, ja nepieciešams, atstāt virsnieku ar attiecīgu uzdevumu, kas sastādītu viņam kompāniju. Viņš pret šo ideju izturējās atsaucīgi, un es apsolīju tālāk to apsvērt.

10. [Šajā] rītā jautājums par pamiera sarunām tika izvirzīts no dažādām pusēm. Ģenerālis Bērts vairākas reizes prasīja manu viedokli jautājumos, kuri radās šajā saistībā, un es paudu pārliecību, ka tikmēr, kamēr notiek tik intensīva un nekontrolēta apšaudīšanās, kāda tajā brīdī bija vērojama uz upes līnijas, nav lielas jēgas mēģināt stāties sakaros ar ienaidnieku. Es arī viņam paudu uzskatu, ka pulkvedis Bermonts varētu piekrist pamieram vienīgi ar nosacījumu, ka latvieši atstāj pilsētu, un [teicu], ka latviešu pavēlniecība nav gatava dot tādu pavēli, turklāt viņi apgalvoja, ka nav tam gatavi, līdz ar to nav jēgas mēģināt uzsākt sarunas frontes līnijā.

11. Kādā brīdī uz misiju tālāknosūtīšanai tika atnests ziņojums no ģenerāļa Simansona: “Lai izvairītos no pilsētas izpostīšanas un civiliedzīvotāju zaudējumiem, es piedāvāju pārtraukt karadarbību un uzsākt sarunas par pamieru, kā arī noskaidrot iemeslus, kāpēc slaktiņš ir sācies, un atrast līdzekļus, kā to apturēt.

(paraksts) Ģenerālis Simansons
Latvijas armijas virspavēlnieks.”

Tāpat šajā rītā ziņnesis, kas devās lejup uz piestātņi, konstatēja, ka divi mīnukuģi ir aizbraukuši. Vēlāk ieradās kapt. Bēržess⁴² no V.[iņa] M.[ajestātes] K.[uģa] *Abdiel* un informēja, ka kuģis ir pietauvots upē apmēram pusstundas gājiena attālumā no Bruņniecības nama. Pamatojoties uz šo, mēs ar ģenerāli Bērtu vienojāmies, ka nosūtīsim uz klāja visus virsniekus, kuri nav tieši vajadzīgi, un es nosūtīju visus virsniekus, izņemot kapt. Djūhērstu, seru Viktoru Varenderu⁴³ un sevi pašu. Tomēr apmēram pēc stundas viņi atgriezās ar ziņu, ka abi kuģi ir pazuduši, kā arī atstājta baumas no latviešu avotiem, ka uzbrūkošais karaspēks kuģus apšaudījis.

Tajā pašā laikā es ar kapt. Keizerlingu apspriedu, kā nosūtīt ziņu pulkvedim Aleksanderam ar instrukciju viņam pamest landesvēru un doties uz tuvāko britu misiju. Taču, mēģinot nosūtīt šo ziņu, kapt. Keizerlings konstatēja, ka viņš nevar nodrošināt sakarus.

12. Uzreiz pēc pusdienām uz sarunu ar mani ieradās barons Firkss⁴⁴ – Vācbaltiešu nacionālās komitejas prezidents. Viņš tikko Nikolaja ielā bija redzējis jauna zēna liķi ar apkārt izmētātām skolas grāmatām un bija acimredzami priecīgs, ka varēja nomierināt nervus sarunā. Viņš pauda nožēlu par Bermonta dēku, kā jau vairākas reizes bija paudis man nožēlu par tās iespējamību pirms šī notikuma. Viņš personiski Jelgavā bija acinājis

izvairīties no uzbrukuma Rīgai, taču domāja, ka Bermonts, būdams pārliecināts par Daugavpils krišanu poļu rokās, vēlas atklāt savu eskapādi ar kādu dramatisku soli, lai piesaistītu brīvprātīgos no Vācijas. Viņš saskatīja maz izredžu provinču vācbaltiešu iedzīvotājiem. Ja latvieši un igauņi dos atbildes triecienu pāri Rīgai, vācbaltiešiem nav nākotnes izredžu.

13. 5.45 pēcpusdienā ieradās pulkvedis Luters⁴⁵ no Ģenerālštāba⁴⁶ un izstāstīja mums, kas zināms par [pašreizējo] stāvokli. Latvieši stingri turēja Daugavas labo krastu, un viņiem bija dota pavēle neatkāpties nekādos apstākļos. Latvijas un Igaunijas valdības apsprieda situāciju pa telefonu, un bija sagaidāma Igaunijas palīdzība. Ulmaņa kungs arī informēja, ka ticama ir palīdzība no Polijas.⁴⁷ Iepriekšējā naktī latvieši bija izveduši visus savus spēkus no Daugavas otras puses, ieskaitot lielgabalus un kavalēriju. Viņiem sāka pienākt artilērijas lādiņi no Igaunijas.

Pulkvedis Luters izvirzīja jautājumu par landesvēra sargu skaitu Bruņniecības namā un par viņu atrašanos to parastajā štāba mītnē iepretim. Viņš sacīja, ka latvieši nejūtas droši, ja landesvērs atrodas tik tuvu pie tilta, un vēlas tos koncentrēt kazarmās Aleksandra ielā 37.⁴⁸ Mēs atstājām viņu apspriest stāvokli ar kapt. Keizerlingu, kurš vēlāk pauda man bažas par pulkveža Lutera nodomiem, kuram tas neuzticējās.

14. Visas dienas garumā turpinājās šauteņu uguns uz upes līnijas. Ievērojams skaits vieglo lādiņu nokrita piecdesmit līdz simts jardus attālumā no misijas, viens sprāga netālu no [misijas] kasiera leitnanta-komandiera⁴⁹ Stodarta,⁵⁰ kad viņš atgriezās no V.[iņa] M.[ajestātes] K.[uģa] *Abdiel* meklējumiem. Pēc vakariņām es devos pastaigā cauri pilsētai un apmeklēju dažas vietas, kur bija nokritusi lielākā daļa lādiņu. Pie Apsardzības ministrijas, uz kuru sekmīgi bija tēmēti daži lādiņi, jauna vīrieša liķis joprojām gulēja uz ietves, kur lādiņš bija viņu sasniedzis. Tālāk uz priekšu, netālu no Bezdrāts telegrāfa stacijas, ar atklātu liesmu dega mājas augšējais stāvs. Taču pilsētas ugunsdzēsēju brigāde ieradās, kamēr es vēroju notiekošo. Kopumā ielas bija tukšas, izņemot studentu un citas patruļas, kuras darbojās kā policisti. Pilsēta bija mierīga un kārtīga.⁵¹

15. Beidzot ap plkst. 11 vakarā majors Kīnens⁵² piezvanīja mums no Jaunmilgrāvja, lejup pie upes grīvas, kur viņš bija izkāpis krastā no motorlaivas, un kapt. Djūhērsts ar mašīnu devās viņam pakaļ. Ap 1 naktī majors Kīnens ieradās, un ģenerālis Bērts provizoriski vienojās ar viņu, ka visi virsnieki, kurus bijām mēģinājuši evakuēt no rīta, kājām dosies uz upes grīvu. Tomēr, uzklausījis kapteiņa Djūhērsta stāstījumu par grūtībām ceļā, es panācu, ka ģenerālis Bērts piekrit atlikt plāna izpildi šajā naktī.

11. oktobris.

16. Ap 9 no rīta man tika atgādāts paziņojuma noraksts, kura tulkojums ir šeit pievienots, kopā ar lūgumu atļaut pulkvedim Kalniņam ierasties un ar ģenerāli Bērtu un mani pārrunāt to:

“Latvijas armijas komandierim. Mans karaspēks ir uzvaroši novērsis apdraudējumu manam spārnam no latviešu un igauņu puses. Mana bāze ir tikusi pilnībā nodrošināta. Lai izvairītos no tālāka brāļu savstarpēja slaktiņa, es piedāvāju jums pamieru un sarunas par to Jelgavā un aicinu jūs apvienot spēkus pret boļševikiem. Es gaidu jūsu atbildi pa radio.

Rietumu armijas komandieris
Pulkvedis Avalovs-Bermonts.”

Ģenerālis Bērts nokārtoja, ka viņš un es dodamies uz Apsardzības ministriju tā vietā, lai pulkvedis Kalniņš ierastos Bruņniecības namā, un tur mēs sastapāmies ar ģenerāli Šimansonu, pulkvedi Kalniņu, pulkvedi Luteru, pulkvedi di Parke⁵³ un kapt. Orbisonu. Ģenerālis

Sīmansons sacīja, ka viņi domā atbildēt vienkārši, ka nevēlas risināt nekādas lietas ar vīru, kuru ģenerālis Judeničs pasludinājis par nodevēju. Es ieteicu ģenerālim Bērtam, ka atbildē, kurai būtu jābūt īsai, propagandas nolūkos starp viņa paša karavīriem vajadzētu minēt Bermonta atsaukšmi uz [it kā] uzvarošo akciju. Tomēr es saprotu, ka šī ziņojuma noslēgšanas brīdī (12. oktobra vakars) nekāda atbilde uz Bermonta aicinājumu nav nosūtīta.

S. Dž. Talents

Avots: National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3616/503-512.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ Par karadarbību un situāciju 1919. gada 8.–11. oktobrī sīkāk sk.: MĀRTIŅŠ PENIĶIS (virsred.). Latvijas atbrīvošanas kara vēsture. II daļa. Rīga 1938, 64.–99. lpp.; ALEKSANDRS PLENSNERS. Vadība 1919. gada rudenī. In: Laiks, 19.08.1980., 4. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Latvijas armijas 1. Studentu bataljons Bermonta karaspēka uzbrukumā no 1919. gada 9. oktobra līdz novembra sākumam: kareivja Oskara Ozola liecība. In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. XIV. Rīga 2013, 11.–30. lpp.

² Sīkāk sk.: ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Latvijā pēc Cēsu kaujām: Sabiedroto misijas vadības un vācu pavēlniecības sarunas 1919. gada 19. jūlijā Vintapos pie Olaines stacijas. Situation in Latvia after Cēsis battles: talks between the leadership of Allies' missions and the German headquarters on 19 July 1919 in Vinatpi near Olaine railway station. In: Latvijas Arhīvi 2016, Nr. 3/4, 87.–106. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā un tā tiešās sekas: Lielbritānijas misijas vadītāja Stīvena Talentsa redzējums. Truce of Strazdumuiža in July 3, 1919 and its Direct Consequences: Perspective of Stephen Tallents, British Commissioner for the Baltic Provinces. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 3, 171.–186. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Rīgā 1919. gada augusta beigās un Pāvela Bermonta darbības konteksts: Lielbritānijas misijas vadītāja Stīvena Talentsa redzējums. Situation in Riga in the End of August 1919 and Context of Activities of Pavel Bermond: View of the Head of British Mission. In: Latvijas Arhīvi 2018, Nr. 1/2, 95.–112. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Latvijā 1919. gada jūlijā: Lielbritānijas pārstāvju viedoklis. Situation in Latvia in July, 1919: The perspective of British representatives. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 5, 131.–144. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Cēsu kauju atskaņas Liepājā 1919. gada jūnija beigās: britu un amerikāņu misiju dalībnieku liecības. Aftermath of Cēsis battles in Liepāja at the end of June 1919: British and American missions evidences. In: Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls 2018, Nr. 3, 120.–142. lpp.

³ National Archives (United Kingdom), Foreign Office, 371/3616/355.

⁴ STEPHEN TALLENTS. Man and Boy. London 1943, p. 366.

⁵ Stīvens Džordžs Talents (Stephen George Tallents, 1884–1958), Lielbritānijas valsts ierēdnis, kara laikā – virsnieks. No 1919. gada februāra – politiskās misijas vadītājs Baltijas valstīs.

⁶ Ziņojumu sāks rakstīt 9. oktobrī, bet tas noslēgts 12. oktobra vakarā. Bez komentāriem tas publicēts: Documents of British Foreign Policy 1919–1939. Ed. by E. L. Woodward and R. Butler. First Series. Vol. III. 1919. London 1949, pp. 147–152.

⁷ Bentlijs (Bentley), Lielbritānijas armijas kapteinis, Politiskās misijas loceklis.

⁸ Arturs Kopings (Arthur Copping, 1865–1941), britu žurnālists, publicists.

⁹ Aleksis Krūms (1875–1943), Krievijas armijas štābkapteinis, Latvijas armijas kapteinis. 19. gadsimta 90. gados beidza komerckursus Anglijā, bija piederīgs anglikāņu ticībai. No 1919. gada jūlijā bijis Armijas virspavēlnieka štāba rezervē, 14. oktobrī iecelts par sakaru virsnieku pie Sabiedroto misijas.

- ¹⁰ Runa ir par tikko saformētā 1. Studentu bataljona rotu, kas bija nosūtīta uz Pārdaugavu kā papildspēks.
- ¹¹ Ziņojuma autors Bruņniecības nama (tag. Saeimas ēkas) apzīmēšanai lieto tā vācisko nosaukumu *Ritterhaus*.
- ¹² Normens Djūhersts (*Norman Dewhurst*, 1887 – pēc 1947), Lielbritānijas armijas kapteinis. Politiskās misijas loceklis, vadītāja vietnieks, vēlāk publicists.
- ¹³ E. Hansens (*Hansen*), Lielbritānijas Politiskās misijas civilierēdnis.
- ¹⁴ Berviks Kērtiss (*Berwick Curtis*, 1876–1965), Lielbritānijas Kara flotes kapteinis, vēlāk viceadmirālis. 1919. gadā karakuģa *Abdiel* komandieris.
- ¹⁵ Jards – garuma mērvienība, 0,91 metrs. Tātad runa ir apmēram par nepilniem 500 metriem.
- ¹⁶ Kārlis Ulmanis (1877–1942), valstsvīrs. 1918.–1921. gadā Latvijas Pagaidu valdības Ministru prezidents.
- ¹⁷ Vēlāk atmiņās S. Talentss minēto epizodi atceras nedaudz citādi, rakstot, ka K. Ulmanis, Z. Meierovics un citi ministri 9. oktobra vakarā automašīnā ieradušies Bruņniecības namā, paziņojuši, ka smagās militārās situācijas dēļ spiesti pamest pilsētu, un pauduši prieku par S. Talentss un A. Bērta apņemšanos palikt Rīgā, tādējādi mazinot ekscesu izcelšanās iespēju pēc Bermonta spēku ienākšanas. Šajā brīdī S. Talentss pasniedzis K. Ulmanim kasti ar portvīnu, lai “uzmundrinātu” viņu un ministru “nomāktu garu” (*dropping spirits*). Sk.: TALLENTS, Man and Boy, p. 366. Jāatzīst, ka ticamāka ir ziņojumā minētā versija.
- ¹⁸ Citēts no paziņojuma oriģināla latviešu valodā.
- ¹⁹ Kārlis Students (1885–1964), Krievijas armijas podporučīks, Latvijas armijas virsleitnants, no 1920. gada kapteinis, Ārlietu ministrijas ierēdnis. Pirms Pirmā pasaules kara dzīvojis Anglijā. No 1919. gada 3. jūnija dienējis 1. Atsevišķās latviešu brigādes štābā, pēc tam Armijas virspavēlnieka štābā, kā angļu valodas pratejš piekomandēts Lielbritānijas Politiskajai misijai.
- ²⁰ Atmiņās S. Talentss rakstīja par abu stāstīto kā sevis paša vakara pastaigas laikā redzēto, pieminot “bezglīgu zemnieku vezumu rindas” un neaizsargāto tiltu. TALLENTS, Man and Boy, p. 367.
- ²¹ Viljams Heistingss Ferovs (*William Hastings Farrow*, 1893–1946), Lielbritānijas armijas kapteinis, lidotājs. 1919. gadā neilgu laiku atradās dienestā Politiskajā misijā Rīgā.
- ²² Čārlzs Elvings Eliss (1870–1942), ierēdnis, dzimis Rīgā. 1918. gadā vācu okupācijas laikā Rīgā internēts kā civilpersona. 1919.–1920. gadā Lielbritānijas Politiskās misijas civilierēdnis, vēlāk kokaģēnētājs Rīgā, kur miris.
- ²³ L. Kolass (*L. Collas*), Lielbritānijas Politiskās misijas civilierēdnis.
- ²⁴ Aleksandra bulvāris, vēlākais Brīvības bulvāris.
- ²⁵ Alfrēds Bērts (*Alfred Burt*, 1875–1949), Lielbritānijas armijas ģenerālmajors, 1919.–1920. gadā Sabiedroto militārās misijas vadītājs Latvijā un Lietuvā.
- ²⁶ Arčibalds Keizerlings (arī Keizerlings; *Archibald von Keyserling*, 1882–1951), Krievijas Kara flotes 2. ranga kapteinis, Latvijas armijas kapteinis, vēlāk admirālis. No 1919. gada augusta – Vācu zemessargu štāba vecākais adjutants, oktobrī – 1920. gada aprīlī – štāba nodaļas priekšnieks.
- ²⁷ Harolds Aleksanders (*Harold Alexander*, 1891–1969), Lielbritānijas armijas pulkvežleitnants, vēlāk feldmaršals, aizsardzības ministrs. 1919. gada vasarā Politiskās misijas loceklis, 1919. gada augustā – 1920. gada februārī – Latvijas armijas Vācu zemessargu komandieris.
- ²⁸ A.D.C. – *aide-de-camp* (franču val.), adjutanta amata apzīmējums.
- ²⁹ Pāvels Bermonts-Avalovs (*Pavel Bermond-Avalov*, 1877–1973), Krievijas armijas štābrotmistrs. 1919. gadā Rietumkrievijas armijas virspavēlnieks Latvijā un Lietuvā, pulkvedis, ģenerālmajors.
- ³⁰ Eduards Kalniņš (1876–1964), Krievijas armijas pulkvedis, Latvijas armijas ģenerālis. 1919. gada jūlijā – 15. oktobrī – Armijas virspavēlnieka štāba priekšnieka vietas izpildītājs.
- ³¹ Vēlāk S. Talentss atcerējās, ka nakts Bruņniecības namā pavadīta, guļot savās gultās pilnā apģērbā un ar ieročiem pārliecībā, ka nakts gaitā pilsētā ienāks vācu karaspēks (no rita bijis pārsteigums, ka tas nav noticis). TALLENTS, Man and Boy, p. 367.

- ³² Zigfrīds Anna Meierovics (1887–1925), valstsvīrs. 1918.–1924. gadā Latvijas ārlietu ministrs.
- ³³ Dāvids Simansons (1859–1933), Krievijas armijas ģenerālmajors, Latvijas armijas ģenerālis. 1919. gada jūlijā – 16. oktobrī Latvijas armijas virspavēlnieks.
- ³⁴ Atmiņās S. Talentss piemin “padrūmas brokastis” (*somewhat gloomy breakfast*). TALLENTS, Man and Boy, p. 367.
- ³⁵ Nikolajs Judeņičs (*Nikolaj Yudenich*, 1862–1933), Krievijas armijas infantērijas ģenerālis, 1919.–1920. gadā Krievijas Ziemeļrietumu armijas virspavēlnieks.
- ³⁶ Aleksejs Vandams (*Aleksej Vandam*, 1867–1933), Krievijas armijas ģenerālmajors, publicists. 1919. gada jūlijā – 25. novembrī Krievijas Ziemeļrietumu armijas štāba priekšnieks.
- ³⁷ Pjotrs Kondirevs-Kondzerovskis (*Pjotr Kondirev-Kondzerovskij*, 1869–1929), Krievijas armijas ģenerālleitnants. No 1919. gada 2. oktobra Krievijas Ziemeļrietumu valdības kara ministrs un armijas virspavēlnieka palīgs.
- ³⁸ Pavēles norakstā uzvārds kļūdaini rakstīts kā Belmonts.
- ³⁹ Atmiņās S. Talentss rakstīja, ka šis tikšanās laikā K. Ulmanis un pārējie joprojām bijuši pārliecināti par gaidāmo pilsētas krišanu. Sk.: TALLENTS, Man and Boy, p. 367.
- ⁴⁰ Tomass Džeimss Orbisons (*Thomas James Orbison*, 1866–1938), ASV ārsts, virsnieks. 1919.–1920. gadā bija Amerikas Palīdzības administrācijas pārstāvis Latvijā, no 1919. gada augusta vadīja Bērnu ēdināšanas programmas realizāciju.
- ⁴¹ Amerikas palīdzības administrācija (*American Relief Administration*), ASV palīdzības organizācija, kas 1919.–1922. gadā darbojās Latvijā, sniedzot valstij, pašvaldībām un iedzīvotājiem palīdzību, piegādājot pārtiku, apģērbu u. c.
- ⁴² Bēržess (*Burges*), Lielbritānijas kara flotes virsnieks, precīzākas ziņas nav izdevies noskaidrot.
- ⁴³ Viktors Varenders (*Victor Warrender*, 1899–1993), Lielbritānijas armijas leitnants, vēlāk politisks darbinieks. 1919. gadā Lielbritānijas Politiskās misijas loceklis Baltijas valstīs.
- ⁴⁴ Vilhelms fon Firkss (*Wilhelm von Fircks*, 1870–1933), inženieris, politiķis. 1919. gadā bija Vācbaltiešu nacionālās komitejas priekšsēdētājs.
- ⁴⁵ Jānis Luters (1882–1942), Krievijas armijas štābkapteinis, Latvijas armijas pulkvedis-leitnants. 1919. gada jūlijā–oktobrī Armijas virspavēlnieka štāba Inspekcijas daļas priekšnieks.
- ⁴⁶ Runa par Latvijas armijas virspavēlnieka štābu.
- ⁴⁷ Aplūkojamā laikā valdība bija nosūtījusi delegācijas uz Igauniju un Poliju palīdzības meklējumos.
- ⁴⁸ Runa ir par Iekšlietu ministrijas toreizējo ēku Aleksandra (tag. Brīvības) ielā 37, tā atradās Stabu ielas stūrī, kur 1919. gadā bija arī vairākas citas valsts un armijas iestādes.
- ⁴⁹ Lielbritānijas Kara flotes dienesta pakāpe.
- ⁵⁰ Henrijs N. Stodarts (*Henry N. Stoddart*), Lielbritānijas kara flotes virsnieks, Politiskās misijas loceklis, kasieris.
- ⁵¹ Atmiņās S. Talentss atzīmēja, ka izdevis stingru aizliegumu misijas locekļiem atstāt Bruņniecības namu bez viņa atļaujas. Sk.: TALLENTS, Man and Boy, p. 367.
- ⁵² Ostins (arī Ougustins; *Augustine*) Henrijs Kīnens (*Henry Keenan*), Lielbritānijas armijas izlūkdienesta majors, 1919. gada pavasarī – Militārās misijas vadītājs Liepājā un Rīgā, pēc tam tās vadītāja vietnieks. 10. oktobrī no rīta Militārās misijas vadītājs A. Bērts bija nosūtījis O. Kīnenu noskaidrot Daugavā stāvošo divu britu karakuģu stāvokli, bet, viņam atrodoties uz klāja, tika pieņemts lēmums piestātņi atstāt un aizbraukt Daugavas grīvas virzienā, lai izvairītos no varbūtējās apšaudes. Tādā veidā viņš nonāca Jaunmilgrāvi un pēc tam aizveda uz Vecrīgu arī abām britu misijām adresētos pasta sūtījumus. Sk.: TALLENTS, Man and Boy, p. 367.
- ⁵³ Emanuels di Parkē (*Emmanuel du Parquet*, 1869–1933), Francijas armijas pulkvežleitnants. 1919.–1920. gadā Militārās misijas vadītājs Baltijas valstīs.

Recenzijas

Reviews

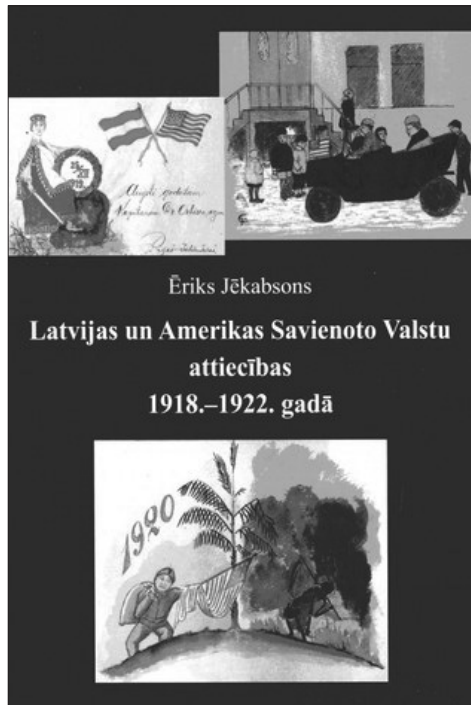

Nozīmīgs pētījums par Latviju neatkarības pirmsākumos

Recenzija par grāmatu: Ēriks Jēkabsons. Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā. Rīga 2018. 831 lpp. ISBN 9789984824499

Jānis Taurēns

2018. gadā atvēršanas svētkus piedzīvoja LZA akadēmiķa, LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesora Ērika Jēkabsona grāmata “Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā”. Monogrāfija ir veltīta ļoti nozīmīgam posmam Latvijas vēsturē un atspoguļo ASV valdības un sabiedrības lomu šajā mūsu zemes vēstures periodā. Vairāk nekā 800 lappušu biezā monogrāfija ir vairāku gadu saspringta darba rezultāts. Tās pamatā ir Latvijas, Amerikas Savienoto Valstu, Apvienotās Karalistes, Polijas un Lietuvas arhīvu materiāli, publicētie dokumenti, preses avoti, atmiņas un plašs zinātniskās literatūras klāsts. Autors ir pētījis turpat 70 Latvijas Valsts vēstures arhīva fondus, galvenokārt Ārlietu ministrijas un bruņoto spēku fondus, kā arī daudzus citus materiālus.

Ēriks Jēkabsons ir ļoti pieredzējis Latvijas ārpolitikas, Neatkarības kara vēstures, militārās vēstures un nacionālo attiecību pētnieks. Viņš ir 20 grāmatu un 250 zinātnisku rakstu autors. Ir grūti izcelt nozīmīgākos pētījumus par Latvijas ārpolitiku, iekšpolitisko attīstību un etnisko attiecību problemātiku,¹ daudzos avotu izdevumus.² Ē. Jēkabsona vēstures koncepciju caurstrāvo patriotisms un Tēvzemes mīlestība, vienlaikus viņš nebaidās no senu mītu un pārspilējumu labošanas.

Kopumā Latvijas un ASV attiecības šajā laika posmā, protams, ir apskatītas zinātniskajā literatūrā – latviešu trimdas autora Edgara Andersona un Latvijas vēsturnieku darbos. Ē. Jēkabsons visai kritiski vērtē latviešu padomju perioda vēsturnieku ieguldījumu, norādot uz viņu ideoloģiskajiem ierobežojumiem. Tomēr tik detalizēts monogrāfisks pētījums tapis pirmo reizi. Grāmata iedalīta divās daļās. Pirmajā daļā “Politiskās un ekonomiskās attiecības starp Latviju un ASV 1918–1922” apskatītas ASV un Latvijas politiskās un diplomātiskās attiecības no pirmajiem kontaktiem 1918. gadā līdz triju Baltijas valstu neatkarības atzīšanai 1922. gada 28. jūlijā un reakcijai uz to. Kā raksta autors, par godu neatkarības atzīšanai 28. jūlija pēcpusdienā “*pēc jaunatnes organizāciju iniciatīvas orķestru pavadībā sākās manifestācija ar karogiem*” (451. lpp.). Grāmatas pirmajā daļā aplūkota arī Amerikas Palīdzības administrācijas (*American Relief Administration*) darbība Latvijā 1919. gada pavasarī un vasarā. Grāmatas otrā daļa apmēram 300 lappušu apjomā veltīta ASV nevalstisko organizāciju darbībai un palīdzībai Latvijā. Bez šaubām, monogrāfijā par šo laika posmu veltīta liela uzmanība Latvijai ārkārtīgi nozīmīgā perioda vēstures svarīgākajiem pagrieziena punktiem – Niedras apvērsumam, bermontiādei. Būtisks Latvijas un ASV attiecību faktors ir plaši aplūkotais starptautiskais konteksts, īpaši Rietumu un

Krievijas attiecības. Autors pievērsis uzmanību arī Amerikas latviešu un viņu organizāciju darbībai.

Runājot par jau minētajiem pagrieziena punktiem, autors detalizēti, balstoties uz avotiem, pētījis Vorvika Grīna vadītās ASV misijas pozīciju, piemēram, Cēsu kauju priekšvakarā un to laikā. Autors pamatoti atzīmē tās simpātijas vienotās Krievijas atjaunošanas idejai, kura kā motīvs saglabājās visai ilgi. Vērtējot Grīna misiju kopumā, autors kopsavilkumā angļu valodā atzīmē, ka nevar piekrist populārajam uzskatam par tās viennozīmīgu atbalstu vāciešiem viņu konfliktā ar latviešiem. Grīnu kā izteikti provācisku personību apskatījis, piemēram, Alberts Varslavāns, atsaucoties arī uz vēsturnieka Edgara Andersona viedokli.³ Kā norāda Ēriks Jēkabsons, Grīns centās īstenot tainīgu politiku savā izpratnē, ko ietekmēja amerikāņu tradicionālā nepatika pret superlielvalstu sagraušanu un simpātijas pret tradicionālajām elitēm, šajā gadījumā – pret vācbaltiešiem (820. lpp.).

Tas bija arī laikmets, kad diplomāti un militāristi nebaidījās sniegt vispārīgus raksturojumus par cilvēkiem un tautām, ar kurām bija nesen iepazinušies. Ļoti interesants ir, piemēram, Grīna misijas līdzstrādnieka Roberta Heila stipri negatīvais latviešu raksturojums. Tajā viņš bārstās ar tādiem apzīmējumiem kā “*nežēlīgs, vardarbīgs un isredzīgs*”, “*politiska apsēstība*” ar naidu pret vāciešiem u. tml. (80. lpp.). Kopumā tomēr Grīna misijai piemita vēsturiska nozīme.

Cita epizode, kura šajā monogrāfijā detalizēti apskatīta, bet citu autoru darbos tikai pieminēta, ir ASV valsts sekretāra Beinbridža Kolbija 1920. gada 10. augusta nota Itālijai. Profesors Edgars Andersons īsi piemin šo dokumentu, atzīmējot ASV nevēlēšanos atzīt Baltijas valstis un pašu Baltijas valstu diplomātu, tostarp Latvijas ārlietu ministra Zigfrīda Annas Meierovica,

izteikto kritiku.⁴ Autors analizējis Latvijas Ārlietu ministrijas un Latvijas preses reakciju. Plaši izplatīti bija uzskati, ka pēc plašās humānās amerikāņu palīdzības Latvijai Kolbija nota bija nepatīkams pārsteigums, tāpat tika atzīmēta tās nonākšana pretrunā ar prezidenta Vudro Vilsona “14 punktu plānu”. Kopumā šī attīstība iezīmēja zināmu vilšanos, Meierovics cerības saistīja ar republikāņu uzvaru 1920. gada vēlēšanās (350.–351. lpp.). Tomēr ASV nostāja mainījās diezgan lēni.

Pēc miera līgumiem ar padomju Krieviju un sabiedroto 1921. gada lēmuma atzīt Latviju un Igauniju *de iure* 1921. gada 26. janvārī un Latvijas un Igaunijas uzņemšanas Tautu Savienībā 1921. gada septembrī ASV kļuva par vienīgo nozīmīgo lielvalsti, kura nebija atzinusi Latvijas un pārējo Baltijas neatkarību *de iure*. Šī situācija izraisīja Latvijā vilšanos un neapmierinātību. Pakāpeniski šī valdības pozīcija kļuva atpalikusi no laikmeta prasībām arī pašās ASV. Sabiedriskā doma ASV sāka nosliekties par labu Baltijas valstu atzīšanai. Ē. Jēkabsons atzīmējis, ka Latvijas diplomātijas cerības uz ASV atzīšanu bija saistītas ar uzņemšanu Tautu Savienībā un ar lēnu, bet pakāpenisku Latvijas un Baltijas valstu atpazīstamības pieaugumu.

ASV valsts un nevalstisko organizāciju palīdzība Latvijai darbā apskatīta ļoti plaši, tā ir nozīmīgs piensūms arī Latvijas sociālās vēstures izpētes jomā. Jāņem vērā, ka humanitārā situācija Latvijā pēc Pirmā pasaules kara bija ļoti smaga, īpaši tas skāra apgādi ar pārtiku un medicīnas iestāžu situāciju. 1918. gada 30. decembrī britu armijas kapteinis Viljams Vebsters ziņojumā Amerikas Sarkanajam Krustam rakstīja, ka reģiona valstis “pārpilda mājupejoši bēgļi bez ēdiena, apģērba un dzīvesvietas, ģimenes ir izšķirtas, ģimenes galvas lielākoties ir gājušas bojā un mājokļi neatgriezeniski izpostīti”

(597. lpp.). Savukārt Sarkanā krusta pārstāvis Džons Vitnijs rakstīja, ka 1920. gada janvārī Daugavpilī pēc tās atbrīvošanas bija katastrofāla situācija: “Pārtika un faktiski viss dzīvības uzturēšanai nepieciešamais civiliedzīvotājiem bija nepieejams [...] Sanitārie apstākļi [...] bija šausmīgi: tīfs un bakas plosījās un nebija kontrolējamas” (657. lpp.). Ē. Jēkabsons publicējis arī vairākus vēstures avotus – Rietumu pārstāvju ziņojumus, kas raksturo politisko, militāro, sociālo un humanitāro situāciju Latvijā.⁵ Bez Amerikas Palīdzības administrācijas un Sarkanā Krusta monogrāfijā pētīta arī Jaunekļu kristīgās savienības (YMCA) un citu sabiedrisku organizāciju darbība. Protams, interesanti atklājumi veltīti Latvijas varas iestāžu un sabiedrisko organizāciju sadarbībai ar šīm ASV struktūrām, kas liecina, ka Latvijas varas struktūras pastāvošajā situācijā darbojās diezgan efektīvi.

Darbā skarti ļoti daudzi aspekti, piemēram, latvieši ASV un viņu darbība un uzskati. Interesanti ir tādi izmantotie avoti kā ASV pārstāvju Džona Geida un Evansa Janga ziņojumi par Latvijas iekšējo un ārējo politiku.

Runājot par iespaidīgā izdevuma trūkumiem, nav apsveicami, ka kopsavilkums angļu valodā (819.–831. lpp.) ir ievērojami plašāks, informatīvāks un konceptuālāks nekā secinājumi latviešu valodā (769.–772. lpp.). Varbūt grāmatā būtu noderejis kaut neliels iepriekšējās trimdas un padomju perioda historiogrāfijas izvērtējums.

Kopumā daudzu gadu darba rezultātā tapusi monogrāfija ir pirmais tik plaša rakstura pētījums par Latvijas attiecībām ar kādu ārvalsti, šajā gadījumā – Amerikas Savienotajām Valstīm, tā balstās uz ļoti plašu avotu bāzi un milzīgu faktu materiālu un ir konceptuāli novatorisks un rūpīgi izstrādāts apcerējums.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ ĒRIKS JĒKABSONS. Neatkarības kara stāsti, 1918–1920. Rīga 2017; ĒRIKS JĒKABSONS. Piesardzīgā draudzība. Latvijas un Polijas attiecības 1919. un 1920. gadā. Rīga 2007; ĒRIKS JĒKABSONS, VALTERS ŠČERBINSKIS (sast.). Latvijas ārlietu dienesta darbinieki, 1918–1991: biogrāfiskā vārdnīca. Rīga 2003.
- ² ĒRIKS JĒKABSONS, VALTERS ŠČERBINSKIS (sast.). Apvērsums. 1934. gada 15. maija notikumi pētījumos un avotos. Rīga 2012; ĒRIKS JĒKABSONS, JĀNIS ŠILIŅŠ. Cīņa par brīvību: Latvijas Neatkarības karš (1918–1920) Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentos. 1. daļa. 1918. gada 18. novembris – 1919. gada 16. aprīlis. Rīga 2019.
- ³ ALBERTS VARSLAVĀNS. Latvijas Republika starpvalstu attiecību sistēmā. Pirmā desmitgade 1919–1929. Rīga 2008, 16.–17. lpp.
- ⁴ EDGARS ANDERSONS. Latvijas vēsture 1920–1940. Ārpolitika. 1. sēj. Stokholma 1982, 59. lpp.
- ⁵ Sk. arī ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Latgalē 1920. gada februārī: Amerikas Sarkanā Krusta ierēdņa Deila Hotona redzējums. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2016, Nr. 2, 163.–190. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Strazdumuižas pamiers 1919. gada 3. jūlijā un tā tiešās sekas: Lielbritānijas misijas vadītāja Stivena Talents redzējums. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2017, Nr. 3, 153.–170. lpp.; ĒRIKS JĒKABSONS. Stāvoklis Rīgā 1919. gada jūlijā: Lielbritānijas pārstāvju viedoklis. In: Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture 2018, Nr. 6, 131.–143. lpp.

Nekrologi

Obituaries

IN MEMORIAM

**Dr. habil. hist. akadēmiķis profesors Ēvalds Mugurēvičs
(06.04.1931.–23.11.2018.)**

Pagājušā gada nogalē Latvijas vēsturnieku un arheologu saime piedzīvoja smagu zaudējumu – mūžības ceļos devās Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis, emeritētais zinātnieks *Dr. habil. hist. Ēvalds Mugurēvičs*.

Ēvalds Mugurēvičs bija ilggadējs LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas vadītājs, ražīgs akadēmiskais pētnieks un vienlaikus arheologs praktiķis, kura veikumu sarakstā ir vairāki desmiti pētījumu Latvijas senvietās, no tiem liela daļa būtiski papildināja mūsu priekšstatus par Latvijas senākajiem vēstures posmiem. Akadēmiķis ir 16 monogrāfiju un kolektīvo monogrāfiju un vairāk nekā 700 rakstu autors. Piedalījies ap 70 zinātniskajās konferencēs un simpozijos, vispasaules vēsturnieku kongresos Monreālā (1995), Oslo (2000) un Sidnejā (2005), bijis vairāku ārzemju zinātnisko biedrību, asociāciju, komisiju un zinātnisko izdevumu redkolēģiju loceklis.

Lai gan Ē. Mugurēviča akadēmiskais ieguldījums vēlā dzelzs laikmeta aizvēstures posma un viduslaiku vēstures izpētē novērtēts gan ar divām Latvijas PSR prēmijām (1976, 1987), gan ievēlēšanu par Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķi, Lietuvas Bruņinieku krustu (2013) un daudzām citām balvām, viņš vispirms bija izcils arheologs praktiķis, kurš labprāt un ar degsmi iesaistījās arheoloģiskās izpētes lauka darba posmos. Pirmo pieredzi izrakumos viņš ieguva jau 1953. gadā Asotes pilskalna un Oglenieku kapulauka arheoloģiskajos izrakumos, kurus vadīja prof. Franča Baloža skolniece Elvīra Šnore, simboliski nododot pirmskara latviešu nacionālās arheoloģijas stafeti toreiz vienam no topošajiem izcilākajiem 20. gadsimta beigu un 21. gadsimta sākuma arheologiem. Īsi pēc studiju pabeigšanas Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē un pēc darba uzsākšanas LPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures un materiālās kultūras institūtā 1959.–1964. gadā Ē. Mugurēvičs vadīja virkni izrakumu Pļaviņu HES celtniecības zonā – Lokstenes pili, Oliņkalna pilskalnā, Radžu kapulaukā u. c. senvietās. Šiem pētījumiem sekoja izrakumi Rīgas HES zonā Mārtiņsalas kompleksā – mūra pili, priekšpili, baznīcā un kapsētā (1966–1974), vēlāk – salīdzinoši plaši pētījumi Kurzemes pusē: Saldus, Piltenes, Dundagas viduslaiku pili, Matkules, Pabērzkalna un Sabiles pilskalnā, Pūres Zviedru vēsturisko laiku kapsētā. 20. gadsimta 80. gadi izrakumu jomā Ē. Mugurēvičam saistās ar dzimtās Latgales pusi – plašāki izrakumi notika Rēzeknes un Dinaburgas pili, bet 1990. gadā radās iespēja uzsākt pētījumus Jersikas pilskalnā. Līdz 2003. gadam kopā ar A. Vilcāni organizētie

izrakumi Jersikā ir pēdējie akadēmiķa daudzpusējuma sarakstā.

Akadēmiskās pētniecības jomā Ē. Mugurēviča intereses sākotnēji saistās ar vēlo dzelzs laikmetu – tam veltīta vēstures zinātņu kandidāta disertācija “Tirdzniecības ceļi Latvijā 9.–12. gs.” (1961), bet viduslaiku arheoloģijai veltītā sadaļa fundamentālā kolektīvajā monogrāfijā “Latvijas PSR arheoloģija” (1974) un doktora disertācijas (1983) tēma “Pilis un lauku apmetnes viduslaiku Livonijā (pēc arheoloģiskajām un rakstītajām liecībām Latvijā XII gs. beigās – XVI gs. vidū)” iezīmē pievēršanos viduslaiku (vēsturisko laiku) tematikai. Līdztekus arheoloģiskajos izrakumos iegūtā materiāla izpētei un rezultātu publicēšanai tādos nozīmīgos monogrāfiska rakstura darbos kā “Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 3.–15. gs. arheoloģiskie pieminekļi” (1977), “Viduslaiku ciems un pils Salaspils novadā” (2008) u. c. – Ē. Mugurēviča mūža veikums ir daudzo Latvijas teritorijā radīto vai ar to saistīto viduslaiku hroniku edīcijas. Seno rakstīto avotu izpēte un izvērstu komentāru sagatavošana, vēlāk arī šo avotu tulkošana ir viena no galvenajām akadēmiķa pētnieciskā darba tēmām jau kopš 20. gadsimta 90. gadiem. Viņš sagatavo izdošanai, uzraksta priekšvārdu un plašus komentārus Ābrama Feldhūna tulkotajai Indriķa hronikai (1993), kopā ar Kasparu Kļaviņu sagatavo izdošanai Valda Bisenieka tulkoto Atskaņu hroniku (1998), tulko un komentē Vartbergas Hermaņa Livonijas hroniku (2005) un Franciska no Moliano izmeklēšanas protokolus (2010). Pēdējie nozīmīgākie darbi šajā jomā ir 9.–13. gadsimta Rietumeiropas hroniku fragmentu, kuros minētas baltu apdzīvotās zemes (2015), un Dionīsija Fabricija Livonijas vēstures (2016) izdevumi. Kopā ar plašajiem pētījumiem viduslaiku (vēsturisko laiku) arheoloģiskajā materiālā Ē. Mugurēviču var pamatotī dēvēt ne tikai par viduslaiku

arheoloģijas pamatlicēju pēckara Latvijā, bet arī par vadošo viduslaiku vēstures avotu speciālistu un pētnieku 20. gadsimta beigās – 21. gadsimta sākumā.

Nozīmīgs, iespējams, vēl pilnībā ne novērtēts ir Ē. Mugurēviča ieguldījums Kurzemes senākās vēstures izpētē. Arheoloģiskajos pētījumos iegūtais materiāls un teicamās zināšanas viduslaiku rakstītajos avotos ļāva viņam pievērsties līdz tam maz pētītajiem Kurzemes etniskās vēstures jautājumiem – Kurzemes Baltijas somu un kuršu etnosiem vēlajā dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumposmā.

Mazāk zināms ir profesors Ēvalds Mugurēvičs – vairāku ar arheoloģiju un Latvijas senāko vēsturi saistītu kursu docētājs (kopš 20. gadsimta 70. gadiem) LU Vēstures un filozofijas fakultātē, neskaitāmu kursa darbu, diplomdarbu, vēlāk arī bakalaura un maģistra darbu vadītājs. Liela daļa arheologu, vēstures zinātņu doktoru, ir viņa audzēkņi. Profesora vadītie aspiranti, vēlāk – doktoranti vienmēr ar pateicību atcerēsies savu toleranto, neuzmācīgo un korekti izpalīdzīgo, bet pret neizdarību un kļūdām asi neiecietīgo Vadītāju.

Ārpus akadēmiskās jomas kluss un sirsniņš, pat vienkāršs, Ēvalds Mugurēvičs vienmēr paliks savu kolēģu un skolnieku gaišā piemiņā. Nav šaubu, ka dziļu cieņu viņš raisīs tajos arheologos un vēsturniekos, kas, viņu nepazīdami, saskaras un arī nākotnē saskarsies ar profesora atstāto zinātnisko mantojumu.

Detalizētāk par Ē. Mugurēviču sk.:

ANDRIS CAUNE. Ēvaldam Mugurēvičam – 65. In: Arheoloģija un Etnogrāfija XVIII. Rīga 1996, 7.–8. lpp.

ĒVALDS MUGURĒVIČS. Mana dzīve – no gazužēna līdz akadēmiķim: vēsturnieka liecības par savu darbu, laikabiedriem un radniekiem. Rīga 2013.

Armands Vijups

Piemiņas vārdi profesoram Aleksandram Gavriļinam (15.07.1953.–20.06.2019.)

2019. gada 20. jūnijā mūžībā devās profesors *Dr. hist.* Aleksandrs Gavriļins (*Aleksandr Valentinovich Gavrilin*).

Latvijas vēsturnieki ir zaudējuši izcilāko Latvijas pareizticības vēstures pētnieku, savukārt Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes mācībspēki – savu kolēģi kopš 1987. gada, studentu cienītu un patiesi milētu pasniedzēju. Pārgrā zaudējuma traģēdija vienmēr paliks kopā ar tiem, kam bija gods pazīt profesoru Gavriļinu.

Profesora Aleksandra Gavriļina akadēmiskās dzīves devums, bez šaubām, ir atsevišķa pētījuma vērts, jo tas aptver patiesi plašu tematisko loku. Šeit iespējams vien nosaukt galvenos profesora darba virzienus, kur akadēmiskā pētniecība ne vien fakultātē, bet arī LU Filozofijas un socioloģijas institūtā cieši saistīta ar viņa pedagoģisko darbu gan Universitātē, gan Latvijas Kultūras akadēmijā, Baltijas Krievu institūtā (tagad – Baltijas Starptautiskā akadēmija) un Rīgas Puškina licejā. Pareizticīgās baznīcas un tās ievērojamāko garīdznieku darbībai Latvijas teritorijā 19. un 20. gadsimtā veltītas septiņas profesora Gavriļina monogrāfijas, kas publicētas Rīgā, Sanktpēterburgā, Maskavā un ASV latviešu, krievu un angļu valodā. Vairāk nekā 100 atsevišķu akadēmisko publikāciju vidū ir darbi, kas veltīti konfesijai attiecību vēsturei, krievu emigrācijai Latvijā starpkaru periodā, pareizticīgo dievnamu arhitektūras periodizācijai mūsu dzimtenē. Profesors Gavriļins sastādīja un rediģēja rakstu krājumu “Pareizticība Latvijā” (*Pravoslavie v Latvii. Istoricheskie ocherki*, 1993–2011) un žurnālu “Pareizticība Baltijā” (*Pravoslavie v Baltii*, kopš 2008), apkopojot un publicējot unikālas laikabiedru liecības, kā arī piesaistot plašu autoru loku no ārzemēm. Cerams, ka ar šiem krājumiem aizsāktajam darbam tiks dota iespēja turpināties. Savos pētījumos un rediģētajās publikācijās profesors Gavriļins neizvairījās no polemisku tēmu kritiskas un godprātīgas analīzes, vai tas būtu jautājums par latviešu un igauņu zemnieku pievēršanos pareizticībai 19. gadsimta 40. gados, vai pie mums vēl maz pētīto pareizticīgo misiju darbību nacistu izveidotajā Ostlandē Otrā pasaules kara laikā, kā arī padomju varas politiku pret Latvijas kristīgajām konfesijām.

Aleksandra Gavriļina unikālais ieguldījums Latvijas vēstures zinātnē ir saistīts ne tikai ar reliģiju vēstures pētījumiem un vairāku promocijas darbu zinātnisko vadību šajā jomā. Vēstures un filozofijas fakultātes studentus profesora Gavriļina spēcīgā balss un raksturīgā, kā viņš pats ironiski teica – emocionālā – intonācija sagaidīja jau pirmajā kursā, jo viņš bija vienīgais pasniedzējs, kurš docēja vēstures avotu pētniecības kursu. Jau 1988. gadā profesors izveidoja šī lekciju kursa programmu, taču būtu maldīgi iedomāties, ka avotpētniecībā

viss jau ir pateikts. Gatavojot šī lekciju kursa izdevumu, kas LU Akadēmiskajā apgādā nāca klajā 2017. gada vasarā, bija iespējams pārlicināties, cik neatlaidīgi profesors Gavriļins papildināja savu lekciju konseptus, iekļaujot kursā ne tikai jaunus zinātniskās atziņas, bet arī piedāvājot oriģinālas rakstīto vēstures avotu interpretācijas iespējas. Būtībā profesora Gavriļina lekciju kurss sniedz ievadu vēsturnieka profesijā, līdzās avotu kritikas pamatprincipiem parādot ikvienam jaunam pētniekam svarīgo ceļu pie vēstures pētījumu metodoloģijas un vēstures teorijas fundamentālajām atziņām.

Profesora Gavriļina radītā skola izveidojās trešajā viņa darbības laukā, kas saistīts ar Latvijas kultūras mantojuma apguvi un pētniecību. Pirmsākums tai meklējams profesora Gavriļina pieredzē, kas gūta, strādājot toreizējā Latvijas PSR Vēstures muzejā, arī vēlākajos kontaktos ar pieminekļu aizsardzības sistēmā strādājošiem kolēģiem. Pateicoties profesora Gavriļina talantam aizraut studentus, desmitiem LU Vēstures un filozofijas fakultātes absolventu ir papildinājuši muzeju un pieminekļu aizsardzības nozares darbinieku skaitu. Kopš 2001. gada, kad profesors Gavriļins izveidoja kultūras mantojuma studiju specializāciju LU Vēstures un filozofijas fakultātē, topošajiem vēsturniekiem bija

pieejama šādas ievirzes studiju programma. Par tās daudzveidīgajiem rezultātiem liecina divi rakstu krājumi "Latvijas materiālās kultūras mantojuma saglabāšanas problēmas", kas publicēti 2008. un 2013. gadā.

Izcilas personības dzīvi nav iespējams raksturot dažās skopās teksta rindās. Noslēdzot profesoram Gavriļinam veltītos atvadu vārdus, gribu pateikt vēl šo: mūsdien "feļetonisma laikmetā", kad patriotisma jēdziens šķiet devalvēts un Latvijas tautu joprojām apdraud etnopolitiska šķelšanās, mums ļoti pietrūks profesora Aleksandra Gavriļina inteliģentās stājas un kristietībā sakņotās prasmes piešķirt nacionālajam vispārcilvēcisku pamatu.

Profesora Aleksandra Gavriļina aiziešana nozīmē kāda laikmeta beigas studentiem, kurus profesors Gavriļins izaudzināja ar mīlošu sirdi un stingrām prasībām, sagatavojot vēsturnieka profesijai: tās jēgu viņš dabiski apliecināja ne tikai lekcijās un Latvijas kultūras mantojuma apguvei veltītās studiju ekskursijās, bet arī ikdienas saskarsmē. Arī šo rindu autoram bija iespēja strādāt profesora Gavriļina vadībā un aizgādībā, vienmēr saņemot viņa personības spēku un atbalstu, un par to esmu profesoram mūžam pateicīgs.

Viegla smiltis, dārgo Skolotāj!

Mārtiņš Mintauris

Ziņas par autoriem

About Authors

Ziņas par autoriem / About Authors

Uldis Āva (1994) ir vēstures maģistrs (LU, 2018). Maģistra darba tēma – “Sarkanie partizāni Latvijas teritorijā neatkarības kara laikā 1919–1920”. Pētnieciskās intereses: hellēnisma laikmeta karadarbība (4.–2. gs. p. m. ē.) un Latvijas Neatkarības karš (1918–1920).

Uldis Āva (1994) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2018). The title of his master’s thesis is “The Red Partisans in Latvia During the War of Independence, 1919–1920”. Research interests: warfare in the Hellenistic age (the 4th–2nd century BCE) and Latvia’s War of Independence (1918–1920).

Dāvis Beitlers (1993) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja Latvijas kuģniecības vēstures nodaļas vēsturnieks, vairāku zinātnisku un populārzinātnisku grāmatu autors vai redaktors, Latvijas Universitātes doktorants. Izstrādā promocijas darbu par tēmu, kas saistās ar latviešu uzņēmējdarbību trimdā. Zinātniskās intereses: latviešu trimdas vēsture, Latvijas jūrniecības vēsture, Latvijas grāmatniecības vēsture, reģionālās vēstures izpētes problēmas, historiogrāfija.

Dāvis Beitlers (1993) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017). He is a historian at the Museum of the History of Riga and Navigation (Department of the History of Latvian Navigation), an author or editor of several scientific and popular science books, doctoral student in history programme at the University of Latvia, working on the PhD thesis dedicated to Latvian economic activities in exile. Research interests: history of Latvian exile, history of Latvian navigation, history of Latvian book production, research problems of regional (local) history, historiography.

Ginta Ieva Bikše (1993) ir vēstures maģistre (LU, 2018), Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante. Izstrādā promocijas darbu par tēmu “Spānijas pilsoņu karš (1936–1939): Latvijas akcents”. Zinātniskās intereses: Spānijas pilsoņu karš, starptautiskās attiecības 20. gadsimtā, Spānijas un Francijas 20. gadsimta vēsture, Latvijas ārpolitikas vēsture.

Ginta Ieva Bikše (1993) holds a master’s degree in history (University of Latvia, 2018). Currently a doctoral student at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy, working on a PhD thesis “Spanish Civil War (1936–1939): Latvian Accent”. Research interests: the Spanish Civil War, international relations in the 20th century, 20th century history of Spain and France, Latvia’s foreign policy.

Artis Buks (1966) ir vēstures maģistrs (LU, 2009), vēstures skolotājs, vairāku zinātnisku un populārzinātnisku rakstu autors, publicists, vēstures terminu skaidrojošās vārdnīcas *vesture.eu* autors. Zinātniskās intereses: vācbaltiešu kultūra, aristokrātijas vēsture, muižas

kā sociāls fenomens, Baltijas landesvērs, 1918./1919. gada notikumi mūsdienu Latvijas teritorijā.

Artis Buks (1966) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2009), a history teacher, an author of several scientific and popular articles, a publicist, author of the *vesture.eu* dictionary interpreting history terms. Research interests: Baltic German culture, the history of the aristocracy, the manor as a social phenomenon, the Baltic *Landeswehr*, the events of the 1918/1919 in the territory of Latvia.

Andrejs Gusačenko (1982) ir vēstures maģistrs (LU, 2017), LU Vēstures un filozofijas fakultātes doktorants, LU Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents. Zinātniskā žurnāla *Pravoslavie v Baltii* redkolēģijas sekretārs. Strādā pie doktora darba “Starptautiskā krievu pretboļševiku kustība Latvijā (1920–1940)”. Pētnieciskās intereses: Latvija starpkaru periodā, krievu emigrācija, Krievijas pilsoņu karš, Latvijas Neatkarības karš, pretboļševiku kustība.

Andrejs Gusačenko (1982) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2017). He is a doctoral student at the University of Latvia Faculty of History and Philosophy, and a research assistant at the University of Latvia, Institute of History of Latvia. He also holds the position of Editorial Board Secretary at the academic journal *Pravoslavie v Baltii* (“The Orthodoxy in the Baltics”) and works on the PhD thesis “International Russian Anti-Bolshevik Movement in Latvia, 1920–1940”. Research interests: interwar Latvia, Russian emigration, Russian Civil War, Latvian Independence War, Anti-Bolshevik movement.

Ēriks Jēkabsons (1965) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors, vēstures doktors (LU, 1995), Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis. 17 grāmatu (tris no tām izdotas ārvalstīs) un 210 zinātnisku rakstu (apmēram puse no tiem publicēti 13 ārvalstīs) autors. Piedalījies 160 zinātniskās konferencēs. Latvijas Zinātnes padomes eksperts, Polijas un Rumānijas Nacionālās zinātnes padomes ārzemju eksperts, piecu Latvijas un 17 ārvalstu zinātnisko žurnālu redkolēģiju loceklis. Viesprofesors Polijas un Ukrainas universitātēs. Apbalvots ar Polijas Zelta Nopelnu krustu. Zinātniskās intereses: Latvijas un reģiona politiskā un militārā vēsture 20. gadsimta pirmajā pusē.

Ēriks Jēkabsons (1965), is a professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1995). A full member of the LAS. An author of 17 books (3 of these published abroad) and 210 scientific articles (about a half of them published in 13 countries), he has taken part in 160 scientific conferences, served as an expert of the Latvian Scientific Council, a foreign expert of Polish and Romanian National Scientific Councils. He is a member of editorial board of 5 Latvian and 17 foreign scientific journals, a visiting professor at the universities in Poland and Ukraine. Decorated with Poland's Gold Merit Cross. Research interests: political and military history of Latvia and the region during the first half of the 20th century.

Aleksejs Kriška (1994) ir vēstures maģistrs (LU, 2018). Maģistra darba tēma – “1905. gada revolūcijas norise Liepājā: represīvo institūciju darbība”. Bernharda Holandera balvas laureāts (2018). Pētnieciskās intereses: militārā vēsture, 1905. gads Latvijā, Kurzemes vēsture, Krievijas impērijas intereses un klātbūtne Baltijas reģionā.

Aleksejs Kriška (1994) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2018). His master's thesis title is “The Revolution of 1905 in Liepāja: Activities of Repressive Institutions”. Awarded with Bernhard Hollander Prize (2018). Research interests: military history, events of 1905 in Latvia, history of Kurzeme region, Russian imperial interests and presence in the Baltic region.

Aivars Stranga (1954) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas profesors, habilitētais vēstures doktors (LU, 1994), Latvijas Zinātņu akadēmijas akadēmiķis, Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Apkopojošo monogrāfiju “Latvijas vēsture. 20. gadsimts”, “Latvija Otrajā pasaules karā”, “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” līdzautors. Jaunākās monogrāfijas: “Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads” (Rīga 2015) un “Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma saimnieciskā politika (1934–1940)” (Rīga 2017). Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitika starpkaru periodā, demokrātija un autoritārisms Baltijas valstīs, ebreju vēsture Baltijas valstīs.

Aivars Stranga (1954) is a professor at the Department of History and Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia. Habilitated Doctor of History (University of Latvia, 1994). A full member of the Latvian Academy of Sciences. A member of the Commission of the Historians of Latvia. Co-author of collective monographs “History of Latvia in the 20th Century”, “Latvia in the Second World War” (in Latvian), “Foreign Policy and Diplomacy of Latvia in the 20th Century” (in Latvian). His recent monographs: “The Foreign Economic Relations of Latvia. 1919–1940” (Rīga 2015, in Latvian) and “Economic Policy of Kārlis Ulmanis Authoritarian Regime (1934–1940)” (Rīga 2017, in Latvian). Research interests: foreign policy of Latvia in the interwar period, democracy and authoritarianism in the Baltic states, Jewish history in the Baltic states.

Marija Šumilo (1994) ir vēstures maģistre (LU, 2018), Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Uzskaites nodaļas krājuma glabātāja. Maģistra darba tēma: “Vēstures mitu par “Senlatvijū” veidošanās un attīstība 20. gadsimtā”. Zinātniskās intereses: vēsturiskā atmiņa, vēstures mīti, arheoloģija un politika.

Marija Šumilo (1994) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2018). She is a collection keeper in the Department of Documentation in National History Museum of Latvia. Her master's thesis title is “Formation and Development of Historical Myths About “Ancient Latvia” in 20th Century”. Research interests: historical memory, historical myths, archaeology and politics.

Jānis Taurēns (1969) ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors, vēstures doktors (LU, 1999). Žurnāla “Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture” redaktors. Monogrāfiju “Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā” (Rīga, 2015–2016)

un "15. maija Latvija" (Rīga, 2017) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Jānis Taurēns (1969) is an associate professor at the Department of Archaeology, the Faculty of History and Philosophy, the University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1999). The general editor of the periodical "History. Journal of the University of Latvia". A co-author of the collective monograph "Foreign policy and diplomacy of Latvia in the 20th century" (Rīga, 2015–2016, in Latvian) and Latvia of May 15 (Rīga 2017, in Latvian). Research interests: history of Latvia's foreign policy, political history of Latvia since restoration of independence, historiography of Latvian history.

Toms Zariņš (1991) ir vēstures maģistrs (LU, 2016), projektu koordinators Frīdriha Eberta fonda Latvijas birojā Rīgā. Grāmatas "Rolanda Kalniņa telpa" (2018) līdzautors. Gatavo pētījumu par televīzijas vēsturi Latvijā. Pētnieciskās intereses: Latvijas padomju okupācijas perioda politiskā un kultūras vēsture, modernizācijas procesi posttotalitāros sociālistiskos režīmos.

Toms Zariņš (1991) holds a MA degree in history (University of Latvia, 2016). He is working as project manager at the Friedrich-Ebert-Stiftung Office in Riga. A co-author of the book "Rolanda Kalniņa telpa" dedicated to Latvian movie director Rolands Kalniņš (2018). Currently is working on a study of television history in Latvia. Research interests: history of Latvia during the period of Soviet occupation and modernization processes in post-totalitarian socialist regimes.

Lilīta Zemīte (1961) ir Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētā profesore, vēstures doktore (LU, 1993). Rakstu krājuma "Rietumu pasaule modernajos laikos: vēstures problēmas" (Rīga, 2019) autore. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitika un starptautiskās attiecības 20. gadsimtā, ASV vēstures un historiogrāfijas problēmas.

Lilīta Zemīte (1961) is an associate professor at the Department of History and Archaeology, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Doctor of History (University of Latvia, 1993), the author of the book "Western World in the Modern Period: Problems of History", (Rīga, 2019, in Latvian). Research interests: foreign policy of Latvia and international relations in the 20th century, problems of history and historiography of the USA.

Izdevējs: LU Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulv. 5, Rīgā, LV-1050
apgads@lu.lv
www.apgads.lu.lv

Iespiests SIA "Latgales druka"
Baznīcas ielā 28, Rēzeknē, LV-4601
Tālrunis/fakss: 64625938